

**Київський національний торговельно-економічний
університет**

**ДЕРЖАВНЕ АНТИМОНОПОЛЬНЕ
РЕГУЛЮВАННЯ**

Підручник

*За редакцією доктора економічних наук,
професора В.Д. Лагутіна*

Київ 2015

**Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу КНТЕУ
заборонено**

ББК У9(4Укр)я73
УДК 351.82
Д36

Автори:

В.Д. Лагутін, д-р екон. наук, проф. (передмова, розд. 1, розд. 4.4, 10.4, 11.1, 11.3, 13.1, 13.2, післямова, наукове редагування всіх розділів); Ю.І. Боровик, канд. екон. наук (розд. 10.4); О.В. Вертелева, канд. фіз.-мат. наук, доц. (розд. 9); А.Г. Герасименко (розд. 5, 7); Л.С. Головка, канд. екон. наук, доц. (розд. 1.4, 2, 11.2); Л.І. Дідківська, канд. екон. наук, доц. (розд. 1.4, 8); Н.В. Квіцинська, ст. викл. (розд. 4); Л.Г. Кузьменко, канд. екон. наук, доц. (розд. 10); А.І. Медведєв, засл. юрист України, ст. викл. (розд. 3); Н.Л. Михальчишин, канд. екон. наук, доц. (розд. 6, 13.3, 13.4); О.І. Міняйло, канд. екон. наук, доц. (розд. 11.4, 12.4, 13.5); І.П. Соколовська, канд. екон. наук, доц. (розд. 11.5); Ю.М. Уманців, д-р екон. наук, доц. (розд. 12.2); В.В. Хрустальова, канд. екон. наук, доц. (розд. 3); Т.А. Щербакова, канд. екон. наук, доц. (розд. 12.1, 12.3)

Рецензенти:

І.Й. Малий, д-р екон. наук, проф., ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;
А.О. Ходжаян, д-р екон. наук, головний науковий співробітник, Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економічного розвитку та торгівлі України;
Є.В. Ромат, д-р наук з держ. управління, проф., Київський національний торговельно-економічний університет

*Рекомендовано до друку вченою радою Київського національного торговельно-економічного університету
(протокол № 6 від 27 березня 2014 р.)*

Державне антимонопольне регулювання : підручник /
Д36 В.Д. Лагутін, Ю.І. Боровик, О.В. Вертелева та ін. ; за ред.
В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 480 с.
ISBN 978-966-629-728-3

В основу підручника покладено курс лекцій, який автори викладають студентам спеціальності «Управління у сфері економічної конкуренції». На системній основі розкриваються сучасні проблеми захисту економічної конкуренції. Особлива увага приділяється висвітленню комплексу теоретичних і практичних питань антимонопольного регулювання та контролю в економіці України.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих закладів освіти, працівників Антимонопольного комітету України, всіх, хто цікавиться проблемами розвитку конкуренції і регулювання товарних ринків.

**ББК У9(4Укр)я73
УДК 351.82**

Інформаційне забезпечення та комп'ютерна верстка: Долгунова Н.М., Гаврилюк Л.В., Луганська К.С.

ISBN 978-966-629-728-3

© Лагутін В.Д., Головка Л.С., Квіцинська Н.В., Герасименко А.Г., Медведєв А.І., Дідківська Л.І., Кузьменко Л.Г., Уманців Ю.М., Хрустальова В.В., Соколовська І.П., 2015
© Київський національний торговельно-економічний університет, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
Частина I. НАУКОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	10
Розділ 1. ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ТА СУТНІСТЬ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ. ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ	10
1.1. Теоретичні засади та сутність антимонопольного регулювання	11
1.2. Антимонопольне регулювання в системі державного регулювання економіки.....	20
1.3. Стандарти ЄС у сфері захисту конкуренції. Національні моделі конкурентної політики.....	29
1.4. Предмет дисципліни «Державне антимонопольне регулювання»	37
Питання для самоконтролю.....	39
Тестові завдання	40
Розділ 2. ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	41
2.1. Особливості створення, еволюція та напрями антимонопольного регулювання в Україні.....	42
2.2. Зміст, методи та інструменти антимонопольного регулювання.....	51
2.3. Система антимонопольно-конкурентного законодавства в Україні.....	59
2.4. Інституційно-організаційні засади антимонопольного регулювання.....	68
Питання для самоконтролю	72
Тестові завдання.....	73
Творчі завдання	74

Розділ 3. АНТИМОНОПОЛЬНИЙ КОМІТЕТ ЯК ПРОВІДНА ІНСТИТУЦІЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ	75
3.1. Антимонопольний комітет України як основний суб'єкт реалізації завдань антимонопольної політики.....	76
3.2. Структура, компетенція та організація діяльності Антимонопольного комітету України.....	81
3.3. Нормативно-правові засади діяльності антимонопольних органів.....	87
3.4. Особливості відносин Антимонопольного комітету України із органами державної влади.....	92
Питання для самоконтролю	101
Тестові завдання	102
Розділ 4. ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ТА ЙОГО СТРУКТУРИ	104
4.1. Характерні риси та особливості функціонування товарних ринків в Україні.....	105
4.2. Аналіз товарного ринку в системі антимонопольного контролю та регулювання.....	116
4.3. Товарний ринок: продуктові, географічні, часові межі.....	125
4.4. Методика аналізу товарного ринку в практиці діяльності Антимонопольного комітету України	134
Питання для самоконтролю	135
Тестові завдання	136
Творчі завдання.....	137
Задачі.....	138
Розділ 5. ОЦІНКА КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА	139
5.1. Сутність та складові конкурентного середовища	140
5.2. Кількісні та якісні показники стану конкурентного середовища	142
5.3. Закономірності та характерні особливості розвитку конкурентного середовища на товарних ринках України.....	160
5.4. Заходи Антимонопольного Комітету України щодо зниження рівня монополізму в національній економіці..	165
Питання для самоконтролю.....	168
Тестові завдання	168
Задачі.....	169

Частина II. ОСНОВНІ НАПРЯМИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	172
Розділ 6. ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ КОНКУРЕНТНО-АНТИМОНОПОЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	172
6.1. Види порушень законодавства про захист економічної конкуренції.....	173
6.2. Запобігання та припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем.....	180
6.3. Система захисту від недобросовісної конкуренції.....	189
6.4. Антимонопольний контроль за дотриманням законодавства у сфері реклами.....	197
Питання для самоконтролю.....	201
Тестові завдання.....	202
Творчі завдання.....	203
Розділ 7. КОНТРОЛЬ КОНЦЕНТРАЦІЇ ТА УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	205
7.1. Концентрація суб'єктів господарювання та її форми.....	206
7.2. Система антимонопольного контролю процесів концентрації суб'єктів господарювання.....	213
7.3. Антиконтурентні узгоджені дії: сутність, причини, основні форми прояву.....	220
7.4. Виявлення та припинення антиконтурентних узгоджених дій: світовий досвід та вітчизняна практика..	226
Питання для самоконтролю.....	232
Тестові завдання.....	232
Творчі завдання.....	234
Розділ 8. АНТИМОНОПОЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	236
8.1. Сутність та основні способи впливу держави на діяльність монопольних структур.....	237
8.2. Методи та інструменти здійснення антимонопольного регулювання діяльності суб'єктів господарювання.....	245
8.3. Визначення ефективності антимонопольного регулювання.....	253
Питання для самоконтролю.....	258
Тестові завдання.....	258
Творчі завдання.....	259
Розділ 9. ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА МОНОПОЛЬНИМ ЦІНОУТВОРЕННЯМ	260
9.1. Ціна та цінові зловживання в ринковій економіці.....	261
9.2. Необхідність, цілі та методи державного регулювання цін.....	269

Державне антимонопольне регулювання

9.3. Антимонопольний контроль за ціноутворенням монополістичних структур	276
9.4. Технологія виявлення монопольної ціни	287
Питання для самоконтролю	292
Тестові завдання	292
Творчі завдання	294
Частина III. АНТИМОНОПОЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В РІЗНИХ СЕКТОРАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	295
Розділ 10. ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ	295
10.1. Природна монополія як об'єкт державного регулювання	295
10.2. Сутність, ознаки та специфіка природних монополій в Україні	304
10.3. Цілі, принципи, основні способи та інструменти державного впливу на функціонування ринків природної монополії	309
10.4. Завдання та методи цінового (тарифного) регулювання у сфері природної монополії	318
10.5. Особливості ціноутворення та державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на окремих ринках	324
Питання для самоконтролю	336
Тестові завдання	336
Творчі завдання	337
Розділ 11. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ОКРЕМИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ	339
11.1. Взаємозв'язок конкурентної та галузевої політики держави	340
11.2. Антимонопольне регулювання конкурентного процесу у промисловості та будівництві України	344
11.3. Розвиток та захист конкуренції в АПК та на окремих ринках споживчих товарів	350
11.4. Специфіка регулювання конкурентного процесу на ринку науково-технічної продукції та інновацій	358
11.5. Застосування антимонопольно-конкурентного законодавства у зовнішньоекономічній сфері	363
Питання для самоконтролю	371
Тестові завдання	372
Творчі завдання	373

Розділ 12. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ЗАХИСТУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКАХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ	374
12.1. Ринки послуг у національній економіці, їх специфіка та класифікація	374
12.2. Конкурентна політика держави у фінансовій та банківській системах.....	378
12.3. Антимонопольне регулювання поведінки суб'єктів господарювання на ринках медичних та освітянських послуг	390
12.4. Стимулювання розвитку конкуренції у сфері інформації, науки та культури.....	396
Питання для самоконтролю.....	401
Тестові завдання	402
Творчі завдання.....	403
Розділ 13. КОНТРОЛЬ ЗА СТАНОМ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	404
13.1. Ринок адміністративних послуг як об'єкт антимонопольного контролю	405
13.2. Особливості формування та розвитку конкурентних відносин на ринку адміністративних послуг в Україні	409
13.3. Антиконтурентні дії органів державної влади: причини, форми прояву та способи усунення	412
13.4. Становлення та розвиток громадського контролю за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування та органами адміністративно- господарського управління та контролю	420
13.5. Контроль за станом конкуренції на ринку державних закупівель.....	424
Питання для самоконтролю.....	430
Тестові завдання	431
Творчі завдання.....	432
ПІСЛЯМОВА	433
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК	435
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	457
ДОДАТКИ	473

ПЕРЕДМОВА

«Конкуренцію потрібно вирощувати як фруктовий сад» – цей афористичний вислів одного із керівних працівників Антимонопольного комітету України точно відображає актуальність стратегічних шляхів подальшого розвитку конкурентних відносин і захисту економічної конкуренції в Україні.

Ефективний ринок функціонує лише тоді, коли для його суб'єктів існує повноцінне конкурентне середовище. Конкуренція є основною формою організації ринку. Своєю чергою, рівень розвитку конкуренції є індикатором стану ринку. Світовий досвід однозначно свідчить: тільки ринок, основою якого є повноцінна ефективна конкуренція, гарантує успішний розвиток національної економіки і процвітання суспільства. На початку ХХІ ст. почали проявлятися нові тенденції в теорії та практиці антимонопольного регулювання, обумовлені трансформаційними процесами в національній економіці та процесами глобалізації у всесвітньому господарстві.

Розширення сфери конкурентних відносин, забезпечення їх ефективності та цивілізованості є важливою й життєво необхідною передумовою модернізації економіки в Україні. Розвиток конкуренції на товарних ринках є засобом забезпечення сталого економічного зростання, покращання умов для їх ефективного функціонування, удосконалення механізму державного регулювання таких ринків.

Завдання захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, запобігання зловживанням монопольним становищем на ринку та неправомірному обмеженню конкуренції є сьогодні надзвичайно актуальним для української економіки. Конкуренція, безумовно, є потужною рушійною силою економічного розвитку. Від усвідомлення цього факту багато в чому залежатиме формування ефективної системи антимонопольного контролю та регулювання сьогодні та в майбутньому.

Про низький рівень розвитку конкуренції в економіці України свідчить той факт, що протягом останніх років на товарних ринках з обмеженими властивостями для розвитку конкуренції реалізовано більш як 50 відсотків обсягу

продукції, в тому числі на повністю монополізованих ринках – більш як 7 відсотків, на ринках з домінуванням однієї компанії – майже 28, на ринках з домінуванням кількох компаній – більш як 15 відсотків¹.

У пропонованому підручнику міститься системний виклад матеріалу щодо теорії та практики антимонопольного контролю та регулювання. Особливістю підручника є те, що питання антимонопольного контролю і регулювання розглядаються стосовно прикладного вирішення управлінських завдань у сфері економічної конкуренції в практиці діяльності органів Антимонопольного комітету України.

Вихідним базисом вивчення навчального курсу «Державне антимонопольне регулювання» є використання чинного законодавства України. Законодавство про захист економічної конкуренції ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, Господарським кодексом України, і складається із Закону України «Про захист економічної конкуренції», Законів України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист від недобросовісної конкуренції», інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів. Усі нормативно-правові положення у підручнику подано станом на 01.03.2014.

Сьогодні фахівець у сфері конкурентної політики повинен бути справжнім менеджером-професіоналом, який володіє методами стратегічного управління, здатний здійснювати всебічне і повноцінне дослідження товарних ринків. Завдання полягає в тому, аби дати майбутньому фахівцю у сфері економічної конкуренції необхідні знання і практичні навички для його професійної діяльності в організаційно-управлінському, адміністративно-господарському, контролюючому, інформаційно-аналітичному напрямках.

¹ Концепція загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2013–2023 роки // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету. – 2012. – № 3. – С. 3.

Частина 1

НАУКОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розділ 1

ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ТА СУТНІСТЬ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ. ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

На сучасному етапі розвитку економіки України все більшої актуальності набувають питання антимонопольного контролю та регулювання, захисту конкуренції, недопущення зловживання ринковою владою монополістичними та олігополістичними структурами. Створення конкурентного середовища, захист законних інтересів підприємців і споживачів, регулювання діяльності монополій сприяють підвищенню ефективності функціонування національної економіки і є одними із найважливіших завдань держави.

Ефективні антимонопольне регулювання і контроль безпосередньо сприяють розвитку конкуренції – дієвого двигуна соціально-економічного прогресу. Родоначальник «економічного дива» повоєнної Німеччини Л. Ерхард зазначав, що вільна і чесна конкуренція є найефективнішим засобом досягнення і забезпечення добробуту суспільства: «Вона одна дає можливість усьому населенню користуватися економічним прогресом, особливо, у їх ролі споживачів. Вона знищує всі привілеї, які не є результатом підвищеної продуктивності праці. Саме через конкуренцію може бути досягнута – у найкращому розумінні цього слова – соціалізація прогресу і прибутку. До того ж вона не дає згаснути особистому прагненню кожного до трудових досягнень. Усі зусилля

можуть бути успішними лише доти, доки конкуренції не перешкоджають, або вона не усувається штучними чи юридичними маніпулюваннями»¹.

Основні категорії та поняття

Конкуренція, «правило розумності», поведінкова концепція конкуренції, структуралістська концепція конкуренції, підприємницький тип монополізму, інституційний тип монополізму, цінова і нецінова конкуренція, досконала і недосконала конкуренція, монополія, олігополія, моносонія, олігосонія, дуополія, монополістична конкуренція, антимонопольне регулювання, антимонопольний контроль, управління у сфері економічної конкуренції, антимонопольна політика, антимонопольне законодавство.

1.1. Теоретичні засади та сутність антимонопольного регулювання

Теоретичною основою антимонопольного контролю та регулювання є положення сучасної економічної науки про конкуренцію і монополію, загальноекономічні методи і принципи аналізу закономірностей розвитку конкуренції і конкурентних відносин. Особливо важливе значення мають: системний метод наукового пізнання об'єктивних процесів становлення та удосконалення антимонопольного контролю та регулювання як складової державного регулювання економіки; методи системно-структурного та порівняльного аналізу конкурентного середовища товарних ринків тощо.

Теоретичні засади антимонопольного регулювання ґрунтуються на науковому розумінні сутності конкуренції як економічної категорії. Що таке конкуренція? *Економічна*

¹ Эрхард Л. Благосостояние для всех / Л. Эрхард [пер. с нем. Б.Б. Багаряцкого, В.Г. Гребенникова]. – М. : Начала-Пресс, 1991. – С. 133.

конкуренція (конкуренція) – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

В економічній теорії традиційно використовуються два основних підходи до розуміння конкуренції, які в узагальненому вигляді використовують дві характеристики: «результат» і «процес». Економічна наука у ході своєї еволюції послідовно акцентувала увагу на двох вищезазначених підходах до розуміння сутності конкуренції.

З точки зору умов функціонування розрізняють досконалу і недосконалу конкуренцію.

Досконала конкуренція формується за умови, що виробництвом товару займається багато самостійних підприємств (фірм). У цьому випадку однорідна продукція виробляється великою кількістю товаровиробників-конкурентів, кожен з яких окремо є не таким значним, аби помітно впливати на рівень ринкових цін. *Недосконала конкуренція* має місце в тих випадках, коли окремі товаровиробники можуть впливати на рівень цін.

Традиційним є виділення цінової і нецінової конкуренції. При *ціновій конкуренції* головним методом боротьби проти конкурентів є ціна. У такій конкуренції перевагу має той, хто може встановлювати нижчу ціну продукції. *Нецінова конкуренція* пов'язана з такою конкурентною стратегією, яка спрямована не на зміну цін, а на створення передумов, які поліпшують реалізацію продукції.

Ступінь захищеності конкуренції є одним із вирішальних критеріїв розвиненості й цивілізованості економічних відносин. Вітчизняна економіка все ще має надмірну частку монопольного сектора. Форми прояву цієї монополізації – різноманітні. Економічна наука ще повною мірою їх не виявила й не дослідила.

В економіці завжди існують конкуренція і монополізм. *Монополія* (грец. «моно» – один і «поло» – продаю) – це панування на ринку одного продавця, тобто, по суті, заперечення конкуренції. Ступінь обмеження конкуренції залежить від масштабів монополізації виробництва й ринку.

Монополія – це ситуація на ринку, коли єдине підприємство (фірма) є продавцем певного товару, який не має замінників. Тобто у споживача тут відсутня можливість порівнювати товари різних виробників, а отже, й немає вільного вибору. Під *монополізмом* розуміються активні дії монополістичних структур, спрямовані на реалізацію своїх переваг у процесі взаємовідносин з іншими суб'єктами господарювання. *Монополізація* – досягнення суб'єктом господарювання монополістичного (домінуючого) становища на товарному ринку, підтримання або посилення цього становища.

Негативними наслідками монополізації можуть бути: обмеження і навіть руйнування конкурентних відносин, намагання монополіста отримати для себе переваги і вигоди від свого панівного (домінуючого) становища, стримування інноваційного розвитку, погіршення якості товарів, підвищення цін тощо.

Олігополія (грец. «олігос» – декотрі і «поло» – продаю) – це конкуренція між обмеженою кількістю продавців і покупців товару на ринку. При олігополії також обмежуються можливості конкуренції.

Існує ще декілька форм недосконалої конкуренції: монопсонія, олігопсонія, дуополія. *Монопсонія* – це тип ринкової структури, при якій існує монополія одного покупця товару, який забезпечує собі монополістичний прибуток за рахунок втрати частини доходів продавців. Монополія – це ринок, який має тільки одного продавця і багато покупців, монопсонія – ринок із багатьма продавцями і лише з одним покупцем. *Олігопсонія* – це тип ринкової структури, при якій існує невелика вузькоспеціалізована група покупців певного товару. *Дуополія* – це тип ринкової структури, при якій існують тільки два постачальники певного товару і між ними відсутні угоди про ціни, ринки збуту та ін.

На ринку з відносно великою кількістю суб'єктів господарювання, кожен із яких має певний вплив на ціни внаслідок специфіки товару, який він виготовляє, має місце монополістична конкуренція. *Монополістична конкуренція* виникає за умови збуту багатьма підприємствами (фірмами) подібної, але не ідентичної продукції. Вона нагадує досконалу конкуренцію за трьома аспектами: наявність великої кількості покупців і продавців; вступ на ринок і вихід із нього – спрощені; підприємства (фірми) встановлюють ціни в діапазоні, запровадженому іншими підприємствами (фірмами). Відмінність полягає в тому, що за досконалої конкуренції продукція є однорідною (ідентичною), а за монополістичної – диференційованою.

До економічних причин обмеження або загрози зникнення конкуренції належать: поведінка суб'єктів ринку, що обмежує конкурентні відносини; наявність ринкових структур, які здійснюють антиконкурентні дії; природні монополії. *Природна монополія* має місце, коли одне підприємство (фірма) виробляє певну кількість продукції (послуг) із витратами меншими, ніж у випадку двох або більше підприємств з відповідними обсягами виробництва, а товари (послуги) не можуть бути замінені іншими товарами (послугами). Сфера природних монополій – це ринки інфраструктурних послуг: послуги з транспортування природного газу трубопроводами та його розподіл, передача та розподіл електроенергії, користування об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування, поштового зв'язку, централізованого водопостачання та водовідведення, централізованого постачання теплової енергії, спеціалізованих послуг транспортних терміналів, портів.

Про низький рівень розвитку конкуренції в економіці України свідчать дані наукових досліджень, відповідно до яких протягом останніх років на товарних ринках з обмеженими можливостями для розвитку конкуренції реалізовано більш як 50% обсягу продукції, в тому числі на повністю монополізованих ринках – більш як 7%, на ринках з домінуванням

Розділ 1. Об'єктивна необхідність та сутність антимонопольного регулювання. Предмет та завдання дисципліни

однієї компанії – майже 28%, ринках з домінуванням кількох компаній більш як 15%². В економіці України конкуренції зовсім немає на більшості ринків послуг, пов'язаних зі здійсненням функцій держави, а обмежена вона у будівництві, сфері телекомунікацій, електрозв'язку, у сфері охорони здоров'я, переробній промисловості (у тому числі переробці сільгосппродукції – в окремих регіонах). Чим більше монополізований ринок, тим більшу частку в ціні товару займає валовий прибуток.

Економічно доцільний рівень монополізації в економіці країни не повинен перевищувати 10–12%. Досягнення цього показника є сьогодні для української економіки досить важливим.

Необхідно розібратися зі зміною характеру й сутності діяльності монополій в українській економіці, наслідками деформацій конкурентного середовища під впливом інституційного монополізму тощо.

Теоретичні засади антимонопольного регулювання мають свою специфіку, пов'язану з особливостями монополізму. Найважливішим є розмежування двох типів монополізму – підприємницького та інституційного. *Підприємницький тип монополізму* пов'язаний із розвитком підприємств (фірм) на основі концентрації капіталу і виробництва, інституційний – з неоднаковістю «правил гри» для різних учасників ринку. Під *інституційним типом монополізму* розуміється монополізм, пов'язаний з нерівністю умов конкуренції для її різних учасників. Йдеться про неоднаковий режим оподаткування, преференції або привілеї з боку держави та місцевої влади, пільговий доступ до фінансових і виробничих ресурсів тощо³.

Отже, в теорії антимонопольного контролю та регулювання визнається істотне значення інститутів. Йдеться про правові, регуляторні й процесуальні системи, які забез-

² Концепція загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2013–2023 роки // Конкуренція. – 2012. – № 3. – С. 3.

³ Конкуренсна політика держави в умовах трансформації національної економіки : монографія / за заг. ред В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – С. 30–31, 58–59.

печують підтримку конкуренції та дотримання норм антимонопольного регулювання. Основні шляхи вдосконалення існуючої конкуренції та підвищення ефективності конкурентних відносин в Україні сьогодні знаходяться у руслі інституційних перетворень.

Сутність вільної конкуренції як характерної ознаки ринкового господарства XVIII ст. ґрунтовно дослідив А. Сміт, якому належить вираз про «невидиму руку ринку». Класик політичної економії А. Сміт сформулював модель чистої конкуренції, яку ще називають моделлю досконалої конкуренції. Особливість цієї моделі – відсутність державного контролю над ринком. Безумовно, така модель є абстракцією, але вона дозволила виявити основні принципи організації конкурентних ринків.

У XIX ст. конкуренція в усіх капіталістичних країнах діяла як одна з динамічних сил економічного розвитку. Однак, наприкінці XIX ст., передусім у США, розпочався бурхливий процес монополізації економіки. Панування монополій (трестів) у цей період призвело до підвищення цін, погіршення життєвого рівня населення. У відповідь на це американська юридична та економічна наука запропонувала посилити державний контроль над монополіями.

Конгрес США у 1890 р. прийняв антитрестівський закон (акт) Дж. Шермана. Закон Шермана містив дві найважливіші статті: ст. 1 забороняла договори, об'єднання і змови, спрямовані на обмеження торгівлі; ст. 2 забороняла монополізацію, спробу монополізації, об'єднання або змови з метою монополізації будь-якої сфери торгівлі між штатами або з іноземними державами. Слід зазначити, що закон Шермана не був першим антитрестівським правовим документом у США. З 1880 р. до 1920 р. в окремих штатах діяло місцеве антитрестівське законодавство і при цьому були досягнуті успіхи в антимонопольному регулюванні.

Закон (акт) Дж. Шермана був першим кроком до створення антимонопольного законодавства, однак воно було ще недосконалим і аморфним. Акт Шермана став базовим

Розділ 1. Об'єктивна необхідність та сутність антимонопольного регулювання. Предмет та завдання дисципліни

законом для багатьох країн, які пізніше вводили власне антимонопольне законодавство. Основна мета законодавчого акта Шермана – припинити дії, які призводять до контролю над ринком. При цьому монополія як така не заборонялася, але юридично вводилися перешкоди монополізації та спробам монополізації. Основна увага зосереджувалася не лише на факті існування монополії, а скоріше на тому, яким чином монополія виникла і як вона функціонує.

Важливим теоретичним принципом антимонопольного регулювання в США стало так зване «правило розумності». *«Правило розумності»* – виважений підхід до оцінки антиконкурентних дій, коли незаконними вважаються лише такі дії монополій, які передбачають реальне не виправдане обмеження конкуренції. Мета і наміри монополії витиснути конкурентів з ринку часто виявляються в таких її діях і вчинках, що позбавляють права інших суб'єктів підприємництва на ведення бізнесу, перешкоджають їхній діяльності, тобто перешкоджають досягненню поставлених цілей іншими учасниками ринку. Закон Шермана дав можливість урядовим органам і приватним особам домагатися у судовому порядку заборон на обмеження свободи торгівлі. Кінцеву відповідальність за визначення досить широких розпоряджень закону Шермана було покладено на суди, які не були обмежені при виконанні цього завдання рішеннями загального права.

Антитрестівський закон Шермана, однак, характеризувався заплутаністю формулювань, відсутністю надійного механізму реалізації, що робило його малоефективним на практиці.

Для більш точного визначення антимонопольних норм у США у 1914 р. було прийнято закон Клейтона. Ст. 2 цього закону забороняла цінову дискримінацію – продаж товару за різними цінами покупцям, які знаходяться в рівних умовах. Ст. 3 оголошувала порушенням закону угоди, які зв'язували покупця умовами чи не допускали на ринок інших осіб. Ст. 7 закону забороняла корпоративні злиття, які також вели до послаблення рівня конкуренції, ст. 8 забороняла особисту

унію директорів конкуруючих фірм. Крім того, до нових юридичних положень належало те, що за законом Клейтона оголошувався незаконними ті способи, за якими монополія гіпотетично могла б розвиватися. Тобто цей закон значною мірою був превентивним правовим заходом.

Не менш помітним явищем в еволюції законодавчих поглядів на антимонопольний контроль та регулювання стало прийняття у 1914 р. у США закону про Федеральну торговельну комісію. Цей закон виражав об'єктивну необхідність у наданні антимонопольним органам повноважень на проведення розслідувань і порушення судових справ. Відповідальність за здійснення антимонопольного контролю та регулювання в США було поділено між двома державними органами – Федеральною торговельною комісією (ФТК) і Антитрестівським відділом Міністерства юстиції. Закон Шермана, закон Клейтона і закон про Федеральну торговельну комісію склали основу федерального антитрестівського законодавства США.

Прискорення монополізації економіки у світі в кінці XIX – на початку XX ст. загострило економічні та соціальні суперечності капіталістичної системи, що проявилось насамперед у світовій економічній кризі – «Великій депресії» 1929–1933 рр., яка істотно активізувала розвиток теорії конкуренції та монополії. Відомі вчені К. Віксель, П. Сраффа, Дж. Робінсон, Е. Чемберлін заклали основи теорії недосконалої конкуренції. Переломним етапом у становленні теорії економічної конкуренції став 1933 р. – рік виходу праць Е. Чемберліна «Теорія монополістичної конкуренції (Реорієнтація теорії вартості)»⁴ і Дж. Робінсон «Економічна теорія недосконалої конкуренції»⁵.

«Велика депресія» показала, що конкурентно-ринковий механізм саморегулювання капіталістичної економіки підірвано. Це обумовило об'єктивну необхідність посилення державного

⁴ Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (Реориентация теории стоимости) / Э. Чемберлин. – М. : Экономика, 1996.

⁵ Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. – М. : Прогресс, 1983.

антимонопольного регулювання. «Новий курс» Президента США Ф. Рузвельта забезпечив ефективне втручання держави в економіку. Щоб уникнути в майбутньому економічних потрясінь, держава вирішила впливати на саму структуру монополізованих ринків. Такий підхід до ролі держави у регулюванні ринкової економіки означав перехід до «структуралістських» стратегій антимонопольного регулювання.

У середині ХХ ст. у теорії сформувалися дві концепції, одна з яких робила наголос на поведінку продавців і покупців, друга – на структуру ринку. У першій (*поведінковій концепції*) конкуренція розумілася як сукупність незалежних спроб різних продавців встановити контроль на ринку. Друга (*структуралістська концепція*) визнавала ринок конкурентним лише коли його структура не дозволяла жодному підприємству (фірмі) істотно впливати на ціни товарів.

У цей період сформувалася теоретична і законодавча база антимонопольного контролю та регулювання в Європі. Перші антимонопольні закони були прийняті: в Англії в 1948 р., Данії та Швейцарії в 1955 р., Голландії в 1956 р., Бельгії в 1960 р., Італії в 1964 р. ФРН прийняла власний антимонопольний закон у 1957 р. і посилила контроль над злиттям у 1973 р. Франція мала законодавчі обмеження з фіксування цін та інших антиконкурентних дій ще з 1791 р., однак вони рідко застосовувалися на практиці, тому в антимонопольне законодавство цієї країни у 1977 р. були внесені серйозні доповнення. Загальноєвропейські заходи щодо забезпечення антимонопольної політики містив Римський договір 1957 р., що створив Європейське економічне співтовариство.

Переваги «структуралістської» концепції в антимонопольному контролі та регулюванні існували до 80-х рр. ХХ ст. Переломним моментом можна вважати 1982 р., коли в США було офіційно оголошено припинення антимонопольних справ проти компаній «Ай-Бі-Ем» і «Ей-Ті-Ті». Адміністрація Президента США Р. Рейгана в цей період взяла курс на обмежене втручання держави в розвиток економіки і відповідно на обмеження антимонопольного регулювання. В усіх

розвинених країнах посилилася тенденція до лібералізації та дерегулювання економіки. Ця ситуація змінилася лише під час глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., коли в розвинених країнах знову були задіяні активні методи та інструменти антимонопольного регулювання⁶.

Ступінь розвитку та захисту конкуренції є не лише критерієм цивілізованості ринкових відносин у країні, а й суспільною цінністю. Розвиток конкуренції на товарних ринках є необхідним засобом забезпечення нової якості економічного зростання, покращання умов для ефективного функціонування ринків, удосконалення механізму державного регулювання національної економіки. Очевидно, що теоретичні засади антимонопольного контролю та регулювання не можуть розглядатися без прикладного вирішення управлінських завдань у практиці діяльності органів Антимонопольного комітету України.

1.2. Антимонопольне регулювання в системі державного регулювання економіки

Антимонопольне регулювання – це окремий напрям державного регулювання економіки; найчастіше розглядають антимонопольне регулювання економіки, або антимонопольне регулювання підприємницької діяльності, або антимонопольне регулювання ринку. *Антимонопольний контроль* – це окремий вид державного контролю; як правило розглядають антимонопольний контроль як державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Серед сучасних зарубіжних дослідників, які внесли значний вклад у розвиток теорії антимонопольного контролю та регулювання, – лауреати Нобелівської премії у галузі економіки К.-Дж. Ерроу, Р. Коуз, П. Кругман, Дж. Стіглер, Дж. Стігліц, О. Уїльямсон, Ф. фон Хайєк, Дж. Хікс, а також

⁶ Уманців Ю. Фінансово-економічна криза як новітній виклик конкурентній політиці / Ю.М. Уманців // Банківська справа. – 2011. – № 2. – С. 77–79.

інші відомі економісти – Дж. Гелбрейт, М. Кастельс, Д. Морріс, В. Ойкен, М. Портер, Дж. Росс, Ж. Тіроль, Е. Тоффлер, Д. Хей, Ф. Шерер, Й. Шумпетер та ін. Питання антимонопольного регулювання і контролю висвітлені у працях таких українських економістів: В. Базилевича, О. Білоруса, В. Бодрова, З. Борисенко, З. Варналія, В. Гейця, А. Гриценка, В. Дементьєва, А. Ігнатюк, П. Єщенко, О. Костусєва, В. Лагутіна, Г. Лозової, В. Мандибури, Н. Михальчишин, Г. Паламарчук, Ж. Поплавської, О. Пустовойта, В. Точиліна, Ю. Уманціва, Г. Филюк, О. Шнипка та ін.

У Законі України «Про Антимонопольний комітет України» як основні завдання АМК України визначаються: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, здійснення контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання, під час регулювання цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій, щодо захисту конкуренції у сфері державних закупівель. Антимонопольний контроль, насамперед, передбачає відповідність фактично здійснюваної ринкової діяльності суб'єктів господарювання встановленим правилам, запровадження системи санкцій, спрямованих на попередження й усунення порушень антимонопольного законодавства.

Антимонопольне регулювання – це система забезпечення цілеспрямованого впливу інститутів держави на процеси конкуренції шляхом узгодження заходів та послідовного використання інструментів і механізмів координації, організації, упорядкування конкурентних відносин, забезпечення дотримання законів, відстоювання національних інтересів.

Найширшим є поняття «управління у сфері економічної конкуренції», що означає організовуючий, спрямовуючий, координуючий та контролюючий впливи держави на відносини конкуренції. Схематично управлінську діяльність у сфері економічної конкуренції можна поділити на три основних етапи:

- 1) прийняття рішень (постанови, методики, накази тощо);

- 2) виконання прийнятих рішень (угоди, акти та ін.);
- 3) оцінка отриманих результатів (звітність тощо).

Управління у сфері економічної конкуренції охоплює весь комплекс управлінських функцій антимонопольного державного органу, які включають у себе цілевизначення, аналіз, прогнозування, програмування, організацію, стимулювання, корегування, облік, контролювання діяльності ринкових суб'єктів та конкурентних відносин, що виникають між ними⁷. З цього переліку функцій управління у сфері економічної конкуренції до антимонопольного регулювання, насамперед, належать аналіз, прогнозування, програмування, стимулювання, корегування, контролювання.

Елементи структури системи антимонопольного регулювання відображені на рис. 1.1.

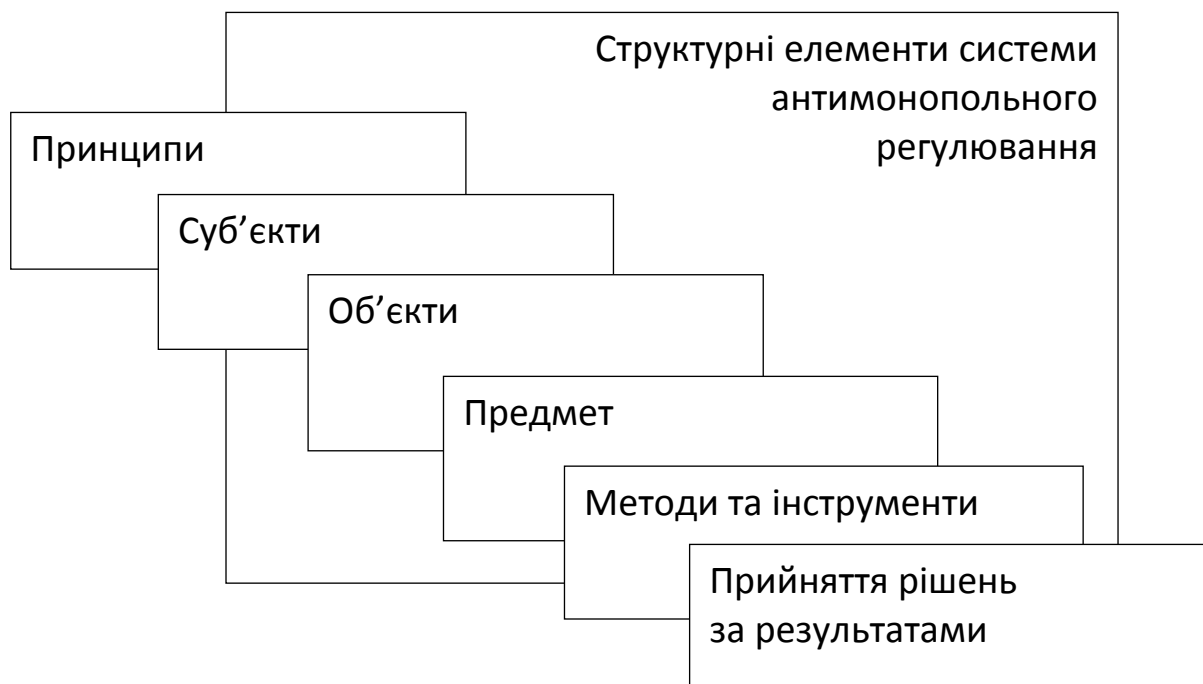

Рис. 1.1. Елементи структури системи антимонопольного регулювання

⁷ Лагутін В.Д. Теоретичні проблеми управління в сфері економічної конкуренції / В.Д. Лагутін // Конкуренція. – 2012. – № 1. – С. 18–22.

Розділ 1. Об'єктивна необхідність та сутність антимонопольного регулювання. Предмет та завдання дисципліни

Серед принципів антимонопольного регулювання слід виокремити:

– незалежність – органи антимонопольного контролю мають бути організаційно, функціонально, матеріально незалежними від впливу державних органів та суб'єктів господарської діяльності; цей принцип передбачає заборону будь-якого силового, матеріального або морального тиску на суб'єкта антимонопольного контролю;

– законність – органи антимонопольного контролю мають діяти відповідно до норм та правил, визначених законодавством, а також забезпечувати охорону законних інтересів як держави та суспільства в цілому, так і громадян та юридичних осіб;

– відповідальність – органи антимонопольного контролю мають нести економічну, дисциплінарну та адміністративну відповідальність за належне виконання покладених на них контролюючих функцій і завдань, за достовірність результатів контролю;

– гласність, прозорість – відкритість діяльності органів антимонопольного контролю, наявність доступу до інформації за результатами контролюючої діяльності за допомогою засобів масової інформації, обов'язкове доведення результатів антимонопольного контролю до об'єкта контролю;

– об'єктивність – діяльність органів антимонопольного контролю, їх підходи до планування та проведення перевірок, результати перевірок мають виключати будь-яку упередженість, оцінка діяльності об'єкта контролю здійснюється тільки на підставі відповідності перевірених фактів до вимог законодавчих та інших нормативних актів, що регулюють поведінку суб'єктів;

– системність – розгляд під час проведення процедур антимонопольного контролю всіх аспектів діяльності об'єкта у взаємозв'язку;

– неперервність – заходи антимонопольного контролю мають здійснюватися послідовно та регулярно. Необхідним є

контроль дій, до яких вдається об'єкт контролю задля усунення виявлених порушень;

– ефективність – результати антимонопольного контролю повинні забезпечити повноту та своєчасність з'ясованих відхилень, встановити винних, надати допомогу в розробці профілактичних заходів;

– науковість – антимонопольний контроль має здійснюватися шляхом застосування науково обґрунтованих методів та прийомів.

Об'єкти антимонопольного регулювання – умови, процеси, відносини, елементи і сектори національного ринку, на які спрямовується регулювальний вплив держави з метою реалізації цілей антимонопольної політики. Перелік об'єктів антимонопольного регулювання досить широкий, серед них: монополізовані ринки у визначених товарних, часових і територіальних межах; суб'єкти господарювання, що займають монополічне чи домінуюче становище на ринках; державні організаційні структури, рішення або дії яких негативно впливають або можуть вплинути на конкуренцію тощо⁸.

Діяльність суб'єктів природних монополій в Україні регулюють спеціально створені національні комісії: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики (НКРЕ), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗ), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг. У випадках, встановлених законом, діяльність суб'єктів природних монополій можуть регулювати органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Діяльність суб'єктів природних монополій підлягає регулюванню згідно з Законом України «Про природні монополії». Державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції у сферах діяльності при-

⁸ Бодров В.Г. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В.Г. Бодров, О.М. Софронова, Н.І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – С. 285–586.

Розділ 1. Об'єктивна необхідність та сутність антимонопольного регулювання. Предмет та завдання дисципліни

родних монополій здійснюється також АМК України відповідно до його компетенції.

Основними *напрямами* антимонопольного регулювання є:

– контроль за дотриманням законодавства у процесі економічної концентрації;

– контроль за процесами узгоджених дій суб'єктів господарювання при здійсненні підприємницької діяльності;

– контроль за дотриманням вимог конкурентного законодавства в процесі здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання (контроль за діями, які можна кваліфікувати як зловживання монополюючим становищем та антиконкурентні узгоджені дії), зокрема, запобігання, обмеження, припинення порушень конкурентного законодавства;

– контроль за дотриманням вимог конкурентного законодавства при прийнятті рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління і контролю;

– недопущення та запобігання монополізації товарних ринків;

– регулювання діяльності підприємницьких та природних монополій;

– контроль за монополюючим ціноутворенням.

Такі напрями є практично однаковими для сучасних країн ринкової економіки, але в кожній країні вони мають характерні ознаки.

Форми антимонопольного регулювання економіки – зовнішні постійні і типізовані вияви антимонопольної державно-управлінської діяльності. До них належать: дослідження ринків, розслідування, прогнозування конкурентного середовища, планування діяльності та ін. Форми антимонопольного регулювання економіки, як і всі інші елементи цієї системи, зумовлені пріоритетами державної економічної політики.

Важливу роль в антимонопольному регулюванні відіграють методи економічного аналізу під час розслідування справ про порушення конкурентного законодавства. Наприклад, йдеться

про якісні методи: опитування (анкетування, збирання міркувань та фактів); експертні висновки та кількісні методи: кореляційний, регресійний аналізи, аналіз часових рядів, моделі векторних авторегресій, векторні моделі корекції помилок, метод різниць, вивчення подій тощо⁹.

Антимонопольне дерегулювання спрямоване на скорочення державної регламентації ринкової діяльності суб'єктів господарювання. Деретулювання означає зміну форм, способів його забезпечення і принципів реалізації.

У сучасних умовах антимонопольне регулювання зорієнтоване не стільки на процес регламентації діяльності монопольних структур, скільки на забезпечення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання в їхній конкурентній поведінці на ринку. У цьому розумінні воно виступає як невід'ємна складова не тільки державної антимонопольної, але й конкурентної політики і саме в цьому напрямі, як засвідчує досвід розвинених країн, поступово еволюціонує в Україні.

За економічною сутністю контроль – це функція управління, яка включає спостереження та перевірки діяльності об'єкта управління з метою оцінки правової обґрунтованості прийняття рішень та результатів їх виконання. Антимонопольний контроль – елемент системи управління у сфері економічної конкуренції, особлива сфера контролю ринкової діяльності суб'єктів господарювання.

Завдяки процедурам антимонопольного контролю суб'єкт управління отримує інформацію про результати виконання певних функцій суб'єктами господарювання (об'єкта управління) та можливість адекватно реагувати на помилки й недоліки в управлінні (зворотний зв'язок).

Система антимонопольного контролю складається із суб'єкта, об'єкта контролю, процедури (форми, методи, прийоми та ін.).

⁹ Мельниченко Є. Конкурентне відомство Нідерландів / Є. Мельниченко, О. Шевчук // Конкуренція. – 2012. – № 3. – С. 25.

Отже, антимонопольний контроль потрібно розглядати як самостійну систему або складову управління у сфері економічної конкуренції, де суб'єкти контролю (органи влади) через законодавчо закріплені повноваження (процедури) мають право (повинні) контролювати певні об'єкти контролю (конкурентні відносини, що регламентовані чинним законодавством та перебувають під контролем держави).

Антимонопольний контроль як багатогранне, складне явище, правовий інститут, система методів, функцій відповідних державних органів, а також засіб дотримання законності у сфері економічної конкуренції, ще не дістав остаточного наукового визначення.

Антимонопольний контроль та регулювання здійснюються на основі реалізації *антимонопольної політики*. Об'єктом антимонопольної політики є процес формування та діяльності монопольних структур в економіці.

У Господарському кодексі України використовується термін «антимонопольно-конкурентна політика», яка спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки. У ст. 18 Господарського кодексу України зазначається, що держава здійснює антимонопольно-конкурентну політику та сприяє розвитку змагальності у сфері господарювання на основі загальнодержавних програм, що затверджуються Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Антимонопольне законодавство – це чинні на території держави нормативні правові акти, що містять положення щодо попередження, обмеження та припинення монополістичної діяльності. Сьогодні українське законодавство у сфері захисту економічної конкуренції, за оцінкою експертів

ОЕСР, у цілому ефективно регулює відносини, які можуть впливати на економічну конкуренцію на території України.

У посткризових умовах економічного зростання посилюється лібералізація антимонопольного регулювання: співвідношення застосування «закону по суті» (*per se*) і «принципу розумного підходу» (*rule of reason*) змінюється на користь останнього. Навпаки, в умовах циклічної кризи антимонопольний контроль та регулювання стають більш жорсткими.

Ефективне антимонопольне регулювання забезпечуватиме: зниження рівня монополізації товарних ринків; інтенсифікацію вступу нових суб'єктів господарювання на ринки; мінімізацію негативного впливу на економічну конкуренцію, що виникає внаслідок антиконкурентних дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування, а також неефективного державного регулювання товарних ринків; зменшення негативного впливу на економічну конкуренцію внаслідок порушення вимог законодавства про захист економічної конкуренції, захист інтересів суб'єктів господарювання та споживачів; прийняття рішень з питань економічної політики з урахуванням цілей і завдань політики розвитку конкуренції; гармонізацію законодавства про захист економічної конкуренції з європейським законодавством у відповідній сфері; формування у суспільстві позитивного ставлення до економічної конкуренції як фундаментальної суспільної цінності.

Реальність сучасної економіки така, що поза межами антимонопольного регулювання існує безліч правових, економічних і політичних аспектів, які також впливають на процес конкуренції, і цей вплив залишається поза сферою контролю АМК України. У таких умовах все більше зусиль має бути зосереджено на діяльності щодо адвокатування конкуренції й інформування громадськості, а також забезпечення незалежності антимонопольних державних органів у прийнятті управлінських рішень у сфері економічної конкуренції.

У сучасних умовах обмеження антимонопольного регулювання тільки застосування примусових заходів антимонопольної політики є малоефективним і витратним, тому вимагає доповнення заходами щодо адвокатування конкуренції. Адвокатування конкуренції означає організацію комунікації з метою просування принципів конкуренції і є доповненням до правозастосування. Така багатоаспектність антимонопольного контролю та регулювання сприяє усвідомленню значущості конкуренції та підвищує довіру суспільства до діяльності конкурентних органів.

Адвокатування конкуренції як система діяльності антимонопольних органів, спрямованих на посилення конкурентного середовища та роз'яснення позитивної ролі конкуренції в суспільстві, зародилася наприкінці ХХ ст. У США адвокатування конкуренції з'явилося в 1970-х роках, в Європі активно почало розвиватися у кінці 1980-х років. На сьогодні цей напрям діяльності набув значної популярності, особливо в країнах, що є учасниками Міжнародної конкурентної мережі¹⁰.

У світовій практиці розмежовуються дві системи антимонопольного контролю та регулювання:

- американська, яка спрямовується, головним чином, проти монополії як структурної одиниці;
- європейська, яка спрямовується, головним чином, на протидію негативним проявам ринкової влади монополій.

1.3. Стандарти ЄС у сфері захисту конкуренції. Національні моделі конкурентної політики

В Україні послідовно переймається світовий та європейський досвід розвитку та захисту економічної конкуренції. Вочевидь, що історія становлення і розвитку конкуренції в Україні визначила особливий хід формування та розвитку національної моделі конкурентної політики. Але при цьому

¹⁰ Advocacy and Competition policy. International Competition Network. ICN's Conference, Naples, Italy. – 2002.

виник розрив між законодавчо закріпленими і практично впровадженими нормами і методиками, спрямованими на створення ефективних конкурентних відносин.

Для України особливе значення мають стандарти конкурентної політики ЄС та управління у сфері економічної конкуренції. Єдиний європейський ринок базується на так званих чотирьох свободах, тобто на вільному пересуванні осіб, товарів, послуг та капіталу в межах країн-членів.

Україна взяла на себе зобов'язання наблизити законодавство у пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку держави до законодавства ЄС, і зокрема у сфері економічної конкуренції. Ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС.

Для дослідження питання гармонізації й адаптації антимонопольно-конкурентного законодавства доцільно визначити, насамперед, зміст цих понять. Адаптація (від лат. *«adaptatio»* – пристосування) – зміна чинних національних правових норм відповідно до вимог міжнародного права. Гармонізація – це спосіб наближення національних законодавств держав-членів до європейського права з метою уніфікації результатів правового регулювання суспільних відносин через прийняття директив ЄС та приведення у відповідність до них національних нормативних актів. Імплементативна адаптованих норм можна досягти двома шляхами: по-перше, внесенням змін і доповнень до чинних законів та підзаконних актів; по-друге, розробленням і прийняттям нових законодавчих норм.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС передбачає комплекс заходів із наближення національного законодавства до європейських стандартів, затверджених Планом адаптації законодавства України до законодавства ЄС¹¹. Процес адаптації має забезпечувати узгодженість

¹¹ Прогресивний план адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/document/243322910/adapt_progr_plan.doc

Розділ 1. Об'єктивна необхідність та сутність антимонопольного регулювання. Предмет та завдання дисципліни

гармонізації з іншими складовими адаптації – уніфікацією (шляхом включення до національного законодавства положень регламентів ЄС) та ратифікацією Україною європейських галузевих угод.

Відмінність між європейським та національними законодавствами держав – членів ЄС полягає в тому, що на рівні ЄС немає законів, а лише директиви, які регулюють окремі сфери діяльності й мають бути імплементовані в національному законодавстві. Отже, право ЄС не встановлює абсолютного рівня правових стандартів: воно спрямоване на гармонізацію законодавства шляхом встановлення мінімальних стандартів, які є медіаною норм держави-члена з найвищим і найнижчим рівнем.

Національний та наднаціональний рівні конкурентного законодавства в Європі створювалися за умов інтеграційних процесів в економіці та посилення міжнародної конкуренції. У кожній країні ЄС діє національне конкурентне законодавство, скоординоване із загальноєвропейським. Сьогодні в Європі існує дієвий режим контролю за антиконкурентною діяльністю.

Основою європейського антимонопольного контролю та регулювання вважають дві статті Римського договору 1957 р. про утворення Європейського економічного співтовариства зі змінами, внесеними Маастрихтським та Амстердамським договорами: ст. 81, яка забороняє фіксувати ціни (картелі), обмежувати або контролювати економіку, ділити ринок, дискримінувати, нав'язувати товари або умови; ст. 82, яка забороняє зловживання домінуючим ринковим становищем – встановлювати нечесні (наприклад, завищені) ціни та умови торгівлі, обмежувати виробництва, ринки чи технічний розвиток на шкоду споживачам.

Істотною складовою правової системи у сфері конкуренції є рішення Європейського Суду щодо роз'яснень (тлумачень) природи та дій права ЄС, які є обов'язковими для виконання згідно з принципом верховенства права ЄС.

Питаннями розвитку конкуренції в межах європейського простору опікується Генеральна дирекція з конкуренції, що входить до складу Комісії ЄС. Якщо національні відомства, які повинні захищати конкуренцію, якимось чином порушують вимоги правил конкуренції, то дирекція Європейської Комісії застосовує відповідні заходи. Такий перехресний контроль взаємопов'язаних економічних органів однієї країни та значний вплив ЄС системно гарантують високу ефективність антимонопольного контролю та регулювання.

Нову політику Європейської Комісії (реформа конкурентного права і нові завдання європейської конкурентної політики в контексті розширення ЄС) було започатковано у 2000 р. і введено в дію двома етапами. Протягом першого етапу Європейська Комісія здійснила переоцінку заборонних правил, викладених у ст. 81 (1) ЄС-Договору з далекосяжними наслідками для роботи з індивідуальними справами. На другому етапі Європейська Комісія запропонувала звернутися до процедурної норми, яка регулює застосування правил виключень, передбачених ст. 81 (3). Постанову ЄС № 17/62 про застосування ст. 81 і 82 ЄС-Договору було замінено Постановою № 1/2003, яка набрала чинності з 1 травня 2004 р. Нова Постанова ЄС щодо контролю за злиттями (2003 р.) пристосована до нових економічних тенденцій з урахуванням досвіду її впровадження. Метою змін є гарантія, що контроль за злиттям зберігатиме своє значення для захисту вільної конкуренції в умовах розширеної Європи.

Після перегляду ст. 81(1) Європейська Комісія вбачає своєю основною функцією правозастосування заборонних правил. Вона зосередила увагу на угодах, які містять жорсткі обмеження або можуть спричинити значні зміни в ринкових умовах.

В європейських країнах, як правило, існує кілька органів, які впливають на прийняття відповідних рішень щодо антимонопольного контролю та регулювання. Одна структура розслідує порушення, друга приймає рішення, третя – дає незалежну оцінку того, що відбувається. У багатьох країнах

ЄС, крім того, функціонують спеціальні суди для розгляду справ про порушення конкурентного законодавства.

Компетенція Європейської Комісії охоплює головним чином чотири сфери: збір потрібної інформації; надання підприємствам (фірмам) вилучення з-під дії статей Договору про створення ЄС; накладення штрафів на винних; вжиття, у разі потреби, заходів.

Підґрунтям для ухвалення рішень у сфері конкурентної політики є інформація, яка надходить до Європейської Комісії двома шляхами, а саме: ініціюванням і проведенням розслідування за відповідним фактом обмеження конкуренції; моніторингом дій суб'єктів господарювання на спільному ринку, що здійснюють переважно у формі запитів, які направляють відповідним компаніям.

У деяких випадках Європейська Комісія може вимагати від компетентних національних органів інспектування підозрюваних підприємств (фірм). За результатами розслідування органи з питань конкуренції (або суд) приймають відповідне рішення. Це може бути або пряма заборона, або умовний дозвіл, наприклад, дозвіл на здійснення злиття або надання підприємствам спеціальних чи виняткових прав.

У разі порушення правил конкурентного законодавства ЄС Європейська Комісія може вдаватися до санкцій шляхом стягнення штрафів. У деяких випадках грошові штрафи на підприємства (фірми) або окремих осіб може накласти суд. Сучасне законодавство ЄС з питань конкуренції також передбачає процедуру відшкодування збитків.

Слід відзначити особливу роль Європейського Суду першої інстанції. Згідно зі ст. 72 Договору саме він має необмежені права щодо стягнення штрафів у випадках порушення підприємствами (фірмами) законодавства ЄС. Він має повноваження скасувати рішення Європейської Комісії у сфері антимонопольного контролю та регулювання або змінити розмір штрафу.

У Консолідованій версії Договору про функціонування ЄС¹² у розд. VII гл. 1 виділені європейські стандарти щодо правил конкуренції. Так, у ст. 101 як несумісні з внутрішнім ринком забороняються всі угоди між суб'єктами господарювання, рішення об'єднань суб'єктів господарювання та узгоджені практики, що можуть вплинути на торгівлю між державами-членами і метою або наслідком яких є перешкоджання, обмеження або спотворення конкуренції на внутрішньому ринку зокрема ті, що: а) прямо або опосередковано встановлюють ціни на купівлю або продаж чи будь-які інші торговельні умови; б) обмежують або контролюють виробництво, ринки, технічний розвиток або інвестиції; в) ділять ринки або джерела постачання; г) застосовують неоднакові умови в еквівалентних правочинах з іншими торговими сторонами, створюючи цим не вигідні для них умови конкуренції; д) обумовлюють укладання договорів прийняттям іншими сторонами додаткових зобов'язань, які за своєю суттю або згідно з торговельними звичаями не пов'язані з предметом цих договорів.

Ст. 102 забороняються будь-які зловживання одного або кількох суб'єктів господарювання своїм домінуючим становищем на внутрішньому ринку або на істотній його частині, а саме: а) пряме або опосередковане встановлення не виправданих цін на купівлю або продаж, або інших не виправданих торговельних умов; б) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку на шкоду споживачам; в) застосування неоднакових умов в еквівалентних правочинах з іншими торговими сторонами, що створює не вигідні для них умови конкуренції; г) обумовлення укладання договорів прийняттям іншими сторонами додаткових зобов'язань, які за своєю суттю або згідно з торговельними звичаями не пов'язані з предметом цих договорів.

¹² Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01). – Режим доступу : http://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/.../06_consult_uk.pdf

Особлива увага у правилах конкуренції ЄС приділяється допомозі, що надається державою. Вважається, що сумісною з внутрішнім ринком є: допомога соціального характеру, надана окремим споживачам, за умови, що вона надається без дискримінації на підставі походження відповідних товарів; допомога для ліквідації наслідків стихійного лиха або надзвичайних ситуацій; допомога, надана економіці певних регіонів Федеративної Республіки Німеччини, що зазнали впливу поділу Німеччини, тією мірою, якою така допомога необхідна для компенсації економічних втрат, спричинених таким поділом; допомога, що сприяє економічному розвитку регіонів з надзвичайно низьким рівнем життя або високим рівнем безробіття та регіонів, з огляду на їх структурну, економічну та соціальну ситуацію; допомога, що сприяє здійсненню важливого проекту спільного європейського інтересу або усуває суттєву шкоду функціонуванню економіки держави-члена; допомога, що сприяє розвитку певних видів економічної діяльності або певних сфер економіки, якщо така допомога не впливає негативно на умови торгівлі такою мірою, що це суперечить спільному інтересу; допомога, що сприяє культурному розвитку та збереженню культурної спадщини, якщо така допомога не впливає на умови торгівлі та конкуренцію в ЄС такою мірою, що це суперечить спільному інтересу; інші категорії допомоги, що можуть бути визначені рішенням Ради за пропозицією Комісії (ст. 107 Консолідованої версії).

Європейська Комісія¹³ у співпраці з державами-членами постійно наглядає за всіма системами допомоги, що існують у цих державах. Комісія пропонує державам будь-які належні

¹³ Європейська комісія – особлива інституція ЄС, що не має аналогів у національних системах урядування. Комісія – це виконавчий орган ЄС, який також має право на законодавчу ініціативу. Комісія розробляє й пропонує законодавчі акти; керує запровадженням політики ЄС; розпоряджатися бюджетом; підтримує зовнішні відносини; наглядає за дотриманням законів ЄС; вказує шляхи та перспективи розвитку.

заходи, необхідні для поступового розвитку або для функціонування внутрішнього ринку.

Встановлення «чистого порушення» антимонопольного законодавства (*per se*) передбачає, що метою учасника ринку було порушення конкурентних процесів, і встановлення правопорушення не вимагає аналізу дій учасника ринку або їх економічних ефектів. Такий підхід поєднаний з високим ризиком стримування проконкурентної поведінки, оскільки не враховується стан бізнес-середовища й те, що ті самі дії можуть бути потенційно як про-, так і антиконкурентними залежно від конкретної ситуації на ринку¹⁴.

У цьому зв'язку антимонопольне регулювання в ЄС все більше здійснюється згідно з «правилом розумного підходу», що припускає аналіз фактичного впливу на характер і рівень конкуренції на релевантному ринку й економічної обґрунтованості дій учасників ринку. Дані зміни відображають визнання неможливості передбачити всю різноманітність ситуацій в умовах інноваційної економіки.

При проведенні антимонопольного регулювання з використанням відповідних санкцій ЄС сьогодні виходить насамперед з наслідків домінування на ринку найбільших компаній. При цьому беруться до уваги такі обставини: чи забезпечують домінуючі на ринку компанії своєчасне, обумовлене попитом, оновлення асортименту продукції; чи підвищується конкурентоспроможність продукції, що надходить на ринок, чи забезпечується підвищення якості продукції; чи достається «еластичність» цін. Якщо, незважаючи на домінування на ринку, підтримуються конкурентні позиції та конкурентоспроможність компаній, антимонопольні заходи до таких суб'єктів не застосовуються.

Проблема становлення єдиних європейських стандартів справедливої конкуренції на ринках, що глобалізуються, є важливою для всіх країн Європи.

¹⁴ Гелхорн Э. Антитрестовское законодательство и экономика / Э. Гелхорн, Е. Ковачич. – США : Междунар. ин-т права, 1995. – С. 158.

1.4. Предмет дисципліни «Державне антимонопольне регулювання»

Навчальна дисципліна «Державне антимонопольне регулювання» є базовою для підготовки фахівців із управління у сфері економічної конкуренції (за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр»).

Антимонопольне регулювання можна розглядати одночасно як науку, управлінську діяльність і навчальну дисципліну.

Антимонопольне регулювання як наука – це синтез правових, економічних та управлінських знань про суть, методологію і засоби впливу держави на розвиток конкурентних відносин. Антимонопольне регулювання як навчальна дисципліна – це навчальний курс, у процесі якого студенти набувають знання про суть, цілі, методи та інструменти впливу держави на розвиток конкурентних відносин в економіці країни в цілому та на окремих товарних ринках.

Інформаційною базою навчальної дисципліни «Державне антимонопольне регулювання» є нормативно-законодавчі акти, статистична інформація, звітність Антимонопольного комітету України, наукові публікації, аналітичний матеріал з питань захисту економічної конкуренції.

Мета дисципліни «Державне антимонопольне регулювання» – формування у студентів сучасного мислення та спеціальних знань щодо захисту конкуренції, антимонопольного регулювання та контролю; набуття умінь та формування компетенцій, необхідних для виконання функцій та реалізації повноважень органів державної влади у сфері конкурентних відносин.

Предмет дисципліни «Державне антимонопольне регулювання» – сукупність прийомів, способів та інструментів впливу державних інституцій, насамперед, антимонопольних органів на формування і розвиток конкурентного середовища національної економіки.

Завдання дисципліни «Державне антимонопольне регулювання» – з'ясування цілей і завдань діяльності держави щодо захисту і розвитку економічної конкуренції; аналіз та розгорнута характеристика методів та інструментів державного регулювання конкурентного процесу; розкриття наукових та організаційно-правових засад антимонопольного контролю та регулювання, в тому числі у сфері природних монополій; формування цілісного уявлення про завдання, функції та повноваження антимонопольних органів та інших державних органів різних рівнів у сфері економічної конкуренції; вивчення законодавчих та нормативно-правових документів, що регламентують діяльність державних інституцій щодо антимонопольного контролю та регулювання; розкриття сутності, цілей та процедури антимонопольного контролю, специфіки окремих його напрямів; ознайомлення з практикою та еволюцією антимонопольного контролю та регулювання в країнах з розвинутою ринковою економікою, насамперед в ЄС; висвітлення основних напрямів та аспектів антимонопольного контролю та регулювання, їх особливостей в окремих секторах національної економіки та на конкретних ринках.

У результаті вивчення дисципліни «Державне антимонопольне регулювання» на основі здобутих знань студент повинен володіти такими *компетенціями*: на основі системного підходу здійснювати аналіз конкретних товарних ринків. визначати товарні та географічні межі ринку, оцінювати обсяг товарних ресурсів ринку; використовуючи необхідну нормативно-правову базу, методи та методики, проводити дослідження стану та тенденцій розвитку конкурентного середовища на товарних ринках; визначати монопольне становище підприємців на конкретному ринку; давати оцінку рівня економічної концентрації в окремій сфері національної економіки на основі проведення розрахунків відповідних показників; аналізувати та виявляти факти правопорушень у сфері економічної конкуренції; застосовувати

відповідні норми чинного законодавства та нормативно-інструкційні документи при здійсненні антимонопольного контролю; формувати пропозиції щодо вдосконалення конкурентного середовища та розвитку економічної конкуренції, виходячи з наявних умов і завдань антимонопольної політики; здійснювати підготовку проектів відповідних рішень антимонопольних органів щодо конкретної ситуації.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст та визначте основні риси антитрестівського законодавства США початку ХХ ст.
2. Охарактеризуйте сутність «правила розумності» як теоретичного принципу антимонопольної діяльності.
3. Чим відрізняються між собою поведінкова і структуралістська концепція антимонопольної діяльності?
4. У чому полягають особливості підприємницького та інституційного типу монополізму?
5. Назвіть види конкуренції.
6. Що таке монополізм та якими є негативні наслідки монополізації економіки?
7. Що таке монополія і монополізація?
8. Які особливості теорії олігополії та олігополістичного ринку?
9. У чому полягає економічний та юридичний зміст державного антимонопольного контролю та регулювання?
10. Назвіть структурні елементи системи антимонопольного регулювання.
11. Прокоментуйте принципи антимонопольного регулювання.
12. Охарактеризуйте мету, предмет та завдання навчальної дисципліни «Антимонопольне регулювання».

Тестові завдання

1. Монополізм – це:

- а) констатація ринкової ситуації;
- б) крупна компанія, що забезпечує високий прибуток;
- в) реалізація монополією своїх переваг у процесі взаємовідносин з іншими суб'єктами.

2. Ринкова влада – це здатність підприємства (фірми):

- а) підвищувати ціну і підтримувати її на рівні, вищому за конкурентний;
- б) знижувати ціну за рахунок підвищення продуктивності праці;
- в) постачати на ринок різні ресурси;
- г) вдаватися до недобросовісної конкуренції.

3. Коли вперше було сформульовано так зване «правило розумності»:

- а) у 1915 р. при прийнятті судового рішення за справою «American Tobacco»;
- б) у 1911 р. при прийнятті судового рішення за справою «Стандарт ойл»;
- в) у 1913 році при прийнятті судового рішення за справою «Юнайтед стейтс стил».

4. Що із переліченого не містить поняття «інституційний монополізм»:

- а) висока частка підприємства у виробництві певного виду продукції;
- б) високий рівень нерівності підприємств щодо доступу до обмежених ресурсів;
- в) різне ставлення владних структур до підприємств.

Розділ 2

ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Важливим чинником ефективності антимонопольного контролю та регулювання є чітко визначений його організаційно-правовий механізм. Тема присвячена розкриттю інституційних та організаційно-правових засад антимонопольного регулювання, в ній висвітлені особливості створення, еволюція та структура системи законодавства про захист економічної конкуренції, розкриваються сутність, цілі та регламентовані процедури антимонопольного регулювання, представлена розгорнута характеристика методів та інструментів антимонопольного регулювання.

Основні категорії та поняття

Державне регулювання конкурентного процесу, державний контроль, форми державного контролю у сфері захисту економічної конкуренції, антимонопольний контроль, антимонопольне регулювання, функції антимонопольного контролю, законодавство про захист економічної конкуренції, об'єкти антимонопольного контролю і регулювання, суб'єкти антимонопольного контролю і регулювання, методи та інструменти антимонопольного контролю та регулювання, економічний аналіз, експертиза, перевірки, інформація, ефективність антимонопольного контролю та регулювання

2.1. Особливості створення, еволюція та напрями антимонопольного регулювання в Україні

Базисом для організації суспільних відносин, які складають економічний лад суспільства і платформу, на якій функціонують усі інші інститути, є Конституція країни. Конституційна регламентація у сфері економічної організації суспільного життя, своєю чергою, визначається моделлю економічного розвитку. Тобто, між Конституцією країни та моделлю її економічного розвитку існує тісний зв'язок. Конституції сучасних країн у своїх нормах закріплюють основні інститути і принципи функціонування економічної системи, зокрема – форми і види власності, принципи конституційно-правового регулювання економічних відносин, принципи розпорядження ресурсами, принципи економічної свободи підприємницької діяльності, ставлення щодо економічної конкуренції. Важко переоцінити роль Конституції в економічному розвитку країни, оскільки зазначені норми мають зберігати та підтримувати баланс інтересів у суспільстві.

Конституційна норма щодо захисту економічної конкуренції орієнтована на регулювання конкурентних відносин державою, регламентує ринкові процеси в економіці. Ця норма впливає на прийняття органами держави важливих економічних рішень, які набувають форму нормативних актів, розкриває взаємовплив правових та економічних факторів у процесі прийняття державних рішень. Конституційний принцип загальності правового регулювання гарантує розповсюдження цих правил в економічній сфері на всій території країни.

Фіксація державою конституційної норми щодо захисту економічної конкуренції є найкращим засобом сприяння розвитку національної економіки. Це, своєю чергою, передбачає обов'язки з боку держави щодо створення цивілізованих умов для організації ринково-конкурентних процесів, створення та закріплення в нормативних актах відповідних норм, що створюють умови для розвитку конкуренції у підприєм-

ницькій діяльності. Таким чином, Конституція країни виступає базисом політики держави у сфері захисту економічної конкуренції.

Конституція України (ст. 42) фіксує гарантії держави щодо «права на підприємницьку діяльність», забезпечення «захисту конкуренції у підприємницькій діяльності» та забороняє «зловживання монопольним положенням на ринку, незаконне обмеження конкуренції та нечесну конкуренцію»¹. Закріпивши на конституційному рівні свободу підприємницької діяльності, рівність форм власності, захист конкуренції, держава тим самим забезпечує формування засад ринкової економіки.

Положення щодо захисту економічної конкуренції, закріплене в Конституції України означає, що:

– політика захисту економічної конкуренції у підприємницькій діяльності є державною політикою;

– політика захисту економічної конкуренції є обов'язковою для всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової);

– законодавча влада приймає відповідні закони;

– виконавча влада здійснює заходи для виконання прийнятих рішень (розробка та реалізація державних, національних, урядових, галузевих програм);

– судова влада контролює дії законодавчої та виконавчої влади стосовно дотримання вимог, встановлює міру відповідальності, виносить рішення щодо відповідальності за порушення;

– усі без винятку суб'єкти господарювання мають дотримуватися і виконувати вимоги політики захисту економічної конкуренції.

Крім норми щодо захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, Конституція України спеціально виділяє форми діяльності, які підлягають забороні – це зловживання

¹ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>

монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Дотримання норм Конституції означає для фізичних і юридичних осіб необхідність утримання від здійснення заборонених нею дій.

Конституційним закріпленням права здійснення підприємницької діяльності та норми щодо захисту конкуренції, держава, по суті, бере на себе зобов'язання створювати умови для нормального функціонування ринку, сприяти розвитку конкуренції на вітчизняних товарних ринках та забезпечувати найкращі умови для розвитку підприємництва в країні. Виконання таких зобов'язань потребує від держави здійснення потужної роботи щодо макроекономічного регулювання та управління, складовою яких є контроль та регулювання. Необхідність такої функції держави, як контроль обумовлена існуючими конституційними положеннями.

Обов'язковою умовою виконання державою функцій регулювання економічної системи є постійне одержання та аналіз об'єктивної інформації про стан національних товарних ринків, про характерні риси та особливості поведінки суб'єктів господарювання в національній економіці, про рух системи відповідно до визначених напрямів. Контроль є одним із найважливіших каналів отримання об'єктивної інформації державою. Отримана інформація є основою для прийняття державними органами відповідних рішень, здійснення певних заходів, дає можливість упереджувати можливі помилки і суб'єктивні неправомірні дії, що суперечать чи стримують розвиток. Державний контроль забезпечує дотримання законів. Здійснення державного контролю – одна з важливих функцій державного управління. Державний контроль можна розглядати як систему спостережень і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта нормам прийнятих законів. Крім спостереження, збору даних та інформування компетентних органів, контроль виявляє фактичний стан справ, порівнює фактичний стан із запланованими цілями, а також пов'язаний із вжиттям заходів з усунення виявлених недоліків.

Метою державного регулювання є виявлення відхилень від прийнятих стандартів, встановлення фактів порушень принципів законності з подальшим прийняттям заходів коригуючого характеру, заходів щодо недопущення таких порушень у майбутньому, а в окремих випадках – притягнення винних до відповідальності. Державний контроль є одним із дієвих інструментів адміністративного характеру, що базується на силі державної влади. Враховуючи адміністративну силу контролю, його застосування вимагає виваженого та високопрофесійного підходу. Так, у процесі здійснення контролю не допускається припинення діяльності суб'єктів господарювання, крім випадків, прямо передбачених чинним законодавством; контроль повинен здійснюватися у передбачених законом правових формах та тільки в межах, визначених законом чи підзаконним актом; контроль повинен здійснюватися лише в передбачених законом випадках, бути результативним, здійсненим до кінця та закінчуватися відповідним висновком; повноваження органів державного контролю мають бути чітко визначені спеціальними законами.

Визнання державою пріоритету конкуренції як соціально-економічної цінності та усвідомлення потреби збереження та підтримання балансу інтересів монопольних та конкурентних сил у суспільстві зумовлює об'єктивну необхідність розробки дієвого механізму захисту економічної конкуренції. Базовим елементом такого механізму є антимонопольний контроль і регулювання.

Антимонопольне регулювання є особливою формою державного впливу на економіку у вигляді системи заходів контролюючого та регулюючого характеру, спрямованих на реалізацію завдань антимонопольно-конкурентної політики. Сучасний антимонопольний контроль спирається на закріплені законами норми, які:

- забороняють обмежувальну ділову практику;
- передбачають попередження обмеження конкуренції, виникнення та посилення монополістичної діяльності;

– спонукають товаровиробників чесно боротися за збільшення своєї частки на ринку шляхом підвищення якості та розширення асортименту товарів та послуг;

– спрямовані на підвищення добробуту споживача.

Змістом державного контролю у сфері захисту економічної конкуренції є регулярна перевірка дотримання законодавства, виявлення порушень, розгляд заяв юридичних та фізичних осіб щодо порушень законодавства про захист економічної конкуренції, проведення перевірок суб'єктів господарювання з метою виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

В Україні для здійснення антимонопольного контролю створена система спеціальних органів – Антимонопольний комітет та його територіальні відділення. Основою антимонопольного контролю є відносини влади та підпорядкованості. Спеціальний характер контролю передбачає перевірку не тільки діяльності суб'єктів господарювання та реалізації повноважень органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління, а й дотримання ними вимог конкурентного законодавства. Антимонопольний контроль має активний характер, спрямований на прийняття конкретних заходів із захисту економічної конкуренції.

До функцій, які покладені на антимонопольний контроль, належать: інформаційна, профілактична, мобілізаційна, виховна (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Функції антимонопольного контролю

Функція	Зміст функції
Інформаційна	Інформація, отримана в результаті контролю, виявляє недоліки в процесі дотримання суб'єктами господарювання законодавства про захист економічної конкуренції, є підставою для прийняття відповідних рішень та розробки заходів, що забезпечують припинення проявів монополізму, недобросовісної конкуренції тощо

**Розділ 2. Законодавче та організаційно-правове забезпечення
антимонопольного регулювання**

Закінчення табл. 2.1

Функція	Зміст функції
Профілактична	Заходи антимонопольного контролю сприяють усуненню порушень законодавства про захист економічної конкуренції суб'єктами господарювання та недопущенню їх у подальшому
Мобілізаційна	Наявність антимонопольного контролю примушує суб'єктів господарювання дотримуватися вимог законодавства про захист економічної конкуренції
Виховна	Антимонопольний контроль формує у суб'єктів підприємництва потребу чіткого дотримання норм і положень законодавства про захист економічної конкуренції

Особливості застосування норм антимонопольного регулювання та контролю визначаються специфікою розвитку національних економік. Історія розвитку економік розвинених країн містить багатий досвід вирішення проблеми протидії монополізму. Розв'язання цієї проблеми базується на розумінні того, що будь-які обмеження принципу змагальності в економіці перешкоджають вільній дії ринкових механізмів, призводять до диспропорції попиту та пропозиції на товарних ринках, нераціонального використання ресурсів і, як результат, до зниження ефективності ринкової системи.

Сучасні норми антимонопольного регулювання почали активно ширитися світом у другій половині ХХ ст. Але незалежно від особливостей національних економік, від рівня їх розвитку, ступеня втручання держави в економіку, історичних умов формування системи антимонопольного захисту ринку, в усіх країнах забороненими апріорі є такі дії, як горизонтальна фіксація цін, горизонтальна змова про частку ринку, груповий бойкот, домовленості про взаємний продаж, пов'язані продажі. Постійно триває пошук оптимального співвідношення формально-юридичних та економіко-аналітичних методів та інструментів захисту економічної конкуренції об'єктивної необхідності підвищення ефективності функціонування національних економік, нарощування ролі та частки постіндустріальної економіки за умов посилення загроз стійкості світової економіки.

Застосування норм антимонопольного регулювання має свої особливості в країнах трансформаційної економіки, в тому числі й Україні. Загальні труднощі трансформації тут поглибилися труднощами зміни моделі економічної системи. За таких умов значно ускладнюються функції держави, адже від держави вимагається виконання функцій, які їй притаманні у сталій системі, та функцій, пов'язаних із формуванням і розвитком ринкового середовища. До першої групи функцій в аспекті проблеми, що розглядається, належать: функція захисту конкуренції, протидії монополізму, проведення антимонопольної політики, до другої групи – функції системоутворюючого характеру, а саме: формування і розвиток конкурентного середовища, лібералізація, реформування відносин власності, роздержавлення, формування «правил гри» на ринку, формування ринкової інфраструктури.

На пострадянському просторі становлення антимонопольного регулювання проходило у два етапи. На першому етапі основна увага була спрямована на заходи демонополізації, що передбачало подолання загальної монополізації господарських зв'язків. Другий етап пов'язаний з напрацюванням законодавчої бази регулювання конкурентних відносин, гармонізацією вітчизняного законодавства з європейським, подолання структурних диспропорцій у народному господарстві та розробкою комплексу заходів, спрямованих на підтримку конкуренції.

Характерною рисою економіки України початку 90-х років ХХ ст. був високий рівень монополізму. Причому монополії, що сформувалися за радянської економіки, мали риси, що вирізняли їх від класичних ринкових монополій. На відміну від ринкових монополій, які виникали як результат ефективної господарської стратегії, вдалого використання технологічних інновацій, врахування динаміки ринкової кон'юнктури, монополії в командно-адміністративній системі сформувалися на базі тотального одержавлення економіки з командною системою управління. Для пострадянського монополізму, який мав досить глибокі корені, характерними рисами були вузька спеціалізація підприємств, високий

рівень концентрації виробництва, невисокий технічний рівень підприємств. Більш того, за умов тотального дефіциту, розриву інтеграційних зв'язків, технологічної деградації економіки, високої корумпованості державного апарату, масштабності тіньового сектору, недостатньо розвинутої законодавчої бази великі підприємства на початку 1990-х років масово зловживали своїм монопольним становищем у сфері виробництва та обігу товарів та послуг, що стало відчутним чинником гальмування процесів економічних перетворень. Антимонопольна політика при цьому розглядалась як пасивний захист конкуренції, внаслідок чого сьогодні в антимонопольному регулюванні існують погляди щодо ототожнення концентрації з негативним монопольним ефектом, ототожнення деконцентрації з головним засобом боротьби із монополізмом.

В Україні подолання монополізму командно-адміністративної системи та заходи з формування та розвитку конкурентного середовища були віднесені до пріоритетних напрямів ринкової трансформації економіки. Заходи зі зниження монополізму економіки відбувалися паралельно із заходами роздержавлення, реформування відносин власності, «запуском» механізмів лібералізації економіки. За таких умов всі заходи економічної реформи набули характеру антимонопольної спрямованості. Зазначені умови актуалізували процес демонополізації національної економіки, який відбувався в правовому полі Закону України «Про обмеження монополізму та захист від недобросовісної конкуренції» (1992 р.) та Державної програми *демонополізації економіки та розвитку конкуренції* (1993 р.). Під демонополізацією економіки слід розуміти здійснюваний державою комплекс заходів, у тому числі примусових, спрямованих на зниження рівня монополізації ринків. Основними завданнями демонополізації економіки є: зниження рівня монополізації та розвиток конкуренції на ринку; захист інтересів підприємців та споживачів від монопольної діяльності, запобігання монопольній діяльності та обмеження її; створення структури горизонтальних ринкових зв'язків між суб'єктами господарювання для забез-

печення саморегулюючих механізмів розвитку економіки; зменшення залежності суб'єктів господарювання від державних управлінських структур.

Демоніполізація економіки України відбувалась такими способами: децентралізація управління, зниження або зняття бар'єрів вступу суб'єктів господарювання на ринки, стимулювання вступу на монополізовані ринки нових суб'єктів господарювання, поділ державних монопольних утворень, ліквідація державних структур монопольного типу. Демоніполізація суб'єктів господарювання в процесі їх приватизації відбувалась як перетворення на самостійні підприємства зі статусом юридичної особи структурних підрозділів і структурних одиниць державних підприємств, якщо цей підрозділ був технологічно відокремленим, або являв собою цілісний майновий комплекс. З метою запобігання появи монопольних утворень у національній економіці процеси приватизації державних підприємств-монополістів, процеси організаційних перетворень (злиття і поглинання), процеси створення нових організаційних форм господарювання координувались із процесами демоніполізації та антимонопольного контролю і регулювання.

Виконання програми демоніполізації певною мірою змінило монополізовану структуру, яка склалася в економіці України в минулі часи. Реалізація цієї програми потребувала напруженої роботи з боку антимонопольних органів, адже практично всі заходи роздержавлення і приватизації підпадали під антимонопольну експертизу. Відповідно до Закону України «Про обмеження монополізму та захист від недобросовісної конкуренції» почала напружуватись практика застосування антимонопольного контролю. Демоніполізація економіки разом із антимонопольним регулюванням, антимонопольним контролем та застосуванням антимонопольного законодавства стали каналами реалізації завдань антимонопольної політики. Разом із тим заходи демоніполізації автоматично не призвели до ефективного конкурентного ринку в Україні.

2.2. Зміст, методи та інструменти антимонопольного регулювання

Заходи антимонопольного регулювання впливають на економічне відтворення, склад і структуру господарських суб'єктів, економічну поведінку ринкових суб'єктів і форми їх взаємодії. Результатом реалізації заходів антимонопольного контролю та регулювання є недопущення того стану товарних ринків, коли конкуренція перестає виконувати свої функції. Заходи антимонопольного контролю та регулювання передбачають припинення та недопущення таких явищ, як встановлення контролю з боку одного суб'єкта за джерелами сировини, за каналами збуту, укладанням угод між компаніями з метою виштовхування інших суб'єктів з ринку, розподіл ринку між собою, необґрунтоване завищення цін.

Проведення заходів з антимонопольного регулювання потребує наявності комплексу відповідних режимів, операцій, методів та інструментів. Методи та інструменти антимонопольного контролю і регулювання є невід'ємними складовими державного регулювання економіки². Набір інструментів антимонопольного контролю та регулювання є практично однаковим для різних країн ринкової економіки. Їх конкретний підбір багато в чому визначається стратегією і шляхами розвитку національної економіки, специфікою поточної ситуації, співвідношенням короткострокових та довгострокових завдань, пріоритетами цілей.

Інструменти антимонопольного регулювання вбудовані окремим блоком у систему економіко-правового інструментарію державного регулювання економіки. Необхідно зазначити, що застосування тих чи інших інструментів антимонопольного контролю та регулювання в Україні відбувається у чітко визначеному правовому полі, зокрема визначені Законами України «Про захист економічної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України» та ін.

² Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л.І. Дідківська, Л.С. Головка. – 4-те вид., випр. – К. : Знання, 2004. – С. 38.

Методи як певна сукупність кроків, заходів, які потрібно здійснити для досягнення цілей антимонопольного контролю і регулювання, можна умовно поділити на дві групи – методи прямого та методи непрямого/опосередкованого впливу. Методи прямого впливу реалізуються засобами законодавчого та адміністративно-організаційного характеру та базуються на реалізації функцій державної влади. Непрямі методи антимонопольного регулювання реалізуються шляхом економічного та інформаційного впливу на інтереси суб'єктів господарювання.

Прямий та непрямий вплив антимонопольного регулювання здійснюється за допомогою адміністративних, економічних, фінансових та інформаційно-консультаційних інструментів.

До групи адміністративних інструментів антимонопольного регулювання належать дозволи, заборони на визначені законом дії, примусовий поділ, перевірки суб'єктів, штрафні санкції, перевірки рішень. Особливість застосування адміністративних інструментів полягає в їх несумісності з принципом економічної свободи, оскільки використання державою адміністративних інструментів позбавляють суб'єкта господарювання права вибору. Такий вибір за суб'єкта робить держава в особі уповноваженого органу (наприклад, заборона певних видів діяльності без дозволу, тобто злиття та поглинання, примус до витрат, спрямованих на захист довкілля, зобов'язання підприємців до заходів соціального характеру тощо). За допомогою адміністративних інструментів здійснюється контроль за дотриманням норм і вимог законодавства, а зроблені за результатами перевірок або розгляду справ рекомендації щодо припинення незаконних дій є обов'язковими для виконання.

У переліку адміністративних інструментів антимонопольного регулювання особливе місце посідають такі інструменти, як розгляд заяв, справ, розслідування, експертиза, вилучення доказів, накладання арешту, звернення до суду. Застосування цих інструментів – це законодавчо регла-

ментовані дії та операції, спрямовані на припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції і тим самим – на задоволення інтересів суспільства. Процедури правового характеру в антимонопольному контролі та регулюванні визначені законами України.

Досягнення цілей антимонопольного регулювання відбувається також за допомогою використання фінансово-економічних інструментів. До цієї групи належать: ціни, бюджетні видатки, надання державної допомоги, централізоване фінансування, податки. Застосування інструментів цієї групи є складовою економічної політики держави – політики стимулювання підприємництва, стимулювання конкуренції, політики стимулювання ділової активності, політики оптимізації структури економіки. Інструменти економічного характеру (податки, мито, ціни, облікова ставка) поєднуються зі свободою прийняття рішень суб'єктами господарювання, їх використання визначає певний коридор свободи для прийняття суб'єктами власних рішень.

Для антимонопольного регулювання широко використовуються інформаційно-консультаційні інструменти. До цієї групи інструментів відноситься робота з інформацією, яку використовують у справах щодо встановлення фактів і причин, що заважають розвитку конкуренції, а саме: дослідження й аналіз ринку, обчислення порогових показників, експертиза як спеціальна форма аналізу. Дослідження ринку щодо його монополізації та концентрації має дати відповідь на такі питання: кого можна вважати монополістом, якою часткою володіє один суб'єкт або група ринкових суб'єктів; чи існують можливості для потенційної конкуренції; яким є рівень розвитку конкуренції, концентрації; якими є бар'єри входу на ринок тощо. До експертизи вдаються з метою встановлення фактів, що можуть бути доказами вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

До групи інформаційно-консультаційних відносяться інструменти, використання яких спрямовано на попередження порушень, роз'яснення та пропаганду принципів добросовісної

Державне антимонопольне регулювання

конкуренції, адже кращим засобом попередження проявів монополізму є профілактика. Інструментами, спрямованими на попередження та профілактику, є моніторинг ринків, рекомендації, роз'яснення. Інформаційно-консультаційні інструменти сприяють пропаганді принципів добросовісної конкуренції, за їх допомогою вивчаються причини, що заважають розвитку конкуренції.

Класифікація інструментів антимонопольного регулювання, які застосовуються АМК України, подана на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Класифікація інструментів антимонопольного регулювання, що застосовується Антимонопольним комітетом України

Застосування інструментів антимонопольного регулювання має спиратися на принципи державного регулювання. Особливого значення набуває необхідність дотримання принципу комплексності. Комплексний характер застосування інструментів антимонопольного контролю і регулювання забезпечує не тільки дотримання суб'єктами господарювання вимог законодавства про захист економічної конкуренції, але й створення і підтримку умов для виконання конкуренцією функції регулятора.

Правовою основою антимонопольного контролю є деталізована процедурна регламентація його здійснення. Саме в законах про захист економічної конкуренції визначаються завдання антимонопольних органів, що здійснюють контрольні дії, прописуються методи і форми контролю, хід проведення перевірок, аналіз існуючого стану, прийняття рішення за результатами перевірок.

Справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції згідно із Правилами розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції³ у межах компетенції розглядаються органами АМК України:

- Комітетом;
- Постійно діючою адміністративною колегією Комітету;
- тимчасовою адміністративною колегією Комітету;
- державним уповноваженим Комітету;
- адміністративною колегією територіального відділення Комітету.

Доказами у справі можуть бути будь-які фактичні дані, які дають можливість визначити наявність або відсутність порушення. Ці дані встановлюються такими засобами: поясненнями сторін і третіх осіб, поясненнями службових осіб та громадян, письмовими доказами, речовими доказами і висновками експертів.

³ Законодавство України у сфері економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розшир. – К. : Гранма, 2012. – С. 259–282.

Форми державного антимонопольного контролю представлені на рис. 2.2.

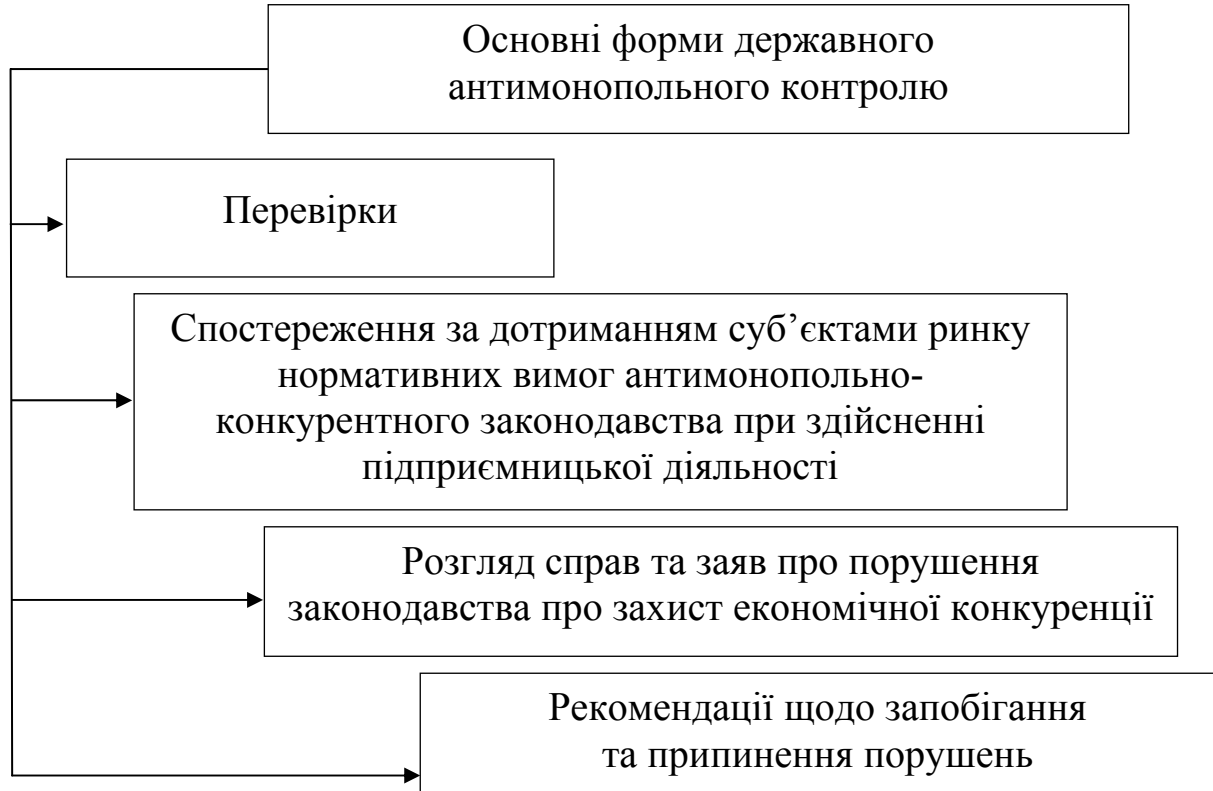

Рис. 2.2. Основні форми державного антимонопольного контролю

Процедура проведення перевірок регламентована «Положенням про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції»⁴. Положенням передбачено, що уповноважені працівники Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень здійснюють планові та позапланові виїзні перевірки з метою здійснення державного контролю за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції суб'єктами господарювання при здійсненні господарської діяльності та органами влади, органами місцевого самоврядування, органами

⁴ Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0139-02>

Розділ 2. Законодавче та організаційно-правове забезпечення антимонопольного регулювання

адміністративно-господарського управління та контролю при реалізації своїх повноважень.

Для проведення перевірки потрібні такі документи: наказ (розпорядження) про проведення перевірки та створення комісії; план проведення перевірки; доручення Голови АМК України, державного уповноваженого АМК України, голови відділення про делегування відповідних повноважень щодо проведення перевірки.

Основними завданнями перевірок, які здійснюються антимонопольними органами, є:

– здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції;

– вчасне попередження, виявлення та припинення дій, що мають ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

– ліквідація причин виникнення порушень та умов, що їм сприяють;

– вжиття заходів щодо ліквідації наслідків порушень;

– збір доказів за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Протягом 2012 року органами Антимонопольного Комітету України проведено 1035 перевірок дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції. Із загальної кількості перевірок було здійснено 796 перевірок суб'єктів господарювання та 239 перевірок державних органів. За результатами цих перевірок розпочато розгляд 660 справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та надано 313 рекомендацій щодо припинення дій (бездіяльності), які містили ознаки таких правопорушень. За висновком Антимонопольного комітету у 2012 році показник результативності перевірок склав 94 відсотки⁵.

Застосовуючи такий інструмент антимонопольного контролю та регулювання як перевірки, варто пам'ятати, що не

⁵ Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&>

можна ними зловживати, адже перевірка є формою досить жорсткого адміністративного тиску на бізнес.

Важливою складовою антимонопольного контролю та регулювання є *інформація*, необхідна для проведення розслідування справ та дослідження ринків. Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції» інформація – це «відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості». Загальноприйнятим у світі є надання суб'єктами господарювання затребуваної антимонопольними органами необхідної інформації для попередження, виявлення і припинення антиконкурентних порушень. Законодавство гарантує підприємцям захист конфіденційної інформації та інформації, що містить комерційну таємницю, а також висуває чіткі вимоги щодо поводження антимонопольними органами, органами слідства та суду з такою інформацією.

Джерелами інформації, які використовуються для аналізу стану конкуренції на товарних ринках, є офіційна статистична інформація, яка характеризує масові явища та процеси, дані, отримані на підставі спостережень, проведених владними органами та іншими юридичними особами, дані вибіркового обстеження і опитувань фізичних і юридичних осіб, дані опитувань споживачів, дані щодо виробничих планів (бізнес-планів) підприємців, дані відомчих та незалежних дослідницьких та інформаційних центрів. Здійснення заходів антимонопольного контролю і регулювання може спиратися на опитування експертів, інформацію, надану міністерствами та відомствами.

Варто зазначити, що неподання інформації на вимогу антимонопольних органів, або подання недостовірної інформації суб'єктами господарювання або органами державної

влади кваліфікується як порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Порядок вилучення, використання, збереження, поводження з інформацією визначені Законами України «Про захист економічної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України». За розголошення комерційної таємниці працівниками АМК України законом передбачена відповідальність.

Науково-методичну основу антимонопольного регулювання становлять праці вітчизняних та зарубіжних науковців, розробки Центру комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. Основною метою діяльності Центру є науково-дослідне, експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення діяльності державних органів у сфері регулювання конкурентних відносин. Програми комплексних наукових досліджень з питань антимонопольно-конкурентної політики спрямовані на наукове забезпечення реалізації основних функцій Антимонопольного комітету України з формування та реалізації антимонопольно-конкурентної політики. Тематика науково-дослідних робіт щодо дослідження загальних засад та питань реалізації конкурентної політики, основ аналізу товарних ринків, природних монополій, правового регулювання реалізації конкурентної політики є актуальною серед вчених.

2.3. Система антимонопольно-конкурентного законодавства в Україні

Антимонопольне регулювання базуються на відповідних законах та проводяться в межах чітко визначеного правового поля. Сукупність законів, нормативних та інструктивних документів, які визначають правові засади підтримки і захисту економічної конкуренції та обмеження монополізму в підприємницькій діяльності, формують правову базу антимонопольного контролю і регулювання. Господарський кодекс України (ст. 41) визначає антимонопольно-конкурентне

законодавство як таке законодавство, що регулює відносини, які виникають у зв'язку з недобросовісною конкуренцією, обмеженням та попередженням монополізму у господарській діяльності⁶. Антимонопольно-конкурентне законодавство є невід'ємною частиною державного впливу на економічні процеси, сприяє розвитку конкуренції, регулює сферу природних монополій з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності економіки України. Це законодавство – потужний важіль впливу на підприємницьку діяльність, засіб регулювання співвідношення монопольних та конкурентних сил, засіб встановлення відповідних правил ринкової поведінки суб'єктів господарювання. Антимонопольно-конкурентне законодавство приводить волю суб'єктів конкретних правовідносин до вираженої волі держави.

Законодавство, що покладено в основу антимонопольного контролю і регулювання має певні аспекти. Правовий механізм обмеження монополістичних дій встановлює певні правила добросовісної поведінки на ринку, забезпечує зміцнення соціально-економічної бази суспільства. Економічна площина законодавства дозволяє бачити в ньому інструмент модернізації сучасної економіки, гарантію плюралізму форм власності, орієнтир на розвиток конкуренції як необхідного елемента ринкових відносин. Єдність антимонопольно-конкурентного законодавства забезпечує цілісність процесу антимонопольного регулювання.

Сучасне конкурентне законодавство України сформувалось як самостійна галузь права (конкурентне право), що є системою правових норм, які врегульовують відносини у сфері економічної конкуренції.

Законодавство про конкуренцію в Україні має свої особливості, одна з основних полягає в тому, що початок його створення припадає на 90-ті роки ХХ ст. – за умов домінування монополій та відсутності конкурентних відносин в

⁶ Господарський кодекс України зі змінами [Електронний ресурс] : Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

національній економіці⁷. У Законі України «Про економічну самостійність Української РСР» (1990 р.) проголошувалось, що обраним вектором розвитку країни є запровадження ринкових засад управління економічними процесами, що зумовлює необхідність створення рівних можливостей для розвитку всіх форм підприємницької діяльності та свободи у виборі методів господарювання, напрямів використання доходу і здійснення інвестицій шляхом заохочення конкуренції та усунення монополізму у виробництві товарів і наданні послуг.

Початок створенню правових актів антимонопольно-конкурентного спрямування в Україні було покладено прийняттям у 1992 році Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності». Цей Закон мав чітко виражену антимонопольну спрямованість, оскільки розроблявся за умов домінування в економіці великих підприємств-монополістів та надмірної концентрації, мав на меті недопущення переносу монополізму командно-адміністративної системи в нову економічну систему. Він визначив правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства. Законом заборонено зловживання монополістичним становищем, неправомірні угоди між підприємцями, дискримінацію підприємців органами влади й управління. У Законі України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» були враховані особливості структури економіки України, структури управління національною економікою, специфіка правової системи. Цей закон відіграв дуже важливу роль у процесі глибокої трансформації економічних відносин власності, структурної перебудови економіки, демонополізації

⁷ Медведєв А.І. Еволюція становлення та розвитку конкурентного права України / А.І. Медведєв // Підприємство, господарство і право. – 2012. – № 2. – С. 27–30.

та реструктуризації монополізованих ринків, у процесі становлення вітчизняного підприємництва.

Даним законом передбачалося, що державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, захист інтересів підприємців від зловживання монопольним становищем та недобросовісної конкуренції покладається на спеціальний державний орган з особливим статусом – Антимонопольний комітет України. Специфічність завдань та функцій, що покладалися на Антимонопольний комітет України, виявили необхідність окремого законодавчого акта, яким став Закон України «Про Антимонопольний комітет України» 1993 року. У Законі визначені основні завдання, компетенцію та повноваження Антимонопольного комітету України, правовий статус його посадових осіб та територіальних одиниць, вирішені питання матеріально-технічного та соціально-економічного забезпечення діяльності АМК України. Відповідно до Закону України «Про Антимонопольний комітет України» АМК України надавалося право розробляти та затверджувати нормативні акти з питань, що належать до його компетенції, обов'язкові для виконання центральними й місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого та регіонального самоврядування, контролювати їх виконання.

Розвиток засад ринкової економіки супроводжувався зростанням кількості суб'єктів підприємницької діяльності, урізноманітненням проявів їх ділової практики, яка не завжди була добросовісною. Все це зумовило необхідність створення дієвих механізмів попередження та захисту від недобросовісної конкуренції. У червні 1996 року був прийнятий Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», в якому дано загальне визначення поняття «недобросовісна конкуренція», а також перелік дій, що визнаються недобросовісною конкуренцією. Особливість Закону проявляється в його меті, а саме: захист від недобросовісної конкуренції як суб'єктів господарювання, так і споживачів.

Важливою складовою антимонопольного регулювання є законодавча база з регулювання діяльності природних моно-

полій, яка почала формуватися також у 1990-х роках. До цього напряму законодавчої бази необхідно віднести Указ Президента України «Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері природних монополій» (1997 р.), Закон України «Про природні монополії» (2000 р.), Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення державного регулювання природних монополій» (2007 р.). Законодавчими документами визначені сфери дії суб'єктів природних монополій, суб'єктів регулювання у цій сфері, механізм державного втручання в діяльність суб'єктів природних монополій. Необхідно зазначити, що суб'єкти природних монополій підпадають і під дію Закону України «Про захист економічної конкуренції». Значний вплив на розвиток конкурентних відносин мали Укази Президента України «Про основні напрями конкурентної політики України на 1999–2000 роки» (1999 р.) та «Основні напрями конкурентної політики на 2002–2004 роки» (2001 р.).

Принципово новим кроком на шляху створення системи ефективного захисту конкуренції стало прийняття Закону України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.), який прийнято на зміну Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності». Необхідність прийняття нового Закону була зумовлена об'єктивними змінами в економічній системі, що стали наслідками ринкових реформ. Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає правові засади підтримки та захисту конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку ринкових відносин. При розробці Закону України «Про захист економічної конкуренції» було враховано світовий досвід створення відповідного законодавства. Це ускладнило Закон та потребувало розвитку методології його практичного застосування, але й дало можливість визнати його як один з найкращих конкурентних законів, розроблених у країнах перехідної економіки. Закон містить не тільки

обмежувальні, але й утворювальні норми, що дозволяє охарактеризувати законодавство в цій сфері як конкурентне.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» спрямований не тільки на обмеження монополістичної діяльності суб'єктів господарювання, але й проти монополізму органів влади та управління. Одна частина Закону містить репресивні норми (заборона здійснювати монополістичну діяльність, відповідальність за порушення тощо), інша частина – містить створюючі норми (повноваження антимонопольних органів щодо підтримки нових економічних структур).

Регулювання конкурентних відносин у Законі України «Про захист економічної конкуренції» базується на поєднанні принципів заборони і контролю. Законом заборонено зловживання монопольним становищем, антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління і контролю, обмежувальну та дискримінаційну діяльність суб'єктів господарювання і об'єднань, окремі антиконкурентні узгоджені дії. Відповідно до принципу контролю Законом визначено перелік узгоджених дій, які можуть бути дозволені за умови доведення учасниками спрямованості узгоджених дій на вдосконалення виробництва, техніко-технологічний, економічний розвиток. Визначені також засади контролю за економічною концентрацією та спеціальний порядок одержання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання. Законом вперше на законодавчому рівні визначено процесуальні засади АМК України, внесено зміни в повноваження АМК України, надано певні повноваження в цій сфері Кабінету Міністрів України. Закон розширив можливості суб'єктів конкурентного права на захист власних прав та інтересів у сфері економічної конкуренції.

Об'єктивною вимогою до законодавства щодо захисту економічної конкуренції є вимога його постійного розвитку та удосконалення відповідно до рівня розвитку ринкової економіки. З часу прийняття Закону України «Про захист економічної конкуренції» в нього регулярно вносяться зміни

та поправки з метою приведення його у відповідність до існуючих вимог.

У жовтні 2013 року Кабінет Міністрів України подав до Верховної Ради України Загальнодержавну програму розвитку конкуренції в Україні на 2014–2024 роки⁸. Метою Програми є створення ефективного конкурентного середовища та розвиток конкуренції на товарних ринках як засобів забезпечення сталого економічного зростання, покращання умов для ефективного функціонування товарних ринків, удосконалення механізму їх державного регулювання для максимального задоволення потреб населення України. Досягнення зазначеної мети потребує вжиття комплексу послідовних взаємопов'язаних заходів з боку державних органів. Проектом Програми передбачається виконання близько 80 заходів з удосконалення державного регулювання господарських відносин за п'ятьма напрямками: забезпечення розвитку ефективних конкурентних відносин на товарних ринках; розвиток системи державного захисту економічної конкуренції та обмеження монополізму; удосконалення державного регулювання монополізованих товарних ринків; інформаційне забезпечення реалізації антимонопольно-конкурентної політики, а також формування проконкурентної свідомості, залучення інтересів громадянського суспільства до сприяння захисту та розвитку конкуренції.

До масиву правових актів у сфері захисту економічної конкуренції належать:

- Конституція України – проголошення та підтримка конкуренції у підприємницькій діяльності;
- Основні закони – Закон України «Про захист економічної конкуренції», що регулює відносини у сфері конкуренції, Закон України «Про Антимонопольний комітет України», що визначає права та обов'язки державного органу у сфері антимонопольного контролю та регулювання;

⁸ Загальнодержавна програма розвитку конкуренції в Україні на 2013–2023 роки (Проект) [Електронний ресурс]. – Антимонопольний комітет України. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/90197>

- Кодифіковані закони – насамперед, Господарський кодекс України і Цивільний Кодекс України;
- Закони, що включають норми антимонопольно-конкурентного законодавства – Закон України «Про природні монополії», «Про захист від недобросовісної конкуренції»;
- Галузеві закони, що впливають на розвиток конкурентних відносин у здійсненні господарської діяльності;
- Укази та розпорядження Президента України;
- Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України – Постанова «Про затвердження Порядку надання Кабінету Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання»;
- Відомчі акти Антимонопольного комітету України, необхідні, для розробки механізму виконання Законів, роз'яснення/доповнення ситуацій, не визначених законодавчими актами, роз'яснення окремих конкретних питань. Нормативно-правові акти АМК України представлені такими Розпорядженнями Антимонопольного комітету України, як Про затвердження Порядку забезпечення проведення експертизи під час здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, Про затвердження Порядку складання та ведення зведеного переліку суб'єктів природних монополій, Положення про концентрацію, Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції тощо. Для актів АМК України характерні підзаконність, спеціалізованість, оперативна розпорядність;
- Методичні рекомендації АМК України – Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку.

Представлений масив правових актів у сфері захисту економічної конкуренції є доволі об'ємним, але це не означає однозначної завершеності законодавчого процесу. Причиною, що спонукає розвиток законодавства про захист економічної конкуренції, є обставини політичного та соціально-економічного характеру, що зумовлюють невідповідність існуючих

законів змінам, що відбулися в економічній системі. Внесення змін, поправок до законів відновлює баланс інтересів влади, суспільства та бізнесу. Так, економічними обставинами, що зумовлюють необхідність внесення в законодавство про захист економічної конкуренції, можуть бути зміни в розвитку продуктивних сил, зміни секторальних, відтворювальних пропорцій, перехід економіки до нового технологічного рівня розвитку, використання нових ресурсів тощо.

Необхідність змін у законодавстві про захист економічної конкуренції зумовлена також потребою узгодження цих законів з іншими нормативно-правовими актами. Інтеграційний характер розвитку економіки України до світової спільноти вимагає адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних вимог і стандартів у сфері захисту економічної конкуренції та імплементацію в законодавство України цих стандартів.

Так, з моменту прийняття Закону України «Про захист економічної конкуренції» до його тексту було внесено більше ніж десять правок (поправок) та доповнень, а в Закон України «Про Антимонопольний комітет України» – більше двадцяти.

Протягом останніх років базове антимонопольно-конкурентне законодавство в Україні неодноразово удосконалювалося. До найбільш значущих змін належать:

– зміни до Закону України «Про захист економічної конкуренції», що дозволили виявляти антиконкурентні дії шляхом економічного аналізу, розширення повноважень територіальних відділень Комітету завдяки збільшенню розмірів штрафних санкцій, які вони можуть накладати;

– зміни до Закону України «Про Антимонопольний комітет України», які розширили сферу повноважень Антимонопольного комітету України по захисту конкуренції на сферу державних закупівель, а також поклали на Комітет повноваження органу оскарження процедур державних закупівель;

– зміни, внесені в Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», що дозволили Комітету припиняти

порушення законодавства у вигляді поширення суб'єктами господарювання інформації, що вводить в оману;

– зміни до Законів України «Про Антимонопольний комітет України», «Про природні монополії», «Про телекомунікації» в частині розмежування повноважень Антимонопольного комітету та національних регуляторів у сферах природних монополій та зв'язку.

2.4. Інституційно-організаційні засади антимонопольного регулювання

Антимонопольний регулювання передбачають створення системи взаємопов'язаних інститутів для їх забезпечення. Інституційне середовище країни, в якому відбувається антимонопольне регулювання, являє собою сукупність формальних та неформальних інститутів. Антимонопольний контроль і регулювання здійснюється відповідно до певних норм і правил, прийнятих у країні. Інституційна основа антимонопольного контролю і регулювання обумовлена формою державного правління, стратегічними цілями розвитку країни, ментальними особливостями населення, принципами ведення господарської діяльності. До складових інституційного середовища системи антимонопольного регулювання належать:

– єдине правове поле діяльності всіх суб'єктів господарювання, насамперед йдеться про права приватної власності та економічну свободу вибору;

– розвинута законодавча база захисту конкуренції та протидії монополізму;

– чіткість політичної спрямованості заходів, достатньо високий рівень громадянської свідомості, традиції чесного ведення бізнесу;

– розвинена система державних органів виконавчої влади, спрямованих на вирішення проблем захисту конкуренції та протидії монополізму;

– судова система.

**Розділ 2. Законодавче та організаційно-правове забезпечення
антимонопольного регулювання**

Норми і правила, що становлять основу інституційного середовища антимонопольного регулювання не є просто механічним набором, вони органічно взаємопов'язані між собою. У кожній країні є свої інституційно-організаційні особливості формування та функціонування системи антимонопольного контролю і регулювання. Її структура визначається системою поділу влади в суспільстві, структурою та співвідношенням функцій і повноважень законодавчої, виконавчої і судової влади.

Будь-який вид регулювання становить комплекс послідовних дій, які здійснює суб'єкт (суб'єкти) по відношенню до певних об'єктів із чітко визначеною метою. Система управління у сфері економічної конкуренції є багатосуб'єктною. *Суб'єкти* антимонопольного регулювання та їх функції відображено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Суб'єкти антимонопольного регулювання в Україні

Суб'єкти	Функції суб'єктів
Президент України	Підписує закони, що формують правове поле регулювання конкурентного процесу, видає укази і розпорядження з питань антимонопольно-конкурентної політики, призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Голову АМК України
Верховна Рада України	Визначає політику, спрямовану на захист економічної конкуренції, приймає закони, постанови у сфері розвитку та захисту конкуренції, затверджує державні програми, дає згоду на призначення/звільнення Президентом України Голови АМК України
Кабінет Міністрів України	Враховує вимоги законодавства про захист економічної конкуренції, здійснюючи економічну політику держави, враховує антимонопольні вимоги при розробці та реалізації державних програм, забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності

Державне антимонопольне регулювання

Закінчення табл. 2.2

Суб'єкти	Функції суб'єктів
Антимонопольний комітет України	Мета діяльності – забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Завдання АМК України – здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання; сприяння розвитку добросовісної конкуренції
Центральні, місцеві органи виконавчої влади	Дотримуються вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час реалізації соціально-економічної політики держави в секторах економіки та регіонах країни

За організаційною формою антимонопольний контроль є складовою державного контролю. Суб'єктами державного контролю є органи державної влади та управління, адміністративні органи в масштабах всієї країни. Внаслідок багатоманітності органів виконавчої влади за організаційною ознакою та функціональним призначенням об'єктивно виникає потреба координації їх діяльності.

Повноваженнями антимонопольного контролю в Україні наділений організаційно та юридично самостійний орган – Антимонопольний комітет. Проведення заходів з антимонопольного контролю у певних випадках потребує взаємодії органів державної влади. Законодавством про захист економічної конкуренції передбачена така взаємодія у вигляді проведення АМК України спільних перевірок з міністерствами, іншими центральними органами влади, контрольними органами, депутатами місцевих рад. До проведення перевірок з метою антимонопольного контролю органи АМК України можуть залучати в установленому порядку працівників інших підприємств, установ і організацій, для проведення експертиз – працівників органів внутрішніх справ.

Об'єктами антимонопольного регулювання в Україні є:

- монополізовані ринки;
- поведінка суб'єктів господарювання на монополізованих ринках;

Розділ 2. Законодавче та організаційно-правове забезпечення антимонопольного регулювання

- суб'єкти господарювання, що займають монопольне/домінуюче становище;
- природні монополії;
- підприємницькі об'єднання,
- ціни (тарифи);
- рівень економічної концентрації на ринку;
- перерозподіл часток (акцій) у статутних капіталах;
- узгоджені дії суб'єктів господарювання;
- державні організаційні структури монопольного типу;
- діяльність органів державної виконавчої влади.

Спрямованість антимонопольного контролю і регулювання зумовлена специфікою антимонопольної політики. Антимонопольний контроль має загальний, позавідомчий характер для всіх галузей і сфер діяльності, він розповсюджується на суб'єктів господарювання всіх форм власності. Особливістю антимонопольного контролю є право антимонопольних органів втручатися в господарську та фінансову діяльність підконтрольних об'єктів. Суб'єкти антимонопольного контролю наділені повноваженнями щодо встановлення норм і правил, обов'язкових для виконання підконтрольними об'єктами та шляхом розробки проектів правових актів.

Сучасні підходи до антимонопольного регулювання як форми державного регулювання економіки вимагають забезпечення ефективності відповідних заходів. Оцінювати ефективність антимонопольного контролю і регулювання можна в різних площинах, зокрема, виділити цільову ефективність, яка характеризується відповідністю цілей та результатів антимонопольного контролю та регулювання поточним потребам розвитку економіки та інтересам суспільства; виконавчу ефективність, що характеризується відповідністю досягнутих результатів поставленим цілям та економічну ефективність, яка вимірюється досягненням максимального ефекту антимонопольного контролю за мінімальних витрат.

Активне застосування державними органами заходів антимонопольного регулювання потребує виваженого підходу, адже вони є в основному заходами адміністративного харак-

теру, які суперечать принципу ринкової свободи. Тому недосконалість системи антимонопольного контролю та регулювання може мати серйозні негативні наслідки для національної економіки. Можливі дисфункції антимонопольного контролю та регулювання можуть бути пов'язані із суперечливістю нормативно-правової бази, низькою виконавчою дисципліною, наявністю в законодавстві нечітких норм, які можна трактувати по-різному, відсутністю широкого обговорення проектів законів представниками громадськості, неграмотними розрахунками при визначенні монопольного становища, неврахуванням дії об'єктивних економічних законів при визначенні цілей антимонопольного регулювання, використанням службових посад для лобіювання інтересів вузького кола зацікавлених осіб, високим рівнем корупції в країні тощо. Застереження системи антимонопольного контролю і регулювання від можливих дисфункцій можливе за умов посилення якості, прозорості, високої професійності державного управління.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику основних об'єктів антимонопольного регулювання.
2. Яку роль в антимонопольному регулюванні відіграють положення щодо захисту економічної конкуренції, закріплені в Конституції України?
3. У чому полягають особливості створення законодавства про захист економічної конкуренції в Україні?
4. Назвіть основні напрями антимонопольного регулювання.
5. Які групи інструментів використовують органи державної влади для здійснення заходів антимонопольного регулювання?
6. У чому полягає відмінність прямих та непрямих методів антимонопольного регулювання?

7. Назвіть основні функції антимонопольного регулювання.
8. Назвіть основні форми державного контролю у сфері економічної конкуренції.
9. Дайте характеристику системі правових актів у сфері захисту економічної конкуренції.

Тестові завдання

- 1. Прийняття законодавчих актів, державних програм стосовно розвитку конкуренції є функцією:**
 - а) Верховної Ради України;
 - б) Президента України;
 - в) Кабінету Міністрів України.

- 2. Створення дієвих органів державної влади, що здатні реально та позитивно впливати на економічні відносини і забезпечувати їх ефективність має назву:**
 - а) організаційного регулювання конкуренції;
 - б) нормативного регулювання конкуренції;
 - в) економічного регулювання конкуренції.

- 3. Державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції можуть здійснювати:**
 - а) виключно органи АМКУ;
 - б) відповідні Міністерства та державні служби;
 - в) громадські організації.

- 4. Метою діяльності Антимонопольного комітету України є:**
 - а) державний захист конкуренції у підприємницькій діяльності;
 - б) державний захист підприємництва від конкуренції;
 - в) державне сприяння розвитку конкуренції;
 - г) боротьба із монополізмом.

5. Заходи держави, спрямовані на зниження монополізації ринків, мають назву:

- а) санація;
- б) демонополізація;
- в) реприватизація;
- г) націоналізація.

6. Вимогою до антимонопольної політики є:

- а) статичність і незмінність;
- б) адекватність змінам економічної ситуації в країні;
- в) відповідність одній із зарубіжних моделей.

Творчі завдання

1. Дайте характеристику еволюційних змін вітчизняного монополізму. Які етапи його розвитку? Чому за радянських часів уряд брав курс на створення великих промислових підприємств?

2. Розкрийте багатоаспектний характер ефективності анти-монопольного контролю та регулювання. Назвіть чинники ефективності антимонопольного контролю та регулювання в національній економіці.

3. Чи існують суперечності в системі правових актів у сфері захисту економічної конкуренції? Прокоментуйте їх та запропонуйте шляхи усунення.

Розділ 3

АНТИМОНОПОЛЬНИЙ КОМІТЕТ ЯК ПРОВІДНА ІНСТИТУЦІЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Економіко-правова система захисту економічної конкуренції є невід'ємною частиною реалізації державного антимонопольного регулювання. При цьому основним завданням, яке вирішує ця система, є захист і підтримання конкурентних відносин, завдяки яким і може бути, в кінцевому рахунку, забезпечене ефективне господарювання та належний рівень добробуту народу.

На сьогодні законодавство про захист економічної конкуренції побудовано за принципом встановлення на законодавчому рівні правил конкуренції, які є обов'язковими для виконання суб'єктами господарювання. Центральним суб'єктом, що забезпечує ці правила, є Антимонопольний комітет України. При цьому роль АМК України полягає не в тотальному втручанні у все, що відбувається на ринках, а, перш за все, у наданні допомоги підприємцям для розвитку і захисту конкуренції.

Основні категорії та поняття

Антимонопольний комітет України, мета діяльності АМК України, органи АМК України, територіальне відділення АМК України, повноваження органів АМК України, компетенції АМК України, дотримання законодавства у сфері конкуренції, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та

контролю, обов'язковість виконання рішень органів АМК України, погодження рішень органів місцевої влади, органів адміністративно-господарського управління та контролю, які впливають на конкуренцію, звіт АМК України, обов'язкове надання інформації, відповідальність за порушення при наданні інформації.

3.1. Антимонопольний комітет України як основний суб'єкт реалізації завдань антимонопольної політики

На початку 90-х рр. ХХ ст. наголос у вітчизняній антимонопольній політиці робився на подоланні й обмеженні монополізму. Після проведення радикальних реформ, приватизації та демонополізації ситуація у сфері конкурентних відносин в Україні кардинально змінилася. У нових соціально-економічних умовах основною проблемою антимонопольної політики стало не просто формальне усунення монополізму, а створення ефективного конкурентного середовища, здатного забезпечити стале економічне зростання і стабільне підвищення життєвого рівня народу. Акцент у здійсненні антимонопольної політики в Україні на початку ХХІ ст. зміщується з подолання та обмеження монополізму на захист економічної конкуренції.

Основним змістом сучасного етапу антимонопольно-конкурентної політики в Україні є захист створеного конкурентного середовища, підвищення ефективності функціонування існуючих конкурентних відносин.

Це призводить до трансформації антимонопольно-конкурентної політики держави у конкурентну політику, а антимонопольного законодавство – у конкурентне законодавство.

Державний контроль за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, захист інтересів підприємців та споживачів від його порушень здійснюється Антимонопольним комітетом України відповідно до його повноважень, визначених законом.

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

АМК України є функціональним органом виконавчої влади. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» *метою* діяльності АМК України є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Наділення даного органу зазначеною функцією відповідає принципу державного регулювання економіки, а саме: держава вдається до регулювання лише у випадках, коли ринковий механізм не спроможний розв'язати проблеми розвитку.

Розгляд питань діяльності АМК України, його місця у системі органів захисту економічної конкуренції потребує з'ясування правових основ реалізації ним свого призначення. Це обумовлюється тим, що АМК України є органом державної виконавчої влади та повинен забезпечувати законність у конкурентних відносинах. Це означає, що він, як й інші суб'єкти публічно-владних повноважень, повинен діяти згідно з положеннями ч. 2 ст. 19 Конституції України¹, тобто на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законами України.

Діяльність АМК України з метою забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель, реалізації норм Конституції України здійснюється виключно у правовій формі. Це відповідає правовій доктрині щодо засад діяльності державних органів – «повинні діяти так, як прямо передбачено в законі».

Таким чином, у системі органів державного антимонопольного регулювання в Україні Антимонопольний комітет займає провідне місце і виступає органом спеціальної компетенції. Антимонопольний комітет України є державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель².

¹ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>

² Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 року (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>

Державний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – це такий (відповідно до концепції проведення адміністративної реформи) вид органів виконавчої влади, особливість якого полягає, зокрема, в тому, що всі питання його правового статусу та взаємовідносин з іншими органами вирішуються на основі прийнятих законів, що визначають повноваження і порядок діяльності саме цього органу³. Саме таким законом є Закон України «Про Антимонопольний комітет України».

Особливості спеціального статусу Антимонопольного комітету України обумовлюються його завданнями та повноваженнями, в тому числі роллю у формуванні антимонопольно-конкурентної політики та визначаються законодавством і полягають, зокрема, в особливому порядку призначення та звільнення Голови АМК України, його заступників, державних уповноважених, голів територіальних відділень Комітету, у спеціальних процесуальних засадах діяльності АМК України, наданні соціальних гарантій, охороні особистих і майнових прав працівників АМК України на рівні з працівниками правоохоронних органів, в умовах оплати праці.

Антимонопольний комітет України підконтрольний Президенту України та підзвітний Верховній Раді України. Антимонопольний комітет України щорічно подає Верховній Раді України звіт про свою діяльність.

Функціями АМК України є напрями його діяльності, що характеризуються однорідністю та цільовою спрямованістю. АМК України здійснює свою діяльність у двох напрямках: внутрішньому та зовнішньому. Внутрішній (внутрішньо-організаційний) напрям: планування, організація, координація, функція забезпечення, облік та контроль. Внутрішні функції за цим складом притаманні будь-якому органу виконавчої влади. Різниця визначається предметом управлінської діяльності конкретного органу виконавчої влади. Зовнішня діяльність Антимонопольного комітету порівняно

³ Бакалінська. О.О. Конкурентне право : навч. посіб. / О.О. Бакалінська. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – С. 27.

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

із внутрішньою значна за обсягом повноважень і є основною. Зовнішні функції: нормотворча, управлінська, контрольна, правоохоронна, інформаційна⁴.

Основним завданням Антимонопольного комітету України є участь у формуванні та реалізації антимонопольно-конкурентної політики в частині:

1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;

2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції;

4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель⁵.

Основними принципами діяльності органів АМК України при розгляді заяв і справ про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства є:

- верховенство права – пріоритетним для всіх учасників процесу повинне бути забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина відповідно до Конституції, законів України, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших осіб;

⁴ Пономарьов О.В. Визначення та вдосконалення функцій антимонопольного комітету України / О.В. Пономарьов // Адміністративне право і процес. – 2012. – № 2 (2) – С. 54.

⁵ Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 року (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>

- законність – процесуальна діяльність провадиться виключно на підставі та відповідно до Конституції, законів України та інших нормативно-правових актів. При цьому органи та посадові особи АМК України повинні розглядати кожну справу на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законодавчими актами України;

- захист конкуренції на засадах рівності перед законом – учасникам процесуальних дій (фізичних та юридичних осіб) не надаються будь-які переваги перед іншими учасниками щодо використання зумовленої його процесуальним становищем можливості взяти участь у розгляді та прийнятті рішень у заявах і справах та дотримання при цьому пріоритету прав споживачів;

- об'єктивність – провадження процесуальної діяльності повинне забезпечувати всебічне, повне та об'єктивне з'ясування всіх фактичних обставин при розгляді заяв і справ та прийнятті рішень;

- пропорційність (відповідність) – процесуальні засоби повинні використовуватися у мінімальній, але достатній для досягнення цілей кількості необхідних дій. При цьому забезпечується рівновага між публічними та приватними інтересами учасників з метою уникнення конфлікту між ними;

- безпосередність – гарантується можливість участі фізичних і юридичних осіб у провадженні у справах, а також безпосереднього вивчення та проведення оцінки доказів органом АМК України, який приймає рішення у заяві або справі;

- гласність – гарантується відкритість провадження у справі для всіх фізичних і юридичних осіб. При цьому не допускається розголошення інформації, яка міститься у заявах і справах, якщо вона становить державну або іншу таємницю, що охороняється законом, а також інформації, яка може зашкодити об'єктивному розгляду заяви або справи чи заподіяти шкоду інтересам особи.

3.2. Структура, компетенція та організація діяльності АМК України

Антимонопольний комітет України утворюється у складі Голови та восьми державних уповноважених і діє як колегіальний орган.

Комітет утворює територіальні відділення:

24 – територіальні відділення областей;

2 – міські територіальні відділення (м. Київ та м. Севастополь);

територіальні відділення Автономної Республіки Крим.

Антимонопольний комітет України і його територіальні відділення становлять основу системи органів АМК України.

Голова Антимонопольного комітету України призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за згодою Верховної Ради України. Строк його повноважень визначено 7 років і призначення на цю посаду не може бути більше ніж на два строки підряд.

Державні уповноважені Комітету призначаються на посаду та звільняються з посад Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України, яке вноситься на підставі пропозицій Голови АМК України. Строк повноважень державних уповноважених Комітету становить сім років.

Голова АМК України має першого заступника та заступника Голови АМК України, які призначаються з числа державних уповноважених. У разі необхідності для забезпечення здійснення АМК України окремих завдань за рішенням Президента України в Антимонопольному комітеті України додатково вводиться посада заступника Голови.

Антимонопольний комітет України, адміністративні колегії АМК України, державні уповноважені АМК України, адміністративні колегії територіальних відділень АМК України є органами Антимонопольного комітету України.

До структури органів АМК України відносяться, крім органів Комітету, центральний апарат працівників АМК України та апарати працівників територіальних відділень.

Компетенція Антимонопольного Комітету України – це сукупність юридично встановлених повноважень (прав і обов'язків), які визначають його місце в системі органів влади.

Встановлюючи компетенцію АМК України, законодавець шляхом використання правових норм регулює відносини трьох видів: між АМК України та підконтрольними об'єктами; між державою та АМК України; між АМК України та іншими органами виконавчої влади.

Відносини у сфері діяльності АМК України, які можуть бути предметом адміністративно-правового регулювання, включають: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, контроль за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання, контроль за регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій, контроль за створенням конкурентного середовища та захист конкуренції у сфері державних закупівель, методичне забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції; сприяння розвитку добросовісної конкуренції.

До юрисдикційних відносин віднесено припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції та притягнення винних до відповідальності.

У сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції АМК України має такі повноваження:

- розгляд заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та проведення розслідування за цими заявами і справами;

- прийняття передбачених законодавством про захист економічної конкуренції розпоряджень та рішень за заявами і справами, перевірка та перегляд рішень у справах, надання висновків щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

- розгляд справ про адміністративні правопорушення, прийняття постанов та перевірка їх законності та обґрунтованості;

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

– перевірка суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції та під час проведення розслідувань за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;

– при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведення перевірок та в інших передбачених законом випадках, вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом;

– призначення експертиз та експертів з числа осіб, які володіють необхідними знаннями для надання експертного висновку;

– у випадках та порядку, передбачених законом, проведення огляду службових приміщень та транспортних засобів суб'єктів господарювання – юридичних осіб, вилучення або накладання арешту на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами або джерелом доказів у справі незалежно від їх місцезнаходження;

– у разі перешкоджання працівникам АМК України у виконанні ними повноважень, залучати працівників органів внутрішніх справ для застосування заходів, передбачених законом, для подолання перешкод;

– залучення працівників органів внутрішніх справ, митних та інших правоохоронних органів для забезпечення проведення розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема в разі проведення розслідування;

– залучення до проведення перевірок спеціалістів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підпри-

ємств, установ, організацій за погодженням з їх керівниками, депутатів місцевих рад за їх згодою;

– проведення дослідження ринку, визначення меж товарного ринку, а також становища, в тому числі монопольного (домінуючого), суб'єктів господарювання на цьому ринку та прийняття відповідних рішень (розпоряджень);

– визначення наявності або відсутності контролю⁶ між суб'єктами господарювання або їх частинами та склад групи суб'єктів господарювання, що є єдиним суб'єктом господарювання;

– внесення до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування обов'язкових для розгляду подань щодо анулювання ліцензій, припинення операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання, у разі порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції;

– надання обов'язкових для розгляду рекомендацій органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктам господарювання, об'єднанням щодо припинення дій або бездіяльності, які містять ознаки порушень законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють;

– звернення до суду з позовами, заявами і скаргами у зв'язку із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції, а також із запитами щодо надання інформації про судові справи, що розглядаються цими судами відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;

– звернення та одержання від компетентних органів інших держав необхідної інформації для здійснення своїх повноважень;

⁶ Контроль – вирішальний вплив однієї чи декількох пов'язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини (ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III.).

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

- надання компетентним органам інших держав інформації у випадках та порядку, передбачених Законом;
- здійснення повноважень, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель».

Розпорядження, рішення та вимоги Голови АМК України, голови територіального відділення АМК України, вимоги уповноважених ними працівників АМК України, його територіального відділення в межах їх компетенції є обов'язковими для виконання у визначені ними строки, якщо інше не передбачено законом. Невиконання розпоряджень, рішень та вимог органу АМК України, голови територіального відділення АМК України, вимог уповноважених ними працівників Антимонопольного комітету України, його територіального відділення тягне за собою передбачену законом відповідальність.

У сфері формування та реалізації антимонопольно-конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного і методичного забезпечення діяльності АМК України та застосування законодавства про захист економічної конкуренції АМК України має такі повноваження:

- вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію конкурентної політики;

- узагальнювати та аналізувати інформацію про реалізацію актів законодавства про захист економічної конкуренції щодо пріоритетів і напрямів конкурентної політики;

- брати участь у розробленні та вносити в установленому порядку Президенту України та Кабінету Міністрів України пропозиції щодо законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики та демонополізації економіки, погоджувати проекти нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування,

органів адміністративно-господарського управління та контролю, що можуть вплинути на конкуренцію;

– надавати обов'язкові для розгляду рекомендації та вносити до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, суб'єктів господарювання, об'єднань пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на обмеження монополізму, розвиток підприємництва і конкуренції, запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, а також щодо припинення дій або бездіяльності, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію;

– взаємодіяти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами та організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

– узагальнювати практику застосування законодавства про захист економічної конкуренції, вносити до відповідних органів державної влади пропозиції щодо його удосконалення;

– розробляти та організовувати здійснення заходів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції;

– брати участь у розробленні та внесенні Президенту України та Кабінету Міністрів України пропозицій щодо проектів нормативно-правових актів з питань конкурентної політики, розвитку і захисту конкуренції та демонополізації економіки;

– розробляти та затверджувати разом з іншими заінтересованими органами державної влади міжвідомчі нормативно-правові акти з питань розвитку і захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

– приймати власні нормативно-правові акти у формі розпоряджень з питань, що належать до його компетенції, зокрема щодо контролю за узгодженими діями, концентрацією, підвідомчості та розгляду заяв і справ про узгоджені

дії, концентрацію, порушення законодавства про захист економічної конкуренції, організації діяльності органів АМК України;

- здійснювати офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів;

- надавати рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

- вносити пропозиції Президенту України, Кабінету Міністрів України, Національному банку України, приписи органам влади, органам місцевого самоврядування щодо зміни прийнятих ними нормативно-правових актів, які не відповідають законодавству про захист економічної конкуренції або внаслідок неоднозначного розуміння яких створюються перешкоди для розвитку конкуренції;

- утворювати адміністративні колегії АМК України;

- утворювати територіальні відділення та дорадчі органи АМК України;

- брати участь у розробленні та реалізації міжнародних проектів і програм, а також здійснювати співробітництво з міжнародними організаціями, державними органами і неурядовими організаціями інших держав з питань, що належать до компетенції АМК України;

- видавати офіційні видання (збірники) актів законодавства про захист економічної конкуренції, вести електронну сторінку в мережі Інтернет.

3.3. Нормативно-правові засади діяльності антимонопольних органів

Правову основу діяльності АМК складають відповідні норми Конституції України, Законів України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції» та інших, а також ряду підзаконних актів. Особливості реалізації норм цих актів отримали конкретизацію АМК України

у власних нормативно-правових актах: наказах, розпорядженнях, інструкціях тощо. Норми, які визначають повноваження АМК України, підстави та форми його діяльності з метою захисту економічної конкуренції, є нормативно-правовою основою цієї діяльності.

Норми, які встановлюють порядок здійснення АМК України управлінської діяльності, а також участі АМК України у процесі розгляду справ щодо порушень антимонопольно-конкурентного законодавства, утворюють процесуально-правову основу державного захисту Антимонопольним комітетом України конкуренції у сфері підприємницької діяльності⁷.

У сучасному трактуванні антимонопольно-конкурентне законодавство в Україні не має на меті заборону або ліквідацію монопольних утворень. Чинне вітчизняне законодавство передбачає дві основні форми захисту конкуренції:

- запобігання створенню монополій;
- обмеження використання монопольної влади.

Головна мета антимонопольного регулювання полягає у захисті та розвитку економічної конкуренції, якій загрожують монопольні тенденції. Стисло можна сформулювати такі цілі антимонопольного регулювання в Україні: обмеження монополій, підтримка і сприяння малому бізнесу, захист прав споживачів.

За активної участі органів АМК України у ході реформ 1990-х років в Україні було створено основні інституційні передумови розвитку економічної конкуренції. З них найважливіше значення мали приватизація, лібералізація цін, ліквідація монополії держави на зовнішню торгівлю. У результаті цих реформ суттєво звузився монополізований сектор економіки та сектор економіки, в якому структурні передумови конкуренції є обмеженими.

У 2002 р. набув чинності Закон України «Про захист економічної конкуренції». Враховуючи, що на той момент

⁷ Пономарьов О.В. Правові основи діяльності Антимонопольного комітету України / О.В. Пономарьов // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 207–211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07povaku.pdf>

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

Україна задекларувала стратегічну мету – вступ до ЄС, конкурентне законодавство України було побудовано на базі німецького законодавства та максимально наближене до конкурентного законодавства ЄС. Система захисту економічної конкуренції, що склалася в Україні з 2002 року, дозволяє вирішувати всі завдання, які традиційно постають перед конкурентними органами у розвинених країнах. Внесення змін до Правил розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, Положення про концентрацію, Положення про узгоджені дії, Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції, а також інших нормативно-правових та регуляторних актів підвищило ефективність реалізації нормативно-правових засад діяльності АМК України.

У вересні 2012 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію Загальнодержавної програми розвитку конкуренції в Україні на 2013–2023 роки, розроблену Антимонопольним комітетом України на виконання Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2012 року № 187.

Важливе місце серед нормативно-правових актів, що забезпечують реалізацію державного антимонопольного контролю та регулювання, посідають нормативно-правові акти, які розробляються і запроваджуються АМК України, зокрема:

– Правила розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України 19.04.1994 № 5 (зі змінами та доповненнями)⁸;

– Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Затверджено

⁸ Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94>

розпорядженням Антимонопольного комітету України від 05.03.2002 № 49-р.⁹;

– Положення про порядок проведення перевірок додержання законодавства про захист економічної конкуренції. Затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України 25.12.2001 № 182-р.¹⁰;

– Положення про територіальне відділення Антимонопольного комітету України. Затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України 23.02.2001 № 32-р.¹¹;

– Положення про порядок погодження з органами Антимонопольного комітету України рішень органів державної влади, органів адміністративно-господарського управління та контролю, органів місцевого самоврядування щодо демонополізації економіки, розвитку конкуренції та антимонопольного регулювання. Розпорядження Антимонопольного комітету України від 1 квітня 1994 року № 4-р.¹²;

– Положення про порядок подання заяв Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію). Затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України 19.02.2002 № 33-р.¹³;

– Положення про порядок подання заяв Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання (Положення про узгоджені дії). Затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України 12.02.2002 № 26-р.¹⁴;

– Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України на узгоджені дії суб'єктів господарювання. Затверджено розпо-

⁹ Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>

¹⁰ Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0139-02>

¹¹ Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0291-01>.

¹² Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0078-94>.

¹³ Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02>.

¹⁴ Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0238-02>.

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

рядженням Антимонопольного комітету України 12.02.2002 № 27-р.¹⁵;

– Порядок здійснення контролю за виконанням рішення Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання. Розпорядження Антимонопольного комітету України від 29 серпня 2003 року № 283-р.¹⁶

Більшість нормативних актів, що регулюють здійснення контрольної функції антимонопольними органами, мають підзаконний характер і розроблені та прийняті безпосередньо АМК України. Слід зазначити, що не тільки питання створення, але і питання діяльності органів виконавчої влади зі спеціальним статусом повинні визначатися в спеціальних статусних законах¹⁷. Визнаючи контрольну функцію АМК України як статусоформуючу, законодавцю необхідно закріпити і механізми її реалізації на законодавчому рівні. У сфері конкуренції діє близько 150 нормативних актів різної юридичної сили, більше 30 з яких присвячені питанням здійснення контрольної функції (контролю), проте вони не створюють чіткої та збалансованої системи правового регулювання відносин контролю та механізму його здійснення у сфері економічної конкуренції.

Важливе значення мають нормативно-правові засади діяльності територіальних відділень Антимонопольного комітету України. Повноваження територіального відділення АМК України не можуть виходити за межі повноважень Антимонопольного комітету України, визначених Законом. Територіальне відділення АМК України очолює голова територіального відділення. Голова територіального відділення та його заступник призначаються та звільняються Головою Антимонопольного комітету України. Заступник голови територіального відділення призначається та звільняється

¹⁵ Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0239-02>.

¹⁶ Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>

¹⁷ Бакалінська О.О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні: питання теорії і практики : монографія / О.О. Бакалінська. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – С. 99.

Головою Комітету за поданням голови територіального відділення. Територіальне відділення АМК України підконтрольне та підзвітне Антимонопольному комітету України.

3.4. Особливості відносин АМК України з органами державної влади

АМК України пропонує вдосконалення антимонопольного контролю та регулювання залежно від змін соціально-економічного становища держави, прогнозує можливі результати втілення в життя відповідних заходів. У цьому контексті нагальною є потреба взаємодії Комітету з міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, з правоохоронними органами, судами, іншими органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями.

АМК України співпрацює з органами державної влади всіх трьох гілок (законодавчої, виконавчої та судової), відповідними структурами на різних рівнях економіки¹⁸. Необхідність такої взаємодії зумовлена комплексним системним характером управління національною економікою.

*Взаємовідносини АМК України з Верховною Радою України,
Президентом України, Кабінетом Міністрів України*

Правовими актами передбачена низка конкретних заходів, спрямованих на співробітництво АМК України із виконавчими органами влади. Зокрема, законодавчо передбачено, що АМК України має право:

– брати участь у розробленні та внесенні Президенту України та Кабінету Міністрів України пропозицій щодо проектів нормативно-правових актів із питань конкурентної політики, розвитку і захисту конкуренції та демонополізації економіки;

¹⁸ Медведєв А.І. Контроль за дотриманням законодавства у сфері конкуренції : навч. посіб. / А.І. Медведєв. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – С. 191–202.

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

– брати участь у погодженні проектів нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, що можуть вплинути на конкуренцію;

– подавати до Кабінету Міністрів України проекти актів щодо пріоритетів і напрямів антимонопольно-конкурентної політики на визначений період, узагальнювати та аналізувати інформацію про їх виконання;

– взаємодіяти з Кабінетом Міністрів України з питань розроблення і здійснення програм економічного розвитку держави;

– розробляти та затверджувати разом з іншими заінтересованими органами державної влади міжвідомчі нормативно-правові акти з питань розвитку і захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

– вносити пропозиції Президенту України, Кабінету Міністрів України, Національному банку України, приписи органам влади, органам місцевого самоврядування щодо зміни прийнятих ними нормативно-правових актів, які не відповідають законодавству про захист економічної конкуренції або внаслідок неоднозначного розуміння яких створюються перешкоди для розвитку конкуренції.

Відносини АМК України з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України врегульовані чинним законодавством. Зокрема, співпраця АМК України із законодавчою гілкою влади встановлена ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет», яка визначає його участь у нормотворчому процесі як засобі реалізації конкурентної політики держави.

Основні напрями взаємодії АМК України з Верховною Радою України:

– розроблення та супроводження у Верховній Раді України законодавчих актів із питань удосконалення нормативно-правової бази антимонопольно-конкурентної політики; опра-

цювання та узгодження проектів нормативно-правових актів із загальних питань економічної політики держави;

– проведення спільних засідань і зустрічей керівників Комітету з керівниками Комітетів Верховної Ради України, комісіями, депутатськими групами та фракціями;

– розгляд та надання відповідей на запити Комітетів парламенту та народних депутатів;

– взаємодія зі структурними підрозділами секретаріату Верховної Ради України.

АМК України щорічно до 15 березня наступного за звітним року подає до Верховної Ради України звіт про свою діяльність. Верховна Рада України щорічно розглядає цей документ до 15 квітня, а також заслуховує, в разі потреби, доповіді, інформацію (повідомлення) АМК України.

Важливим також є й те, що АМК України за необхідності подає до Комітетів Верховної Ради України пропозиції до законопроектів з питань, що належать до його компетенції.

АМК України взаємодіє з Кабінетом Міністрів України з питань розроблення і здійснення програм економічного розвитку України, розробляє та подає до Кабінету Міністрів України проекти актів щодо пріоритетів і напрямів антимонопольно-конкурентної політики на визначений період, узагальнює та аналізує інформацію про їх виконання. Голова АМК України має право брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Потреба взаємодії органів АМК України з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю зумовлена комплексним системним характером управління національною економікою. За змістом ця взаємодія включає співробітництво та координацію діяльності зазначених суб'єктів щодо формування ефективного конкурентного середовища, підтримки цивілізованої конкуренції та захисту законних прав підприємців та споживачів. При цьому спільною метою взаємодії (координації) є підвищення ефективності реалізації антимонопольно-конкурентної політики держави.

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

До основних органів влади на загальнодержавному рівні, з якими тісно співпрацює АМК України, належать Міністерство економічного розвитку та торгівлі, Міністерство внутрішніх справ, Генеральна прокуратура, Національні комісії з регулювання окремих ринків суб'єктів природних монополій тощо. На регіональному рівні органи АМК України співпрацюють з органами влади Автономної Республіки Крим, обласними та районними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськадміністраціями, місцевими органами відповідних міністерств та відомств тощо.

Необхідність дієвої координації процесів приватизації та реструктуризації підприємницької діяльності і конкурентної політики вимагає зважених дій та поглиблення співробітництва між Фондом державного майна України і АМК України. У цілому спільні накази про співробітництво у сфері здійснення конкурентної політики підписані АМК України більш ніж із 10 міністерствами та відомствами України.

Взаємовідносини АМК України із місцевими органами влади

Органи влади, органи місцевого самоврядування беруть участь у розробленні та реалізації антимонопольно-конкурентної політики, взаємодіють з органами АМК України з питань розвитку конкуренції, розроблення загальнодержавних і регіональних програм соціально-економічного розвитку та інформують його про виконання заходів, пов'язаних із реалізацією антимонопольно-конкурентної політики.

Органи АМК України мають право:

– вносити до органів місцевого самоврядування обов'язкові для розгляду подання щодо анулювання ліцензій, припинення операцій, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання, в разі порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції;

– надавати обов'язкові для розгляду рекомендації органам місцевого самоврядування щодо припинення дій або бездіяльності, які містять ознаки порушень законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють;

– вимагати від органів місцевого самоврядування інформацію, в тому числі із обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію антимонопольно-конкурентної політики;

– надавати обов'язкові для розгляду рекомендації та вносити до органів місцевого самоврядування, пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на обмеження монополізму, розвиток підприємництва і конкуренції, запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, а також щодо припинення дій або бездіяльності, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію;

– взаємодіяти з органами місцевого самоврядування з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

– залучати до проведення перевірок спеціалістів органів місцевого самоврядування за погодженням з їх керівниками, депутатів місцевих рад за їх згодою.

Взаємодіючи з регіональними органами виконавчої влади (місцевими державними адміністраціями) та органами місцевого самоврядування, АМК України спрямовує свою діяльність на визначення пріоритетних завдань реалізації антимонопольно-конкурентної політики держави у відповідному регіоні. При цьому важливі складові цієї взаємодії – вжиття заходів щодо впровадження конкурентних важелів та формування ефективного конкурентного середовища на регіональному рівні, доведення вимог законодавства про захист економічної конкуренції до широкого кола керівників обласного і районного рівнів, погодження проектів документів відповідних органів, надання рекомендацій щодо запобігання та недопущення порушень чинного законодавства у сфері економічної конкуренції, висвітлення цілей конкурентної політики держави в місцевих засобах масової інформації.

Безпосередній державний контроль за дотриманням правових норм щодо захисту економічної конкуренції в регіонах здійснюють територіальні відділення АМК України Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відповідно до його компетенції. Органи влади і органи міс-

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

цевого самоврядування зобов'язані погоджувати з АМК України, його територіальними відділеннями проекти нормативно-правових актів та інших рішень, які можуть вплинути на конкуренцію.

До найбільш важливих питань, рішення яких потребують процедури погодження між органами АМК України та органами місцевого самоврядування належать:

- затвердження концепцій комплексних програм стосовно розвитку регіонів;
- затвердження регіональних програм ринкових перетворень, демонополізації економіки, підтримки підприємництва, залучення іноземних інвестицій, республіканської (Автономної Республіки Крим) та місцевих програм приватизації;
- визначення або уточнення функцій і повноважень регіональних та інших об'єднань підприємств, місцевих органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів щодо суб'єктів господарювання;
- реструктуризація управління в економіці регіонів;
- установлення заборон на міжрегіональну реалізацію товарів, інших обмежень прав суб'єктів господарювання щодо придбання та реалізації товарів.

Спільна участь територіальних відділень Комітету та інших органів на регіональному рівні (в регіональних комісіях з економічної реформи, захисту конкуренції, з боротьби з організованою злочинністю тощо) дає можливість чітко визначати пріоритети та відстоювати позиції з питань підвищення ефективності розвитку конкуренції в регіонах.

Спільна діяльність АМК України із правоохоронними, іншими контролюючими органами

Підвищенню ефективності конкурентної політики сприяє взаємодія і координація діяльності органів АМК України з правоохоронними органами (органи прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України), яка здійснюється на основі відповідних нормативно-правових актів. Необхідним є належне інформаційне забезпечення діяльності з

розслідування справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

При здійсненні контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції АМК України має такі повноваження: залучати працівників органів внутрішніх справ, митних та інших правоохоронних органів для забезпечення проведення розгляду справ, зокрема в разі проведення розслідування; у випадках та порядку, передбачених законом, проводити огляд службових приміщень та транспортних засобів суб'єктів господарювання – юридичних осіб, вилучати або накладати арешт на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами або джерелом доказів у справах про порушення конкурентного законодавства незалежно від місцезнаходження; в разі перешкоди працівникам АМК України при виконанні ними цих повноважень залучати працівників органів внутрішніх справ з метою застосування заходів, передбачених законом, щодо подолання перешкод.

Працівники органів АМК України зобов'язані своєчасно повідомляти правоохоронні органи про ознаки злочинів, які стали їм відомі під час розслідування справ про порушення конкурентного законодавства.

У питаннях проведення спільної роботи, пов'язаної з організацією взаємодії, в передбачених законодавством випадках, АМК України керується відповідними спільними наказами з усіма правоохоронними органами України.

Посилення взаємодії АМК України з відповідними підрозділами органів Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України має важливе значення за умови подальшого вдосконалення діяльності Комітету перш за все як правоохоронного органу.

Взаємодія АМК України із засобами масової інформації та громадськими організаціями

АМК України та його територіальні відділення взаємодіють із засобами масової інформації та громадськими організаціями у роботі із запобігання порушень законодавства про захист економічної конкуренції, оприлюднюють у засобах

Розділ 3. Антимонопольний комітет як провідна інституція у сфері захисту економічної конкуренції в Україні

масової інформації повідомлення про свою діяльність і прийняті рішення. Важливим у цьому зв'язку є посилення профілактичного спрямування діяльності органів АМК України.

До найбільш відомих громадських організацій, з якими співпрацює АМК України, належать: Український союз промисловців та підприємців, Товариство захисту прав споживачів, Торгово-промислова палата, асоціації та союзи малих і середніх підприємств. Основні питання, що перебувають у центрі взаємодії антимонопольних органів з громадськими організаціями, стосується спільної роботи у сфері вдосконалення нормативно-правової бази реалізації антимонопольно-конкурентної політики, вдосконалення її процесуальних механізмів, інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо основних положень законодавства про захист економічної конкуренції.

У взаємодії АМК України з об'єднаннями промисловців, підприємців та роботодавців найважливішим є створення сприятливих умов розвитку ринкових відносин та ефективного конкурентного середовища. Пріоритетними проблемами в цьому напрямі, зокрема, є: посилення впливу конкуренції на ціноутворення та запровадження моніторингу формування та застосування цін на товари і послуги, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, а також мають вирішальне соціальне значення; запобігання виникненню кризових явищ на окремих товарних ринках; упорядкування та оптимізація державної підтримки окремих підприємств та галузей економіки, приведення практики надання державної допомоги у відповідність до міжнародних норм і правил.

АМК України з часу свого створення активно пропагує цілі й сутність антимонопольно-конкурентної політики, і, перш за все, це відбувається через засоби масової інформації. При цьому використовуються й спеціальні видання, друковані засоби масової інформації, телебачення, радіо, підготовка спеціалізованих видань, проведення семінарів, гарячих

телефонних ліній, круглих столів, зустрічей керівних працівників, посадових осіб Комітету з керівниками суб'єктів господарювання, трудовими колективами, населенням.

Офіційну інформацію про свою діяльність у мережі Інтернет АМК України розміщує на своїй web-сторінці <http://www.amc.gov.ua>. Пропаганді законодавства про захист економічної конкуренції сприяє видання юридичного збірника «Законодавство України про захист економічної конкуренції».

Важливою для дослідження товарних ринків є співпраця органів АМК України з маркетинговими компаніями та іншими експертними організаціями, що дає змогу підвищити рівень обґрунтованості висновків у вирішенні проблемних питань у процесі дослідження ринків щодо їх монополізації та запровадити систему постійного моніторингу товарних ринків.

Вагомою складовою в діяльності органів АМК України є запровадження принципу більшої відкритості перед громадськістю. Слід зазначити, що органи Комітету за законом зобов'язані оприлюднювати в засобах масової інформації повідомлення про свою діяльність і прийняті рішення.

Основою систематичного інформування про діяльність органів АМК України є видання друкованого органу – журналу «Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України», започаткованого в 2002 р. Головне його завдання – пропаганда правових знань, роз'яснення широкому загалу підприємців і споживачів положень Закону України «Про захист економічної конкуренції», інших нормативно-правових та нормативно-інструктивних документів, інформування про роботу органів АМК України.

Відкритість і прозорість діяльності АМК України, встановлення громадського контролю за формуванням та реалізацією конкурентної політики, підвищення відповідальності органів влади і судової системи, забезпечує наближеність вітчизняної системи захисту економічної конкуренції до європейських стандартів.

Серед основних міжнародних інститутів, які роблять найбільш істотний внесок у розвиток конкурентних відносин і міжнародне співробітництво з цих питань, а також визначають основні напрями і механізми взаємодії між країнами, зокрема такі: Комітет з конкуренції ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку), Всесвітній форум з питань конкуренції, який проводиться під егідою ОЕСР, Бюро конкуренції, Європейська комісія, Європейська конкурентна мережа, Міжнародна конкурентна мережа, Міжурядова група експертів з питань конкурентної політики і законодавства ЮНКТАД (Конференція ООН з торгівлі та розвитку).

Базовою структурою для взаємодії конкурентних відомств є Міждержавна рада з антимонопольної політики (МРАП). МРАП створена для зближення національного законодавства в галузі конкуренції та розробки правових основ щодо попередження, обмеження і припинення монополістичної діяльності та недобросовісної конкуренції на товарному ринку держав-учасниць.

Питання для самоконтролю

1. Яке функціональне призначення Антимонопольного комітету України?
2. Назвіть основні завдання та принципи діяльності Антимонопольного комітету України.
3. З яких структурних одиниць складається система органів Антимонопольного комітету України?
4. Назвіть компетенції Антимонопольного комітету України.
5. Проаналізуйте основні завдання Антимонопольного комітету України.
6. Назвіть основні принципи діяльності органів Антимонопольного комітету України.

7. Який порядок відносин Антимонопольного комітету України з органами законодавчої та виконавчої влади встановлено законодавством?
8. У чому полягає обов'язок керівників підприємств, установ, організацій щодо надання інформації органам АМК України?
9. Яким чином впливає припинення порушень у сфері законодавства про захист економічної конкуренції на правосвідомість членів суспільства?
10. Розгляньте роль засобів масової інформації у профілактиці порушень конкурентного законодавства.

Тестові завдання

- 1. Яким нормативно-правовим актом визначається статус Антимонопольного комітету України?**
 - а) Законом України «Про Антимонопольний комітет України»;
 - б) Законом України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності»;
 - в) Законом України «Про захист економічної конкуренції»;
 - г) Конституцією України.

- 2. Антимонопольний комітет України є державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є:**
 - а) забезпечення державної підтримки конкурентоспроможних галузей економіки України;
 - б) забезпечення державного захисту конкуренції в підприємницькій діяльності;
 - в) боротьба з негативними проявами монополізму;
 - г) боротьба з недобросовісною конкуренцією.

- 3. Який із цих принципів відповідно до законодавства не є принципом діяльності Антимонопольного комітету України:**
- а) гласність;
 - б) законність;
 - в) неупередженість;
 - г) захист прав суб'єктів господарювання на засадах їх рівності перед законом.
- 4. У випадках, коли порушення законодавства про захист економічної конкуренції не має відчутного впливу на умови конкуренції на ринку, заявнику може бути:**
- а) відмовлено у розгляді справи;
 - б) відстрочено у розгляді справи;
 - в) повернено заяву;
 - г) правильної відповіді немає.
- 5. Державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції здійснюється:**
- а) міністерством промислової політики;
 - б) органами Антимонопольного комітету України;
 - в) Кабінетом Міністрів України;
 - г) національними комісіями з природних монополій.
- 6. У яких напрямках органи АМК України співпрацюють з громадськими організаціями:**
- а) у роботі із запобігання порушень конкурентного законодавства;
 - б) беруть участь у розслідуванні справ;
 - в) забороняють збирати окремі докази;
 - г) правильної відповіді немає.

Розділ 4

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ТА ЙОГО СТРУКТУРИ

Особлива увага в антимонопольному регулюванні приділяється дослідженню ринків, що є визначальним для аналізу конкурентних відносин і конкурентного середовища, оскільки від чіткості визначення меж, стану та динаміки ринку залежить прийняття відповідними державними органами рішень, які є важливими для суб'єктів господарювання. Дослідження ринків забезпечує наукове розуміння всього комплексу проблем розвитку національної економіки.

Ринок є дуже гнучкий у своєму розвитку, він чуйно реагує на різноманітні соціально-економічні впливи, дуже залежить від політико-психологічних чинників.

Основні категорії та поняття

Ринок, галузевий ринок, товарний ринок (ринок товару), релевантний ринок, кон'юнктура ринку, сегментація товарного ринку, структура ринку, тип (модель) структури ринку, продуктові межі товарного ринку, товар, товарна група, взаємозамінні товари (товари-субститутути), взаємодоповнюючі товари (товари-комплементи), перехресна еластичність попиту, диференціація товару, конкурентні переваги, конкурентне позиціювання, конкурентна стратегія, диверсифікація, територіальні межі товарного ринку, ступінь відкритості ринку, часові межі ринку, конкуренти, потенційні конкуренти, суб'єкти товарного ринку, ємність ринку, ринковий потенціал суб'єкта господарювання, частка суб'єкта господарювання на ринку, правило «п'ятивідсоткового порогу».

4.1. Характерні риси та особливості функціонування товарних ринків в Україні

Ринок – найкращий інститут для розвитку конкуренції, виробництва на її основі якісних і доступних за ціною товарів та послуг. Проте ринок не здатний розв'язати весь комплекс соціально-економічних проблем у суспільстві. Тому антимонопольно-конкурентна політика має виходити з усвідомлення необхідності гармонійного поєднання державних і приватних механізмів регулювання ринку.

Головне завдання ринку – перерозподіл ресурсів при наявному механізмі визначення ціни. Конкурентний ринок – це ринок, який ґрунтується на принципах вільного ціноутворення, що передбачає наявність рівноправних учасників (продавців і покупців), а також розвинутої інфраструктури, яка сприяє укладанню і виконанню ринкових угод. Тому до основних принципів функціонування конкурентного ринку належать: свобода економічної діяльності, єдність економічного простору, дотримання балансу інтересів виробників, постачальників, продавців і покупців (споживачів), використання конкурентних ринкових відносин як одного з основних інструментів формування сталої ринкової системи, вільний і недискримінаційний доступ до участі на ринку, стабільність умов підприємницької діяльності в цій сфері.

Відмітимо модель міжчасової конкурентної рівноваги К. Ерроу – видатного американського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки 1972 року¹. К. Ерроу зазначав, що «з точки зору ефективності цінова (ринкова) система дозволяє забезпечити набагато більший вигравш, ніж переважна частина альтернативних систем розподілу». Разом з Ж. Дебре вони довели першу теорему економічної теорії добробуту, яка свідчить, що будь-яка конкурентна рівновага є ефективною за Парето»². В умовах конкурентної рівноваги

¹ Отримав Нобелівську премію за новий вклад у теорію загальної економічної рівноваги та теорію добробуту.

² Arrow K. Existence of Equilibrium for a Competitive Economy / K. Arrow, G. Debreu // *Econometrica*. – 1954. – Vol. 22, № 3. – P. 265–290.

цінова система має багато переваг, можливості її досить широкі³.

Вагомий внесок у дослідження ринку зробив видатний французький економіст М. Алле, лауреат Нобелівської премії з економіки 1988 року⁴. У моделі М. Алле суспільне господарство постає як сукупність локальних ринків, для яких характерні власні замкнуті системи ціноутворення. Це система ринків для різних товарів, причому один і той самий товар може продаватися і купуватися на різних ринках.

Ринкові суб'єкти, які діють на товарних ринках, поділяються відповідно до їх функцій – на покупців і продавців. Суб'єкти товарного ринку – це продавці та покупці (суб'єкти господарювання та споживачі), що діють або можуть діяти на ринку з певними товарними межами. До покупців відносяться споживачі, які придбавають товари і послуги; до продавців – особи, які продають товари і послуги. Очевидно, що більшість юридичних і фізичних осіб діють одночасно і як покупці, і як продавці. Взаємодіючи, покупці і продавці утворюють ринок. *Ринок* є сукупністю покупців і продавців, взаємодія яких призводить у підсумку до можливості товарного обміну.

Конкуренти – це суб'єкти господарювання (продавці або покупці), зміна обсягів виробництва (реалізації) або споживання кожного з яких призводить або може призвести до зміни часток на цьому самому ринку в інших суб'єктів господарювання. *Потенційні конкуренти* – це суб'єкти господарювання (продавці або покупці), які певний час не здійснюють своєї діяльності на ринку, але мають можливість за звичайних умов швидко вступити на цей ринок у відповідь на певні зміни на цьому ринку (довгострокову зміну цін, зменшення бар'єрів вступу на ринок тощо).

³ Эрроу К. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов / К. Эрроу. – Т. 1, вып. 2. – М. : THESIS, 1993. – С. 55.

⁴ Отримав Нобелівську премію за новий вклад у теорію ринків та ефективного використання ресурсів.

Ринок – це не тільки механізм взаємодії покупців і продавців, але й певна сукупність товарів. *Товар* – це будь-який предмет господарського обороту, в тому числі продукція, роботи, послуги, документи, що підтверджують зобов'язання та права. За матеріально-речовою формою можна виділити такі рівні деталізації товарів: загальногруповий – наприклад, харчові продукти, винно-горілчані і тютюнові вироби, непродовольчі товари, предмети тривалого користування, послуги; груповий – за групами товарів (послуг), наприклад, одяг, меблі, радіотовари та ін.; видовий – за видами товарів у кожній групі, наприклад: телевізори, аудіо- і відео-техніка та ін.

Продукція може бути диференційованою: кожне підприємство (суб'єкт господарювання) продає особливий тип чи варіант товару, який відрізняється за якістю, оформленням чи престижністю, і кожне підприємство (суб'єкт господарювання) є монопольним виробником своєї марки товару. Розмір монопольної влади, якою володіє підприємство (суб'єкт господарювання), залежить від успіху в диференціації свого продукту порівняно з продуктами інших підприємств (суб'єктів господарювання). Е. Чемберлін зазначав: «Повне усвідомлення тієї обставини, що продукт є диференційованим, розкриває значення проблеми різноманітності і робить зрозумілим те, що чисту конкуренцію не можна більше вважати в усіх відношеннях «ідеалом» для економічного добробуту»⁵.

Розрізняють взаємозамінні товари та взаємодоповнюючі товари. *Взаємозамінні товари (товари-субститути)* – це товари, які оцінюються споживачами як замітники один одного за функціональним призначенням, споживчими якостями, ціною, експлуатаційними та іншими якісними характеристиками. *Взаємодоповнюючі товари (товари-компліменти)* – це товари, які оцінюються споживачами такими, що не можуть замінити один одного за функціональним призначенням і які,

⁵ Чемберлін Э. Теория монополистической конкуренции: (Реориентация теории стоимости) / Э. Чемберлин ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1996. – С. 266.

як правило, споживаються одночасно у досить стабільних пропорціях.

Визначення ознак взаємозамінного товару здійснюють, виходячи з подібності, зокрема:

- споживчих характеристик (функціонального призначення, фізичних характеристик, технічних та експлуатаційних характеристик, ступеня новизни товару);
- умов споживання (необхідність енергопостачання, водопостачання тощо; специфічність розміщення, монтажу тощо; рівень технічного обслуговування, транспортного забезпечення);
- мов реалізації (через мережу оптової торгівлі чи за індивідуальними прямими договорами, у тому числі за бартерними чи давальницькими схемами розрахунків; через мережу роздрібної торгівлі, у тому числі через фірмову торгівлю; обсягів додаткових послуг та пільг для покупців);
- цін.

Конкуренція між товарами-замінниками – типова ринкова ситуація. Сталь, алюміній, скловолокно та багато інших матеріалів є потенційними замінниками один одного в різноманітних варіантах використання. Який з них отримує перевагу в кожному конкретному випадку, часто залежить від відносних цін.

Різниця між однорідністю і диференційованістю товарів ґрунтується на ступені замінності конкуруючих продуктів. Однорідність буде панувати на ринках тоді, коли, на думку покупців, товари є добрими замінниками. Товари є диференційованими тоді, коли, розрізняючись за різними параметрами, товари одного підприємства (суб'єкта господарювання) мають реальну перевагу у покупців серед конкуруючих продуктів при даній ціні. Характерною рисою диференційованих товарів є можливість для товаровиробника підвищити ціну, не зменшуючи обсягу продажів. Очевидно, що може існувати нескінченний ряд градації продукту за ступенем диференціації, і на практиці важко провести чітку межу між тим, де закінчується однорідність і починається диференціація.

Товарний ринок – це сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція. Товарний ринок – це сфера реалізації конкретного товару (послуги) чи групи товарів, які пов'язані між собою певними ознаками виробничого чи споживчого характеру. *Галузевий ринок* – це сфера обороту одних і тих самих чи споріднених видів товару. Поняття товарного ринку та галузевого ринку не є тотожними. Якщо при визначенні галузевого ринку акцент ставиться на подібності технологічних процесів виробництва товарів, то при виділенні товарного ринку вихідною є потреба, яка задовольняється. Тому два підприємства (суб'єкти господарювання) однієї галузі можуть не бути реальними конкурентами. Водночас такими конкурентами можуть бути підприємства (суб'єкти господарювання) різних галузей, які виробляють товари – близькі замітники. «Галузеві ринки є агрегованими товарними ринками, – вважає професор А.І. Ігнатюк, – причому агрегування здійснюється на основі продукції фірм, що займаються однаковим видом діяльності. Аналіз товарного ринку є більш необхідним для підприємств і маркетингових досліджень, а галузевий ринок як об'єкт дослідження прийнятний для агрегованого аналізу внутрішнього, світового ринку»⁶.

На товарних ринках здійснюються угоди між покупцями і продавцями за певними цінами. На конкурентному ринку зазвичай має місце одна ціна, яку називають ринковою ціною товару. У сучасних умовах зниження цін все рідше використовується як засіб боротьби з конкурентом, суперництво на ринку все частіше базується на диференціації товару, підвищенні його якості, оновленні асортименту та ін.

Товарні ринки є центром економічної діяльності суспільства, на яких продаються і купуються продукти виробництва. В ідеалі на ринку не повинно бути штучних перешкод мобільності ресурсів і входу на ринок нових підприємств (суб'єктів

⁶ Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання : монографія / А.І. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 54.

господарювання). У процесі антимонопольного регулювання держава повинна забезпечити створення дієвого конкурентного середовища, при якому ринкові суб'єкти розбудували б цивілізований прозорий ринок на умовах ефективної конкуренції та відсутності дискримінації.

Важливими для національної економіки є суміжні ринки. *Суміжний ринок товару* – ринок товару, відмінного від товару, що обертається на відповідному ринку, для суб'єктів якого реалізація вироблених товарів або використання товарів інших суб'єктів господарювання неможливе без використання товарів, що обертаються на відповідному ринку товару.

Предметом дослідження товарних ринків (ринків окремих товарів) є, насамперед, співвідношення попиту і пропозиції цих товарів при певних економічних і соціальних умовах. *Попит* – певна кількість товару, яку споживачі готові або/та в змозі купити за певну ціну у межах певної території протягом певного періоду. *Пропозиція* – певна кількість товару, яку суб'єкт господарювання виробляє (або може виробити) і пропонує (або може пропонувати) для реалізації на ринку, чи реалізує (або може реалізувати) на ринку за запропонованою ціною у межах певної території протягом певного періоду.

Кон'юнктура ринку – це сукупність умов, у яких у певний момент здійснюється діяльність ринку. Кон'юнктура ринку характеризується певним співвідношенням попиту і пропозиції на товари певного виду, а також рівнем і співвідношенням цін. Кон'юнктура ринку характеризується циклічністю та динамічністю. Особливості дослідження товарного ринку обумовлені характером і змістом тих проблем, які мають місце на ринку і вимагають вирішення: наприклад, перевищення попиту на окремі товари над їх пропозицією чи навпаки. При цьому загальні ринкові проблеми обумовлені порушенням відповідності між попитом і пропозицією в межах всього ринку, а часткові ринкові проблеми характеризуються виникненням невідповідності між попитом і пропозицією на

окремі підвиди товарів. Загальна мета дослідження ринку – визначення умов, за яких найповніше задовольняється платоспроможний попит на товари певного виду і створюються передумови для ефективної реалізації виробленої продукції. При цьому важливим є визначення перехресної еластичності попиту (пропозицій) за ціною – зміни обсягу продажу одного товару при збільшенні ціни іншого товару на один відсоток.

Для кожного підприємства (суб'єкта господарювання) важливими є його конкурентні переваги на ринку. *Конкурентні переваги* – позитивно значущі в якісному відношенні стратегії поведінки підприємства (суб'єкта господарювання), які за різними параметрами забезпечують йому ринкову перевагу над конкурентами. *Конкурентне позиціонування* – вибір підприємством (суб'єкт господарювання) позиції на ринку на базі оцінки конкурентного середовища, власних і чужих переваг і недоліків та вибір позиції чи її корегування залежно від впливу чинників оточуючого середовища. *Конкурентна стратегія* підприємства (суб'єкта господарювання) – це управлінська позиція, яку вибирає підприємство (суб'єкт господарювання) для свого стратегічного розвитку.

Із розвитком виробництва межі товарних ринків стають завузькими для окремих підприємств (компаній), які прагнуть диверсифікувати свою діяльність, активізуючи зусилля для проникнення в інші галузі. Основна ідея *диверсифікації* – просування у нові сфери діяльності, що передбачає зміну старої системи товарної спеціалізації. Процеси диверсифікації якісно змінюють механізми ринкової взаємодії. Велике багатогалузеве підприємство (компанія) не завжди і не обов'язково посідає домінуюче становище на всіх ринках своєї продукції, хоча за більшості випадків воно зберігає лідерство в одній чи кількох профілюючих сферах. Конкуренція між великими диверсифікованими підприємствами (компаніями) стає багатоплановою, вони виробляють чималу кількість товарів і послуг, просувають їх на різні ринки, що значно ускладнює зміст конкуренції на кожному конкретному ринку.

Диверсифікація значно посилює мобільність капіталу. Фінансово потужні великі диверсифіковані підприємства (компанії) здатні переборювати будь-які високі вхідні бар'єри, порушуючи сформоване в галузі співвідношення сил між конкурентами. Найкращим прикладом цього є процеси злиття і поглинань, коли найбільші підприємства (компанії) спрямовують свої бізнесові дії у високоприбуткові сфери, поглинаючи інші підприємства (компанії).

Узагальнюючи підходи економічної теорії до визначення поняття товарного ринку і притаманних йому ознак, є підстави стверджувати, що з позицій регулювання конкурентного середовища визначальними є структура ринку, яка визначається кількістю учасників і розподілом належних їм ринкових часток, а також розмір ринкової частки монополіста (домінанта ринку) і її співвідношення з ринковими частками інших суб'єктів господарювання. На основі дослідження структури товарних ринків можна досить точно оцінити ступінь розвиненості конкурентних відносин.

Структура товарного ринку – це сукупність кількісних та якісних показників, до яких, зокрема, належать: кількість суб'єктів господарювання, частки на ринку, показники ринкової концентрації, умови входження на ринок, відкритість ринку для міжрегіональної та міжнародної торгівлі. Отже, під структурою ринку, як правило, розуміється сукупність таких параметрів, як концентрація ринкової пропозиції, концентрація попиту, ступінь диференціації продукції, вертикальної інтеграції та диверсифікації товаровиробників.

Важливою характеристикою структури ринку є відносна величина і кількість підприємств (суб'єктів господарювання), які діють на ньому. При високому рівні концентрації можливості свідомого впливу підприємств (суб'єктів господарювання) на ринок істотно збільшуються. Підприємствам у цих умовах легше усвідомлювати взаємну залежність, обмежуючи конкуренцію.

Характеристика структури товарного ринку передбачає: виявлення всіх продавців, що функціонують на цьому

товарному ринку (реальних та потенційних); оцінку обсягу ринку; оцінку обсягів продажу кожним продавцем; визначення всіх груп покупців, що купують товар у конкретного продавця; виявлення груп потенційних покупців. Усіх продавців, що діють на ринку, можна поділити на дві групи. До першої належать реальні конкуренти, тобто ті суб'єкти господарювання, які дійсно реалізують товар на цьому ринку. До другої – потенційні конкуренти, тобто ті суб'єкти господарювання, які: виробляють відповідний товар, але з певних причин не реалізують його в межах цього ринку; мають законсервовані виробничі потужності; здатні швидко змінити виробничі процеси для виготовлення товарів-замінників; планують вийти на даний ринок.

Аналіз стану конкуренції на ринку полягає у визначенні кількісних та якісних показників, що характеризують ринок, який досліджується. До кількісних показників належать: обсяг ринку товару, частки суб'єктів господарювання на ринку; рівень ринкової концентрації та ін. До якісних показників належать: бар'єри вступу на ринок для потенційних конкурентів, ступінь (можливість) їх подолання; бар'єри виходу з ринку для діючих конкурентів, ступінь (можливість) їх подолання; відкритість ринку для міжрегіональної та міжнародної конкуренції; наявність ринкової влади; визначення типу (моделі) ринку; оцінка стану конкурентного середовища на ринку і потенціал його розвитку.

Тип (модель) структури ринку – тип ринкової структури, визначений за характерними ознаками залежно від кількості суб'єктів господарювання, їх часток на ринку, типу товару, наявності та ступеня переборності бар'єрів вступу на ринок та ін. Типи (моделі) ринку диференціюються так:

- ринок досконалої (довершеної) конкуренції; характеризується наявністю великої кількості незалежних продавців, які виробляють стандартизовану продукцію; відсутні штучні бар'єри при входженні на ринок того чи іншого виробника (продавця); суб'єкти ринку повністю підпорядковані впливу ринкових сил;

- ринок монополістичної конкуренції; характеризується порівняно великою кількістю виробників, які виробляють диференційований продукт; продаж товарів відбувається в широкому діапазоні цін; поряд з ціновою значну роль відіграє нецінова конкуренція (реклама, марка товару, методи реалізації тощо);

- олігополістичний ринок; характеризується невеликою кількістю виробників і високою концентрацією виробництва як стандартизованої, так і диференційованої продукції; між суб'єктами існує взаємозалежність при визначенні ціни і обсягів виробництва; під час встановлення ціни можливі змови;

- ринок абсолютної монополії; характеризується високим ступенем ринкової влади і відсутністю конкуренції; на монополістичному ринку об'єктом купівлі-продажу є унікальний продукт, який не має близьких і досконалих замінників; це означає, що у споживача немає вибору: він змушений або купувати товар у монополіста, погоджуючись з його умовами, або зовсім відмовитись від купівлі цього товару.

До основних типів структур ринку продавця належать:

- для однорідних товарів (для одного продавця – чиста монополія, для декількох продавців – гомогенна олігополія, для багатьох продавців – чиста конкуренція);

- для диференційованих товарів (для одного продавця – чиста багатопродуктова монополія, для декількох продавців – олігополія із диференціацією продукції, для багатьох продавців – монополістична конкуренція).

В економічній теорії використовують різні ознаки класифікації товарних ринків.

За територіальною структурою виділяють: зовнішній (світовий), внутрішній (всієї країни) та регіональний (певної території країни) ринки. Дослідження внутрішнього ринку, як правило, має стратегічний характер і здійснюється за укрупненими товарними групами. За характером кінцевого використання товару виділяють ринки товарів споживчого при-

значення і ринки товарів виробничо-технічного призначення. Товари споживчого призначення розраховані на індивідуального споживача. Характерною особливістю товарів виробничо-технічного призначення є їх тісний зв'язок із виробничим процесом. За термінами використання товарів виділяють ринки товарів тривалого, середнього та короткострокового використання.

Сегментація товарного ринку – поділ товарного ринку на окремі самостійні частини (сегменти) – групи підприємців, товарів, споживачів, яким притаманні певні спільні ознаки. Сегментація може здійснюватися за багатьма ознаками з урахуванням різних факторів, щодо яких припускається проведення досліджень, і може приводити до утворення самостійних ринків товару.

Важливим етапом дослідження ринку є збір інформації. Інформаційні ресурси мають важливе значення для будь-якого ринку. Відмітимо концепцію так званої асиметричності інформації (*asymmetrical information*), згідно з якою інформація між суб'єктами ринкових відносин розподіляється нерівномірно. У 2001 р. американські економісти Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц за розробки на тему аналізу ринків із асиметричною інформацією отримали Нобелівську премію з економіки. Теорія інформаційної асиметрії передбачає два види нерівномірності розподілу інформації: асиметрію інформації щодо якості товару (її підвидом є асиметрія інформації про ризики угоди) та асиметрію інформації про ціни товару⁷.

Дані, які характеризують ринкову ситуацію в цілому, називаються загальною інформацією. Джерелами її отримання є дані державної і галузевої статистики, офіційні форми обліку і звітності. Дані, які беруться з ділової документації підприємств (суб'єктів господарювання), формують комерційну інформацію. До неї належать матеріали про ринковий рух товарів, кон'юнктурні огляди та ін. Дані, які отримані

⁷ Акерлоф Дж. Рынок «лимонов»: неопределенность качества и рыночный механизм / Дж. Акерлоф // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 91–104.

внаслідок спеціальних заходів з вивчення ринку, а також науково-дослідні матеріали, називаються спеціальною інформацією. До неї належить опитування населення, покупців, фахівців галузей національного господарства – експертів, матеріали кон'юнктурних досліджень та ін.

Головним завданням інформаційного забезпечення дослідження товарного ринку є аналіз системи показників, які дають змогу: отримати кількісну та якісну характеристики основних закономірностей і особливостей розвитку ринку.

У дослідженні товарного ринку важливим є не тільки визначення стану ринку на певний момент часу, але й передбачення ймовірного характеру його подальшого розвитку. Результати прогнозування майбутнього стану товарного ринку дають можливість завчасно виробити заходи, які спрямовані на розвиток позитивних процесів і обмеження негативних тенденцій.

4.2. Аналіз товарного ринку в системі антимонопольного контролю та регулювання

Ефективність антимонопольного контролю та регулювання залежить від визначення та належного аналізу відповідних товарних ринків.

Будь-яка національна економіка є сукупністю великої кількості різноманітних товарних ринків. У Державному класифікаторі продукції і послуг нараховується понад 20 тис. товарів і послуг. Кількість товарних ринків фактично є більшою, оскільки значна частина ринків є регіональними і місцевими, тобто відповідний ринок існує в кожному регіоні.

Товарний ринок охоплює відносини обміну товарів. Саме тут фіксуються встановлені права власності на товар та відбувається перехід права власності від одного учасника угоди до іншого. Ринок товару (товарний ринок), як вже зазначалося, – це сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на які протягом певного часу і в межах певної території є попит і

пропозиція. Антимонопольний контроль та регулювання є неможливим без чіткої ідентифікації товарного ринку. Саме на товарному ринку чітко простежується ущемлення інтересів суб'єктів господарювання та споживачів внаслідок порушення принципів економічної конкуренції.

Ринок, у межах якого для конкретного підприємства (суб'єкта господарювання) складаються дійсні відносини конкуренції (монополізації) називається *релевантний ринок*.

Класифікація відносин, які виникають на товарному ринку, дозволяє виокремити дві їх групи. Перша група – це ті відносини, які виникають між конкуруючими на цьому ринку суб'єктами господарювання. Іншу групу складають відносини суб'єктів господарювання із постачальниками сировини, матеріалів та споживачами продукції. Відносини першої групи мають горизонтальний характер, відносини другої групи – відповідно вертикальний характер.

Послідовність, етапи та категорії аналізу товарних ринків визначено в Методиці визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку⁸, затвердженій розпорядженням Антимонопольного комітету України 5 березня 2002 р.

Послідовність процедури аналізу товарного ринку передбачає такі етапи (рис. 4.1):

- 1) визначення товарних меж ринку;
- 2) визначення географічних меж ринку;
- 3) визначення часових меж ринку;
- 4) визначення складу продавців і покупців на ринку;
- 5) визначення структури та обсягу ринку;
- 6) визначення ступеня відкритості ринку.

Здійснення цих процедур дозволяє визначити ступінь монополізації та розвитку конкуренції на конкретному ринку, методи та засоби підтримки і розвитку конкурентного середовища.

⁸ Законодавство України у сфері економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Гранмна, 2012. – С. 407–424.

Державне антимонопольне регулювання

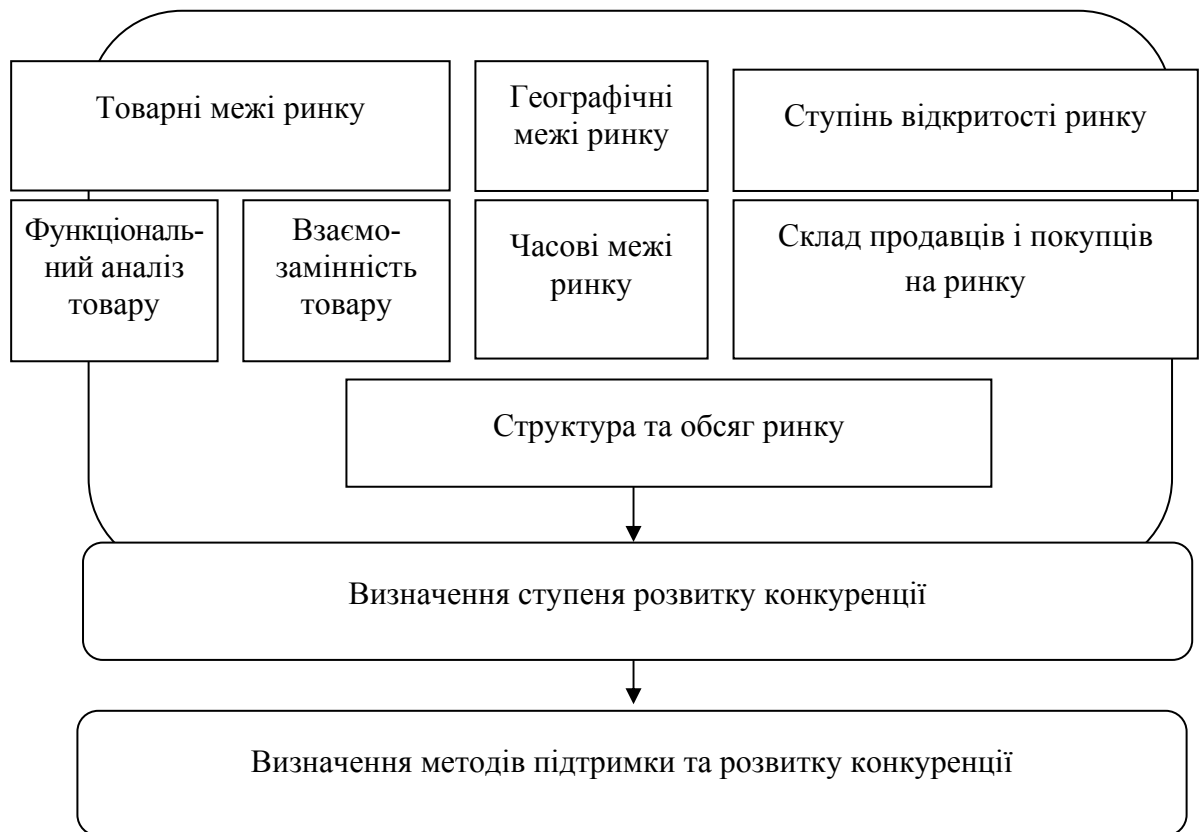

Рис. 4.1. Схема аналізу товарного ринку

Комплексний аналіз товарного ринку передбачає вивчення конкурентів, споживачів, дослідження структур ринку. Аналіз товарного ринку включає також визначення його ємності, споживчих якостей товару, аналіз ціноутворення, ефективних каналів збуту тощо.

Найбільш важливим є правильне визначення меж ринку, дослідження якого необхідно провести. Якщо межі ринку визначено надто широко – настільки, що в нього включено підприємства (суб'єкти господарювання), які не є реальними конкурентами, або ринок визначено надто вузько, виключаючи значущих конкурентів, то аналіз товарного ринку буде недостовірним.

У сучасних умовах мають місце різні підходи до аналізу товарного ринку. Так, фахівці з мікроекономіки досліджують ринок стосовно теоретичного моделювання взаємодії попиту і пропозиції. Маркетологи досліджують ринок щодо приско-

рення просування товару від виробника до споживача. Управлінці у сфері економічної конкуренції здійснюють аналіз ринку з метою оцінки стану конкурентного середовища та визначення заходів щодо його покращання.

Основною метою аналізу товарних ринків для цілей антимонопольного регулювання є виділення області фактичної та потенційної конкуренції, визначення тих суб'єктів господарювання, які дійсно конкурують між собою на певному ринку. Саме такий аналіз дозволяє пропонувати шляхи розвитку і підтримки конкурентного середовища, вдаватися до заходів, спрямованих на захист економічної конкуренції. Аналіз товарних ринків є необхідним для того, щоб виявити суб'єктів господарювання, спроможних впливати на цей ринок. До завдань аналізу товарного ринку відноситься визначення тих суб'єктів господарювання, для яких є економічно вигідним постачати свій товар на ринок і продавати його, дійсно конкуруючи між собою.

Здійснення ефективного антимонопольного регулювання є неможливим без оцінки стану конкурентного середовища на конкретних товарних ринках. Перед органами антимонопольного регулювання постає завдання: виділити ринкові сфери фактичної конкуренції; визначити тих суб'єктів господарювання, які дійсно конкурують або можуть конкурувати між собою на певному ринку. Все це робить необхідним виділення конкретних меж ринку – товарних, географічних та часових.

Визначення кількісних та якісних параметрів товарного ринку має надати органам антимонопольного регулювання дані, на підставі яких можна з'ясувати: чи є на ринку підприємства (суб'єкти господарювання), що домінують; якою часткою ринку володіють суб'єкти господарювання, що домінують на ринку; чи є на ринку група підприємств (суб'єктів господарювання), що можуть проводити узгоджену політику; якими є бар'єри входження на ринок; яким є рівень концентрації на ринку.

Непрозорість ринків, нерозвиненість ринкової інфраструктури є факторами їх важкодоступності для державного контролю та регулювання. В економіці України розширюється коло конкурентних ринків, однак чимало ринків в Україні є конкурентними лише формально.

Аналіз товарних ринків передбачає збір та обробку значного обсягу інформації, здійснення низки статистичних, математичних та логічних операцій на підставі використання комплексних величин, що є результатом дії різних факторів як екзогенного, так і ендogenous характеру. Для аналізу товарного ринку використовується інформація: щодо стану і поповнення товарного асортименту, товарних запасів, виконання заявок і замовлень ринкових суб'єктів, про виробничі програми підприємств, товарооборот та його товарне забезпечення, ефективність рекламної діяльності в частині формування попиту потенційних покупців тощо.

У результаті аналізу ринків виділяються ті товарні ринки, які потребують особливої уваги і контролю з боку антимонопольних органів. АМК України постійно здійснює поглиблене вивчення та оцінку стану вітчизняних товарних ринків.

Необхідним напрямом аналізу товарних ринків слід вважати визначення складу та спостереження діяльності суб'єктів товарних ринків. Визначення суб'єктів товарного ринку проводиться щодо конкретних конкурентів (продавців і покупців) і вирішується залежно від ситуації, що розглядається (щодо факту порушення законодавства про захист економічної конкуренції, для оцінки довгострокових і перспективних проектів, для оцінки перспектив розвитку ринку внаслідок прийняття управлінських рішень державних органів тощо).

Суб'єкти товарного ринку – суб'єкти господарювання, фізичні та юридичні особи, які продають, реалізують, поставляють, виробляють, придбавають, споживають, використовують або можуть продавати, реалізувати, постачати, виробляти, придбавати, споживати, використовувати товари на

ринку з відповідними межами. До суб'єктів господарювання належать юридичні чи фізичні особи, що здійснюють діяльність із виробництва, реалізації, придбання товарів, іншу господарську діяльність, у тому числі і контроль над іншою особою. Визначення суб'єктів товарного ринку здійснюється шляхом виявлення покупців і продавців, що діють на певному ринку, а також потенційних конкурентів (продавців, покупців), які без значних додаткових витрат можуть діяти на цьому ринку.

Визначення суб'єктів товарного ринку включає: виявлення всіх продавців, які функціонують на цьому ринку; оцінку обсягів продажу кожним продавцем на ринку; виявлення групи потенційних продавців; визначення усіх груп покупців, які купують товар у конкретного продавця; групування покупців за способом придбання товару (оптова торгівля, дрібнооптова торгівля, роздрібна торгівля, дрібно-роздрібна торгівля); виявлення груп потенційних покупців.

Суб'єкти господарювання, які дійсно реалізують товар на цьому ринку, є реальними конкурентами. Крім реальних конкурентів слід виокремлювати потенційних конкурентів, тобто суб'єктів господарювання, фізичних осіб, які мають можливість або намір увійти на цей ринок.

Потенційними конкурентами (продавцями) можна вважати: суб'єктів господарювання, які мають матеріально-технічну базу, кадри, технології для виготовлення певного товару (у тому числі тих, що виготовляли цей товар раніше), але за різних причин не реалізують ці можливості; суб'єктів господарювання, які виготовляють певний товар, але не продають (реалізують) його в конкретно визначених територіальних межах цього товарного ринку; нових суб'єктів господарювання, щодо яких є свідчення про наміри увійти на відповідний ринок, підкріплені відповідними ресурсами.

Потенційними конкурентами (покупцями) є: суб'єкти господарювання, фізичні особи, які купують товар на іншому ринку, але за певних обставин (поліпшення умов транспорту-

вання, зменшення або зняття бар'єрів) легко можуть з'явитися на цьому ринку товару; нових суб'єктів господарювання, щодо яких є факти про готовність у майбутньому купувати відповідний товар. Існування потенційних конкурентів впливає або може істотно вплинути на стан конкуренції на цьому товарному ринку.

Для більш повного врахування впливу кількості продавців вони ранжуються за часткою на ринку. При цьому аналізується динаміка змін цих часток та робиться висновок щодо рівномірності (нерівномірності) присутності продавців на ринку, перспектив змін в існуючій стратифікації суб'єктів господарювання. Аналіз динаміки присутності окремих продавців на певному товарному ринку, по можливості, повинен здійснюватися за 3–5 років.

Ринковий потенціал суб'єкта господарювання характеризує його можливість здійснювати вирішальний вплив на загальні умови обігу товару на певному ринку; ускладнювати доступ на нього іншим суб'єктам господарювання. Визначення ринкового потенціалу суб'єкта господарювання відбувається шляхом аналізу: ринку, частки суб'єкта на ринку, бар'єрів вступу на ринок, ефективності діяльності цього суб'єкта порівняно із конкурентами. Ринковий потенціал підвищується в ситуаціях, коли: постійний прибуток суб'єкта господарювання є більшим, ніж у середньому по галузі; рівень технологічного прогресу на підприємстві є випереджальним по галузі та ін.

Після визначення товарних та географічних меж ринку, встановлення суб'єктів ринку слід переходити до визначення та аналізу кількісних параметрів цього ринку, для чого використовуються такі показники, як обсяг товарного ринку та частка суб'єкта господарювання на ринку.

Обсяг товарного ринку обчислюється як загальний обсяг надходження товару на ринок за формулою:

$$Q_{PT} = \sum_{j=1}^n Q_j, \quad (4.1)$$

де n – кількість суб'єктів господарювання, що продають (постачають, виробляють) або придбавають (споживають, використовують) товари (товарні групи), які входять до товарних меж ринку;

Q_j – обсяг товарів (товарних груп), що продаються (постачаються, виробляються) або придбаються (споживаються, використовуються) j -м суб'єктом господарювання протягом часу, що становить часові межі ринку;

Q_{PT} – обсяг ринку.

Кількісні показники Q_{PT} та Q_j визначаються в натуральних та/або вартісних показниках. Натуральні показники застосовуються у випадках, коли можливо використовувати єдиний показник для всіх товарів, які складають товарні межі ринку. В інших випадках використовують вартісні показники.

Оцінка обсягу товару, що продається або купується j -м суб'єктом господарювання, визначається за формулою:

$$Q_{ji} = Q_{vj} - \Delta Q_{zji} - Q_{vnji} - Q_{eji} + Q_{iji}, \quad (4.2)$$

де Q_{ji} – обсяг i -го товару, що продається або купується j -м суб'єктом господарювання;

Q_{vj} – обсяг i -го товару, виробленого j -м суб'єктом господарювання;

ΔQ_{zji} – зміни обсягів запасів i -го товару в j -го суб'єкта господарювання протягом часу, що становить часові межі ринку;

Q_{vnji} – обсяги i -го товару, які використовуються j -м суб'єктом господарювання у технологічному процесі власного виробництва;

Q_{eji} – обсяги вивезення (експорту) i -го товару за межі відповідного ринку j -м суб'єктом господарювання;

Q_{iji} – обсяги ввезення (імпорту) i -го товару у межі відповідного ринку j -м суб'єктом господарювання.

Обсяг i -го товару, що придбається визначається як обсяг товару, купленого j -м суб'єктом господарювання протягом часу, що становить часові межі ринку.

Частка суб'єкта господарювання на ринку розраховується за формулою

$$P_j = \frac{Q_j}{Q_{PT}} \cdot 100\%, \quad (4.3)$$

де P_j – частка на ринку j -го суб'єкта господарювання ($j = 1, 2, \dots, n$);

Q_j – обсяг товарів (товарної групи), що продаються (постачаються, виробляються) або придбаваються (споживаються, використовуються) j -м суб'єктом господарювання;

Q_{PT} – обсяг ринку.

Для розрахунку часток суб'єктів господарювання на товарному ринку використовується інформація про обсяги товарів, які продаються або купуються, у вартісних або у натуральних вимірниках. За відсутності такої інформації, розрахунок показника частки суб'єкта господарювання на ринку може здійснюватися на базі таких показників, як наявні виробничі потужності, чисельність зайнятих на виробництві або інших показників, які свідчать про обсяги продажу або купівлі товарів на ринку. У розрахунку частки суб'єкта господарювання на товарному ринку слід чітко визначити та врахувати: на якому етапі відтворювального циклу відбувається аналіз взаємовідносин суб'єктів господарювання; сферу, в якій відбувається взаємодія суб'єктів господарювання; динаміку інтересів суб'єктів господарювання; можливі зміни географії, структури, параметрів ринку.

Положенням про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання, затвердженим розпорядженням АМК України 19 лютого 2002 р. № 33-р., встановлюється перелік основних конкурентів підприємства на загальнодержавному ринку. У цьому переліку фіксуються: податковий номер платника податку, найменування підприємства (підпорядкованість, організаційно-правова форма), юридична адреса, телефон, телефакс, код товару за ДКПП,

код товару (товарної групи) за УКТ ЗЕД, найменування товару (товарної групи). Для характеристики діяльності основних споживачів, постачальників підприємства на загальнодержавному ринку, крім того, встановлюється обсяг споживання і обсяг постачання⁹.

4.3. Товарний ринок: продуктові, географічні, часові межі

Для визначення того чи іншого товарного ринку важливо з'ясувати межі взаємозамінності товарів, тобто його товарні межі¹⁰.

Товарні (продуктові) межі ринку – товар (товарна група), сукупність подібних, однорідних предметів господарського обороту, в межах якої споживач за звичайних умов може перейти від споживання певного виду предметів господарського обороту до споживання іншого.

У статистичній практиці країн із розвинутою ринковою економікою сьогодні існує низка міжнародних статистичних класифікацій товарів. В ЄС нині використовуються такі основні статистичні класифікації: Статистична класифікація економічної діяльності в Європейському Союзі (Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes – NACE); Класифікація продуктів за видами діяльності (Classification of Products by Activity-CPA); Класифікація основних продуктів для використання в Європейських співтовариствах (Central Products Classification-CPC); Класифікація видів промислової продукції Європейського Союзу (Production Communautaire-PRODCOM); Комбінована номенклатура (Combined Nomenclature-CN)¹¹.

⁹ Законодавство України у сфері економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид, допов. та розширене. – К. : Гранма, 2012. – С. 331–332.

¹⁰ Рой Л.В. Анализ отраслевых рынков : учебник / Л.В. Рой, В.П. Третьяк. – М. : ИНФРА-М, 2010. – С. 27–28.

¹¹ Рождественська Л.Г. Статистика ринку товарів і послуг : навч. посіб. / Л.Г. Рождественська. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 17–18.

Назви товарних (продуктових) меж ринків формуються з урахуванням положень Класифікації видів економічної діяльності (КВЕДу)¹², Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-2010¹³, Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД)¹⁴, статутів суб'єктів господарювання, договорів, преїскурантів, відомчих нормативних документів та іншої інформації. Класифікація видів економічної діяльності і Державний класифікатор продукції та послуг мають аналогічні секції та підсекції, відмінність полягає лише у призначенні стандартів. КВЕД розглядає сфери та напрями виробничої діяльності (відображає особливості галузевих ринків), а ДКПП – відповідні їх результати (відображає особливості товарних ринків).

Товар або послуга становить первинну структурну одиницю ринку, яка об'єднує виробників та споживачів. Визначення товарних меж ринку є процедурою, що передбачає виявлення об'єкта аналізу, а саме: конкретного товару (продукту) та формування товарної групи. За умов значного розмаїття товарів на ринку споживач обирає той товар, який йому подобається. За умов відсутності саме цього товару або внаслідок підвищення ціни на нього, споживач може придбати інший товар аналогічного призначення (замість тваринного масла – маргарин, замість прального порошку – рідину для прання тощо). В основу визначення товарних меж ринку покладено один з основних принципів ринкової економіки – принцип свободи споживчого вибору. Реалізуючи таку свободу, споживач виділяє взаємозамінні товари (товари-субститути).

Визначення товарних меж ринку – це процедура визначення товару (його споживчих якостей), товарів-замінників і формування групи товарів (товарної групи), сфера обігу яких споживачами (покупцями) розглядається як один товарний ринок. Визначення товарних меж певного ринку

¹² Режим доступу : <http://dkpp.rv.ua/>

¹³ Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua/info/842>

¹⁴ Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2371-14>

товару (товарної групи) здійснюється шляхом аналізу споживчих властивостей товару (призначення, технічні та експлуатаційні показники, фізичні якості, ціна), а також умов споживання чи експлуатації товару покупцями, умов реалізації товару та рівня задоволення попиту. Це здійснюється відповідно до Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затвердженої розпорядженням АМК України від 5 березня 2002 р. № 49-р.

Товарна група – це група товарів, ринки яких оцінюються як один товарний ринок. Вимогою для встановлення товарної групи є необхідність визначення найбільш загальних характеристик товару, що передбачає виключення зайвої деталізації та надмірної агрегації. Інформаційними джерелами для встановлення належності товару до відповідної товарної групи є класифікатори продукції, послуг, видів діяльності, товарні словники, довідники, дані товарознавчої експертизи, опитування.

Прийнято виділяти два етапи процедури виявлення товарної групи: перший етап – встановлення належності товару до відповідної класифікаційної групи; другий етап – визначення товарів-замінників, що входять до певної товарної групи. На першому етапі слід віднайти найбільш загальні характеристики товару, а також виключити зайву деталізацію. На другому етапі слід визначити думки покупців щодо взаємозамінності товарів, що складають одну товарну групу.

Визначення товарних (продуктових) меж ринку передбачає послідовне виконання таких операцій: визначення товару, що вивчається і щодо якого буде здійснюватися пошук товарів-замінників; визначення споживчих властивостей товару; визначення умов споживання (експлуатації) товару покупцями; визначення умов реалізації товару; попереднє складання списку товарів-замінників для визначення взаємозамінності товару; дослідження взаємозамінності товару шляхом розрахунку індексу еластичності; визначення взаємозамінності товарів за результатами спостережень; визначення взаємо-

замінності товару стосовно виробництва; остаточне складання переліку товарів-замінників.

Взаємозамінність товарів, що входять до однієї товарної групи, поділяється на: взаємозамінність за попитом; взаємозамінність за виробництвом.

Для визначення товарів-замінників (субститутів) за попитом, що входять до певної товарної групи, розраховується індекс перехресної еластичності попиту E_{xy} . *Перехресна еластичність попиту за ціною* показує зміну обсягу реалізації певного товару, необхідного для задоволення попиту, внаслідок зміни ціни іншого подібного товару на один відсоток, і розраховується як співвідношення між зміною обсягу реалізації одного товару та зміною ціни іншого товару за певний період. Якщо, наприклад, при підвищенні ціни на товар X відбувається збільшення обсягу виробництва (реалізації) товару Y , необхідного для задоволення попиту, за умови, що ціна товару Y залишається незмінною, тоді товари X та Y – товари-замінники (наприклад, кукурудзяна олія – соняшникова олія).

Індекс перехресної еластичності попиту обчислюється за формулами (4.4) або (4.5):

$$E_{xy} = \frac{\Delta \Pi_Y}{\Delta P_X}, \quad (4.4)$$

$$E_{xy} = \frac{\Delta \Pi_X}{\Delta P_Y}, \quad (4.5)$$

де $\Delta \Pi_X$, ($\Delta \Pi_Y$) – відсоткова зміна попиту (обсягу реалізації) товару X (Y) за певний період у межах певної території;

ΔP_X , (ΔP_Y) – відсоткова зміна ціни товарів X (Y) за певний період у межах певної території.

Індекс перехресної еластичності попиту товарів-замінників (субститутів) має позитивне (додатне) значення: зокрема вважається, що при $E_{xy} > 2$ товари легко замінюють один одного. Індекс перехресної еластичності попиту в межах $0 \leq E_{xy} < 2$ свідчить про незначну ймовірність використання

споживачами товарів-замінників або про повну відсутність товарів-замінників. Нульове значення перехресної еластичності засвідчує незамінність товарів X та Y (наприклад, борошно та цигарки).

Протилежний випадок (індекс перехресної еластичності попиту $E_{xy} < 0$) характерний для товарів, що доповнюють один одного (наприклад, автомобіль – бензин).

За відсутності інформації, необхідної для розрахунку індексу еластичності, для визначення товарних (продуктових) меж ринку використовуються спостереження щодо вподобань покупців, можливостей продавців (виробників), динаміки цін та попиту (обсягу реалізації) на товарну групу за певний проміжок часу. Важливою при цьому є експертна оцінка щодо рівнозначності або взаємозамінності товарів, які складають певну товарну групу. Така оцінка може визначатися шляхом вибіркового опитування покупців (продавців) та інформації щодо товарознавчої експертизи.

Для окреслення товарних меж ринку може використовуватися так зване *правило «п'ятивідсоткового порогу»*, а саме: з'ясування, якою буде реакція покупців, якщо продавець, що домінує на ринку, підніме ціну на 5%? На підставі реакції споживачів встановлюється група товарів, яку споживачі розглядають як рівнозамінювані та рівнодоступні товари. Такий тест дозволяє виявити ті товари, якими до підвищення цін покупець нехтував, а після підвищення – вважає за можливе купувати як заміники. Саме ці товари є реальними заміниками. В економіках, що розвиваються, в умовах інфляційних очікувань краще використовувати правило десятивідсоткового порогу.

При окресленні товарних (продуктових) меж ринку взаємозамінність товарів (товарної групи) визначається за такими ознаками:

– подібність споживчих властивостей та їхніх заміників, які можна встановити, порівнюючи фізичні, технічні, експлуатаційні, цінові характеристики товарів та їхніх заміників;

– функціональна заміність товарів (товарної групи), яка встановлюється шляхом порівняння мети споживання товару та його товарних заміників.

Взаємозамінні товари можуть бути стандартизовані або диференційовані, що не усуває конкуренції між ними. До групи диференційованих товарів належать товари, в яких присутні реальні або такі, що здаються споживачам істотними, відмінності (нова якість товару, фірмова марка, характер пакування тощо). До групи стандартизованих (однорідних) належать товари, які мають єдину систему показників, параметрів, і у виробництві яких використовуються єдині чи однакові технічні стандарти, технічні умови. Диференціація здійснюється за зовнішнім виглядом, якістю, терміном споживання, наявністю певних додаткових послуг (сервісне обслуговування), що дає можливість споживачам визначати переваги щодо конкретного товару, який виробляється (реалізується) певним суб'єктом господарювання (продавцем).

Для визначення взаємозамінності товарів також можна використовувати: вимоги до груп продукції, встановлені в стандартах; вимоги до конкретної продукції, встановлені в технічних умовах.

Територіальні (географічні) межі ринку – територія зі сферою взаємовідносин купівлі-продажу товару (групи товарів), у межах якої за звичайних умов споживач може легко задовольнити свій попит на певний товар і яка може бути, як правило, територією держави, області, району, міста тощо або їхніми частинами. *Загальнодержавний ринок* – ринок товару, територіальні (географічні) межі якого охоплюють територію держави. *Регіональний ринок товару* – ринок товару, територіальні (географічні) межі якого охоплюють територію окремого регіону або декількох регіонів, у тому числі частин відповідного регіону.

Визначення територіальних (географічних) меж ринку – це визначення меж території, на якій споживачі придбавають або можуть за необхідності придбати відповідний товар для задоволення своїх потреб. Для визначення територіальних

(географічних) меж ринку слід встановити мінімальну територію, за межами якої придбання товару є неможливим або недоцільним. Як вважає професор Г.М. Филюк, існуюча методика дослідження географічних (територіальних) меж ринку в Україні потребує вдосконалення: у більшості випадків у вітчизняній економіці такі межі ринків визначено необґрунтовано широко¹⁵.

Якщо покупці певного товару в одному регіоні у відповідь на незначне, але стале (за певний проміжок часу) підвищення цін, почнуть купувати такий товар в іншому регіоні, тоді ці два регіони знаходяться в межах одного географічного ринку цього товару. Якщо для покупця товар, який продається в одному регіоні, не замінює товару, який продається в іншому регіоні, то ці два регіони належать до різних географічних меж ринку цього товару.

Територіальні (географічні) межі ринку визначаються за такими ознаками:

- можливість переміщення попиту між територіями, які за припущенням входять до одного географічного ринку (доступність транспортних засобів, які пов'язують покупця і продавця товару; незначні транспортні витрати, як правило, не більше п'яти відсотків від ціни товару);

- можливість переміщення товару (пропозиції) між територіями, які за припущенням входять до одного географічного ринку (незначні транспортні витрати, в межах п'яти відсотків від ціни товару, на транспортування товару до покупця; збереження рівня якості та споживчих властивостей товару під час транспортування; відсутність на цій території адміністративних обмежень на ввезення і вивезення товарів);

- рівень співвідношення цін на певні товари в межах ринку.

До чинників, що сприяють розширенню географічних меж товарного ринку, відносять високу вартість продукції та складність її виробництва. До чинників звуження геогра-

¹⁵ Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації : монографія / Г.М. Филюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 310–311.

фічних меж товарного ринку відносять швидке псування продукції, складність її транспортування. Так, незначна частка витрат на транспортування дорогої техніки, ювелірних виробів у вартості цих товарів дозволяє перевозити їх на далекі відстані, аби задовольнити запити споживачів, що значно розширює географічні межі ринку. І, навпаки, габаритні будівельні конструкції, сирий цемент, молочна продукція з обмеженим терміном придатності є факторами звуження географічних меж ринку.

Слід зазначити, що надто вузьке або надто широке визначення територіальних (географічних) меж товарного ринку призводить до заниження або до завищення оцінки рівня розвитку конкуренції. Так, якщо товарні та географічні межі ринку визначити дуже вузько, рівень конкуренції буде завищений. Якщо товарні та географічні межі ринку визначити дуже широко, рівень конкуренції може бути заниженим.

При визначенні територіальних (географічних) меж ринку використовується показник ступеня відкритості ринку. *Ступінь відкритості ринку (СВР)* – це частка товарів (товарних груп), що ввозяться з-за географічних меж ринку, в загальному обсязі ринку. Ступінь відкритості ринку оцінюється за показником, який розраховується як відсоткове відношення суми загального обсягу ввезення (імпорту) товару на певний ринок із територій інших регіонів держави (інших країн) до загального обсягу ринку за формулою

$$СВР = \frac{Q_V}{Q_{PT}} \cdot 100\%, \quad (4.6)$$

де Q_V – обсяг товару, ввезеного на відповідний ринок з-за меж цього ринку (для загальнодержавного – обсяг імпорту в Україну);

Q_{PT} – загальний обсяг реалізації (придбання) товару (товарної групи) на ринку в певних територіальних (географічних) межах.

Важливе значення має дослідження відкритості ринку щодо міжрегіональної та міжнародної торгівлі. Це дослідження полягає у визначенні можливостей для вступу на товарний ринок суб'єктів господарювання з інших регіонів та інших країн, що зменшує рівень часток на ринку діючих суб'єктів господарювання і, відповідно, впливає на рівень концентрації та стан конкуренції на ринку.

При значенні ступеня відкритості ринку понад 30% доцільно перевірити правильність визначення географічних меж ринку, тобто провести відповідне розширення або звуження територіальних (географічних) меж ринку. При показнику СВР для регіональних ринків менше за 30%, можна припустити, що географічні межі визначено коректно і можна продовжувати дослідження цього товарного ринку.

Показник СВР для загальнодержавних ринків понад 40% свідчить про відкритість вітчизняних ринків та значущу присутність на них закордонних продавців, постачальників, виробників. У такій ситуації необхідно більш ретельно проаналізувати їх вплив на вітчизняний ринок та провести відповідне дослідження щодо наявності у цих підприємств (компаній) ринкової влади, а також щодо їх впливу на вітчизняних суб'єктів господарювання. Державі слід звернути увагу на вжиття заходів щодо стимулювання розвитку власного виробництва відповідних товарів.

Часові межі ринку – мінімальний час стабільності ринку, тобто період, протягом якого структура ринку, співвідношення попиту та пропозиції на ньому істотно не змінюються.

Для визначення часових меж ринку використовується проміжок часу, протягом якого зміна показників структури ринку, за інших звичайних умов, досягає або може досягти певного порогового значення у відповідь на зміни внутрішніх чи зовнішніх чинників, що впливають на ринкову ситуацію.

Визначення часових меж ринку – це визначення проміжку часу, протягом якого відповідна сукупність товарно-грошових відносин між продавцями (постачальниками, виробниками) і споживачами (покупцями) утворює самодостатній ринок

товару зі сталою структурою. У випадках, коли період повного обороту авансованого капіталу у виробництві відповідного товару перевищує один рік, за часові межі ринку, як правило, визнається проміжок часу, який дорівнює від одного до трьох зазначених періодів обороту капіталу.

Проміжок часу, менший за один рік, може визнаватися часовими межами ринку, за умов, що: період повного обороту авансованого капіталу у виробництві відповідного товару є значно меншим за один рік; протягом цього часу, у відповідь на значуще підвищення цін на ринку, продавці (постачальники, виробники) мають можливість вжити відповідних заходів і стабілізувати пропозицію, а значна кількість споживачів, що скоротили споживання внаслідок цього підвищення, можуть без значних труднощів відновити обсяги споживання.

Для більшості релевантних ринків товарів, як свідчить світовий досвід, часові межі ринку становлять проміжок часу, не менший за один рік.

4.4. Методика аналізу товарного ринку в практиці діяльності АМК України

Останніми роками АМК України суттєво змінив підхід до досліджень товарних ринків. Так, широко застосовується комплексний підхід, який передбачає участь у дослідженнях ринків усієї системи органів Комітету або декількох територіальних відділень АМК України; залучення до досліджень товарних ринків експертів з інших органів влади і установ; широке публічне обговорення результатів досліджень з учасниками ринку і зацікавленими органами влади; надання пропозицій керівництву країни щодо розвитку конкуренції на товарних ринках. Метою АМК України є максимально повне охоплення дослідженнями тих ринків, які мають стратегічне значення для економіки, а також впливають на добробут населення країни. Новим етапом стало використання при вивченні ситуації на товарних ринках *багатофункціональних інформаційних баз даних*. Типовий зміст (план) звіту АМК України за результатами дослідження ринку (дод. А).

Комплексний підхід до досліджень товарних ринків, передбачає: участь у дослідженнях ринків всієї системи органів АМК України або декількох територіальних відділень АМК України, що діють у тих регіонах, де сконцентрована більшість учасників відповідного ринку; залучення до досліджень товарних ринків експертів з інших органів влади й установ; широке обговорення результатів досліджень з учасниками ринку і зацікавленими органами влади у форматі круглих столів та нарад.

АМК України на базі накопиченого досвіду моніторингу ринків паливно-енергетичного комплексу було ініційовано створення постійно діючої електронної системи моніторингу ринків нафтопродуктів з аналітичною складовою. Спільно з експертними організаціями та учасниками ринку АМК України відпрацював перелік показників, за яким повинен здійснюватися збір інформації, форму та періодичність надання цієї інформації, вихідні форми обробки цих даних. Успішне функціонування бази даних щодо нафтопродуктів підняло на новий рівень оперативність роботи з виявлення й аналізу аномалій на товарних ринках та виявлення ознак порушень.

Для підвищення якості такої роботи були розроблені загальні методологічні підходи щодо проведення досліджень товарних ринків, на підставі яких для аналізу кожного ринку затверджується технологічна карта (дод. Б) і відповідні методичні рекомендації.

Питання для самоконтролю

1. З якою метою органи антимонопольного регулювання здійснюють аналіз товарних ринків?
2. Хто визнається суб'єктом товарного ринку?
3. Назвіть основні складові аналізу товарного ринку.
4. Розкрийте сутність показника «ступінь відкритості ринку».
5. За якими формулами розраховуються показники обсягу ринку; частки суб'єкта господарювання на ринку?

6. У чому полягає суть ринкового потенціалу суб'єкта господарювання?
7. Як визначають товарні межі ринку?
8. Яку роль відіграє еластичність попиту у визначенні товарних меж ринку?
9. У чому полягає сутність територіальних меж ринку та які чинники впливають на їх встановлення?
10. У чому полягає сутність часових меж ринку?

Тестові завдання

- 1. Ринок в економічному аналізі та антимонопольному регулюванні – це:**
 - а) місце зустрічі покупців та продавців товару;
 - б) сукупність продавців та виробників товару;
 - в) сукупність усіх агентів, що діють у будь-якій місцевості;
 - г) усі продавці та покупці якого-небудь товару;
 - д) взаємовідносини між покупцями та продавцями будь-якого товару.

- 2. Ринок, у межах якого для конкретного підприємства складаються дійсні відносини конкуренції і монополії – це:**
 - а) товарний ринок;
 - б) географічний ринок;
 - в) часовий ринок;
 - г) релевантний ринок.

- 3. Що розуміється під взаємозамінністю товарів, що входять до однієї товарної групи:**
 - а) взаємозамінність за попитом і взаємозамінність за виробництвом;
 - б) взаємозамінність за постійними витратами і взаємозамінність за змінними витратами;
 - в) взаємозамінність за ціною і взаємозамінність за якістю.

4. Межі ринку залежать від:

- а) високих трансакційних витрат;
- б) високих адміністративних витрат;
- в) високих транспортних витрат;
- г) структури галузі;
- д) поведінки фірми.

5. Для визначення товарних меж ринку вирішальною є ситуація, при якій:

- а) за відсутності товару X споживач не погоджується придбати товар-замінник Y ;
- б) за відсутності товару X споживач погоджується придбати товар-замінник Y ;
- в) споживач не погоджується придбавати ні товар X , ні товар-замінник Y .

6. При якому значенні СВР (ступеня відкритості ринку) певна територія вважається коректно визначеною з точки зору географічних меж ринку:

- а) меншим за 25%;
- б) меншим за 30%;
- в) меншим за 50%;
- г) меншим за 70%.

Творчі завдання

1. Проаналізуйте: яким чином визначення товарних та територіальних меж ринку впливає на ефективність державного антимонопольного регулювання?

2. Проаналізуйте: яким чином помилки у визначенні товарних та територіальних меж ринку впливають на ефективність антимонопольного регулювання?

3. Дослідіть вплив дефіцитності продукції на визначення товарних меж ринку.

Задачі

1. У таблиці наведено дані про діяльність підприємств з виробництва та реалізації маргаринової продукції на ринку:

Підприємство	Обсяг виробленої продукції, тис. грн	У тому числі		Обсяг ввезеної продукції в регіон, тис. грн
		вироблена продукція, що використовується суб'єктом у технологічному процесі власного виробництва, тис. грн	вироблена продукція, вивезена за межі регіону, тис. грн	
Стимул	9800	400	600	-
Олія-Ф	8400	-	200	-
Імпульс	7100	100	-	5000
Олія-Нива	-	-	-	20000
Жиркомбінат	4700	200	-	-
Лан	-	-	-	15000
Разом по ринку				

Визначити: – обсяг ринку маргаринової продукції;
 – частку кожного суб'єкта господарювання на ринку маргаринової продукції.

2. На підставі даних, наведених у таблиці:

Підприємство	Обсяг реалізації кондитерської продукції, т	
	2011	2013
ROSHEN	174960	198623
АВК	54240	54044
Світоч	39424	38316
Крафт Якобз	21634	20113
Бісквіт-Шоколад	36960	39386
Дніпропетровська КФ	33297	34922
Полтавакондитер	23558	31095
Житомирські ласощі	21419	27047
Одеська КФ	21309	26142
Світ ласощів	26658	31698
Запорізька КФ	20245	20548
Рівненська КФ	13960	16464
Херсонська КФ	8954	9336

визначити: – частки підприємств, що функціонують на загальнодержавному ринку кондитерських виробів у 2011 та 2013 роках;

– динаміку показників;
 – чинники, що впливають на динаміку показників часток підприємств.

Розділ 5

ОЦІНКА КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

Оцінка конкурентного середовища є одним з основних елементів системи антимонопольного регулювання, оскільки важливо виявити наявність чи відсутність самої потреби у такому регулюванні. Аналіз кількісних та якісних параметрів конкурентного середовища того чи іншого ринку в економіці є ключем до відповідного набору інструментів антимонопольного регулювання. Адже підходи до регулювання конкурентних, олігопольних та монополізованих ринків суттєво відрізняються між собою.

Цей розділ підручника має на меті з'ясувати сутність конкурентного середовища та його місце в системі економічних відносин, розкрити безпосередній інструментарій оцінки конкурентного середовища як на окремих товарних ринках, так і в національній економіці в цілому, виявити основні тенденції розвитку конкурентного середовища на товарних ринках України та визначити відповідний кожному окремому типу конкурентного середовища набір інструментів антимонопольного регулювання.

Основні категорії та поняття

Конкурентне середовище, коефіцієнт ринкової концентрації, індекс Херфіндаля-Хіршмана, дисперсія ринкових часток, ентропія ринкових часток, індекс Джині, крива Лоренцо, ринкова влада, коефіцієнт Бейна, коефіцієнт Лернера, коефіцієнт Тобіна, коефіцієнт Папандреу, бар'єр входу на ринок.

5.1. Сутність та складові конкурентного середовища

Конкурентне середовище – це сукупність організаційно-правових, інституційних, фінансово-економічних та інших умов і факторів, що визначають і впливають на розвиток підприємництва, змагальності на окремому ринку чи в економіці за найбільш вигідні умови діяльності і отримання прибутку¹. Залежно від цілей, покладених в основу дослідження конкурентного середовища, визначають його окремі рівні:

- мікрорівень (рівень окремого релевантного ринку);
- мезорівень (рівень галузевого ринку);
- макрорівень (рівень агрегованого національного ринку);
- мегарівень (рівень міжнародного глобального ринку)².

При цьому окремі складові конкурентного середовища та алгоритм їх дослідження у міру зміни рівня проведення такого дослідження залишаються незмінними. Слід виділяти три основні складові конкурентного середовища:

- 1) інституціональну;
- 2) структурну;
- 3) функціональну.

Розглянемо кожен з цих складових детальніше.

Інституційна складова конкурентного середовища охоплює вплив на умови конкуренції на ринку таких чинників, як:

- законодавча та нормативно-правова база функціонування ринку, що визначає основний набір правил, обов'язкових для дотримання всіма учасниками відповідного ринку;

¹ Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття : словник / В.Д. Лагутін, О.О. Бакалінська, О.В. Вертелєва та ін. ; за ред. В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – С. 116.

² Лозова Г.М. Формування конкурентного середовища в транзитивній економіці: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01. – «Економічна теорія» / Г.М. Лозова – К., 2002 – С. 32.

- організаційно-правові засади державного регулювання ринку, що включає систему органів державного регулювання зі здійснюваним ними виконавчим провадженням, а також прийнятні в країні політичні норми;
- соціально-культурні традиції й цінності, що найчастіше визначають міжгалузевий розподіл конкурентної активності та способи конкурентної боротьби;
- величина національного багатства та загальний рівень розвитку економіки як індикатори типу домінуючих конкурентних стратегій;
- місце ринку в системі міжнародних економічних відносин, присутність на ринку транснаціональних корпорацій як суб'єктів формування системи неформальних правил функціонування ринку та характеру міжфірмової взаємодії;
- рівень науково-технічного прогресу та поширеність інновацій, здатних змінити межі ринку та замінити жорстку цінову конкуренцію на більш витратну, втім м'якшу нецінову конкуренцію нових товарів, технологій, реклами;
- рівень розвитку інфраструктури як індикатор виживання на ринку дрібних суб'єктів господарювання на противагу інтегрованим корпоративним структурам.

Структурна складова конкурентного середовища більш відома у вітчизняній теорії та практиці дослідження конкурентного середовища під назвою «структурні передумови розвитку конкуренції» є функцією від:

- місткості ринку та рентабельності господарювання на ньому;
- кількості та відносного розміру учасників ринку з боку попиту та пропозиції;
- ступеня диференціації товарів/послуг;
- еластичності попиту за ціною;
- інтенсивності потенційної конкуренції;
- міри диверсифікації бізнесу тощо.

Функціональна складова конкурентного середовища визначається системою взаємовідносин, що склалися між

учасниками ринку – конкурентами, споживачами, постачальниками, яка, своєю чергою, залежить від індивідуальних стратегій ринкової поведінки кожного із ринкових гравців. Зокрема йдеться про цінові, рекламні, інвестиційні, інноваційні тощо стратегії кожного окремого учасника ринку, які за Ф. Хайєком і складають економічний зміст ринкової конкуренції як динамічного процесу³.

Таким чином, інтегрована оцінка стану конкурентного середовища є комплексною характеристикою стану певного ринку з точки зору дійсного рівня та резервів розвитку на ньому конкуренції.

5.2. Кількісні та якісні показники стану конкурентного середовища

Алгоритм оцінки конкурентного середовища передбачає покроковий аналіз кожного окремого ринку за складовими конкурентного середовища. Зазначимо, що такий аналіз є досить детальним й використовується тільки у разі повного дослідження ринку. Набагато частіше метою ринкового дослідження є лише аналіз тих передумов конкуренції, що склалися на досліджуваному ринку. У таких випадках об'єкт дослідження звужується до структурної складової конкурентного середовища ринку і здійснюється на основі показників концентрації, ринкової влади та бар'єрів входу в ринок / виходу з ринку.

А. Показники концентрації ринку

До показників концентрації ринку належать:

- коефіцієнт ринкової концентрації (індекс концентрації);
- індекс Херфіндаля-Хіршмана.

³ Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Ф. Хайек – СПб. : Пневма, 1999. – С. 51–52.

Коефіцієнт ринкової концентрації (CR_n) – сума ринкових часток декількох найбільших фірм на ринку:

$$CR_n = \sum_{i=1}^n Y_i, \quad (5.1)$$

де n – кількість найбільших фірм на ринку, для яких розраховується коефіцієнт концентрації;

Y_i – відсоткова частка ринкових продажів, підконтрольна i -й фірмі.

Світовий досвід антимонопольного регулювання засвідчує доцільність розрахунків коефіцієнта ринкової концентрації для 3, 4, 6, 8, 10, 25, 50 і навіть для 100 найбільших суб'єктів господарювання. У Франції зазначений показник розраховується для 4, 8, 20, 50 та 100 найбільших підприємств галузі; у Канаді, Німеччині, Англії – для 3, 6, 10, 20 найбільших підприємств⁴.

Доцільність використання коефіцієнтів ринкової концентрації для оцінки конкурентного середовища в Україні зумовлена тим, що певні значення CR_1 , CR_3 і CR_5 виступають як юридичні факти, які враховуються при визначенні монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції» ринкова частка одного суб'єкта господарювання, яка перевищує 35%, частка трьох суб'єктів господарювання, яка перевищує 50%, та частка п'яти суб'єктів господарювання, яка перевищує 70%, є однією з умов, за наявності якої становище суб'єкта господарювання на ринку може бути визначено як монопольне (домінуюче). Економічний сенс вказаних порогових значень полягає в тому, що у випадку $CR_1 > 35$ високою є ймовірність одноосібного домінування суб'єкта господарювання на ринку; $CR_3 > 50$ та

⁴ Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник / А.Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – С. 157.

$CR_5 > 70$ – формують передумови колективної монополізації ринку⁵.

Разом з тим, застосування коефіцієнта ринкової концентрації має деякі недоліки. Зокрема, він не дає інформації про розмір суб'єктів господарювання, що залишилися за межею «n», а також не показує, як розподілилися частки між найбільшим суб'єктами господарювання цього ринку. Коефіцієнт ринкової концентрації (CR_3) буде однаковим і дорівнюватиме 60 % і для ситуації з трьома однаковими суб'єктами господарювання, кожний з яких володіє часткою ринку в 20 %, і для ситуації, що характеризується наявністю лідера ринку з часткою 57%, та суб'єктами – переслідувачами з частками 2 % та 1 %. Натомість передумови монополізації та поведінка суб'єктів господарювання на ринку в цих випадках відрізнятимуться суттєво⁶.

Позбутися цього недоліку дозволяє *індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ)*. Опріс Клемент Херфіндаль (1918–1972), американський економіст. У 1950 р. незалежно від Хіршмана запропонував індекс для виміру структури ринку та рівня концентрації. Альберт Отто Хіршман (нар. 1915 р.), американський економіст німецького походження. У 1945 р. запропонував індекс для виміру ступеня концентрації в галузі.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана розраховується як сума квадратів ринкових часток:

$$ННІ = \sum_{i=1}^n S_i^2, \quad (5.2 \text{ а})$$

де S_i – частка i -ї фірми в ринкових продажах;

n – загальна кількість фірм на ринку.

⁵ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2201-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?showHidden>

⁶ Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник / А.Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – С. 158.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана може набувати значень від 0 (на ринку досконалої конкуренції) до 1 (в разі існування на ринку чистої монополії). Якщо Індекс Херфіндаля-Хіршмана:

⇒ є меншим за 0,15, тоді ринок вважається низько концентрованим;

⇒ знаходиться в межах від 0,15 до 0,25, тоді ринок вважається помірно концентрованим;

⇒ перевищує межу в 0,25, ринок вважається високо-концентрованим⁷.

На відміну від коефіцієнта ринкової концентрації індекс Херфіндаля-Хіршмана є чутливим і до кількості фірм на ринку, і до характеру розподілу між ними ринкових часток. Математичне перетворення індексу дозволяє отримати таку формулу:

$$HHI = n\delta^2 + \frac{1}{n}, \quad (5.2 \text{ б})$$

де n – загальна кількість фірм на ринку;

δ^2 – дисперсія ринкових часток, що розраховується за формулою (5.3), ілюструючи нерівномірність розподілу ринкових часток між учасниками ринку й пов'язану з цим інтенсивність конкуренції⁸.

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(S_i - \frac{1}{n} \right)^2. \quad (5.3)$$

Іноді до показників концентрації також відносять показники нерівномірності розподілу ринкових часток, до яких відноситься наведена вище дисперсія ринкових часток, а також ентропія та індекс Джині. Ці показники, вимірюючи структурні передумови інтенсивності конкуренції на ринку, по суті не є

⁷ Horizontal Merger Guidelines. Issued August 19, 2010. – 34 p.+iii [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/hmg-2010.pdf>

⁸ Авдашева С.Б. Теория организации отраслевых рынков : учебник / С.Б. Авдашева, Н.М. Розанова – М. : Магистр, 1998. – С. 46–47.

індикаторами рівня концентрації ринку, але також можуть дати характеристику досліджуваному конкурентному середовищу.

Ентропія ринкових часток характеризує міру неупорядкованості ринкової структури, невизначеності й безсистемності розподілу ринкових часток між суб'єктами ринку як опосередкованого свідчення зростання інтенсивності конкуренції й зниження концентрації:

$$E = \sum_{i=1}^n S_i \ln \left(\frac{1}{S_i} \right), \quad (5.4)$$

де S_i – частка i -ї фірми в ринкових продажах;
 n – загальна кількість фірм на ринку.

Чим вище значення ентропії, тим нижче концентрація продавців на ринку та їх можливості впливати на ринкову ціну. Якщо значення індексу ентропії:

- коливається в межах від 0 до 0,5 – ринок є монополізованим;
- належить проміжку від 0,5 до 2 – йдеться про олігопольний ринок з високим потенціалом колективної монополізації;
- вище за 2, свідчить про високий ступінь конкурентності ринку.

Індекс Джині є індикатором нерівномірності розподілу ринкових часток. Коррадо Джині (1884–1965), італійський статистик, соціолог, демограф, економіст. Вивчав процеси циклічного розвитку населення.

Індекс Джині:

$$G = \sum_{i=1}^n (F_{n-1} \cdot S_n - F_n \cdot S_{n-1}), \quad (5.5)$$

- де S_n – кумулятивна частка ринкових продаж, належна n найменшим фірмам на ринку;
 F_n – кумулятивна частка ринку, що належала б n найменшим фірмам на ринку за умови абсолютно рівномірного розподілу.

Розрахунок індексу Джині потребує попереднього ранжування всіх суб'єктів ринку від найменшого до найбільшого за критерієм частки ринкових продажів. Це забезпечить правильність вектору кумуляції ринкових часток.

Результативне значення індексу Джині може знаходитись в межах від 0 до 1, коли нуль – свідчить про абсолютно рівномірний розподіл часток на ринку, а прямування індексу до одиниці – про високий ступінь нерівномірності розподілу ринкових часток та, відповідно, можливість монополізації ринку.

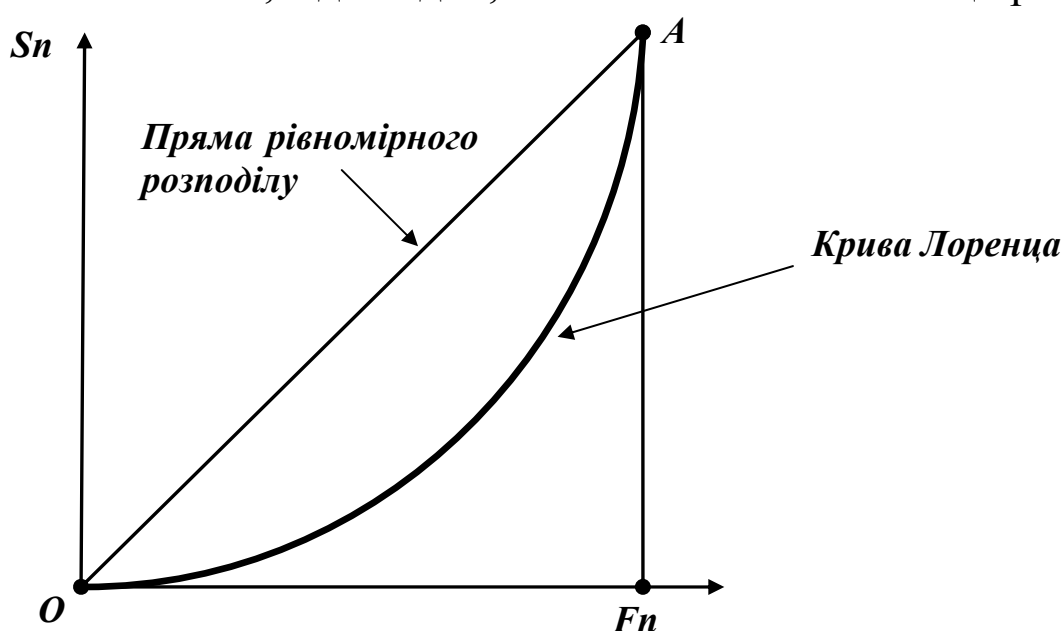

Рис. 5.1. Крива Лоренца

Графічною інтерпретацією індексу Джині є *крива Лоренца*. Макс Отто Лоренц (1876–1959), американський економіст. Запропонував інтерпретацію нерівності у розподілі доходу в суспільстві.

Зокрема співвідношення площі фігури, обмеженої зверху прямою абсолютно рівномірного розподілу, а знизу кривою Лоренца (рис. 5.1), до площі трикутника OAF_n і дає нам Індекс Джині. Чим далі крива Лоренца відхиляється від прямої абсолютно рівномірного розподілу тим більш нерівномірним, за інших рівних умов, є розподіл часток між учасниками ринку, тим більш концентрованим є ринок.

Б. Показники ринкової влади

На нормативно-правовому рівні *ринкова влада* визначається як здатність суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання) визначати чи суттєво впливати на умови обороту товару на ринку, не допускати, усувати, обмежувати конкуренцію, зокрема підвищувати ціну та підтримувати її понад рівень ціни, що існував би за умов значної конкуренції⁹.

Ознаками ринкової влади є:

– здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання диктувати свої умови при продажу товару (товарної групи), укладенні договору постачання, нав'язувати споживачу невідгідні умови;

– здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання шляхом монополізації ринку постачання виробничих ресурсів обмежувати конкуренцію, витіснити з ринку інших підприємців, які виробляють відповідні товари (товарні групи) із застосуванням цих виробничих ресурсів, або створювати бар'єри вступу на ринок;

– здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання скорочувати або обмежувати випуск товарів (товарних груп) і постачання їх на ринок збуту з метою отримання односторонньої користі при купівлі або продажу товарів, при укладанні договорів постачання, за умови, що інші суб'єкти господарювання, які є його (їх) конкурентами, не здатні компенсувати утворений дефіцит;

– здатність суб'єкта (суб'єктів) господарювання підвищувати ціни на товари (товарні групи) і підтримувати їх на рівні, що перевищує рівень, обумовлений конкуренцією на ринку.

Як додаткові ознаки наявності ринкової влади також розглядаються:

⁹ Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. № 49-р. // Законодавство України у сфері економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Гранма, 2012. – С. 409.

- високий рівень концентрації ринку;
- високі бар'єри вступу на ринок потенційних конкурентів;
- суттєва кількісна перевага частки суб'єкта (суб'єктів) господарювання над частками інших конкурентів за умови стабільності структури ринку протягом тривалого періоду;
- значні частки суб'єкта (суб'єктів) господарювання на вертикально суміжних ринках (ресурсів, транспортних послуг, торговельних послуг, рекламних послуг тощо) та територіально суміжних ринках;
- наявність у суб'єкта господарювання особливих прав, повноважень, пільг, зокрема наданих органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю чи інших суб'єктів господарювання, які займають монопольне (домінуюче) становище;
- наявність у суб'єкта господарювання економічного прибутку у довгостроковому періоді господарювання.

Трактування ринкової влади в історії економічної думки та у працях сучасних вчених-економістів є дискусійним. Насамперед слід зазначити, що велика кількість вчених-економістів ототожнюють поняття ринкової влади і монопольної влади, адже йдеться про владу суб'єкта господарювання, здатного встановити контроль над пропозицією товару на ринку – монополіста. Критики цієї позиції апелюють до двох аргументів, і обидва стосуються етимології слова «монополія». З грецького монополія – (*mono* – один; *poleo* – продаю) перекладається як існування на ринку єдиного продавця деякого товару. Водночас світовий досвід свідчить, що частка ринку у 25–60% (згідно з антимонопольним законодавством різних країн світу) зазвичай є достатньою для впливу фірми, яка її займає, на умови обороту товарів на ринку¹⁰, що й складає зміст ринкової влади, не вимагаючи виключної монополії, але здійснюючи тотожний монопольній владі ефект. А отже, категорія ринкова влада в цьому сенсі є точнішою.

¹⁰ Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації : монографія / Г.М. Филюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – С. 60.

Інший аргумент стосується того, що категорія «монополярна влада» поширюється тільки на владу єдиного чи переважного продавця, не охоплюючи аналогічної за своєю сутністю влади єдиного чи переважного покупця – моносоніста. Інакше слід говорити про моносонічну владу. Тут категорія «ринкова влада» видається більш вдалою, одночасно охоплюючи обидва напрями реалізації такої влади: на ринку збуту товарів і на ринку закупівлі ресурсів. Виходячи з цього, надалі використовуватимемо категорію «ринкова влада».

Згідно з позицією засновника теорії монополії А. Курно ринкова влада є владою обирати, максимізуючи прибуток, обсяг випуску та ціну на заданій кривій ринкового попиту¹¹. Ж. Дюпюї та його послідовники визначали ринкову владу як здатність управляти величиною споживчого надлишку на ринку¹². Загалом існує два механізми зміни величини споживчого надлишку. Перший, згідно з традиціями А. Курно, передбачає зміну параметрів ринкової рівноваги, насамперед рівноважної ціни, що трансформує частину споживчого надлишку в економічну ренту монополіста. Другий полягає у комплексній зміні попиту на товар під дією нецінових чинників, і більшою мірою стосується спроможності суб'єкта господарювання впливати на ринковий механізм, одним з основних складових елементів якого є ринковий попит.

Подальші дослідження ринкової влади були пов'язані з поглибленням аналізу кожного з окреслених Ж. Дюпюї механізмів. Так дослідження А. Маршалом¹³, А. Лернером¹⁴,

¹¹ Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии или Теория общественного богатства / Леон Вальрас [пер. с фр. И. Егоров, А. Белянин]. – М. : Изограф, 2000. – С. 378.

¹² Дюпюї Ж. О мере полезности гражданских сооружений / Жюль Дюпюї // Вехи экономической мысли : в 6 т. – Т.1. Теория потребительского поведения и спроса / сост. В.М. Гальперин. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – С. 28–59.

¹³ Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. / Альфред Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Т.1 – С. 191–212.

¹⁴ Лернер А.П. Понятие монополии и измерение монополярной власти / Абба П. Лернер // Вехи экономической мысли : в 6 т. – Т. 5. Теория отраслевых рынков [сост. А. Слуцкий, С. Авдашева, Р. Питтмен]. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – С. 536–566.

А. Харбергером¹⁵ та інших чистих суспільних втрат відштовхуються від розуміння ринкової влади як здатності визначати основні параметри ринкової рівноваги. На порівнянні монопольного й конкурентного рівноважних станів базується їх концепція виявлення й виміру ринкової влади фірми. З нього формуються мета монопольної практики – максимізація економічної ренти, на користь якої монополіст згоден відмовитися не тільки від частки споживчої аудиторії, але й від реального прибутку, уособленого в надлишку виробника.

Аналогічний ціновий механізм реалізації ринкової влади передбачає запропонована Дж. Робінсон теорія монополії¹⁶ та описана Дж. Хіксом концепція розповсюдження ефектів ринкової влади виробничою вертикаллю¹⁷. Дж. Робінсон, Дж. Хікс описують дію цінового механізму реалізації ринкової влади з метою вилучення економічної ренти на користь включеної до виробничої вертикалі монополії.

Теорія цінової дискримінації А. Пігу¹⁸, а також теорія монополістичної конкуренції Е. Чемберліна¹⁹, не пов'язані з прямим використанням цінового механізму реалізації ринкової влади, опосередковують його модифікацією ринкового механізму. Обидві теорії, відштовхуючись від автономності споживчого попиту на деякі товари-субститути, відображають свідому діяльність фірми щодо маніпулювання ринковим попитом у напрямку його дроблення на ринкові сегменти, в рамках яких можливим є застосування цінового механізму з метою максимального вилучення економічної ренти з одного

¹⁵ Harberger A. Monopoly and Resource Allocation / Arnold Harberger // American Economic Review. – 1954, vol. 44. – P. 77–87.

¹⁶ Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции ; пер. с англ. вступ. ст. и общ. ред. И.М. Осадчей. – М. : Прогресс, 1986. – 471 с.

¹⁷ Хикс Дж.Р. Годовой обзор экономической теории: теория монополии / Джон Ричард Хикс // Вехи экономической мысли : в 6 т. – Т. 2 Теория фирмы / сост. В.М. Гальперин. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – С. 329–353.

¹⁸ Пигу А. Экономическая теория благосостояния / Артур Пигу [Текст]. Т.1. – М. : Прогресс, 1985. – С. 332–388.

¹⁹ Чемберлин Э.Х. Теория монополистической конкуренции / Эдвард Чемберлин ; пер. с англ. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 415 с.

або з усієї мережі пов'язаних ринкових сегментів. Пов'язані з цими підходами наукові напрацювання Й. Шумпетера²⁰, С. Літлчайлда²¹, Н. Калдора²², Р. Шмалензі²³ та інших виявляють потребу розширення сфери реалізації ринкової влади від єдиного ринку до мережі взаємопов'язаних ринків.

Отже, в сучасній економічній теорії під ринковою владою розуміється, як правило, спроможність суб'єкта господарювання впливати на ринковий механізм, визначаючи параметри ринкової рівноваги, а також параметри зовнішнього середовища для всієї мережі взаємопов'язаних ринків з метою максимізації сукупної величини економічної ренти.

Кожен з існуючих підходів до визначення ринкової влади знаходить своє відображення у наборі індикаторів рівня ринкової влади. До них належать:

- 1) коефіцієнт Бейна;
- 2) коефіцієнт Лернера;
- 3) коефіцієнт Тобіна;
- 4) коефіцієнт Папандреу.

Коефіцієнт Бейна (K_B) становить норму економічного прибутку на одиницю інвестованого капіталу. Джо Бейн (1912–1991), американський економіст, аналізував проблеми ринкової влади і галузевих бар'єрів.

Коефіцієнт Бейна розраховується за формулою:

$$K_B = \frac{\text{Бухгалтерський}_\text{прибуток} - \text{Нормальний}_\text{прибуток}}{\text{Власний}_\text{капітал}_\text{фірми}}. \quad (5.6)$$

²⁰ Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Йозеф Алоис Шумпетер ; [пер. В.С.Автономова]. – М. : Прогрес, – 1982. – 355 с.

²¹ Littlechild S.C. Misleading Calculations of the Social Cost of Monopoly Power // Economic Journal. – 1981. – Vol. 91.No. 362 (Jun., 1981). – P. 348–363.

²² Kaldor N. The Economic Aspects of Advertising // Review of Economic Studies. – 1950. – Vol. 18. – P. 1–27

²³ Шмалензи Р. Реклама и рыночная структура / Ричард Шмалензи // Вехи экономической мысли : в 6 т.– Т. 5. Теория отраслевых рынков [сост. А. Слуцкий, С. Авдашева, Р. Питтмен]. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – С. 179–211.

Оскільки для фірм, що діють в умовах досконалої конкуренції у довгостроковому періоді економічний прибуток не є характерним, то значення коефіцієнта Бейна, що наближається до нуля, свідчить про відсутність у них ринкової влади. При зростанні коефіцієнта та його віддаленні від нульового рівня зростає і ринкова влада фірми²⁴.

Наступним показником ринкової влади є *коефіцієнт Лернера (L)*. Абба Лернер (1903–1982) – американський економіст. Вивчав проблеми суспільного благоустрою, монопольної влади, міжнародної торгівлі.

Коефіцієнт Лернера як і попередній коефіцієнт визначає ринкову владу фірми, виходячи з її здатності формувати економічний прибуток та, відповідно, величину такого прибутку. Перевищення ціни над граничними витратами є неприпустимим на досконало конкурентному ринку, тоді як на ринках недосконалої конкуренції ціна завжди перевищує граничні витрати виробництва, формуючи економічний прибуток. Дотримуючись логіки, А. Лернер у 1934 р. запропонував такий індекс ринкової влади²⁵:

$$L = \frac{P - MC}{P} = \frac{1}{\varepsilon}, \quad (5.7)$$

де P – ринкова ціна товару;

MC – граничні витрати виробництва товару;

ε – еластичність попиту за власною ціною блага.

Наближення індексу Лернера до нульової відмітки є свідченням конкурентності ринку та відсутності ринкової влади у його учасників, наближення індексу до одиниці – навпаки, про монополізацію ринку.

²⁴ Лагутін В.Д. Антимонопольна діяльність : підручник / В.Д. Лагутін, Л.С. Головка, Ю.І. Крегул та ін. ; за ред. В.Д. Лагутіна – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – С. 146.

²⁵ Лернер А.П. Понятие монополии и измерение монопольной власти / Абба П. Лернер // Вехи экономической мысли : в 6 т. – Т. 5. Теория отраслевых рынков [сост. А. Слуцкий, С. Авдашева, Р. Питтмен]. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – С. 557–560.

Коефіцієнт Тобіна (q) був розроблений Дж. Тобіном у 1969 р. як інструмент аналізу інвестиційної привабливості компанії. Джеймс Тобін (1918–2002), американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки «за аналіз стану фінансових ринків і їх впливу на політику ухвалення рішень в області витрат, на положення з безробіттям, виробництвом і цінами» (1981 р.).

Коефіцієнт Тобіна розраховується за формулою:

$$q = \frac{MV}{RA}, \quad (5.8)$$

де MV – ринкова вартість активів компанії;

RA – відновлювальна вартість активів компанії.

Використання індексу Тобіна як вимірника ринкової влади компанії базується на гіпотезі ефективного фінансового ринку. Якщо ринкова вартість компанії перевищує її відновлювальну вартість, тобто коефіцієнт Тобіна є більшим за одиницю, це свідчить про наявність у неї деяких додаткових переваг, насамперед ринкової влади, здатної принести в майбутньому економічний прибуток. Таким чином, значення коефіцієнта Тобіна більше за одиницю, як і економічний прибуток, що його зумовив, є свідченням наявності у компанії ринкової влади²⁶.

Якщо всі попередні показники ринкової влади базувалися на такій ознаці влади, як здатність формувати економічний прибуток, то *коефіцієнт А. Папандреу*, який був розроблений у 1949 р., суттєво від них відрізняється. Андреас Папандреу (1919–1996) – економіст, грецький державний діяч. Пропонував кризові явища в економіці долати на основі ефективного контролю над цінами, державними видатками та кредитною системою.

Визначав наявність монопольної влади здатністю конкурентів не допустити цінового зростання. Він ґрунтується

²⁶ Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник / А.Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – С. 16–17.

на концепції перехресної еластичності залишкового попиту на товар, що випускається конкретною компанією, і показує, наскільки зменшиться обсяг продажів цієї компанії, якщо конкурент зменшить ціну на один відсоток, з урахуванням можливостей конкурента задовольнити додатковий обсяг попиту²⁷:

$$PI = \lambda_j \frac{\partial Qd_i}{\partial P_j} \cdot \frac{P_j}{Qd_i}, \quad (5.9)$$

де Qd_i – обсяг продажів досліджуваної компанії;

P_j – ціна, встановлена на товар конкурентом (конкурентами);

$\frac{\partial Qd_i}{\partial P_j} \cdot \frac{P_j}{Qd_i}$ – коефіцієнт перехресної еластичності попиту;

λ_j – коефіцієнт обмеженості потужностей конкурентів, що вимірюється як співвідношення між потенційним збільшенням обсягу випуску продукції конкурентом (конкурентами) та збільшенням попиту на товар, обумовленим скороченням ціни ($0 \leq \lambda_j \leq 1$).

Для кращого розуміння суті показника та інтерпретації результатів його розрахунків умовно поділимо цю формулу на дві складові – коефіцієнт обмеженості потужностей конкурентів та коефіцієнт перехресної еластичності.

Перехресна еластичність попиту відображає можливість заміщення товарів у споживанні. Значення перехресної еластичності, наближене до нуля, показує, що товари не спроможні замінити один одного у споживанні. Це змушує споживачів купувати продукт конкретної компанії, переплачуючи за товар. Тобто, низьке значення перехресної еластичності є свідченням наявності у компанії монопольної влади. І, навпаки, чим більшим є коефіцієнт перехресної еластичності, тим більша кількість товарів замінників присутня на ринку, тим більше

²⁷ Авдашева С.Б. Теория организации отраслевых рынков : учебник / С.Б. Авдашева, Н.М. Розанова – М. : Магистр, 1998. – С. 64.

вони схожі між собою, тим менших витрат переорієнтації вимагатиме переключення споживачів зі споживання продукції досліджуваної компанії на продукцію її конкурентів, тим меншою буде монопольна влада компанії.

Аналогічна залежність існує і між величиною ринкової влади та величиною коефіцієнта обмеженості потужностей конкурентів. Навіть за дуже великого значення перехресної еластичності ринкова влада певної компанії може бути досить значною, якщо в її конкурентів будуть відсутні вільні потужності, які вони б могли задіяти для збільшення випуску товарів замінників. Якщо значення коефіцієнта обмеженості потужностей конкурентів прямує до одиниці, то за високого значення перехресної еластичності реалізація монопольної влади на ринку буде неможливою.

Таким чином, чим вищим є значення коефіцієнта Папандреу, тим меншою за інших рівних умов є монопольна влада окремих компаній – учасників ринку.

В. Бар'єри входу на ринок та виходу з ринку

Розроблений Е.Мейсоном у 1930-х роках і розглянутий вище структурний підхід до дослідження ринків, описуючи стратегічний характер взаємодії ринкових суб'єктів, не брав до уваги наявності потенційної конкуренції. Остання, як показують емпіричні дослідження, здатна суттєво обмежити ринкову владу чинних учасників ринку. Наприклад, Reynolds International Pen Corporation, що в 1945 р. була єдиним виробником кулькових ручок у США і продавала їх з націнкою від 50% до 150%. При входженні нових конкурентів на ринок уже за три роки вона не тільки втратила власну монополію, але й була вимушена вийти з ринку²⁸. За рік після завершення терміну дії своїх захисних патентів American Viscose Company

²⁸ Whiteside T. Where Are They Now? / Thomas Whiteside // New Yorker. – 17 Feb. 1951. – P. 39–58.

втратила 58% ринку²⁹. Аналогічні явища відбувалися ще в цілому ряді галузей американської та європейських економік, ставлячи перед дослідниками питання щодо актуальності дослідження як самого феномену потенційної конкуренції, так і чинників, здатних стримувати останню.

Узагальнюючи ці та інші емпіричні дослідження, а також вже сформовану базу теоретичних праць щодо обмеження потенційної конкуренції у 1981 р. В. Баумоль, Дж. Панзар і Р. Вілліг запропонували економічній спільноті теорію змагальних ринків³⁰ як зразок нового ідеалу конкуренції. Ці економісти довели, що на відкритих для входження й виходу нових фірм ринках жодна з них виявляється не здатною реалізувати свою ринкову владу, а отже такою й не володіє. Будь-яке завищення цін чи інше погіршення умов реалізації продукції на такому ринку спричинятиме приплив на ринок нових конкурентів, тим самим знижуючи і частку відповідної фірми, і загальний рівень концентрації ринку. А це, закономірно, обмежує ринкову владу фірми.

Логічним стає прагнення носіїв ринкової влади захистити останню, створюючи бар'єри для входження нових конкурентів на ринок. У сучасній економічній теорії питання вхідних (вихідних) бар'єрів є дискусійним. У науковій літературі можна виділити два напрями дослідження ринкових бар'єрів: теорію галузевих ринків (Industrial organization approach) і концепцію стратегічного управління (Strategic management approach). За першим напрямом виявляється бар'єри і залежно від них аналізуються характеристики відповідного ринку, за

²⁹ Шерер Ф. Структура отраслевых рынков / Фредерик Шерер, Дэвид Росс ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 1997. – С. 358.

³⁰ Змагальний ринок – це ринок, входження на який та вихід з якого є абсолютно вільними. (Баумоль У. Дж. Состязательные рынки: мятеж в теории структуры отрасли / Уильям Дж. Баумоль // Вехи экономической мысли : в 6 т. – Т. 5. Теория отраслевых рынков [сост. А. Слуцкий, С. Авдашева, Р. Питтмен]. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – С. 116.

іншим – передбачається аналіз бар'єрів з точки зору стратегічних рішень компанії³¹.

Бар'єри входу на ринок – фактори об'єктивного чи суб'єктивного характеру, через які новим фірмам важко, а часом і неможливо почати свою справу в обраній галузі. Завдяки такого роду бар'єрам, фірми, що вже діють на ринку, можуть не побоюватися конкуренції. До аналогічних результатів призводить і наявність бар'єра виходу з ринку. *Бар'єри виходу з ринку* – обставини, що перешкоджають (обмежують) суб'єктам господарювання, що діють на цьому ринку, залишити його з метою знайти на інших товарних ринках покупців (продавців) у зв'язку з труднощами реалізації того, у що був вкладений капітал. Якщо вихід з ринку пов'язаний зі значними витратами (наприклад, виробництво товару вимагає вузькоспеціалізованого обладнання, яке нелегко буде реалізувати у разі банкрутства фірми) ймовірність входу на ринок нового гравця є незначною, адже зависоким є ризик майбутніх втрат.

Наявність бар'єрів входу/виходу в поєднанні з високим рівнем концентрації суб'єктів господарювання на ринку дає їм можливість піднімати ціни вище граничних витрат і отримувати економічний прибуток не тільки в короткостроковому, але і в довгостроковому періодах, що й обумовлює ринкову владу цих суб'єктів господарювання. Там, де бар'єри відсутні або низькі, суб'єкти господарювання навіть за високої ринкової концентрації змушені діяти проконкурентно, враховуючи загрозу потенційної конкуренції так, як вони б враховували тиск дійсних конкурентів.

Існує два підходи до визначення бар'єрів: фактичний та превентивний.

Перший підхід – фактичний – розроблявся Дж. Бейном та його послідовниками. Згідно з цим підходом бар'єр входу

³¹ Лукьянов С. Отраслевые барьеры входа как важнейший инструмент политики ограничения конкуренции / С. Лукьянов, Н. Кисляк // Вопросы экономики. – 2007. – № 2. – С. 101–110.

на ринок – це міра, якою в довготривалій перспективі наявні фірми здатні підвищувати свої ціни продажу понад мінімальні середні витрати на виробництво і збут продукції не викликаючи при цьому припливу в галузь нових потенційних конкурентів³².

Виходячи з фактичного підходу, виділяють чотири види бар'єрів:

– *легкі для подолання бар'єри* – коли на ринку спостерігається значна плинність ринкового складу, має місце велика кількість входжень та виходів фірм з ринку;

– *помірні бар'єри* – коли на ринок час від часу входять нові конкуренти, втім їх кількість та ринкова частка не є визначальними на ринку;

– *складні для подолання бар'єри* – коли вхід на ринок і вихід з ринку є рідкісними явищами, а зацікавленість щодо входу в ринок виникає лише при значному зростанні конкурентних переваг, генерованих ринком;

– *блокуючі бар'єри* – коли повністю виключена можливість входу в ринок нових конкурентів³³.

Фактичний підхід до визначення бар'єрів створює проблему тавтології: вважається, що бар'єр входження в ринок існує, якщо діючі фірми одержують прибутки, вищі від нормальних, однак при цьому не спонукають інші фірми до входження в ринок. Іншими словами, Дж.Бейн визначає бар'єр для входження в ринок через наслідки його існування. Більш коректним, на нашу думку, є визначення поняття «бар'єр», запропоноване в рамках іншого, превентивного підходу, Дж. Стіглером. Джордж-Джозеф Стіглер (1911–1991) – американський економіст, лауреат Нобелівської премії з

³² Bain J.S. Industrial Organization [Text] / Joe S.Bain. – 2nd ed. – New York: John Wiley, 1968. – P. 252.

³³ Пелих А.С. Экономика отрасли. Серия «Высшее образование» / Авт. кол. под ред. А.С. Пелиха. – Ростов н /Д : Феникс, 2004 – С. 401–402.

економіки (1982)³⁴. Дж. Стіглер писав: «Бар'єр входу на ринок – це виробничі витрати, котрі змушені нести фірми, що прагнуть увійти в ринок певної галузі, й котрі не доводиться нести фірмам, що вже працюють на цьому ринку»³⁵.

У рамках превентивного підходу виділяють три групи бар'єрів:

- *адміністративні* – бар'єри, які встановлюються законом або органами державної влади. До них належать ліцензування, квотування, сертифікація, встановлення мінімального розміру статутного фонду тощо;

- *структурні* – бар'єри, що виникають внаслідок дії певних технологічних характеристик ринку або обмежень за попитом. Прикладами структурних бар'єрів можуть бути високі незворотні витрати, економія на масштабі, обмеження за попитом, нерозвиненість ринкової інфраструктури;

- *стратегічні* – бар'єри, що свідомо створюються уже присутніми на ринку фірмами з метою не допустити на ринок нових гравців. Серед них виділяють довгострокові контракти, надмірну диференціацію продукту, утримання та використання надлишкових виробничих потужностей, хижацьке ціноутворення.

5.3. Закономірності та характерні особливості розвитку конкурентного середовища на товарних ринках України

На момент набуття Україною незалежності економіка країни характеризувалася практично повною відсутністю конкуренції між суб'єктами господарювання, що підтримувалася планово створеною структурою виробництва, побудованою на засадах спеціалізації та концентрації. В умовах

³⁴ Отримав за плідне вивчення промислових структур, функціонування ринків та причин і наслідків державного регулювання.

³⁵ Stigler G.J. The Organization of Industry / George J. Stigler. – Homewood Ill. : Richard D. Irwin, 1968 – P. 67.

ринкових перетворень 1990-х років в Україні було проведено приватизацію і масштабну структурну демонополізацію економіки. Як наслідок, на початок 2000-х років на товарних ринках, на яких склалися необхідні структурні передумови для економічної конкуренції, реалізовувалося близько 54% загального обсягу реалізації товарів, робіт і послуг. Водночас, на ринки, на яких можливості для ефективного функціонування конкуренції були суттєво обмежені внаслідок наявності на них суб'єктів господарювання з ознаками домінування, припадало близько 23,0 % загального обсягу реалізації товарів, робіт, послуг, на ринки, на яких діяв практично один продавець товару (надавач послуг, виконавець робіт) і в силу цього конкуренція практично виключалася – близько 12%.

Протягом першої половини 2000-х років відбулося оновлення законодавства про захист економічної конкуренції, зміцнення інституційних засад його застосування, становлення системи незалежних державних регуляторів ринків природних монополій та сфери телекомунікацій. Тривали позитивні зміни у розвитку структурних передумов конкуренції: станом на початок 2008 р. частка товарів, робіт, послуг, що реалізовувалися на ринках з конкурентною структурою, у загальному обсязі реалізації досягла майже 57%, водночас частка монопольних ринків, на яких передумови конкуренції були відсутні, скоротилася до приблизно 6%³⁶. Втім, як свідчить статистика останніх років покращання структурних передумов конкуренції початку-середини 2000-х років мало більше кон'юнктурний, аніж системний характер. Кризові явища 2008–2009 рр. звели нанівець відповідну позитивну динаміку. Станом на 1 січня 2012 року (рис. 5.2) частка ринків з

³⁶ Проект Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014–2024 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id

конкурентною структурою в економіці України скоротилася до 49,2 %, а частка монополізованих ринків зросла до 7,2%³⁷.

Рис. 5.2. Динаміка структурних передумов конкуренції в економіці України, 2000–2012 рр.³⁸

Негативний і системний вплив на розвиток конкурентного середовища здійснюють невинувато ускладнені дозвільні процедури, адміністративні обмеження доступу до товарних ринків. Незважаючи на візуальне зниження адміністративних бар'єрів входження на ринок протягом досліджуваного періоду, відображене у звітах Світового банку та його Рейтингу легкості ведення бізнесу (табл. 5.1), реальні темпи приросту кількості суб'єктів господарювання в економіці України із року в рік скорочуються (рис. 5.3).

³⁷ Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id>

³⁸ Складено автором за даними [15; 16; 17; 18; 19; 20].

Таблиця 5.1

Динаміка адміністративних бар'єрів входження на вітчизняні товарні ринки, 2003–2013 рр.³⁹

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість реєстраційних процедур	15	15	15	10	10	10	10	10	9	7	6
Тривалість реєстрації, дн.	40	34	34	33	27	27	27	27	24	22	21
Вартість реєстраційних процедур, % доходу на душу населення	25,6	17,6	10,6	9,2	7,8	5,5	5,8	6,1	4,4	1,5	1,3
Мінімальний сплачений статутний капітал, % доходу на душу населення	121,5	113,9	183	198,8	203,1	174,2	153,5	2,2	1,8	0,0	0,0

Загострилися проблеми інституційних обмежень конкуренції, насамперед, створення внаслідок втручання державних органів, їхніх посадових осіб нерівних умов у конкуренції для різних суб'єктів господарювання, розширення явища владно-господарського дуалізму та пов'язаного з цим розростання сфери платних адміністративних послуг, інформаційної непрозорості товарних ринків⁴⁰. Досі неприйнятним залишається Закон України «Про державну допомогу», спрямований на мінімізацію негативного впливу системи пільг та державних субсидій на розвиток конкуренції. Не врегульовано проблеми доступу незалежних постачальників на ринки, суміжні з природною монополією.

³⁹ Doing Business 2013. Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. Washington: The World Bank, 2013. – P. 17.

⁴⁰ Проект Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014–2024 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id

Державне антимонопольне регулювання

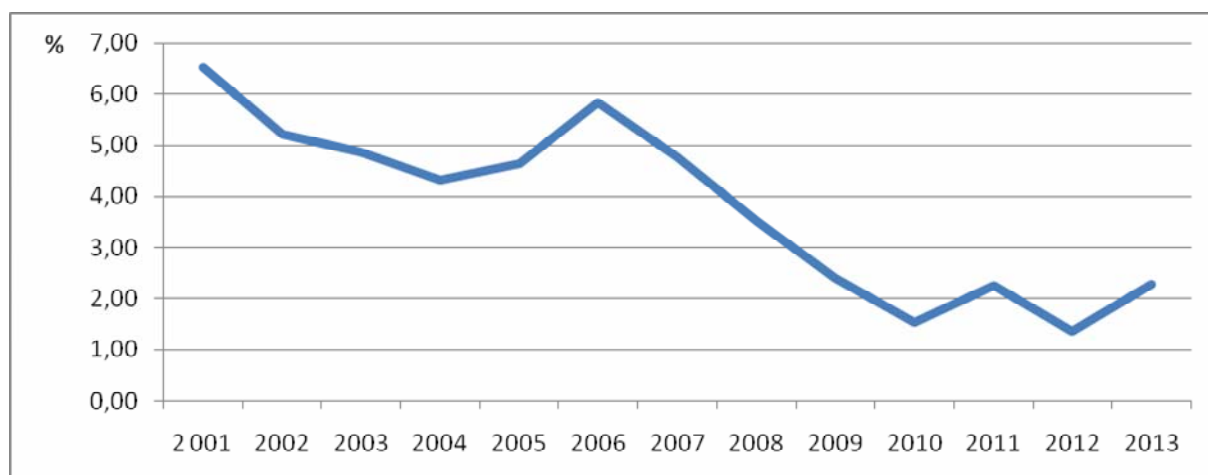

Рис. 5.3 Динаміка приросту кількості суб'єктів ЄДРПОУ в Україні, 2001–2013 рр.⁴¹

Динаміка інтенсивності конкуренції на ринках України протягом останніх понад десяти років залишається стабільно невисокою (рис. 5.4).

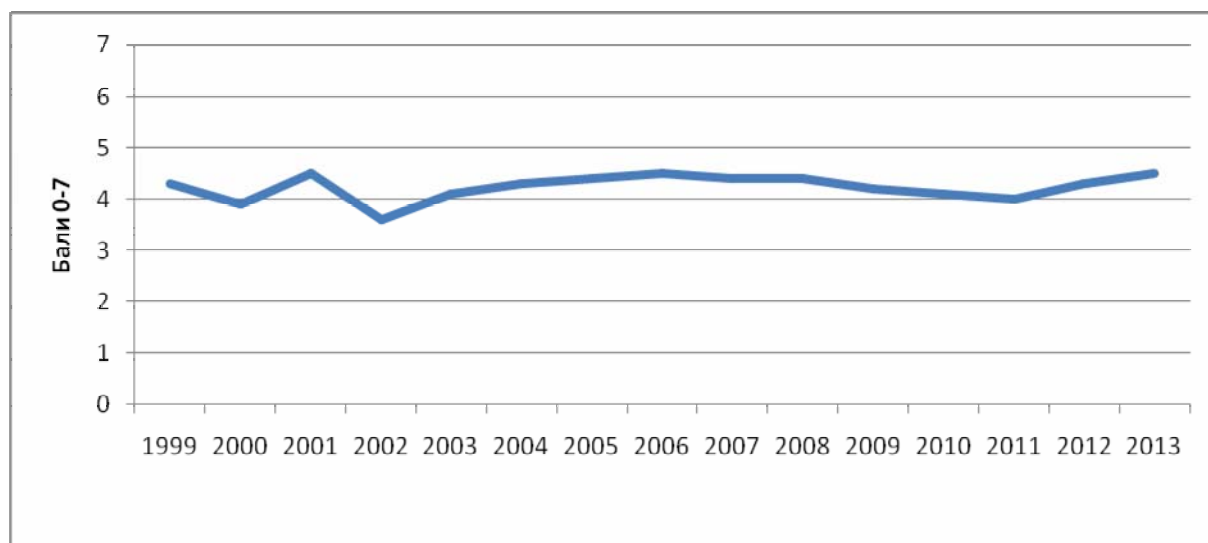

Рис. 5.4 Динаміка інтенсивності конкуренції на ринках України, 1999–2013 рр.⁴²

⁴¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴² Складено за: Drzeniek Hanouz M. Highlights of The Ukraine Competitiveness Report 2008. Towards Sustained Growth and Prosperity. / Ed. by M. Drzeniek Hanouz and T. Geiger – Geneva: World Economic Forum, 2008. – 70 p.;

Починаючи з 2000-х років на товарних ринках України сформувалося деяке задовільне конкурентне середовище, яке, з одного боку, дозволяє підтримувати конкурентні стимули в національній економіці, а, з іншого, – є недостатньо ефективним для їх трансформації у стійке економічне зростання.

5.4. Заходи АМК України щодо зниження рівня монополізму в національній економіці

Набір заходів Антимонопольного комітету України щодо зниження рівня монополізму в національній економіці суттєво відрізнятиметься залежно від типу ринку:

- з конкурентною структурою;
- з симетричною олігопольною структурою;
- з ознаками домінування;
- монополізовані.

Для ринків з конкурентною структурою характерними будуть такі заходи:

- моніторинг стану та перспектив розвитку конкуренції на ринку;
- запобігання монополізації ринків шляхом контролю за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання;
- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу;
- протидія встановленню адміністративних бар'єрів входу на ринок/виходу з ринку;

The Ukraine Competitiveness Report 2009. Towards Sustained Growth and Prosperity. – Kyiv: Foundation for Effective Governance, 2009. – 222 p.; The Ukraine Competitiveness Report 2010. Towards Sustained Growth and Prosperity. – Kyiv : Foundation for Effective Governance, 2010. – 158 p.; Ukrainian National Competitiveness Report 2011. Towards Sustained Growth and Prosperity. – Kyiv: Foundation for Effective Governance, 2011. – 194 p.; Schwab K. The Global Competitiveness Report 2012-2013. Full Data Edition / Ed. by K. Schwab – Geneva: World Economic Forum, 2012. – xiv+527 p.

- запобігання інституційній монополізації ринку;
- контроль та заборона практики недобросовісної конкуренції та ін.

На ринках з симетричною олігопольною структурою зазвичай високим є ризик колективного домінування, протидія якому передбачає:

- моніторинг координаційної здатності ринку, заснований на аналізі даних щодо динамічної місткості ринку, кількості та відносних часток учасників ринку, їх виробничого потенціалу, моделей міжфірмової взаємодії тощо;
- усунення чи зниження рівня бар'єрів входу на ринок / виходу з ринку;
- обмеження координаційних функцій галузевих асоціацій;
- контроль за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання;
- моніторинг подібності цін та нецінових умов продажу товарів різними учасниками ринку;
- контроль та заборона практики недобросовісної конкуренції та ін.

На ринках з ознаками одноосібного домінування з огляду на високий ризик їх монополізації актуальними будуть такі заходи:

- зниження рівня концентрації ринку, в тому числі шляхом сприяння розвитку малого та середнього бізнесу;
- запобігання інституційній монополізації ринку;
- усунення чи зниження бар'єрів входу на ринок/виходу з ринку;
- заборона концентрацій та узгоджених дій за участю домінуючої фірми;
- контроль ціноутворення домінуючої фірми;
- контроль та заборона практики недобросовісної конкуренції та ін.

Розділ 5. Оцінка конкурентного середовища

Перелік заходів АМК України щодо зниження рівня монополізму на монополізованих ринках (зазвичай, ринках природної монополії) включає в себе:

- контроль ціноутворення фірми-монополіста, державне регулювання цін на її товари/послуги;

- виокремлення потенційно конкурентних ринків зі сфери природної монополії та стимулювання розвитку конкуренції на них;

- спрощення адміністративних процедур та зниження вартості доступу до товарів та послуг суб'єктів природної монополії;

- зниження негативного впливу владно-господарського дуалізму на потенційну конкуренцію тощо.

Спільними для всіх перерахованих типів ринку будуть заходи АМК України щодо:

- удосконалення законодавства про захист економічної конкуренції з метою посилення його ефективності, подальшої гармонізації із сучасним світовим та європейським правовим регулюванням цієї сфери;

- запровадження механізмів обов'язкової експертизи проектів регуляторних актів щодо їх впливу на конкуренцію;

- забезпечення прозорості процесів концентрації прав власності на виробничі активи вітчизняних підприємств;

- запровадження системи контролю над наданням державної допомоги суб'єктам господарювання;

- вдосконалення механізмів застосування законодавства про захист економічної конкуренції судами;

- оптимізація діяльності органів влади як учасників економічних відносин;

- удосконалення практики застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

- адвокатування конкуренції.

Питання для самоконтролю

1. Визначте сутність конкурентного середовища. Поясніть, які чинники є визначальними у виборі рівня його дослідження?
2. Охарактеризуйте складові конкурентного середовища ринку.
3. Поясніть різницю між коефіцієнтом ринкової концентрації та індексом Херфіндаля-Хіршмана як індикаторами рівня концентрації ринку. За яких обставин слід застосовувати кожен з цих показників?
4. Які показники нерівномірності розподілу ринкових часток Ви знаєте? Здійсніть їх порівняльний аналіз.
5. Поясніть економічний зміст такого інструменту оцінки рівня ринкової концентрації, як крива Лоренца.
6. Визначте сутність та назвіть ознаки ринкової влади суб'єкта господарювання.
7. Здійсніть порівняльний аналіз показників ринкової влади та поясніть доцільність застосування кожного з них.
8. Розкрийте економічний зміст поняття «бар'єр входу на ринок». Які види бар'єрів ви знаєте?
9. Охарактеризуйте тенденції зміни конкурентного середовища в Україні. Зробіть прогноз розвитку конкурентного середовища на найближчі кілька років.
10. Який інструментарій антимонопольного контролю і регулювання і за яких обставин слід застосовувати для зниження рівня монополізму на вітчизняних товарних ринках?

Тестові завдання

1. Який із показників концентрації ринку підлягає регламентації та нормуванню згідно з Законом України «Про захист економічної конкуренції»?
 - а) коефіцієнт ринкової концентрації;
 - б) індекс Херфіндаля-Хіршмана;
 - в) дисперсія ринкових часток;
 - г) індекс Джині.

2. Крива Лоренца є геометричною інтерпретацією:

- а) індексу Херфіндаля-Хіршмана;
- б) індексу Джині;
- в) коефіцієнта Лернера;
- г) коефіцієнта Папандреу.

3. Який з показників ринкової влади оцінює наявність такої влади у суб'єкта господарювання, виходячи з наявності в нього економічного прибутку:

- а) коефіцієнт Бейна;
- б) коефіцієнт Лернера;
- в) коефіцієнт Тобіна;
- г) усі відповіді правильні.

4. Бар'єри, що свідомо створюються уже присутніми на ринку фірмами з метою не допустити на ринок нових гравців називаються:

- а) блокуючими;
- б) адміністративними;
- в) структурними;
- г) стратегічними.

5. Моніторинг координаційної здатності ринку належить до числа заходів АМК України щодо зниження рівня монополізму на ринках:

- а) з конкурентною структурою;
- б) з симетричною олігопольною структурою;
- в) з ознаками домінування;
- г) монополізованих.

Задачі

1. Використовуючи наведені в таблиці дані щодо ринкових часток виробників світлих нафтопродуктів в Україні у 2007 та 2013 роках, виконайте такі завдання:

Державне антимонопольне регулювання

а) оцініть рівень концентрації та нерівномірності розподілу ринкових часток на ринку у 2007 та 2013 роках;

б) охарактеризуйте динаміку зміни стану конкурентного середовища на вітчизняному ринку світлих нафтопродуктів;

в) визначте комплекс заходів органів АМК України з антимонопольного регулювання на ринку в кожному з досліджуваних періодів.

Таблиця

Структура ринку світлих нафтопродуктів в Україні

№ пор.	Суб'єкта господарювання	Частка ринку, %	
		2008 р.	2013 р.
1	ЗАТ ТФПНК «Укртатнафта»	36,30	37,68
2	ТОВ «ЛИНОС»	24,75	5,98
3	ВАТ «ЛУКОЙЛ-Одеський нафтопереробний завод»	20,27	12,86
4	ВАТ «Нафтопереробний комплекс – Галичина»	10,20	5,41
5	ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття»	7,03	6,93
6	ВАТ «Херсонський нафтопереробний комплекс»	1,45	-
7	ПАТ «Укрнафта»	-	28,26
8	СП «Полтавська газонафтова компанія»	-	2,88
Разом		100,00	100,00

2. Використовуючи наведені нижче дані щодо структури релевантного ринку, визначте ентропію ринкових часток. На основі отриманих даних поясніть характер конкуренції, що склався між учасниками ринку. Як вплине на ситуацію на ринку об'єднання ТОВ «Лан» та ПрАТ «Комбайнер»?

Таблиця

Структура регіонального ринку насіння соняшнику

Компанії	Частка ринку, %
ПрАТ «Соняшник»	21,7
ПрАТ «Аграрний союз»	14,9
ТОВ «Сільськогосподарські традиції»	17,3
ТОВ «Лан»	9,1
ПрАТ «Добропілля»	12,5
ТОВ «Агроном»	7,3
ТОВ «СП «Долина»	4,8
ПрАТ «Комбайнер»	4,6
ТОВ «Калита»	3,4
Інші	4,4

3. Відомо, що компанія A є монополістом на загальнодержавному ринку товару X . Втім її ринкова влада обмежується наявністю товару Y – замітника товару X , що є доступним споживачам на окремих географічних ринках. За результатами опитування, проведеного в двох регіонах: на півночі країни та на півдні – було встановлено, що коефіцієнт перехресної еластичності попиту на товари X та Y на півночі складає 4,5, а на півдні – відповідно 2,8. При цьому коефіцієнт обмеженості потужностей конкурентів на півночі становить 0,61, а на півдні 0,8. Порівняйте ступінь ринкової влади компанії A на різних географічних ринках.

Частина II

ОСНОВНІ НАПРЯМИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розділ 6

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ КОНКУРЕНТНО-АНТИМОНОПОЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У разі зниження ефективності саморегуляції ринку необхідною є реалізація антимонопольного регулювання.

Державний механізм регулювання визначений в нормативно-правових актах, дотримання положень яких є обов'язковим для всіх суб'єктів господарювання, на діяльність яких поширюється дія того чи іншого акта. Таким чином, антимонопольне регулювання регламентується конкурентно-антимонопольним законодавством, контроль за дотриманням якого належить до компетенції Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень.

Основні категорії та поняття

Антиконкурентні дії, обмежувальна та дискримінаційна діяльність, зловживання монополією або домінуючим становищем, порушення у сфері недобросовісної конкуренції, порушення у сфері природних монополій, примусовий поділ, цивільна відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, звільнення від відповідальності, перелік суб'єктів господарювання, що займають монополію чи домінуюче становище на ринку, недобросовісна конкуренція, неправомірне використання ділової репутації, порівняльна реклама, інформація, що вводить в оману, комерційна таємниця.

6.1. Види порушень законодавства про захист економічної конкуренції

Державний контроль за дотриманням конкурентно-антимонопольного законодавства належить до державного контролю, оскільки реалізується лише державними органами. Контролювання як управлінська функція і контроль за дотриманням конкурентно-антимонопольного законодавства передбачає визначення відхилення від еталону поведінки суб'єктів господарювання, державних органів влади та органів місцевого самоврядування, що зумовлює застосування регуляторних заходів впливу, зокрема, притягнення до відповідальності.

Ефективність здійснення державного контролю за дотриманням конкурентно-антимонопольного законодавства безпосередньо залежить від повноти визначення видів порушень правовими нормами. Так, до основних правових актів, в яких визначено види правопорушень конкурентно-антимонопольного законодавства належать Закон України «Про захист економічної конкуренції», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закон України «Про природні монополії».

Порушення вимог законодавства про захист економічної конкуренції умовно можна поділити на дві групи:

- порушення в господарсько-економічній сфері;
- правопорушення в процесуальній сфері у відносинах з антимонопольними органами.

Так, *порушення у господарсько-економічній сфері*, наслідком вчинення яких є вплив на господарську діяльність учасників на ринку та/або на стан ринку загалом, – це:

- зловживання монопольним або домінуючим становищем;
- антиконкурентні узгоджені дії;
- антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю;
- делегування повноважень органів влади та органів місцевого самоврядування;

- схилення до порушень законодавства про захист економічної конкуренції;
- обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань;
- надання рекомендацій суб'єктам господарювання органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, що схиляють до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції чи сприяють вчиненню таких порушень;
- обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання, який звернувся до АМК України, його територіальних відділень із заявою про порушення законодавства;
- порушення у сфері недобросовісної конкуренції;
- порушення у сфері природних монополій.

Правопорушення в процесуальній сфері у відносинах з антимонопольними органами стосуються невиконання вимог, зокрема, рішень органів АМК України, а саме:

- невиконання рішень, попереднього рішення органів АМК України або їх виконання не в повному обсязі;
- неподання інформації у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою територіального відділення АМК України чи нормативно-правовими актами строки;
- подання інформації в неповному обсязі у встановлені органами Антимонопольного комітету України, головою територіального відділення АМК України чи нормативно-правовими актами строки;
- подання недостовірної інформації Антимонопольному комітету України, його територіальному відділенню;
- створення перешкод працівникам Антимонопольного комітету України, територіального відділення АМК України у проведенні перевірок, огляду, у вилученні чи накладенні арешту на майно, документи чи на інші носії інформації;
- порушення положень, погоджених з органами АМК України, установчих документів суб'єктів господарювання, створених у результаті концентрації, якщо це призводить до обмеження конкуренції;

Розділ 6. Державний контроль за дотриманням конкурентно-антимонопольного законодавства

– недотримання умов придбання часток (акцій, паїв) суб'єктів господарювання;

– концентрація, узгоджені дії без отримання відповідного дозволу органів АМК України, у разі, якщо наявність такого дозволу є необхідною;

– невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог та зобов'язань, якими було обумовлено рішення про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію.

Відповідальність за порушення конкурентно-антимонопольного законодавства передбачає застосування штрафів, примусового поділу суб'єктів господарювання, відшкодування завданої шкоди та інших заходів, що залежить від виду відповідальності. На об'єднання, суб'єктів господарювання (юридичних, фізичних осіб і групи суб'єктів господарювання) можуть накладатися штрафи, розмір яких встановлюється у відсотках від доходу (виручки) за останній звітний рік. Якщо доходу немає або відповідач не надав інформації про розмір доходу, то штраф визначається в розмірі від неоподатковуваних мінімальних доходів громадян.

Рішення про *примусовий поділ* приймається, якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним чи домінуючим становищем. Примусовий поділ не застосовується у таких випадках:

- за неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи одиниць;

- за наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів чи одиниць (якщо обсяг продукції, яку вживає суб'єкт господарювання, перевищує 30% валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу чи одиниці)¹.

Реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд за умови

¹ Про захист економічної конкуренції : Закон України № 2210-III від 11.01.2001 // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – С. 114 (ст. 53).

усунення монопольного (домінуючого) становища цього суб'єкта господарювання на ринку.

Шкода відшкодовується особам, яким вона заподіяна внаслідок скоєного порушення. Це здійснюється після звернення таких осіб до суду із заявою про відшкодування такої шкоди. У подвійному розмірі відшкодовується завдана шкода, яка є наслідком таких порушень:

- антиконкурентні узгоджені дії;
- зловживання монопольним (домінуючим) становищем;
- здійснення узгоджених дій без отримання в установленому порядку необхідного дозволу;
- недотримання умов придбання часток суб'єктів господарювання, що відповідно до законодавства не вважається концентрацією;
- концентрація без отримання необхідного дозволу;
- обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання у відповідь на те, що він звернувся до органів АМКУ із заявою про порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
- невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог, зазначених у наданому їм дозволі на такі дії.

Суб'єкти господарювання, які скоюють порушення конкурентно-антимонопольного законодавства можуть нести *цивільну, адміністративну, кримінальну відповідальність*. Так, *адміністративна відповідальність* передбачає накладання штрафів на керівників підприємств та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю.

Відповідно до Кримінального кодексу України *кримінальна відповідальність* настає за такі порушення, як порушення авторського права і суміжних прав; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію; примушування до антиконкурентних узгоджених дій; незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження

товару; незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю; розголошення комерційної або банківської таємниці².

Звільнення від відповідальності може бути на підставі вимог ч. 3 ст. 46 Закону України «Про захист економічної конкуренції», зокрема, за умови виконання положень рекомендацій у разі, якщо порушення не призвело до суттєвого обмеження чи спотворення конкуренції, не завдало значних збитків окремим особам чи суспільству та вжито відповідних заходів для усунення наслідків порушення, провадження у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції не розпочинається, а щодо розпочатого провадження – органи АМК України приймають рішення про його закриття. Таким чином, законодавець визначив окремі способи реагування на ознаки порушень конкурентно-антимонопольного законодавства.

Відповідно до Розпорядження АМК України «Про встановлення порядку звільнення від відповідальності» №399-р від 25.06.2012 звільняється від відповідальності особа, що вчинила антиконкурентні узгоджені дії, за одночасної наявності таких умов:

1) раніше за інших учасників антиконкурентних узгоджених дій добровільно повідомила про свою участь в антиконкурентних узгоджених діях.

Особа вважається такою, що раніше за інших учасників антиконкурентних узгоджених дій добровільно повідомила про свою участь у них, якщо на момент подання заяви про звільнення від відповідальності або заяви на одержання листа-маркера в АМК України відсутні або заява іншої особи про звільнення від відповідальності за участь у цих самих антиконкурентних узгоджених діях, або заява на одержання листа-маркера за участь у цих самих антиконкурентних узгоджених діях.

² Кримінальний кодекс України: за станом на 22.01.2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

Особа вважається такою, що добровільно повідомила про свою участь в антиконкурентних узгоджених діях, якщо вона за власною ініціативою звернулася до АМК України до дати складання подання з попередніми висновками у справі в порядку, передбаченому Правилами розгляду справ, із заявою про звільнення від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій або із заявою на одержання листа-маркера;

2) надала інформацію, що має суттєве значення для прийняття рішення у справі.

Інформацією, що має суттєве значення для прийняття рішення у справі, вважається інформація, обсяг та зміст якої дозволяють довести порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді вчинення антиконкурентних узгоджених дій, зокрема, суттєве значення для прийняття рішення у справі має інформація про: склад учасників антиконкурентних узгоджених дій; наявність та зміст угод, нотаток, записок, листування, протоколів спільних зустрічей, які підтверджують погоджену конкурентну поведінку, з наданням відповідних підтверджувальних документів, доказів на паперових чи інших носіях інформації³.

Звільнення від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій не надається в разі, якщо заявник не вжив ефективних заходів стосовно припинення своєї участі в антиконкурентних узгоджених діях після повідомлення про них АМК України.

Заявник не вважається таким, що не вжив ефективних заходів стосовно припинення своєї участі в антиконкурентних узгоджених діях, якщо подальша його участь після повідомлення про них АМК України зумовлена необхідністю забезпечення отримання інформації, що має суттєве значення для прийняття рішення у справі, в межах і строки, погоджені

³ Про встановлення порядку звільнення від відповідальності : Розпорядження АМКУ №399-р від 25.06.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

Розділ 6. Державний контроль за дотриманням конкурентно-антимонопольного законодавства

заявником з Комітетом у письмовому вигляді в кожному окремому випадку. З цією метою заявник зобов'язується не розголошувати інформацію про подання ним заяви про звільнення від відповідальності.

Заявник не звільняється від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій, якщо на момент прийняття рішення у відповідній справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції було встановлено, що заявник відповідає одній з таких умов: був ініціатором антиконкурентних узгоджених дій; забезпечував керівництво антиконкурентними узгодженими діями; не надав усіх доказів або інформації стосовно вчинення ним антиконкурентних узгоджених дій, про які йому було відомо та які він міг безперешкодно отримати.

Про вжиття заявником заходів, спрямованих на надання всіх доказів або інформації стосовно антиконкурентних узгоджених дій, а також взаємодію з АМК України, зокрема, свідчить, що він: у встановлені Комітетом строки надає всю інформацію та докази щодо антиконкурентних узгоджених дій, які перебувають у його розпорядженні; не знищує, не фальсифікує та не приховує інформацію або докази щодо антиконкурентних узгоджених дій; співпрацює з АМК України під час розслідування відповідної справи про порушення конкурентно-антимонопольного законодавства.

Разом з тим, поняття «інформація, яка має суттєве значення для прийняття рішення у справі» в законодавстві не розкривається, що означає про прийняття антимонопольними органами остаточного рішення щодо віднесення певної інформації до такої, що «має суттєве значення для прийняття рішення у справі»⁴.

⁴ Про встановлення порядку звільнення від відповідальності : Розпорядження АМКУ №399-р від 25.06.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

6.2. Запобігання та припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем

Запобігання та припинення зловживань монопольним (домінуючим) становищем в економіці можна розглядати як антимонопольне регулювання у вузькому розумінні. У цьому зв'язку наукове осмислення ролі, змісту та наслідків антимонопольного регулювання в сучасній економічній літературі є надзвичайно дискусійним⁵. Найбільш чітко претензії до антимонопольного регулювання сформулював Д. Арментано. Детально дослідивши практику застосування антимонопольного законодавства у різних країнах світу, Д. Арментано дійшов висновку: «У багатьох із цих класичних антимонопольних справ щодо як державних, так і приватних підприємств, які програли судові розгляди компаніям-відповідачам, насправді знижували ціни, розширяли обсяги випуску, здійснювали технічну модернізацію і в цілому поводити себе таким чином, як це диктує ефективний і конкурентний ринковий процес. Однак саме така конкурентна поведінка призвела до ініціювання антимонопольних справ»⁶. В українській науковій літературі проблеми впливу монополій на економічний розвиток і ролі антимонопольного регулювання знайшли відображення у дискусії на сторінках журналу «Економіка України» у 2006–2008 рр., в якій взяли участь такі вітчизняні економісти, як: Ю. Архангельський, В. Лагутін, Г. Филюк⁷.

⁵ Див., наприклад: Crandall R. Does Antitrust Policy Improve Consumer Welfare? Assessing the Evidence / R. Crandall, C. Winston // Journal of Economic Perspectives. – 2003. – Vol. 17, № 4. – P. 3–26.

⁶ Арментано Доминик Т. Антитраст против конкуренции ; пер с англ. / Д. Арментано. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – С. 18.

⁷ Архангельський Ю. Чи є шкода від монополії? / Ю. Архангельський // Економіка України. – 2006. – № 11. – С 62–69; Лагутін В. Шкода від монополії і користь від конкуренції: чи все так просто ?/ В. Лагутін // Економіка України. – 2007. – № 4. – С 55–61; Филюк Г. Соціально-економічні наслідки монополій: теоретичний і практичний аспекти / Г. Филюк // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 30–41.

Реалізація регулюючого методу запобігання та припинення зловживання монопольним (домінуючим) становищем, перш за все, потребує визначення суб'єкта господарювання, який таке становище займає на певному товарному ринку. При цьому антимонопольні органи керуються Законом України «Про захист економічної конкуренції», а також затвердженою розпорядженням АМК України від 05.03.2002 № 49-р «Методикою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку».

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції» *суб'єкт господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо:*

- 1) на цьому ринку у нього немає жодного конкурента;
- 2) він не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання до закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин;
- 3) частка суб'єкта господарювання перевищує 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції;
- 4) частка суб'єкта господарювання становить 35% або менша, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам.

Кожен із двох чи більше суб'єктів господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає або є незначна конкуренція і щодо них виконуються такі умови:

- сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50%;
- сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70% і при цьому вони не доведуть, що зазнають значної конкуренції.

До зловживань монопольним (домінуючим) становищем відносяться дії або бездіяльність суб'єктів господарювання, що займають таке становище на ринку, які призвели або можуть призвести до обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання; ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Згідно з конкурентно-монопольним законодавством України як зловживання монопольним (домінуючим) становищем визнаються:

1) встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку;

2) застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин;

3) обумовлення укладених угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору;

4) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям;

5) часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання;

6) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин;

7) створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Усі зловживання монопольним становищем на ринку за їх змістом і спрямованістю можуть бути класифіковані за кількома групами та видами (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

**Класифікація груп та видів зловживань монопольним
(домінуючим) становищем**

Назва групи	Види зловживань
Зловживання переважно цінового характеру	Монопольно висока ціна, монопольно низька ціна
Зловживання переважно дискримінаційного характеру, спрямовані на одержання прибутку або інших переваг, пов'язаних із використанням існуючої ринкової влади	Дискримінаційні ціни Додаткові зобов'язання, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями не стосуються предмета договору
Дії, пов'язані з неправомірним скороченням суб'єктами господарювання пропозиції або попиту	Обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку Відмова від придбання або реалізації товару
Дії, що призводять або можуть призвести до істотного обмеження конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, або створення перешкод їхнього доступу на ринок (виходу з ринку)	Суттєве обмеження конкурентоспроможності без об'єктивно виправданих на те причин Створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку суб'єктів господарювання

У структурі порушень у вигляді зловживань монопольним (домінуючим) становищем, припинених органами АМК України, найбільш поширеними видами є зловживання цінового характеру, а також дії чи бездіяльність монопольних утворень, що призвели або могли призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, і були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку. Найбільшу кількість порушень у вигляді зловживань монопольним (домінуючим) становищем в останні роки виявлено на вітчизняних ринках житлово-комунального господарства, паливно-енергетичного комплексу, охорони здоров'я, лікарських та медичних засобів, агропромислового комплексу.

Для припинення зловживання монопольним становищем, перш за все, необхідно визначити, чи суб'єкт господарювання

дійсно займає монопольне становище. Відповідно до методичних засад визначення монопольного чи домінуючого становища суб'єкта господарювання *об'єктами аналізу можуть бути*: суб'єкт господарювання або група суб'єктів господарювання, а також обставини, що визначають умови здійснення господарської діяльності.

Ознаками монопольного чи домінуючого становища на ринку (ринкової влади) є такі:

– здатність суб'єкта господарювання, який не є єдиним виробником відповідного товару, диктувати свої умови продажу, постачання тощо; через монополізацію ринку постачання виробничих ресурсів обмежувати конкуренцію, витіснити інших підприємців або створювати бар'єри для входження на ринок; скорочувати або обмежувати випуск товарів і постачання їх на ринок збуту з метою отримання односторонньої користі при купівлі або продажу товарів, при укладанні договорів і угод про постачання товарів, а інші суб'єкти господарювання, які є його конкурентами, не здатні компенсувати утворений дефіцит товарів; підвищувати ціни на товари і підтримувати їх на рівні, що перевищує рівень, обумовлений конкуренцією;

– високий рівень концентрації ринку;

– високі бар'єри входження на ринок потенційних конкурентів;

– тривалий період закритості ринку для входження нових суб'єктів господарювання;

– суттєва кількісна перевага частки суб'єкта господарювання над частками інших конкурентів за умови стабільності структури ринку протягом тривалого періоду;

– значні частки суб'єкта господарювання на вертикально та територіально суміжних ринках;

– наявність в об'єкта аналізу особливих прав, повноважень, пільг⁸.

⁸ Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : Розпорядження АМКУ № 49-р від 05.03.2002 // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – С. 422–423.

Становище суб'єкта господарювання на ринку визначається в такій послідовності:

1. Встановлення об'єктів аналізу.
2. Складання переліку товарів (робіт, послуг): визначення ознак товару з урахуванням подібності (споживчі характеристики, ціни, умови споживання та реалізації).
3. Складання переліку основних продавців, покупців товарів (з урахуванням значущих обсягів продажу, придбання) з визначенням товарних меж ринку (враховується взаємозамінність, стандартизованість і диференційованість товарів) та територіальних (географічних) меж ринку.
4. Визначення часових меж ринку.
5. Визначення обсягів товару, який обертається на ринку.
6. Розрахунок часток суб'єктів господарювання на ринку.
7. Складання переліку потенційних конкурентів.
8. Визначення вхідних і вихідних бар'єрів на ринку для суб'єктів господарювання, які продають, придбавають або можуть придбавати, продавати той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку.
9. Встановлення монопольного чи домінуючого становища суб'єкта господарювання на ринку⁹.

Для визначення становища суб'єктів господарювання на ринку можуть бути використані такі *джерела інформації*, як статистичні та адміністративні дані; відомості про діяльність суб'єктів господарювання, отримані державними органами за поточний та попередні роки; результати вибіркового обстежень та опитувань покупців про ситуацію на ринку; панельних обстежень споживачів; дані, що свідчать про виробничі плани учасників ринку (опубліковані в ЗМІ); матеріали відомчих, незалежних дослідницьких та інформаційних центрів; опитування експертів.

⁹ Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : Розпорядження АМКУ № 49-р від 05.03.2002 // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – С. 410–411.

З метою забезпечення постійного державного контролю за діяльністю монополістів та адресного антимонопольного регулювання складається та ведеться Перелік *суб'єктів господарювання, що займають монопольне чи домінуюче становище на ринку* (далі – Перелік). Перелік має форму таблиці, в якій для кожного суб'єкта господарювання зазначається його найменування, підпорядкованість або власник; місце знаходження; найменування товару на ринку (товарної групи); частка. Усі відомості в Переліку розподілено між двома розділами: природні монополії; інші монопольні утворення. До Переліку включаються суб'єкти господарювання, частка яких на загальнодержавному ринку певного товару перевищує 35%. За рішенням АМК України до Переліку включаються ті суб'єкти господарювання, частка яких на ринку певного товару може не перевищувати 35%.

Складається та ведеться Перелік у такому порядку:

1. Державна служба статистики за підсумками календарного року подає до АМК України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі список суб'єктів господарювання, частка яких на ринку перевищує 35%, у формі, за якою ведеться Перелік, а за підсумками першого півріччя – відомості про частку на ринку суб'єктів господарювання, включених до Переліку, та список суб'єктів господарювання, частка яких на ринку за звітний період перевищила 35%.

2. Міністерство економічного розвитку і торгівлі, одержавши зазначені відомості, опрацьовує їх в 10-денний строк і надає АМК України свої висновки щодо доцільності включення суб'єктів господарювання до Переліку.

3. У 10-денний строк після одержання висновків Міністерства економічного розвитку і торгівлі, а у випадку, коли в зазначений термін висновки Міністерства економічного розвитку і торгівлі не надійшли, – впродовж місяця після одержання відповідної інформації з Державної служби статистики, АМК України розглядає питання про включення суб'єктів господарювання до Переліку і приймає відповідне рішення.

Виключають суб'єкт господарювання з Переліку у такій послідовності:

1. Суб'єкт господарювання або орган, що здійснює управління майном, подає до АМК України заяву з необхідним обґрунтуванням у трьох примірниках.

2. АМК України у 3-денний строк надсилає по одному примірнику заяви та запиту в Державну службу статистики (щодо визначення обсягу ринку товару та частки на ньому суб'єкта господарювання); в Міністерство економічного розвитку і торгівлі (для подання висновків щодо доцільності виключення суб'єкта господарювання з Переліку).

3. Протягом 10 днів Державна служба статистики подає необхідну інформацію АМК України та Міністерству економічного розвитку і торгівлі (надає висновки АМК України в 10-денний строк).

4. АМК України приймає рішення про виключення суб'єкта господарювання з Переліку у 10-денний строк після одержання висновків Міністерства економічного розвитку і торгівлі або в разі їх відсутності протягом 20 днів після одержання інформації від Державної служби статистики.

Не включення суб'єкта господарювання до Переліку не може бути підставою для звільнення від передбаченої законодавством відповідальності у разі наявності монопольного чи домінуючого становища на ринку і зловживання ним.

У 2000 р. Переліку надано статус джерела індикативної інформації. До 2000 р. антимонопольному регулюванню підлягала діяльність монопольних утворень, які визначалися з числа тих суб'єктів господарювання, що були внесені до Переліку.

Перелік суб'єктів природних монополій складається та ведеться з метою узагальнення інформації про суб'єкти господарювання (юридичні особи), які провадять свою діяльність у сферах природних монополій. Перелік суб'єктів природних монополій застосовується для вирішення питань, які стосуються розвитку і вдосконалення конкурентного

середовища, запровадження адресного антимонопольного регулювання, захисту економічної конкуренції.

Для запобігання зловживанню монопольним становищем здійснюється державне регулювання господарської діяльності підприємств-монополістів, об'єктами якого є:

1) амортизація: суб'єкти господарювання – платники податку, які визнані такими, що займають монопольне чи домінуюче становище на ринку, не можуть застосовувати прискорену амортизацію основних фондів групи 3;

2) виконання державного замовлення: для суб'єктів господарювання всіх форм власності, які визнані монополістами, є обов'язковим, якщо його виконання не завдає їм збитків;

3) оплата праці: регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів здійснюється згідно з переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України. Суми, які вносяться до бюджету при перевищенні розрахункової величини фонду оплати праці, визначаються за ставкою оподаткування прибутку (30% суми перевищення). Зазначені платежі сплачуються до бюджету з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства-монополіста.

Суму перевищення розрахункової величини фонду оплати праці у звітному місяці визначає підприємство як різницю між фактичним і розрахунковим фондами оплати праці у звітному місяці. Розрахунковий фонд оплати праці за звітний місяць збільшується на суму індексації оплати праці; компенсації працівникам частини заробітної плати, втраченої через порушення термінів її виплати; виплат, проведених згідно із законодавчими актами, у зв'язку з підвищенням мінімальної заробітної плати.

Сума перевищення фонду оплати праці у звітному місяці зменшується на суму його економії за попередній звітний період, якщо в розрахунках не застосовувався граничний індекс зниження обсягів виробництва 0,7.

Ціни і тарифи: ціни на продукцію монопольних утворень регулюються шляхом встановлення фіксованих цін, граничних рівнів цін, граничних рівнів торговельних надбавок і

постачальницько-збутових націнок, граничних нормативів рентабельності або шляхом запровадження обов'язкового декларування зміни ціни.

У разі запровадження обов'язкового декларування зміни цін монополістичні утворення можуть змінювати ціну на продукцію тільки після декларування цієї зміни, реєстрації нового розміру ціни. Регулювання цін (тарифів) не поширюється на продукцію, що експортується, нову продукцію, виготовлену із застосуванням запатентованого винаходу та високоефективної технології, створеної спеціально для цієї продукції (впродовж трьох років з моменту початку її виробництва)¹⁰.

6.3. Система захисту від недобросовісної конкуренції

Недобросовісна конкуренція як одне з порушень конкурентно-антимонопольного законодавства переважно відображає межу конкуренції у ринкових взаємовідносинах, яку переступають суб'єкти господарювання задля завоювання позицій лідера на ринку та одночасного витіснення з ринку своїх конкурентів¹¹. Відповідно до Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» *недобросовісною конкуренцією* є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Поняття «чесні звичаї» відображає моральні, соціальні та економічні традиції, які існують у конкретному суспільстві, тому тлумачення цього терміна може бути різним у різних країнах. Наприклад, при прийнятті рішень щодо «чесності» звичаїв у справах про недобросовісну конкуренцію німецькі судді

¹⁰ Михальчишин Н.Л. Основи антимонопольної діяльності : навч. посіб. / Н.Л. Михальчишин. – Львів : Манускрипт, 2008 – С. 171–173.

¹¹ Бакалинская О.О. Теоретические подходы к определению «недобросовестная конкуренция» / О.О. Бакалинская // Право и государство: теория и практика. – 2013. – № 7. – С. 88–92.

посилаються на «позицію гіпотетичного доброго та законослухняного споживача або конкурента, який оцінює вплив певної дії на оточуючих».

Недобросовісна конкуренція проявляється через такі дії:

– неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання;

– створення перешкод суб'єктам господарювання і підприємцям у процесі конкуренції та досягненні неправомірних переваг у конкуренції;

– неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

До неправомірного використання ділової репутації відносять: неправомірне використання позначень, товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; порівняльна реклама.

Неправомірним є використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання. Використання у фірмовому найменуванні власного імені фізичної особи не визнається неправомірним, якщо до власного імені додається який-небудь відмітний елемент, що виключає змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання.

Неправомірним використанням товару іншого виробника є введення в господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи.

Копіюванням зовнішнього вигляду виробу є відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Не визнається

неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання обумовлено виключно їх функціональним застосуванням. Копіювання зовнішнього вигляду виробу як спосіб вчинення недобросовісної конкуренції не поширюється на вироби, що мають охорону як об'єкти права інтелектуальної власності.

Порівняльною є реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Не визнається неправомірним порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів.

До створення перешикоід суб'єктам господарювання (підприємцям) у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції належать: дискредитація суб'єкта господарювання, схилення до бойкоту суб'єкта господарювання, схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника), підкуп працівника, посадової особи постачальника, підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника), досягнення неправомірних переваг у конкуренції, поширення інформації, що вводить в оману.

Дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання.

Схиленням до бойкоту суб'єкта господарювання є спонукання його конкурентом іншої особи, безпосередньо або через іншу особу, до відмови від установалення договірних зв'язків із цим суб'єктом господарювання, до невиконання (розірвання) або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим суб'єктом господарювання.

Схиленням постачальника до дискримінації покупця (замовника) є спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, до засто-

сування постачальником до покупця (замовника) невігідних умов у господарській діяльності порівняно з цим чи іншими конкурентами покупця (замовника).

Підкуп працівника, посадової особи постачальника – це надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору. До працівника постачальника прирівнюється й інша особа, яка згідно з своїми повноваженнями приймає рішення від імені постачальника про поставку товару, виконання робіт, надання послуг, впливає на прийняття такого рішення або якимось чином пов'язана з ним.

Підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника) – це надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через іншу особу матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору. До працівника покупця прирівнюється й інша особа, яка згідно зі своїми повноваженнями приймає рішення від імені покупця про придбання товару, виконання робіт, надання послуг, впливає на прийняття такого рішення або якимось чином пов'язана з ним.

Досягненням неправомірних переваг у конкуренції є отримання таких відносно іншого суб'єкта господарювання шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням органу державної влади, органу місцевого самоврядування, наділеного відповідною компетенцією.

Поширенням інформації, що вводить в оману, є повідомлення суб'єктом господарювання, безпосередньо або через

іншу особу, одній, кільком особам або невизначеному колу осіб, у тому числі в рекламі, неповних, неточних, неправдивих відомостей, зокрема внаслідок обраного способу їх викладення, замовчування окремих фактів чи нечіткості формулювань, що вплинули або можуть вплинути на наміри цих осіб щодо придбання (замовлення) чи реалізації (продажу, поставки, виконання, надання) товарів, робіт, послуг цього суб'єкта господарювання.

Інформацією, що вводить в оману, є, зокрема, відомості, які:

- містять неповні, неточні або неправдиві дані про походження товару, виробника, продавця, спосіб виготовлення, джерела та спосіб придбання, реалізації, кількість, споживчі властивості, якість, комплектність, придатність до застосування, стандарти, характеристики, особливості реалізації товарів, робіт, послуг, ціну і знижки на них, а також про істотні умови договору;

- містять неповні, неточні або неправдиві дані про фінансовий стан чи господарську діяльність суб'єкта господарювання;

- приписують суб'єкту господарювання повноваження та права, яких він не має, або відносини, в яких не перебуває; містять посилання на обсяги виробництва, придбання, продажу чи поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, яких фактично не було на день поширення інформації.

До неправомірного збирання, розголошення та використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, належать такі дії: неправомірне збирання комерційної таємниці, розголошення комерційної таємниці, схилення до розголошення комерційної таємниці, неправомірне використання комерційної таємниці.

Комерційна таємниця – відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням фінансами, іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення (передання, витік) яких може завдати шкоди його інтересам. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, порядок їх захисту

визначає керівник підприємства. Відомості, які не можуть становити комерційної таємниці, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання. Розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без дозволу особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Схиленням до розголошення комерційної таємниці є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Неправомірним використанням комерційної таємниці є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності без дозволу уповноваженої на те особи відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю.

Процедура захисту від недобросовісної конкуренції в різних країнах суттєво відрізняється¹², відповідно до чого країни можна поділити на кілька груп:

1) країни, законодавство яких містить як загальну норму про заборону недобросовісної конкуренції, так і перелік окремих недобросовісних конкурентних дій (Німеччина, Австрія, Швейцарія);

¹² Системний аналіз законодавства країн з питань недобросовісної конкуренції / Г.О. Андрощук, С.В. Шкляр // Конкурентне право: захист від недобросовісної конкуренції. – К. : Юстиніан, 2012. – С. 415–420.

2) країни, в законах яких закріплені лише окремі складові недобросовісної конкуренції (Японія, Канада);

3) країни, де немає спеціальних законів, а припинення недобросовісної конкуренції забезпечується загальними нормами права через суд (Австрія, Великобританія, Ірландія, Італія, Нідерланди, США, Франція)¹³.

Припинення недобросовісної конкуренції – один з об'єктів права промислової власності. Але в більшості законодавчих систем діє принцип, відповідно до якого охорона товарних знаків не виключає додаткового застосування закону про недобросовісну конкуренцію. Незважаючи на спільні ознаки, ці закони мають дещо різну мету.

У більшості країн під недобросовісною конкуренцією розуміють дії, які суперечать чесним звичаям у промисловості й торгівлі, як це визначено в Паризькій конвенції про охорону прав власності від 20.03.1883. У законодавстві країн Центральної та Східної Європи застосовується критерій заподіяння шкоди недобросовісними конкурентними діями конкуренту або споживачам. При цьому спільною для всіх країн є проблема визначення більш конкретних ознак заборонених дій.

Застосування законодавства у сфері захисту від недобросовісної конкуренції передбачає, що закон має правозастосовну функцію до відносин, у яких беруть участь суб'єкти господарювання, що вчиняють недобросовісну конкуренцію, в тому числі в разі вчинення ними дій за межами України, якщо такі дії мають чи можуть мати негативний вплив на конкуренцію на території України. Відносини, що пов'язані із захистом від недобросовісної конкуренції регулюються як зазначеним законодавством, так і Законом України «Про захист економічної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України», Паризькою конвенцією, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими актами законодавства, виданими на підставі законів чи постанов Верховної ради України.

¹³ Михальчишин Н.Л. Основи антимонопольної діяльності : навч. посіб. / Н.Л. Михальчишин. – Львів : Манускрипт, 2008 – С. 88.

Підставами розгляду справ про порушення у вигляді недобросовісної конкуренції¹⁴ є, як правило, заява осіб (суб'єктів господарювання, громадських професійних об'єднань в інтересах своїх учасників), права яких порушені діями, визначеними як недобросовісна конкуренція, протягом 6 місяців з дня, коли вони дізнались або повинні були дізнатись про порушення своїх прав. Закінчення цього терміну заяви про порушення є підставою для відмови у прийнятті заяви, якщо орган АМК України не визнає поважними причини пропуску строку звернення із заявою.

Також підставою для розгляду справи про порушення у вигляді недобросовісної конкуренції може бути власна ініціатива органу АМК України, в разі загрози суспільним інтересам від проявів недобросовісної конкуренції. У цьому разі діє строк давності притягнення до відповідальності – 3 роки з дня вчинення порушення, а в разі триваючого порушення – 3 дня закінчення вчинення порушення.

Для доведення ознак порушення застосовують норми Цивільного кодексу (ст. 7), патентне законодавство, законодавство про авторське право та суміжні права, право промислової власності, про рекламу, про охорону прав на знаки для товарів і послуг, комерційне (фірмове) найменування, про друковані ЗМІ, про комерційну та державну таємницю.

При встановленні порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції органи АМК України приймають обов'язкові до виконання рішення про:

- визнання факту недобросовісної конкуренції;
- припинення недобросовісної конкуренції;
- накладання штрафів (розмір штрафної санкції становить до 5% доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) відповідача за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф);

¹⁴ Як звертатися до Антимонопольного комітету України у випадках порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції // Андрощук Г.О., Шкляр С.В. Конкурентне право: захист від недобросовісної конкуренції. – К.: Юстиніан, 2012. – С. 468-471.

– офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей.

Законом передбачено можливість розроблення правил професійної етики в конкуренції для відповідних сфер господарської діяльності, а також для певних галузей економіки, які потрібно погоджувати з АМК України в установленому порядку.

На сьогодні одним з найбільш поширених видів недобросовісних дій у конкуренції, які вчиняються з метою досягнення неправомірних переваг, є поширення інформації, що вводить в оману. Порушення цього виду становили останніми роками близько 90 відсотків від загальної кількості порушень у вигляді недобросовісної конкуренції суб'єктів господарювання.

6.4. Антимонопольний контроль за дотриманням законодавства у сфері реклами

Одним із видів порушень згідно з Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» визначається порівняльна реклама, поширення інформації, що вводить в оману. Відповідно АМК України як контрольно-наглядовий орган здійснює контроль у сфері реклами згідно із конкурентно-антимонопольним законодавством. Таке правове положення АМК України закріплене також у ст. 26 Закону України «Про рекламу» №270/96-ВР від 3 липня 1996 р., відповідно до якої контроль за дотриманням законодавства України про рекламу здійснюють у межах своїх повноважень:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, – щодо захисту прав споживачів реклами;
- Антимонопольний комітет України – щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції;
- Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – щодо телерадіоорганізацій усіх форм власності;

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, – щодо реклами державних цінних паперів;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – щодо реклами на фондовому ринку;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах будівництва, архітектури, – щодо спорудження житлового будинку;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення, – щодо реклами про вакансії (прийом на роботу)¹⁵.

Антимонопольний контроль у сфері реклами спрямований насамперед на недопущення нанесення як матеріальної, так і нематеріальної шкоди суб'єктам господарювання на товарних ринках, а також громадськості. Таке економічне та суспільне значення антимонопольного контролю зумовлене змістом та призначенням реклами. Так, відповідно до Закону України «Про рекламу», реклама – це спеціальна інформація про осіб чи продукцію, яка розповсюджується в будь-якій формі та в будь-який спосіб з метою прямого або опосередкованого одержання прибутку. Таким чином, рекламна діяльність спрямована на одержання прибутку підприємствами та формування своїх уподобань щодо купівлі тієї чи іншої продукції споживачами. До рекламної діяльності причетні рекламодавці, виробники реклами та розповсюджувачі реклами.

У разі виявлення порушень у сфері реклами відповідні особи у відповідний до закону спосіб притягуються до відповідальності. Згідно з чинним законодавством відповідальність у сфері реклами несуть:

1) *рекламодавці*, винні: в замовленні продукції, виробництво та/або обіг якої заборонено законом; у наданні недостовірної інформації виробнику реклами, необхідної для

¹⁵ Про рекламу : Закон України № 270/96-ВР від 3 липня 1996 р. (із змінами і допов.)// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

Розділ 6. Державний контроль за дотриманням конкурентно-антимонопольного законодавства

її виробництва; в замовленні розповсюдження реклами, забороненої законом; у порушенні порядку розповсюдження реклами, якщо реклама розповсюджується ними самостійно; в недотриманні встановлених законодавством вимог до змісту реклами;

2) *виробники реклами*, винні в порушенні прав третіх осіб при виготовленні реклами;

3) *розповсюджувачі реклами*, винні в порушенні встановленого законодавством порядку розповсюдження та розміщення реклами.

Регулюванню відносин у сфері порівняльної реклами приділяється значна увага в європейському законодавстві та в національному законодавстві тих європейських країн, які імплементували норми європейського права у своє внутрішнє законодавство. Зокрема, в Директиві ЄС № 84/450 від 10 вересня 1984 р. щодо реклами, що вводить в оману, та порівняльної реклами зазначено, що під порівняльною рекламою слід розуміти будь-яку рекламу, яка прямо або опосередковано вказує на конкурента або на товари, що пропонуються, та послуги, що надаються конкурентом. Використання порівняльної реклами є дозволеним за умови дотримання таких вимог:

- якщо вона не є такою, що вводить в оману;
- якщо вона порівнює товари та послуги, призначені для однакових потреб чи спрямовані для використання з однаковою метою;
- якщо вона об'єктивно порівнює одну чи більше суттєвих типових ознак товарів та послуг, які можна перевірити, в тому числі ціну;
- якщо вона не призводить до змішування на ринку між рекламодавцем і конкурентом чи між торговими знаками, найменуванням, іншими відмітними позначеннями, товарами та послугами рекламодавця та відповідними ознаками його конкурента;

– якщо вона не дискредитує та не принижує товарні знаки, найменування, інші відрізняльні позначення, товари, послуги, діяльність конкурента;

– при рекламуванні товарів із зазначенням місця походження порівняльна реклама поширюється на товари з тим самим зазначенням місця походження¹⁶.

Як свідчить судова практика, для покладення відповідальності за порівняльну рекламу не вимагається доведення факту зниження попиту на товари суб'єкта господарювання, з якими проведено неправомірне порівняння¹⁷.

Для уникнення притягнення до відповідальності за вчинення порушення у вигляді порівняльної реклами, що трактується як недобросовісна конкуренція, суб'єктам господарювання слід керуватися такими основними критеріями до порівняльної реклами, при наявності яких ця реклама може вважатися добросовісною¹⁸:

1) у добросовісній порівняльній рекламі повинні міститися ті порівняльні характеристики товарів, які рекламодавець зможе розумно обґрунтувати, зокрема обґрунтувати вигоди правдивої заяви; наслідки неправдивої заяви; вартість розробки обґрунтування заяви та обсяг обґрунтування;

2) обґрунтування порівняльних характеристик: посилення на фірмове найменування конкурента у порівняльній рекламі не є підставою для визначення порівняльної реклами як акту недобросовісної реклами;

3) розумне обґрунтування підтримки повинне відповідати рекламованому рівню обґрунтування, тобто рекламо-

¹⁶ Ткаченко С. Порівняльна реклама: правила гри відсутні?/ С. Ткаченко // Юридичний журнал. – 2003. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=154>

¹⁷ Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26 грудня 2011 року № 15 (із змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁸ Харченко П.Г. Критерії добросовісності порівняльної реклами/ П.Г. Харченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article>

давець повинен володіти доказами в такому обсязі і такого типу, як про це фактично інформують споживачів через використання підтримки;

4) у рекламі акти підтримки завжди повинні відображати чесні думки, погляди, висновки чи досвід прихильників.

Основною сферою введення в оману є торгівля, а інформація, що поширюється в цій сфері, частіше за все є рекламою¹⁹. У цьому зв'язку ЄС побудовано досить ефективну систему запобігання введенню в оману на основі положень про запобігання рекламі, що вводить в оману (Директива ЄС «Про рекламу, що вводить в оману та застосовує порівняння» (2006/114/EG)).

Питання для самоконтролю

1. Які порушення у сфері економічної конкуренції визначено у чинному законодавстві?
2. Яка сутність та види відповідальності за порушення конкурентно-антимонопольного законодавства?
3. За яких умов застосовується звільнення від відповідальності? Які наслідки звільнення від відповідальності настають для суб'єктів господарювання?
4. Якими способами реалізується запобігання та припинення зловживання монополюним (домінуючим) становищем?
5. Яким чином визначається суб'єкт господарювання, що займає монополюне (домінуюче) становище на товарному ринку?
6. Які дії суб'єктів господарювання можуть визнаватись як зловживання монополюним (домінуючим) становищем?
7. У чому полягає зміст способів припинення зловживання монополюним становищем?

¹⁹ Бакалінська О. Оманлива реклама: тенденції правового регулювання в Україні та світі / О. Бакалінська // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2010. – № 1. – С. 34–41.

8. Які дії суб'єктів господарювання можуть визнаватись як недобросовісна конкуренція?
9. Розкрийте сутність реалізації процедури захисту від недобросовісної конкуренції?
10. Яким чином реалізується контроль за дотриманням законодавства України про рекламу?
11. В який спосіб здійснюється регулювання відносин у сфері порівняльної реклами?

Тестові завдання

- 1. В якій формі на порушників конкурентно-антимонопольного законодавства може накладатися штраф?**
 - а) у % до отриманого прибутку;
 - б) у % до товарообороту;
 - в) у % до доходу.
- 2. Об'єктами аналізу при визначенні монопольного (домінуючого) становища можуть бути:**
 - а) товарні ринки;
 - б) суб'єкти господарювання;
 - в) обставини, що визначають умови господарської діяльності;
 - г) дії, що можуть трактуватись як порушення конкурентно-антимонопольного законодавства.
- 3. Виконання державного замовлення для суб'єктів господарювання всіх форм власності, що визнані монополістами, є обов'язковим:**
 - а) у будь-якому випадку;
 - б) у випадку, якщо такий суб'єкт господарювання визнаний монополістом на загальнодержавному ринку;
 - в) у випадку, якщо виконання держзамовлення не завдає суб'єктам господарювання збитків;
 - г) у випадку, якщо виконання держзамовлення сприятиме зниженню рівня монополізації на певному ринку.

- 4. Використання реклами, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого підприємця, кваліфікується як:**
- а) досягнення неправомірних переваг у конкуренції;
 - б) неправомірне використання комерційної таємниці іншого підприємця;
 - в) неправомірне використання ділової репутації іншого підприємця.
- 5. Купівля-продаж одних товарів за умови купівлі-продажу інших товарів, непотрібних споживачеві, кваліфікується як:**
- а) неправомірне використання своєї ринкової влади;
 - б) досягнення неправомірних переваг у конкуренції;
 - в) присвоєння споживчого надлишку.

Творчі завдання

1. Територіальним відділенням АМК України проводиться розгляд справи про примушування споживачів при видачі технічних умов для теплопостачання до сплати за роботи з підключення абонентів до мереж РЕМ. З метою з'ясування суті справи територіальне відділення АМК України вимагало від ВАТ «К.Е.» надати інформацію про технологічну операцію «видача технічних умов». На вимогу територіального відділення АМК України ВАТ «К.Е.» надало інформацію, в якій було зазначено, що теплопостачання тісно пов'язане з користуванням електричною енергією і вчинені дії ВАТ «К.Е.» є обґрунтованими. Однак під час проведення експертизи з'ясувалося, що роботи з підключення абонентів до мереж РЕМ не належать до технологічної операції «видача технічних умов».

Визначте: яке правопорушення скоєно і який максимальний розмір штрафу може бути накладено на правопорушника?

Державне антимонопольне регулювання

2. Знайдіть відповідності у двох стовпчиках:

Дії, що визнаються недобросовісною конкуренцією	Практична ситуація
Неправомірне використання ділової репутації	1. Надання послуг за умови надання інших послуг, не потрібних споживачу
	2. Ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з технологічною інформацією
	3. Відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання (підприємця) без обумовленості функціональним застосуванням
Створення перешкод суб'єктам господарювання (підприємцям) у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції	4. Вчинене з корисливих мотивів спонукання підприємця-учасника договору до невиконання договірних зобов'язань перед конкурентом шляхом надання підприємцю-учаснику договору матеріальної вигоди
	5. Упровадження у виробництво, без дозволу уповноваженої на те особи, виробничої лінії щодо виготовлення буклетів
	6. Отримання переваг відносно іншого суб'єкта господарювання (підприємця) шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням державного органу, наділеного відповідною компетенцією
	7. Використання без дозволу уповноваженої на те особи періодичних видань
Неправомірне збирання, розголошення та використання відомостей, що становлять комерційну таємницю	8. Спонування особи, якій стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості про фінансові потоки підприємства, до розкриття цих відомостей
	9. Реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого підприємця
	10. Надання через посередника немайнових благ працівнику постачальника за неналежне виконання ним службових обов'язків

Розділ 7

КОНТРОЛЬ КОНЦЕНТРАЦІЇ ТА УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Концентрація та узгоджені дії суб'єктів господарювання як інструментарій консолідації економічної діяльності під контролем обмеженого кола осіб є необхідною передумовою формування ринкової влади відповідних суб'єктів господарювання. Остання вимагає пильного контролю з боку держави зважаючи на свою здатність, з одного боку, забезпечити зростання конкурентоспроможності національного бізнесу й економіки в цілому, а, з іншого, – підвищити в ній рівень монополізму з усіма пов'язаними з цим негативними наслідками.

У цьому розділі розкривається економічний зміст понять концентрація та узгоджені дії суб'єктів господарювання, пояснюється механізм антимонопольного контролю за відповідними діями суб'єктів господарювання та способи оптимізації їх впливу на конкурентне середовище.

Основні категорії та поняття

Концентрація суб'єктів господарювання, горизонтальна концентрація, вертикальна концентрація, конгломератна концентрація, узгоджені дії суб'єктів господарювання, особиста унія (переплетений директорат), стратегічний альянс, злиття, поглинання, спільне підприємство, нотифікація концентрації. антиконкурентні узгоджені дії, картель, змова, свідомий паралелізм, програма «Ліненсі», кримський стандарт.

7.1. Концентрація суб'єктів господарювання та її форми

Категорія «концентрація суб'єктів господарювання» – розкривається через аналіз економічних процесів концентрації капіталу, виробництва, робочої сили тощо.

Концентрація виробництва – це процес зосередження робочої сили, виробничих потужностей і випуску продукції на обмеженій кількості великих підприємств, забезпечуючи зростання їх розмірів та частки в сукупному виробництві галузі. Концентрація капіталу – це процес об'єднання капіталів різних господарських структур з подальшим їх зосередженням під контролем обмеженого кола суб'єктів господарювання. Ці два процеси є взаємопов'язаними і такими, що впливають один з одного. З одного боку, нарощення капіталу дозволяє забезпечувати більші обсяги випуску, концентруючи виробництво, з іншого, – досягати більшого обороту та розширення капіталотворення.

Існує кілька теорій концентрації капіталу. Серед них: теорія концентрації К. Маркса; теорія монополії; теорія корпоративного управління; теорія синергії; теорія трансакційних витрат; інформаційна теорія (теорія оцінки).

За К. Марксом, концентрація капіталу – це об'єктивний економічний процес, незалежний від бажання та волі окремих економічних суб'єктів, що знаходиться у тісному взаємозв'язку із розвитком продуктивних сил суспільства. Головним мотивом концентрації він визнавав прагнення капіталістів (власників капіталу) до присвоєння все більшої величини доданої вартості. Згідно з теорією монополії концентрація – це засіб зростання ринкової частки компаній-учасників, завоювання відповідного ринку та встановлення на ньому своєї ринкової влади. За теорією корпоративного управління концентрація капіталу – це джерело і одночасно засіб вирішення агентської проблеми. З одного боку, концентрація дозволяє вивести тимчасово вільні кошти з дивідендного фонду, посилюючи цю проблему. З іншого, – забезпечує

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

функціонування ринку корпоративного контролю, де альтернативні команди менеджерів змагаються за право керувати корпоративними ресурсами й тим самим усувають від влади неефективний менеджмент. У теорії синергії концентрація – засіб ініціації синергійного ефекту, в теорії трансакційних витрат – засіб мінімізації останніх, в теорії оцінки – джерело отримання спекулятивного доходу¹.

Вітчизняне законодавство визначає *концентрацію суб'єктів господарювання* як зміну відносин контролю між суб'єктами господарювання, або зміну у складі активів суб'єкта господарювання, яка призводить до стійких змін у мережах контролю або у структурі відповідних ринків.

Згідно зі ст. 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції» формами концентрації суб'єктів господарювання визнаються:

1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом:

а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;

б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання

¹ Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник / А.Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – С. 10–29.

особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи;

3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання².

Вищенаведена суто юридична класифікація форм концентрації суб'єктів господарювання недостатньо повно розкриває ні напрями організаційно-економічної реалізації відповідних угод, ні організаційно-управлінські механізми їх реалізації. Узгоджені дії, які класифікують згідно з вітчизняним законодавством як відмінна від концентрації господарська практика, по суті є просто відмінною формою консолідації капіталу, активів, централізації прийняття господарських рішень. Можливі інші класифікаційні підходи до розкриття форм здійснення концентрації суб'єктів господарювання, а саме: класифікація згідно з напрямом та класифікацією згідно з механізмом реалізації концентраційної угоди.

² Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2201-III (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=201439&cat_id=42345&ctime=1312353796273. – Ст. 22

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

За напрямом концентрації суб'єктів господарювання виділяють три форми концентрації:

- горизонтальну;
- вертикальну;
- конгломератну (рис.7.1).

Рис. 7.1. Класифікація форм концентрації суб'єктів господарювання відповідно до напрямку реалізації

Горизонтальна концентрація суб'єктів господарювання передбачає об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів компаній, що працюють на одному товарному ринку і спеціалізуються на виробництві подібної продукції чи наданні подібних послуг. Усі горизонтальні концентраційні угоди можна поділити на:

– концентрацію в рамках єдиного релевантного ринку, що становить собою об'єднання підприємств, які діють на

одному й тому самому товарно-географічному ринку і є прямими конкурентами на ньому;

– концентрацію, що розширює географію ринку збуту, передбачає об'єднання компаній, що виробляють ідентичну продукцію, але працюють на різних географічних ринках;

– концентрацію, що розширює виробничий асортимент, шляхом об'єднання компаній, які виробляють подібну, але не ідентичну продукцію.

Вертикальна концентрація суб'єктів господарювання – об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів суб'єктів господарювання, що діють на різних етапах єдиного виробничого процесу і пов'язані між собою постачальницько-збутовими зв'язками. Серед них можна виділити:

– концентрацію на стадію вперед (вниз), що передбачає інтеграцію в подальшу переробку або реалізацію виготовленої відповідним суб'єктом господарювання кінцевої продукції кінцевому споживачеві;

– концентрацію на стадію назад (вгору) шляхом об'єднання з постачальником сировини, обладнання, напівфабрикатів;

– двосторонню концентрацію як комбінацію двох попередніх напрямів концентрації суб'єктів господарювання.

Конгломератна концентрація суб'єктів господарювання являє собою об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів підприємств абсолютно не пов'язаних між собою ні сегментом ринку, ні виробничо-збутовими зв'язками³.

За механізмом концентрації виділяють дві форми концентрації: партнерську та інкорпоровану. Перша з них – це об'єднання різних господарських структур на договірній основі, друга – передбачає їх об'єднання на основі права власності, яке реалізується, як правило, за допомогою системи

³ Герасименко А.Г. Концентрація капіталу: сутність та основні форми реалізації / А.Г. Герасименко // Фінанси України, 2005. – №10. – С. 121–122.

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

участі у капіталі. Конкретні механізми реалізації концентрації, належні кожній з форм, зображені на рис.7.2.

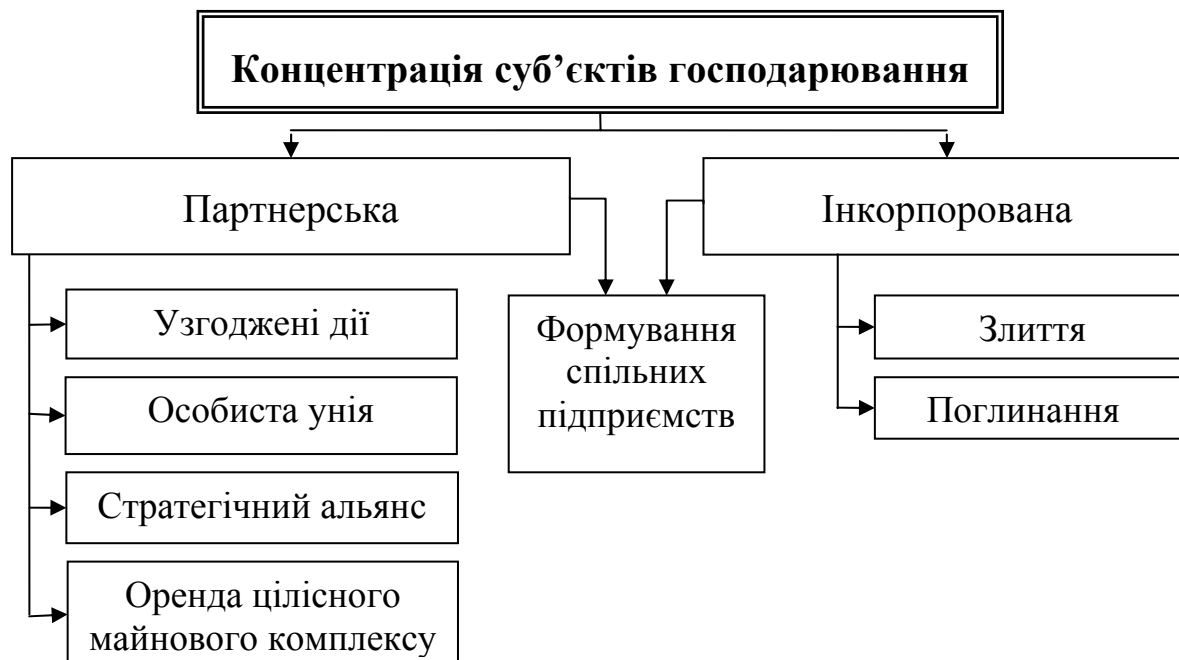

Рис. 7.2. Класифікація форм концентрації суб'єктів господарювання відповідно до механізму реалізації

Узгоджені дії – механізм реалізації концентрації суб'єктів господарювання, що передбачає дотримання її учасниками єдиної стратегії конкурентної поведінки за умов відсутності формальних ознак їх об'єднання. Визначальною рисою узгоджених дій є прагнення їх учасників максимізувати сукупний прибуток з метою подальшого його розподілу між учасниками узгодження у певній пропорції. На противагу цьому компанії, не залучені до узгоджених дій, намагаються максимізувати власний прибуток, перебуваючи у точці некооперативної рівноваги за Нешем.

Особиста унія (переплетений директорат) – механізм концентрації суб'єктів господарювання, за якої одну із посад – керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання займає особа, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або ство-

рення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи.

Оренда цілісного майнового комплексу – механізм концентрації суб'єктів господарювання, що передбачає встановлення оперативного контролю над виробничими активами та господарською діяльністю відповідного цілісного майнового комплексу на основі договору оренди. Під цілісним майновим комплексом розуміється об'єкт, сукупність активів якого забезпечує провадження окремої господарської діяльності, що визначає загальнодержавне значення підприємства, на постійній і регулярній основі. Цілісними майновими комплексами можуть бути структурні підрозділи, які в установленому порядку відокремлюються в самостійні об'єкти.

У результаті реалізації такої концентраційної угоди орендне підприємство у своїй господарській діяльності дотримується стратегії, аналогічній тій, якої дотримується орендар, координуючи свої дії з метою максимізації сукупного прибутку всієї утвореної таким чином групи підприємств на противагу максимізації прибутку окремого орендного підприємства.

Стратегічний альянс – договірне об'єднання кількох незалежних суб'єктів господарювання з метою спільного ведення господарської діяльності чи реалізації деякого тимчасового проекту на противагу повному злиттю чи самостійному функціонуванню⁴.

Злиття – спосіб об'єднання підприємств, у результаті якого з двох або більше первісно незалежних суб'єктів господарювання утворюється єдина економічна одиниця, в якій зосереджуються всі права і обов'язки об'єднаних підприємств.

Поглинання – спосіб об'єднання підприємств, при якому одне з них (підприємство-покупець) у результаті платної угоди

⁴ Гарретт Б. Стратегические альянсы / Б. Гарретт, П. Дюссож. – М. : ИНФРА-М, 2002. – С. 5.

отримує повне або часткове право власності, господарського управління та контролю на інше (підприємство-ціль).

Формування спільних підприємств – механізм концентрації суб'єктів господарювання, який передбачає об'єднання капіталів двох або більше незалежних економічних суб'єктів шляхом їх інвестування у створення нового суб'єкта господарювання – спільного підприємства, що перебуватиме під спільним корпоративним контролем засновників. Одночасна належність цього механізму концентрації до двох форм концентрації: партнерської й інкорпорованої пов'язана із тим, що, з одного боку, між засновниками й самим спільним підприємством виникають відносини власності, засновані на системі участі перших у капіталі останнього, а, з іншого, – йдеться про погодження конкурентних стратегій компаній-засновниць. Адже останні, залишаючись юридично незалежними, у спільному підприємстві отримують засіб координації своєї поведінки, подібний тому, що створюють договірні відносини. Отже, механізм спільного підприємництва можна вважати своєрідною перехідною ланкою між партнерською та інкорпорованою формами концентрації суб'єктів господарювання.

7.2. Система антимонопольного контролю процесів концентрації суб'єктів господарювання

В Україні контроль процесів концентрації суб'єктів господарювання здійснює Антимонопольний комітет згідно з вимогами ст. 22–25 Закону України «Про захист економічної конкуренції»⁵. Усі заходи АМК України щодо контролю концентрації можна поділити на три групи залежно від етапу здійснення контрольних заходів:

⁵ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2201-III (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=201439&cat_id=42345&ctime=1312353796273. – С. 22-25

- ⇒ попередній контроль;
- ⇒ поточний контроль;
- ⇒ наступний контроль.

Найбільш ефективним є *попередній контроль концентрації суб'єктів господарювання*. Він базується на процедурі *нотифікації* – попереднього повідомлення органів державної влади про концентрацію суб'єктів господарювання з метою отримання дозволу на здійснення такої концентрації.

Чинна в Україні система контролю концентрації суб'єктів господарювання відповідає так званому «принципу дозволу». Концентрація, яка потребує дозволу, забороняється до надання такого дозволу на її здійснення, а в разі її реалізації – передбачає відповідальність учасників концентрації у вигляді штрафу до 5% виручки від реалізації за попередній фінансовий рік⁶.

Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції» та Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України щодо попереднього отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) від 19 лютого № 33-р., отримання дозволу Антимонопольного комітету України є необхідним, коли сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів його учасників, з урахуванням відносин контролю, за останній фінансовий рік, у тому числі й за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 12 млн євро, визначену за курсом Національного банку України (НБУ), що діяв в останній день фінансового року, і при цьому: вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів, у тому числі за кордоном, не менш як у двох учасників злиття, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 млн євро, визначену за курсом НБУ, що діяв в останній день фінансового року у кожного, та

⁶ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2201-III (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=201439&cat_id=42345&ctime=1312353796273. – С. 24, 50, 52.

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів в Україні хоча б в одного учасника злиття, з урахуванням відносин контролю, перевищує суму, еквівалентну 1 млн євро, визначену за курсом НБУ, що діяв в останній день фінансового року⁷.

У розрахунках обсягів реалізації використовується сума доходу (виручки) від реалізації продукції (за вирахуванням податків або зборів), базою для оподаткування яких є оборот за останній фінансовий звітний рік, що передував поданню заяви. До розрахунку сумарного обсягу реалізації учасників концентрації не включаються кошти, одержані від поставок товарів у межах однієї групи суб'єктів господарювання, пов'язаних відносинами контролю.

У випадках, коли в результаті концентрації створюються господарські товариства, асоціації, концерни та інші об'єднання підприємств, слід погоджувати й установчі документи, на підставі яких вони створюються, а також зміни до них, пов'язані зі зміною предмета і цілей діяльності, порядку розподілу прибутку і збитків. Звернення до АМК України є необхідним і тоді, коли змінюються склад, порядок формування та компетенція органу управління зазначеного суб'єкта господарювання, коли змінюється порядок прийняття органом управління рішень чи мають місце інші зміни, що посилюють узгодженість дій на ринку або в інший спосіб призводять до погіршення умов конкуренції. Не підлягають погодженню лише ті зміни до установчих документів, які пов'язані з виходом підприємств з об'єднань.

За відповідних умов спільна заява учасників про надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання подається у письмовій формі до АМК України.

Законодавчо встановлено 30-денний строк розгляду заяви, що починає спливати після отримання вичерпної

⁷ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2201-III (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=201439&cat_id=42345&ctime=1312353796273.- С.24. 7; п.21.

інформації від заявників. У разі, якщо протягом зазначеного строку АМК України не розпочне розгляду справи про концентрацію, рішення про надання дозволу на концентрацію вважається прийнятим, незважаючи на його здатність істотно вплинути на ситуацію на ринку.

У разі виявлення протягом терміну розгляду заяви підстав для заборони концентрації, а також в разі необхідності поглибленого дослідження чи експертизи, відповідні органи АМК України розпочинають розгляд справи про концентрацію, про що приймається розпорядження та письмово повідомляються заявники. Відповідно до українського законодавства термін розгляду такої справи – три місяці. Протягом цього строку фахівці АМК України здійснюють: поглиблений аналіз заявленої концентрації; розгляд можливих об'єктивних економічних наслідків такої концентрації як для ринку, на якому функціонують суб'єкти господарювання, так і для самих учасників концентрації; оцінку поведінкових характеристик на основі дослідження діяльності учасників концентрації; корекцію результатів на зміну умов господарювання в галузі дії та кон'юнктури на суміжних ринках; оцінку рівня потенційної конкуренції і т. д.

За результатами дослідження АМК України встановлює факт наявності або відсутності в учасників концентрації можливості монополізації та приймається одне з таких рішень:

- а) про заборону концентрації;
- б) про надання дозволу на концентрацію;
- в) про надання дозволу на концентрацію за умови виконання суб'єктами господарювання певних вимог і зобов'язань, які усувають або пом'якшують негативний вплив такої концентрації на конкуренцію (рис. 7.3).

Відповідно до п. 3 ст. 31 Закону України «Про захист економічної конкуренції» концентрація здійснюється протягом одного року з дня прийняття рішення про надання дозволу на концентрацію, якщо цим рішенням не було обумовлено іншого терміну.

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

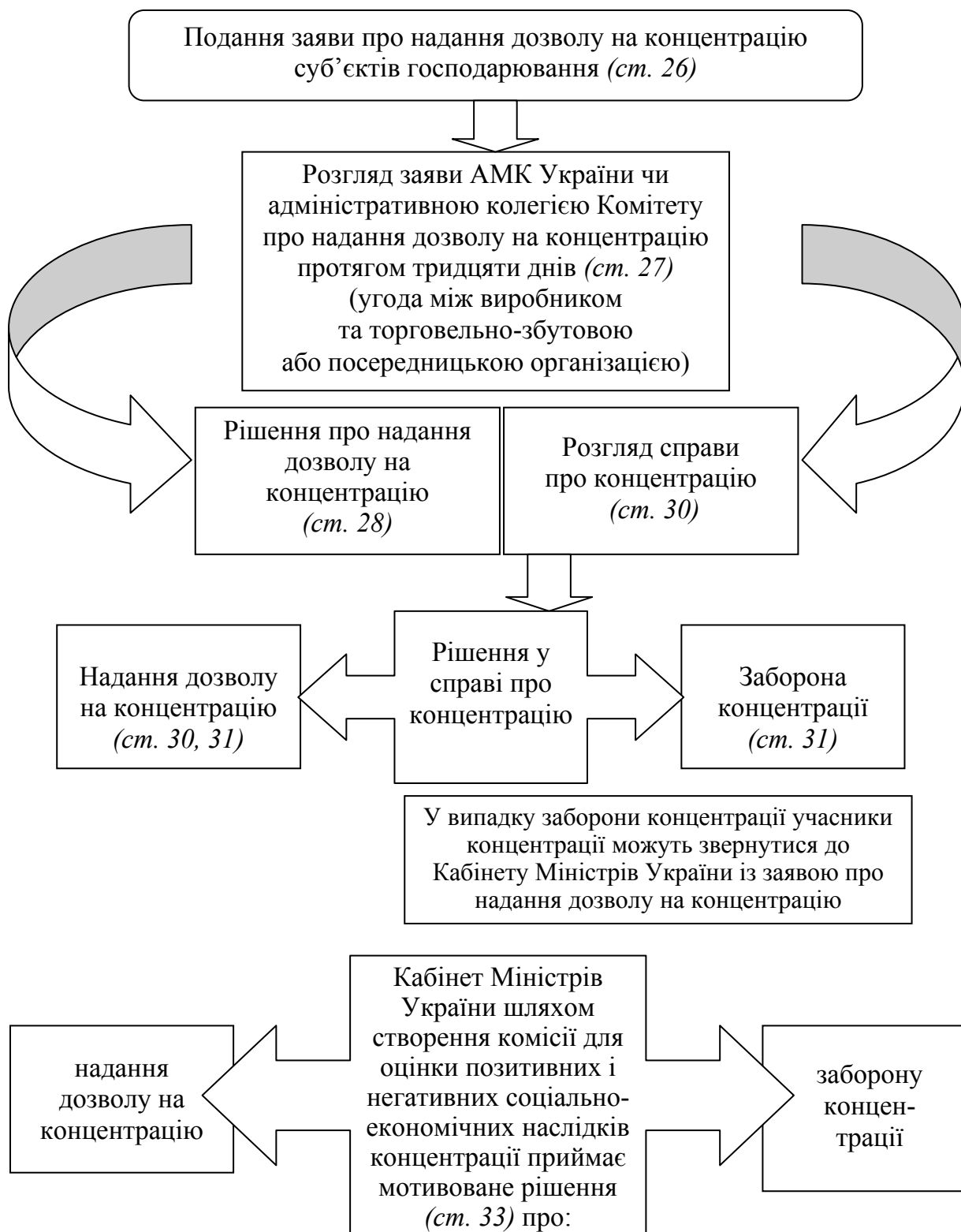

Рис. 7.3. Процедура надання дозволу АМК України на концентрацію суб'єктів господарювання ст. 26–33 Закону України «Про захист економічної конкуренції»

Відповідно до ст. 25 та п. 33 Закону України «Про захист економічної конкуренції», а також Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання» від 28 лютого 2002 р. № 219, у разі, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції, дозвіл на таку концентрацію (заборонену раніше АМК України) може бути надано Кабінетом Міністрів України. Для аналізу ринкової ситуації та оцінки можливих наслідків концентрації як основи для прийняття Урядом подібного рішення передбачено створення комісії з числа незалежних експертів, що має забезпечити якнайповніше врахування всіх переваг та недоліків запропонованої концентрації як на макро-, так і на мікрорівні.

Поточний контроль концентрації суб'єктів господарювання полягає в постійному моніторингу ринкової ситуації, а також у проведенні регулярних перевірок тих концентраційних угод, що відбуваються. Особливо важливою складовою цього контролю є співпраця АМК України з Фондом державного майна України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, а також з Українською фондовою біржею. Ці органи відповідно до спільних наказів та двосторонніх угод повинні повідомляти АМК України про всі наявні випадки концентрації, що здійснюються через зазначені органи. Такі повідомлення, а також дані результатів перевірок, проведених АМК України та ініційованих ним самостійно або на підставі заяв суб'єктів господарювання, є беззаперечними підставами для початку розгляду АМК України справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді концентрації без отримання відповідного дозволу, якщо наявність такого дозволу необхідна й підприємства-учасники досі не звернулися до АМК України за його отриманням. Навіть у разі відсутності підстав для заборони концентрації, підприємства-порушники будуть змушені нести відповідальність за вчинене порушення.

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

Наступний контроль концентрації суб'єктів господарювання передбачає нагляд за тими концентраційними угодами, що відбулись. Особливої ваги він набуває у випадках, коли:

1) у результаті концентрації утворений суб'єкт господарювання, здатний монополізувати ринок, обмежити чи усунути конкуренцію на ньому;

2) дозвіл на концентрацію надано за умови виконання учасниками певних зобов'язань;

3) надання дозволу на концентрацію обумовлено існуванням певних обставин, дія яких у майбутньому може припинитися;

4) дозвіл на концентрацію було надано на підставі неповної або недостовірної інформації.

У першому випадку наступний контроль передбачає використання загального механізму нагляду за діяльністю монопольних утворень та недопущення зловживання цих підприємств своїм монопольним (домінуючим) становищем, що значною мірою базується на ст. 12, 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Такий нагляд передбачає проведення органами АМК України періодичних перевірок діяльності зазначених суб'єктів господарювання щодо дотримання ними законодавства про захист економічної конкуренції, а також реалізацію заходів, спрямованих на розвиток конкуренції на ринку дії об'єднаної компанії.

У другому випадку, алгоритм наступного контролю концентрації описується Порядком здійснення контролю за виконанням рішення Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання⁸. Цей порядок передбачає систему спільних конт-

⁸ Порядок здійснення контролю за виконанням рішення Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання : затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 29.08.2003 № 283-р; наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.09.2003 № 256 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1015-03>

рольних заходів АМК України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі та містить вбудований механізм скасування рішення Кабінету Міністрів України щодо надання дозволу на концентрацію у разі порушення учасниками концентрації тих умов, на яких було надано дозвіл.

У решті випадків застосовується механізм перегляду рішень про концентрацію. Відповідно до ст. 58 Закону України «Про захист економічної конкуренції» органи АМК України з власної ініціативи чи за заявами осіб можуть переглянути прийняті ними рішення з приводу концентрації у разі: виявлення факту того, що рішення про концентрацію було прийнято на підставі недостовірної інформації; коли рішення про концентрацію було прийнято без врахування певних істотних обставин, що не були і не могли бути відомі АМК України в момент його прийняття; невиконання учасниками концентрації вимог та завдань, якими було зумовлено рішення; якщо обставини, на підставі яких було прийнято рішення, вже не існують. Результатами такого перегляду можуть бути:

- залишення попереднього рішення без змін;
- прийняття нового рішення.

У цілому, можна говорити про наявність в Україні раціональної, здатної забезпечити формування ефективного конкурентного середовища, інституціонально-правової бази державного контролю концентрації суб'єктів господарювання.

7.3. Антиконтурентні узгоджені дії: сутність, причини, основні форми прояву

Антиконкурентні узгоджені дії – узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. Ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» визнає антиконкурентними узгодженими діями узгоджені дії, що стосуються:

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

– встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;

– обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій або встановлення контролю над ними;

– розподіл ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання, за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками;

– перекручення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;

– усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (виходу з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;

– застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невігідне становище в конкуренції;

– укладення угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод;

– суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин⁹.

Антиконкурентними узгодженими діями вважається також вчинення суб'єктами господарювання схожих дій (бездіяльності) на товарному ринку, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції у разі, якщо аналіз ситуації на товарному ринку

⁹ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2201-III (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=201439&cat_id=42345&ctime=1312353796273. – С. 6

спростовує наявність об'єктивних причин для вчинення таких дій (бездіяльності).

Ст. 10 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачені узгоджені дії, які можуть бути дозволені органами АМК України, якщо їх учасники доведуть, що ці дії сприяють: вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару; техніко-технологічному розвитку; оптимізації експорту чи імпорту товарів; раціоналізації виробництва; розвитку малих або середніх підприємств; розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари.

Аналіз світової та вітчизняної практики антиконкурентних узгоджених дій дозволяє виділити декілька механізмів організації антиконкурентних узгоджених дій. Серед них: картель, змова, формування спільного підприємства з метою координації господарської діяльності засновників, паралельна поведінка (свідомий паралелізм) (рис.7.4).

Рис. 7.4. Механізми організації антиконкурентних узгоджених дій

Картель – договірне об'єднання підприємств однієї галузі, які узгоджують між собою різноманітні сторони своєї комерційної діяльності, зокрема ціни, ринки збуту, обсяги виробництва і збуту, асортимент тощо з метою максимізації сукупного прибутку. Характерною ознакою картелів є їх формування на ринках однорідної продукції, орієнтованих на масове виробництво і збут стандартизованих товарів (наприклад, сировини). Картелі не мають яскраво вираженої домінуючої ланки. Узгодженість поведінки його учасників

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

досягається в результаті домовленостей керівництва компаній, що зберігають свою юридичну, фінансову, виробничу та комерційну самостійність. Це пом'якшує механізми координації в картелі, на практиці означаючи, що ефективним картель буде тільки тоді, коли члени картелю зможуть викривати порушників картельної угоди та примушувати їх санкціями до виконання її умов. Складність цього завдання обумовлює недостатню стійкість картелів, які з часом схильні до розпаду.

Картелі є забороненими майже у всіх країнах світу з огляду на значний потенціал монополізації ринку, що несе в собі таке утворення. Єдиним картелем, що функціонує легально, на сьогодні є Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК).

Змова є формою координації ринкової поведінки суб'єктів господарювання. Її метою є фіксація цін, розподіл ринків та інші способи обмеження конкуренції за умов олігополії, в результаті чого учасники змови діють як єдиний економічний суб'єкт, максимізуючи сукупний прибуток. Основним засобом реалізації змови є формування певної узгодженої системи дій підприємств-олігополістів шляхом проведення міжфірмових консультацій та переговорів, а в деяких випадках – і укладення різних видів угод, зокрема ліцензійних, збутових тощо, спрямованих на обмеження конкуренції на олігопольному ринку.

Спільне підприємництво є формою координації господарської поведінки формально незалежних суб'єктів господарювання, спрямованої на максимізацію сукупного прибутку учасників – засновників спільного підприємства, що формалізується в рішеннях цього підприємства. За своїм економічним змістом цей механізм є аналогічним до попереднього – змови – з тією різницею, що свідченням змови як правило є усні або письмові домовленості учасників узгодження, тоді як свідченням такої форми координації, як спільне підприємництво, є розпорядча документація спільного підприємства.

Свідомий паралелізм – форма координації ринкової поведінки між суб'єктами господарювання, які, не досягаючи стадії укладення формальної угоди, свідомо замінюють ризику, пов'язані з конкуренцією, практичною співпрацею між собою, орієнтованою на максимізацію їх сукупного прибутку. Свідомий паралелізм може також виражатися у непрямих контактах між суб'єктами господарювання з наміром вплинути на поведінку інших учасників ринку або розкрити конкурентам свої наміри щодо майбутньої поведінки. Ефект для ринку від свідомого паралелізму є подібним до наслідків змови про встановлення цін.

Щоправда схожі дії конкурентів не завжди є результатом прихованої змови чи свідомого паралелізму. Вони можуть бути логічною економічною поведінкою на ринках, де конкуренція обмежується об'єктивними передумовами розвитку конкретного виду економічної діяльності, структурою ринку, а не антиконкурентною поведінкою ринкових суб'єктів. У зв'язку з цим, доведення антиконкурентних узгоджених дій за фактом виявлення паралелізму ринкової поведінки не може базуватися лише на непрямих доказах¹⁰.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що будь-яка діяльність, спрямована на максимізацію сукупного прибутку учасників антиконкурентного узгодження на противагу максимізації власних індивідуальних прибутків може бути кваліфікована як антиконкурентні узгоджені дії. Втім слід розуміти, що не будь-яке антиконкурентне узгодження буде ефективним (з точки зору отриманої величини економічної ренти), а отже й доцільним до реалізації. Для цього повинні виконуватися деякі передумови, які можна поділити на дві групи:

- структурні:
- поведінкові (рис.7.5).

¹⁰ Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник / А.Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – С. 200–202.

**Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій
суб'єктів господарювання**

Рис. 7.5. Передумови вчинення антиконкурентних узгоджених дій

Структурні передумови вчинення антиконкурентних узгоджених дій такі:

висока концентрація ринку – сприяє вчиненню антиконкурентних узгоджених дій, зменшуючи кількість учасників таких дій, а отже – спрощуючи координацію між ними;

низька еластичність попиту – стимулює суб'єктів господарювання до антиконкурентного узгодження, підвищуючи величину очікуваного сукупного прибутку та знижуючи ефективність короткострокових стратегій максимізації індивідуального прибутку.

– однорідність продукції – полегшує антиконкурентне узгодження, скорочуючи перелік показників, за якими учасникам антиконкурентних узгоджених дій слід досягти згоди;

– стабільність попиту – позитивно впливає на міцність утвореного антиконкурентного узгодження, дозволяючи своєчасно виявляти випадки шахрайства й протидіяти ним;

– відсутність вільних виробничих потужностей – консервує ринкову структуру, роблячи практику порушення антиконкурентного узгодження економічно недоцільною.

Поведінкові передумови вчинення антиконкурентних узгоджених дій охоплюють:

– тісну кооперацію суб'єктів господарювання, в тому числі в рамках галузевих асоціацій як засіб посилення обізнаності один одного про прийняті штампи конкурентної поведінки та налагодження й підтримання ефективних каналів постачання інформації про застосування визначених конкурентних стратегій у майбутньому;

– мультиринкову взаємодію як фактор забезпечення взаємозв'язку інтересів учасників досліджуваного ринку на інших ринках товарів та послуг, що посилює усвідомлення взаємозалежності учасників антиконкурентного узгодження, а отже і його міцність;

– схильність до ризику керівництва підприємств – членів антиконкурентного узгодження щодо їх готовності нести відповідальність за відповідне порушення законодавства в обмін на дисконтований потік економічної ренти;

– досвід попередньої антиконкурентної взаємодії, що зазвичай свідчить про готовність суб'єктів господарювання вдатися до таких дій повторно.

7.4. Виявлення та припинення антиконкурентних узгоджених дій: світовий досвід та вітчизняна практика

Виявлення антиконкурентних узгоджених дій є одним із найскладніших завдань сучасного антимонопольного контролю та регулювання. Узагальнюючи досвід конкурентних відомств світу можна згрупувати всі методи вияву антиконкурентних узгоджених дій у дві групи¹¹:

⇒ методи реагування;

⇒ методи попередження.

¹¹ Cartel Case Initiation. Cartel Enforcement / Anti-Cartel Enforcement Manual. – Subgroup 2 ICN Cartels Working Group. – May 2007 – 41 p. – С. 14

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

Методи реагування передбачають ініціацію конкурентним відомством (АМК України) дослідження конкурентних стратегій компаній щодо наявності в їх діях ознак антиконкурентного узгодження як реакцію на заяви, скарги чи повідомлення про ймовірне порушення законодавства про захист економічної конкуренції в частині антиконкурентних узгоджених дій.

До цих методів, насамперед, належить програма «Ліненсі», що вважається одним з найефективніших методів вияву антиконкурентних узгоджених дій у світі. *Програма «Ліненсі»* – це система часткового або повного звільнення від відповідальності за участь в антиконкурентному узгодженні в обмін на інформацію щодо діяльності такого картелю. Ця програма застосовується тільки до першого з учасників картелю, що поінформує відповідні державні органи щодо наявності на ринку (в економіці) антиконкурентного узгодження, учасником якого він є.

Програма «Ліненсі» працює й в Україні. Згідно з п. 5 ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» особа, що вчинила антиконкурентні узгоджені дії, але раніше за інших учасників цих дій добровільно повідомила про це АМК України чи його територіальне відділення та надала інформацію, яка має суттєве значення для прийняття рішення у справі, звільняється від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій. Детальна процедура подання заяв до Антимонопольного комітету України про звільнення від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій та порядок реагування АМК України на таку заяву описано Порядком подання заяв до Антимонопольного комітету України про звільнення від відповідальності за вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченого п. 1 ст. 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (Порядком

звільнення від відповідальності від 25 червня 2002 року № 399-р.¹²).

Попереджувальні методи виявлення антиконкурентного узгодження полягають в ініціації АМК України досліджень антиконкурентних узгоджених дій в економіці (на ринку) з власної ініціативи.

До попереджувальних методів вияву антиконкурентного узгодження належать:

⇒ оцінка передумов здійснення антиконкурентних узгоджених дій на певному ринку;

⇒ дослідження характеру взаємодії суб'єктів господарювання в рамках галузевих асоціацій чи інших об'єднань;

⇒ аналіз досвіду існування на ринку антиконкурентних узгодженостей у попередні періоди;

⇒ спостереження за посадовими особами, що полягає у моніторингу кар'єри окремих менеджерів, раніше задіяних у справах про антиконкурентні узгоджені дії; особи, що вже використовувати цей механізм обмеження конкуренції ймовірно скористаються ним знову;

⇒ взаємодія з іншими конкурентними відомствами чи іншими державними установами в середині країни, що дозволяє виявити ознаки антиконкурентних узгоджених дій, виходячи з практики господарювання досліджуваних суб'єктів господарювання на території інших країн, регіонів чи в інших сферах, оцінити законослухняність відповідних осіб;

⇒ медіа-моніторинг, що передбачає контент-аналіз преси, рекламних та інших оголошень, інтернет-форумів, виступів на конференціях, симпозіумах, семінарах та будь-

¹² Порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про звільнення від відповідальності за вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченого пунктом 1 статті 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (Порядок звільнення від відповідальності) : затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 25 червня 2012 р. 399-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/90082>

Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

яких інших публічних заяв учасників ймовірного узгодження, а також споживачів, що потерпають від антиконкурентної практики щодо фіксації цін та обміну інформацією про ціни; ідентичності дисконт-програм; розподілу ринків; шахрайства в ході проведення торгів; передачі замовлень між компаніями – квазіконкурентами; обмеження поставок тощо¹³.

Після того, як антиконкурентне узгодження виявлено органи Антимонопольного комітету проводять серію перевірок учасників антиконкурентних узгоджених дій, в ході яких збирають додаткову інформацію про вчинене порушення та перевіряють її щодо правильності здійсненої кваліфікації порушення. Тут застосовують *Кримський стандарт* (вперше був застосований АМК України при розгляді справи про порушення конкурентно-антимонопольного законодавства щодо антиконкурентних узгоджених дій в Автономній Республіці Крим наприкінці 2000 років) як набір критеріїв оцінки антиконкурентного узгодження. Цей стандарт містить такі критерії порушення:

- схожість дій конкурентів;
- антиконкурентний характер узгодженості;
- неможливість вчинення схожих дій у звичайних ринкових умовах (без попереднього неправомірного узгодження);
- обмеження конкуренції на ринку¹⁴.

У разі, коли вчинені суб'єктами господарювання узгоджені дії відповідають цим критеріям, приймається рішення про порушення законодавства про захист економічної

¹³ Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник / А.Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – С. 232–233.

¹⁴ Щодо підходів АМКУ при дослідженні ознак наявності колективного монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання. Інформаційна службова записка Від 22.10.2008 № 22-02/231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=143724&cat_id=42345

конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, що тягне за собою відповідальність порушників у вигляді:

– штрафу до 10 % доходу (виручки суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф, передбаченого ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції»;

– адміністративної відповідальності у вигляді штрафу на керівників підприємств-порушників у розмірі до 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, – до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян¹⁵;

– цивільної відповідальності у вигляді відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій.

Найбільший в економічній історії сучасної України штраф у сфері порушень законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій був накладений АМК України у розмірі 419 млн 359 тис. 814 грн на 14 деревообробних підприємств – учасників асоціації «Меблідеревпром» й саму асоціацію, що виступила організатором й координатором колективного домінування на ринку закупівлі необробленої деревини в Україні у 2011 році. Оскільки, починаючи з 2011 року необроблена деревина для потреб меблевої промисловості продавалася на відкритих спеціалізованих аукціонах, то асоціація «Меблідеревпром» взяла на себе функції з розподілу лотів між своїми чотирнадцятьма учасниками, в результаті чого понад 11 тисяч лотів необробленої деревини було закуплено в умовах майже

¹⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. №8073-Х (з наступними змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. – С. 166.

**Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій
суб'єктів господарювання**

повної відсутності конкуренції¹⁶. Неконкурентність торгів, вимірювана часткою їх переможців у загальній кількості учасників, протягом року зросла з 0,1 % до 81,3 %, а цінова конкуренція з боку членів асоціації набула спадного тренду, тоді як цінова конкуренція з боку незалежних учасників ринку зростала монотонно протягом перших трьох аукціонів, засвідчуючи наявність незадоволеного платоспроможного попиту на необроблену деревину в Україні (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

**Динаміка показників конкурентності закупівель
необробленої деревини в Україні, 2011 р.¹⁷ %**

Показник	Період проведення спеціалізованих аукціонів з продажу необробленої деревини			
	I кв. 2011 р.	II кв. 2011 р.	III кв. 2011 р.	VI кв. 2011 р.
Ступінь неконкурентності торгів (частка переможців торгів у загальній кількості учасників)	0,1	34,8	63,8	81,3
Частка лотів, проданих за умови цінової конкуренції з боку членів Асоціації «Меблідеревпром»	0,22	0,4	0,1	0,0
з боку незалежних суб'єктів господарювання	0,06	4,5	5,7	0,0

¹⁶ Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document%3fid=95114&schema=main>]

¹⁷Таблицю складено автором за матеріалами доповіді державного уповноваженого Антимонопольного комітету України Бараша М.Я. на III Форумі України з питань конкуренції 7–8 листопада 2012 року.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте економічний зміст концентрації суб'єктів господарювання. В яких формах вона здійснюється?
2. Проаналізуйте різні механізми реалізації антиконкурентних узгоджених дій. Поясніть, які з них приховують в собі більший ризик обмеження конкуренції, які – менший?
3. Охарактеризуйте чинну систему контролю концентрації суб'єктів господарювання в Україні. Надайте порівняльну оцінку ефективності заходів попереднього, поточного та наступного контролю концентрації.
4. Поясніть сутність, цілі та процесуальний механізм нотифікації концентрації суб'єктів господарювання в Україні.
5. Які види антиконкурентних узгоджених дій Ви знаєте? Розкрийте їх зміст.
6. Визначте передумови вчинення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання.
7. Які методи вияву антиконкурентних узгоджених дій існують у практиці роботи конкурентних відомств світу? Поясніть механізм роботи кожного із них.
8. Опишіть чинний в Україні порядок звільнення суб'єктів господарювання від відповідальності за антиконкурентні узгоджені дії.
9. За якими критеріями здійснюється оцінка антиконкурентного узгодження суб'єктів господарювання в Україні?
10. Яку відповідальність тягне за собою вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій.

Тестові завдання

1. **Що з названого належить до механізмів інкорпорованої концентрації?**
 - а) особиста унія;
 - б) узгоджені дії;
 - в) стратегічний альянс;
 - г) поглинання.

- 2. Нотифікація концентрації суб'єктів господарювання є складовою:**
- а) попереднього контролю концентрації;
 - б) поточного контролю концентрації;
 - в) наступного контролю концентрації;
 - г) правильної відповіді немає.
- 3. Концентрація потребує попереднього дозволу АМК України, якщо сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації перевищує:**
- а) 12 млн євро;
 - б) 12 млн грн;
 - в) 12 млн неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - г) 12 млн дол.
- 4. Форма координації ринкової поведінки між суб'єктами господарювання, які, не досягаючи стадії укладення формальної угоди, свідомо замінюють ризики, пов'язані з конкуренцією, практичною співпрацею між собою, орієнтованою на максимізацію їх сукупного прибутку, називається:**
- а) особистою унією;
 - б) картелем;
 - в) свідомим паралелізмом;
 - г) злиттям.
- 5. Що з названого належить до поведінкових передумов вчинення антиконкурентних узгоджених дій?**
- а) висока концентрація ринку;
 - б) однорідність продукції;
 - в) стабільність попиту;
 - г) мультиринкова взаємодія.

6. Які з названих методів вияву антиконкурентних узгоджених дій належать до групи методів реагування?

- а) оцінка передумов здійснення антиконкурентних узгоджених дій;
- б) медіа-моніторинг;
- в) програма «Ліненсі»;
- г) аналіз попереднього досвіду антиконкурентних узгодженостей.

Творчі завдання

Вісім молокопереробних підприємств, які разом займають домінуюче становище на товарному ринку заготівлі молока в межах однієї області, встановили однакову низьку закупівельну ціну на молоко. При цьому, незважаючи на зменшення власних витрат на молочну сировину, відпускну ціну на молочну продукцію відповідно знижено не було.

Визначте:

- 1) як кваліфікувати дії цих підприємств?
- 2) яке рішення повинен прийняти Антимонопольний комітет України у цьому випадку?

Державна реєстрація ПрАТ «Новий Формат» відбулася 12 квітня 2013 р. Засновниками ПрАТ «Новий формат» виступили:

- ПАТ «Еталон» із часткою 40% статутного фонду;
- ПАТ «СК «Класичне страхування» із часткою 40% статутного фонду;
- ПАТ «Торговий дім «ЛДК» із часткою 20% статутного фонду Товариства.

Обсяг сукупного товарообороту засновників ПрАТ «Новий Формат» за підсумками 2012 р. складає 792,6 млн грн. При

**Розділ 7. Контроль концентрації та узгоджених дій
суб'єктів господарювання**

цьому вартість активів ПАТ «Еталон» складає 314 млн грн, а вартість активів ПАТ «Торговий дім» ЛДК» відповідно – 19 млн грн.

Згідно з установчими документами ПрАТ «Новий Формат» здійснюватиме діяльність на ринку поліграфічних послуг м. А, на якому станом на момент концентрації не діє жоден з її учасників, а сам ринок поліграфічних послуг м. А є конкурентним.

Засновники ПрАТ «Новий Формат» звернулися до Антимонопольного комітету України із заявою про надання дозволу на створення ПрАТ «Новий Формат» у травні 2013 року, надавши всю необхідну інформацію щодо здійсненої угоди.

Визначте:

1) чи є в діях засновників ПрАТ «Новий Формат» ознаки порушення Закону України «Про захист економічної конкуренції»?

2) яке рішення за результатами розгляду заяви/справи про концентрацію має прийняти АМК України? Підготуйте проект відповідного рішення.

Розділ 8

АНТИМОНОПОЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним із найважливіших та найбільш актуальних напрямів антимонопольного регулювання є удосконалення регулювання підприємницької діяльності, яке має свою специфіку порівняно з антимонопольним регулюванням ринків. Йдеться про систему правових, адміністративних, профілактичних та інших заходів державного впливу на діяльність суб'єктів господарювання, на процеси, які є загрозливими з точки зору монополізації економіки, а також про особливий напрям здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. Об'єктом розгляду у цьому розділі є особливий регулюючий механізм, який підпорядковує інтереси суб'єктів підприємницької діяльності (виробників і постачальників) суспільним потребам та пріоритетам держави.

Основні категорії та поняття

Антимонопольне регулювання підприємницької діяльності, усунення конкуренції, обмеження конкуренції, істотне обмеження конкуренції, спотворення конкуренції, X-неефективність, суб'єкти та об'єкти антимонопольного регулювання підприємницької діяльності, нормативне антимонопольне регулювання підприємницької діяльності, організаційне антимонопольне регулювання підприємницької діяльності, заходи антимонопольного регулювання регламентуючого характеру, заходи антимонопольного регулювання заборонного характеру,

імперативні засоби антимонопольного регулювання, контролюючі засоби антимонопольного регулювання, демонополізація, структурна демонополізація, рекструктуризація, неструктурна демонополізація, ефективність антимонопольного регулювання підприємницької діяльності.

8.1. Сутність та основні способи впливу держави на діяльність монопольних структур

Антимонопольне регулювання можна розглядати з точки зору впливу держави на діяльність суб'єктів підприємництва з метою впорядкування соціально-економічних процесів, створення сприятливого середовища для реалізації потенціальних можливостей конкуренції. Академік НАН України В.М. Геєць наголошував, що «стан конкуренції в економіці найтісніше пов'язаний з діяльністю держави. Держава визначає законодавчі антимонопольні обмеження і володіє механізмами, здатними запобігати або, навпаки, підтримувати недобросовісну конкуренцію. Крім того, проводячи економічну політику, держава може *de facto* встановити певні «правила гри» на економічному полі, серед яких умови конкуренції є одними з найважливіших»¹.

Важливою складовою державного антимонопольного контролю та регулювання є антимонопольне регулювання підприємницької діяльності. Суть *антимонопольного регулювання підприємницької діяльності* полягає у застосуванні державою системи організаційно-правових способів впливу на діяльність конкретних монопольних утворень, протидії спотворенню процесу конкуренції з боку монополії. Антимонопольне регулювання передбачає у цьому сенсі діяльність держави щодо попередження та недопущення небажаних явищ і процесів, пов'язаних із монополізмом, і спрямоване на

¹ Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць. – К. : НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – С. 431.

діяльність підприємницьких та природних монополій. Це означає, що держава за допомогою антимонопольних норм створює для всіх суб'єктів підприємництва певні «правила гри». Останні є сукупністю умов, форм та способів господарювання. При цьому норми матеріального права встановлюють права та обов'язки суб'єктів підприємництва, регулюють їх змістовну сторону. Норми процесуального права регулюють порядок (процедуру) діяльності уповноважених органів державної влади і суб'єктів підприємництва щодо реалізації норм матеріального права.

Економічна конкуренція виникає і розвивається у підприємницькому середовищі. Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Правовою основою підприємництва є свобода підприємницької діяльності. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом.

Ст. 44 Господарського кодексу України визначені принципи підприємницької діяльності: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд².

Законодавством України чітко зафіксовані напрями та форми державного контролю та нагляду за господарською діяльністю суб'єктів підприємництва. Суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, що не суперечить законодавству. Суб'єкти господарювання підлягають державній реєстрації відповідно до закону. Держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів підприємництва у таких сферах: збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин – за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності; фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин – за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни; цін і ціноутворення – з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги; монополізму та конкуренції – з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства; земельних відносин – за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства – за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів; виробництва і праці – за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності; споживання – за якістю і безпечністю продукції та послуг; зовнішньоекономічної діяльності – з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

² Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються. Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно та оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

Необхідність антимонопольного регулювання підприємницької діяльності обумовлена низкою причин, зокрема: по-перше, негативні наслідки функціонування монопольних утворень; по-друге, більш висока ефективність заходів профілактичного (упереджувального) характеру, ніж боротьба з наявним монополізмом; по-третє, існування такого об'єктивного явища, як природна монополія, що має як негативні, так і позитивні наслідки.

З позицій сутності антимонопольного регулювання підприємницької діяльності важливо розрізнити такі поняття:

- *усунення конкуренції* – як повного чи істотного припинення змагальності між конкурентами, внаслідок чого покупці (продавці) позбавляються можливостей вибрати між продавцями (покупцями);
- *обмеження конкуренції* – як зменшення впливу визначальних для конкуренції факторів внаслідок виникнення або посилення у відповідних суб'єктів підприємництва ринкової влади, що характеризується в кожному конкретному випадку відповідними якісними та кількісними показниками залежно від кон'юнктури ринку;
- *істотне обмеження конкуренції* – як будь-якого усунення конкуренції;
- *спотворення конкуренції* – як будь-яких дій, що призвели до усунення конкуренції.

Негативні наслідки функціонування монопольних утворень проявляються насамперед у значних втратах суспільства від монополізму (чисті втрати добробуту, X-неефективність, стримування соціально-економічного і науково-технічного роз-

витку) та у проблемах, пов'язаних зі зловживанням монополюним (домінуючим) становищем. *X-неефективність* має місце, коли виробництво здійснюється не з мінімально можливими при даному рівні технології витратами. Посилення монополюних тенденцій в економіці України пов'язано з недостатнім рівнем розвитку ринкової інфраструктури, яка забезпечує доступ суб'єктів підприємництва до земельних ділянок, торговельних площ, фінансових ресурсів, інформації про ринкову кон'юнктуру, засобів рекламування.

Чисті втрати добробуту виникають через неповне використання ресурсів і скорочення монополією випуску продукції. Х. Лейбенстайн у 1966 р. розробив мікроекономічну концепцію *X-фактора*, або *X-ефективності*. Харві Лейбенстайн (1924–1992) – американський економіст, основоположник концепції *X-ефективності* діяльності фірми.

X-неефективність має місце тоді, коли максимальна виробнича ефективність не досягається через більш високі витрати монополії. Х. Лейбенстайн виділив чотири головні компоненти *X-фактора*: індивідуальну, внутрішньофірмову, зовнішню мотивацію і, крім того, особливості використання ресурсів, що не надходять до ринкового обороту³.

Стимування соціально-економічного і науково-технічного розвитку означає, що: монополіст не зацікавлений у зниженні витрат, впровадженні нових досягнень науково-технічного прогресу. Значні кошти і зусилля монополії витрачають на збереження і зміцнення своєї ринкової влади, що стримує загальний економічний прогрес. Зловживання монополюним (домінуючим) становищем підприємців на ринку полягає у встановленні монополюних та дискримінаційних цін (тарифів, розцінок), що призводить до порушення прав споживачів і конкурентів.

Суб'єктами антимонопольного регулювання підприємницької діяльності (рис. 8.1) є: держава та її інституційні органи (законодавчі, виконавчі, судові різних рівнів).

³ Leibenstein H. Allocative efficiency vs. «X-efficiency» / H. Leibenstein // Amer. Econ. Rev. – 1966. June. – P. 392–415.

Державне антимонопольне регулювання

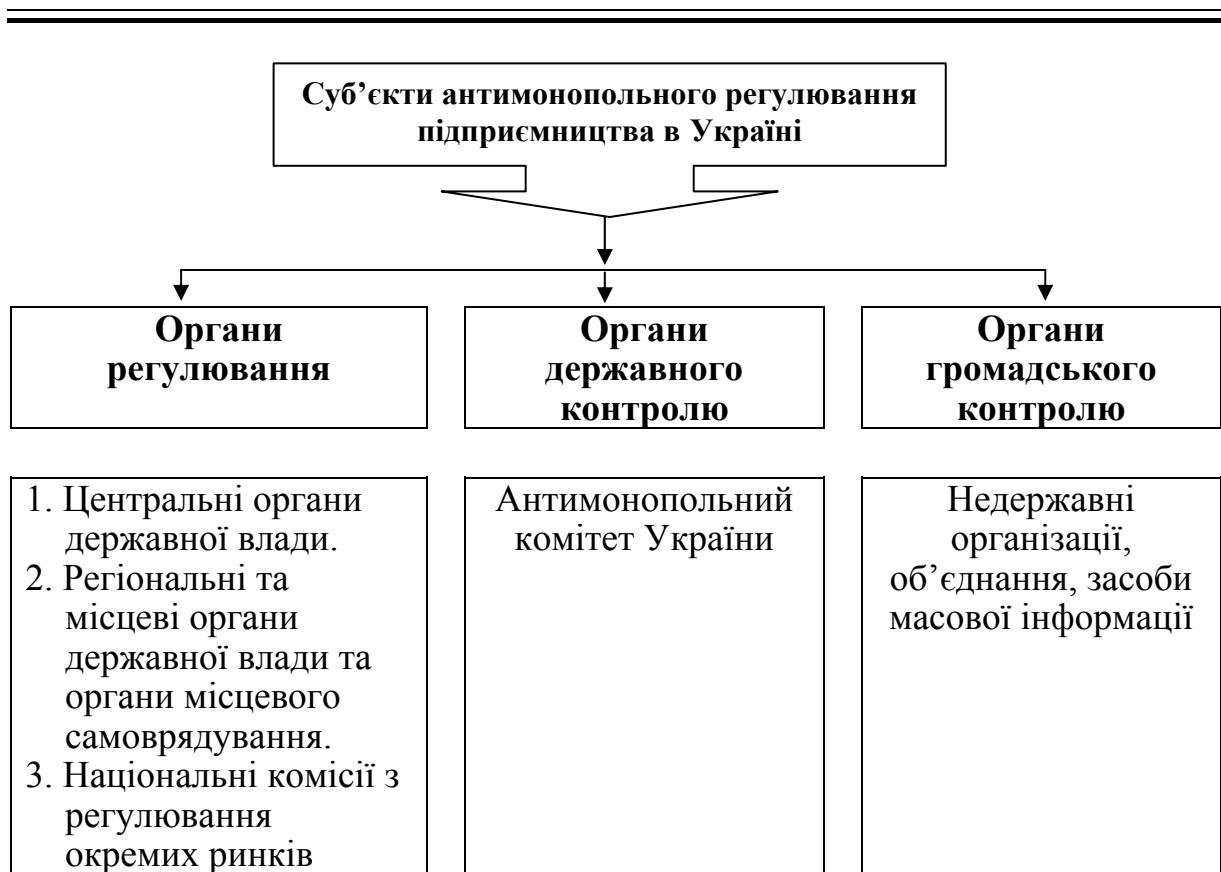

Рис. 8.1. Основні суб'єкти антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в Україні

Проблема оптимізації дій державних органів влади в економіці сьогодні є актуальною для України. При цьому основним завданням, перш за все, є зруйнування тотального контролю держави над діяльністю суб'єктів підприємництва. В умовах надмірного тиску владних структур на підприємницьку діяльність виникає, як зазначав У. Баумоль, феномен «деструктивного підприємництва»⁴. Завдяки заходам державного впливу на діяльність монопольних структур в Україні будуть сформовані основи ефективного ринкового конкурентного середовища.

Антимонопольне регулювання підприємницької діяльності є засобом адміністративного, упереджуючого обмеження монополізму окремих суб'єктів підприємництва і підтримки конкуренції. Метою антимонопольного регулю-

⁴ Baumol W. J. Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive// Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, No 5. – P. 893–921.

вання підприємницької діяльності є: захист інтересів споживачів і суспільства в цілому від негативних наслідків монопольної діяльності суб'єктів підприємництва та сприяння розвитку конкуренції. Антимонопольне регулювання підприємницької діяльності узгоджує приватні інтереси (цілі та форми дій окремих суб'єктів підприємництва на ринку) із публічними інтересами (цілями та формами економічної політики держави).

Об'єктами антимонопольного регулювання підприємництва в Україні виступають інституційна структура підприємницької діяльності та поведінка суб'єктів підприємництва. Держава здійснює вплив на діяльність монопольних структур (рис. 8.2).

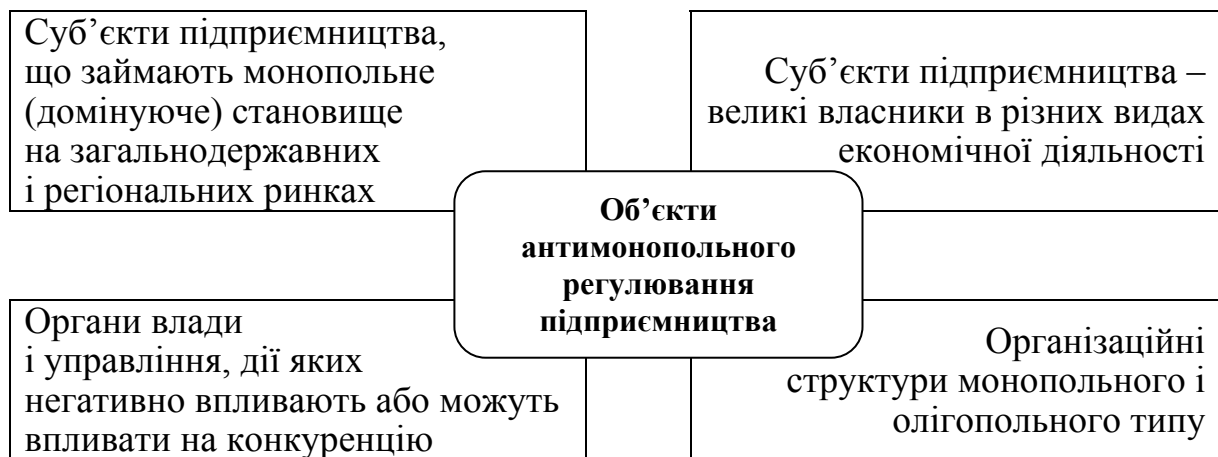

Рис. 8.2. Об'єкти антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в Україні

Способи впливу держави на діяльність монопольних структур проявляються у двох формах: нормативній та організаційній. *Нормативні способи державного антимонопольного впливу (регулювання)* – встановлення в нормативно-правових актах конкурентних правил для суб'єктів підприємництва. Цю функцію державного управління насамперед повинно виконувати конкурентне право.

Організаційні способи державного антимонопольного впливу (регулювання) полягають у створенні певних органів

державної влади з наданням їм відповідних повноважень. Суб'єктом антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в Україні виступає держава в особі відповідальних за вироблення і реалізацію антимонопольної політики органів законодавчої та виконавчої влади. Державний контроль за діяльністю підприємців-монополістів покладено на Антимонопольний комітет. Громадський контроль здійснюють недержавні організації та об'єднання, засоби масової інформації.

Основними способами впливу держави на діяльність монопольних структур можна вважати: безпосереднє державне регулювання на конкретних монополізованих ринках, цінове регулювання, встановлення граничних рівнів цін, торговельних, постачально-збутових надбавок і націнок, граничних нормативів рентабельності, декларування зміни цін тощо; державне регулювання якості продукції підприємств-монополістів шляхом встановлення певних показників і параметрів (розробка стандартів, норм, правил і показників якості у виробництві продукції та її реалізації, виконанні робіт, наданні послуг), забезпечення необхідних обсягів товарів на ринку та доступу всіх суб'єктів підприємництва до товарів, що постачаються монополістичними утвореннями; регулювання забезпечення товарами специфічних груп споживачів і регіонів; укладання державних контрактів та державного замовлення; тарифне регулювання імпорту та експорту товарів, що закупаються або реалізують монопольні структури; санкції за вчинені порушення; спеціальні виключення щодо певних видів діяльності тощо.

Отже, антимонопольне регулювання підприємницької діяльності – це вплив відповідних органів на діяльність монопольних структур – підприємницьких та природних монополій з метою недопущення, обмеження та усунення негативних наслідків монополізму, забезпечення нормального конкурентного середовища та захисту інтересів суб'єктів підприємництва.

Антимонопольне регулювання підприємницької діяльності базується на певних принципах – базових вихідних

положеннях, що обумовлюють цілеспрямований вплив держави на діяльність підприємницьких та природних монополій. Основними *принципами антимонопольного регулювання* підприємницької діяльності є такі: принцип імперативності (від лат. «владний»); принцип заборони; принцип контролю; принцип об'єктивності (неупередженості); принцип оперативності; принцип транспарентності (від лат. «прозорість»), гласності, відкритості процедур; принцип превентивності (від лат. «запобіжний, упереджувальний»).

Нові перспективи для більш ефективного впливу держави на підприємницьку діяльність забезпечує впровадження механізмів державно-приватного партнерства, які забезпечують рівноправну співпрацю між публічним і приватним секторами національного господарства⁵.

8.2. Методи та інструменти здійснення антимонопольного регулювання діяльності суб'єктів господарювання

Антимонопольне регулювання – це сукупність методів та інструментів, що є у розпорядженні держави, щодо регламентації, регулювання та контролю за діяльністю підприємців-монополістів з метою упередження небажаних процесів, захисту законних інтересів економічних суб'єктів й розвитку конкуренції.

Реалізація основних напрямів антимонопольного регулювання підприємницької діяльності здійснюється за допомогою певних інструментів та методів. Інструменти антимонопольного регулювання підприємницької діяльності вбудовані окремим блоком у систему економіко-правового інструментарію державного регулювання економіки. Основу застосування інструментів антимонопольного регулювання

⁵ Про державно-приватне партнерство [Електронний ресурс] : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2404-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

підприємницької діяльності становлять такі дії державних органів, як дозвіл, заборона, примус.

Методи антимонопольного регулювання підприємницької діяльності включають заходи різноманітного характеру: регламентуючі (нормативно-правові та процесуальні), імперативні (прямі, адміністративні), контролюючі та профілактичні (рис. 8.3).

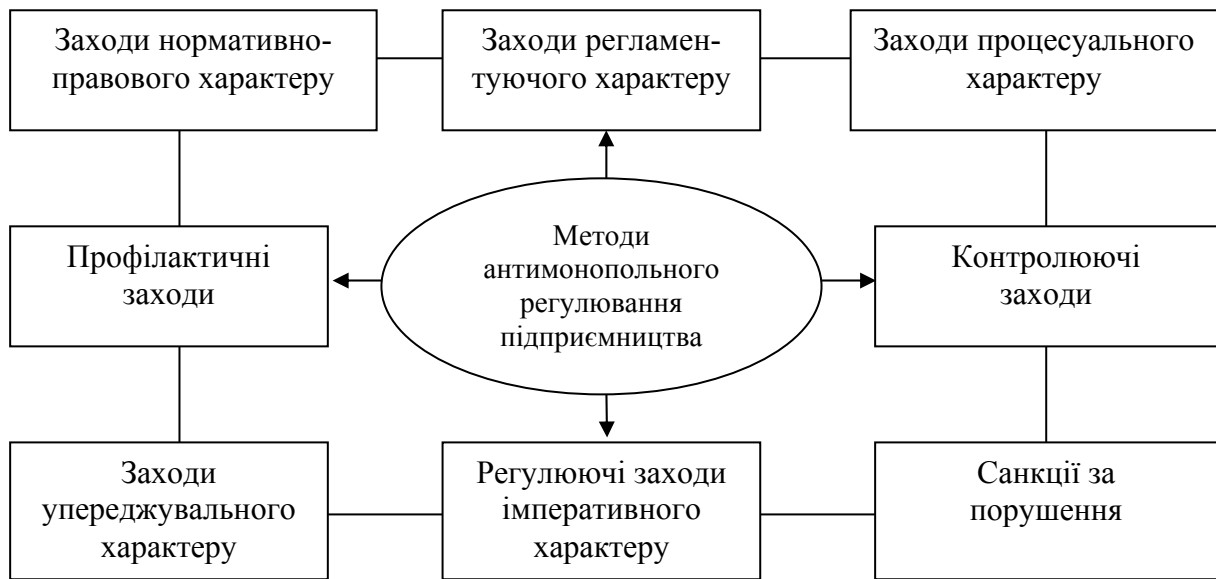

Рис. 8.3. Класифікація методів антимонопольного регулювання підприємницької діяльності

Заходи регламентуючого характеру передбачають встановлення певних правил і процедур за допомогою законів, інших нормативно-правових, нормативно-інструктивних та інших документів, у тому числі заходи заборонного та процесуального характеру. До заходів заборонного характеру вітчизняне законодавство відносить заборону зловживань монопольним становищем, антиконкурентних узгоджених дій, дискримінації суб'єктів господарювання чи обмеження їх діяльності та ін. Заходи заборонного характеру передбачають визначення та заборону конкретних видів порушень антимонопольного законодавства.

Процесуальні заходи антимонопольного регулювання передбачають: регламентацію засад і норм діяльності АМК

України, процедуру взаємодії суб'єктів підприємництва з АМК України, ведення переліку підприємств-монополістів, визначення видів відповідальності за порушення конкурентно-антимонопольного законодавства, процедуру їх накладання, встановлення відповідних процедур у розгляді заяв, справ про порушення конкурентно-антимонопольного законодавства тощо.

Антимонопольні заходи контролюючого характеру передбачають контроль за рівнем концентрації суб'єктів господарювання, державний контроль за ціноутворенням монополістичних та олігополістичних утворень, контроль за дотриманням антимонопольних вимог у процесі трансформації власності, контроль за дотриманням стандартів, норм, правил щодо продукції та послуг монополістів, контроль за дотриманням антимонопольних вимог у прийнятті рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю тощо. Під поняттям «антимонопольні вимоги» розуміються вимоги законодавства України про захист економічної конкуренції та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність суб'єктів підприємництва у сфері конкуренції.

Антимонопольні заходи профілактичного (упереджувального) характеру передбачають: попередній контроль за рівнем концентрації суб'єктів господарювання, узгодження проектів документів суб'єктів господарювання, органів державної влади та самоврядування щодо дотримання антимонопольних вимог, надання органами АМК України пропозицій щодо внесення антимонопольних вимог у відповідні нормативно-правові документи, інформаційно-роз'яснювальна робота органів АМК України.

Органи АМК України не обмежуються припиненням допущених порушень законодавства про захист економічної конкуренції, а домагаються усунення причин цих негативних явищ.

Методи антимонопольного регулювання підприємницької діяльності знаходять свій прояв у певних регулюючих інструментах. Виділяють прямі і непрямі *інструменти антимо-*

нопольного регулювання. До прямих інструментів належать: адміністративні – контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, протидія недобросовісній конкуренції та ін.; юридичні – встановлення обов'язкових для виконання норм щодо припинення незаконних дій, штрафи, санкції. До непрямих інструментів належать: фінансово-кредитні – фінансовий і податковий вплив на ділову активність суб'єктів підприємництва; роз'яснення принципів цивілізованої конкуренції та ін.

Останніми роками в міжнародній практиці антимонопольного регулювання поширення набули інструменти «поблажливості» (пом'якшення відповідальності), які спрямовані на виявлення і припинення картельних змов завдяки звільненню від покарання або пом'якшенню покарання окремих учасників картелю. У багатьох юрисдикціях розроблені програми, в яких пом'якшення відповідальності має на меті, спираючись, зокрема, на внутрішні проблеми картелів, заохотити певних порушників до зізнання та притягнення до відповідальності їхніх співучасників доказами, отриманими «з перших рук» від безпосередніх «інсайдерів». За надання такої інформації інформаторам обіцяють зменшити штрафи, покарання і навіть повністю звільнити від покарання⁶.

В ЄС традиційно увага приділяється інструментам антимонопольного регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання. Заходи щодо моніторингу й контролю за державною допомогою з моменту укладання Договору ЄС розвинулися в окрему велику систему, яку можна порівняти за масштабами і значущістю із загальною системою антимонопольного законодавства. Моніторинг і контроль за державною допомогою необхідні для більш ефективного контролю за витратою коштів з державного бюджету⁷.

⁶ Бараш М. Ефективним конкурентним органам притаманний ряд суттєвих особливостей / М. Бараш // Конкуренція. Вісник Антимонопольного Комітету України. – 2011. – № 3. – С. 48.

⁷ Бараш М. Щодо деяких аспектів запровадження антимонопольної політики в умовах кризових явищ в економіці США / М. Бараш, В. Венгер // Конкуренція. Вісник Антимонопольного Комітету України. – 2010. – № 1. – С. 51–57.

Проблема антимонопольного регулювання підприємницької діяльності бере свій початок із високого рівня монополізації й олігархізації української економіки, коли монополістичні утворення формувалися державними структурами «згори». Державні органи не тільки не перешкоджали, але й активно сприяли монополізації на основі олігархічного капіталу⁸. Олігархія (грец. *ὀλιγαρχία* (oligarchia), від дав.-гр. *ὀλίγος* (oligon) «небагато», та дав.-гр. *ἀρχή* (arche) «влада» – влада небагатьох) – політико-економічний режим, за якого економічна влада належить невеликій, непрозорій та тісно згуртованій групі осіб – великих власників.

Олігархічний капітал виник в економіці України внаслідок нецивілізованих та неефективних механізмів приватизації, що негативно позначилося на діловій активності основної маси суб'єктів підприємництва. Приватизація в Україні не створила умов для легалізації капіталу і власності. Олігархічний капітал надалі зміцнився на основі непрозорих відносин між державною владою та бізнесом. Процедура легалізації вітчизняного капіталу як необхідної умови розвитку ефективної конкуренції потребує більш прозорих правил поведінки всіх суб'єктів підприємництва і в умовах української економіки є дуже складним процесом.

Монополізація багатьох вітчизняних ринків обумовлюється такими економічними причинами, як: існування високих бар'єрів входження – висока фондомісткість, обмеженість ресурсів, обмеження попиту. Дія цих об'єктивних чинників поглиблювалася в Україні насамперед підтримкою вищими державними органами певних підприємств і компаній.

Стан монополізму в економіці України зумовлює використання спеціальних шляхів демонополізації. Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції була прийнята Верховною Радою України 21 грудня 1993 р. Указом Президента України від 21 березня 1995 р. було

⁸ Пасхавер О.І. Великий управлінський капітал: взаємовідносини з владою та суспільством / О.І. Пасхавер, Л.Г. Верховодова, К.М. Агеєва. – К. : Дух і літера, 2007. – С. 11.

створено Міжвідомчу комісію з питань демонополізації економіки, що до 2001 р. була постійно діючим органом, спеціально створеним для координації дій міністерств, відомств, інших державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері демонополізації.

Демонополізація – комплекс економічних, правових та адміністративних заходів держави, спрямованих на обмеження і послаблення монополістичних тенденцій в економіці. Обмеження монополісної діяльності в підприємницькій сфері передбачає безпосереднє державне антимонопольне регулювання діяльності конкретних монополісних утворень шляхом централізованого встановлення кількісних та якісних параметрів. Демонополізація економіки – це здійснюваний державою комплекс заходів, у тому числі примусових, спрямованих на зниження рівня монополізації підприємницької діяльності. Завдання демонополізації: збільшення кількості суб'єктів підприємництва, які конкурують на ринках, обмеження або припинення монополісної діяльності суб'єктів підприємництва.

У 1990-х роках особлива увага приділялася структурним способам демонополізації: (децентралізація управління, ліквідація організаційних структур монополісного типу, поділ монополісних утворень). *Структурна демонополізація* передбачає істотні зміни у структурі діючих на ринку суб'єктів підприємництва шляхом поділу чи ліквідації існуючих монополісних утворень, розмежування профільної та непрофільної діяльності монополій і виділення на самостійний баланс колишніх непрофільних підрозділів монополій у разі можливості й економічної доцільності з метою сприяння розвитку конкуренції.

Однак у сучасних умовах вирішальне значення набувають методи та інструменти *неструктурної демонополізації*, яка є складнішою у проведенні і спрямованою, в першу чергу, на: зниження чи усунення бар'єрів, що обмежують вступ на ринок нових підприємств і тим самим заважають розвитку конкуренції; стимулювання входження на ринок і створення

нових суб'єктів підприємництва з метою збільшення кількості конкурентів і тим самим послаблення ринкової влади діючих підприємств; відмову від втручання державних органів у справи підприємницьких структур. Головне значення має істотне обмеження і жорстке регламентування функцій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю стосовно суб'єктів підприємництва. Йдеться також про суттєве скорочення переліку видів підприємницької діяльності, які підлягають ліцензуванню; скасування, обмеження податкових і кредитних пільг, державних дотацій і субсидій, які надаються монопольним утворенням та ін. Сучасні монополії створюються шляхом надання їм податкових пільг, державного замовлення, державних кредитів, забезпечення ресурсами за рахунок бюджетних коштів. Дж. Стіглиць з приводу надання податкових преференцій суб'єктам підприємництва зауважував, що «просто зниження податків призначене не для стимулювання економіки, а для передавання грошей тим, у кого їх і так багато»⁹. Справа в тому, що податкову пільгу нерідко суб'єкти підприємницької діяльності розглядають як «подарунок» держави у вигляді додаткового прибутку, який використовують не на інноваційно-інвестиційні потреби, а на власне споживання.

Позиції України у міжнародних рейтингах перспектив розвитку підприємництва є дуже низькими. У рейтингу ступеня легкості ведення бізнесу «Doing Business» Україна займала у 2014 році 112 місце із 185 країн, що були включені у рейтинг, у 2013 році – 140 місце (додатки В, Д)¹⁰.

Обрання тих чи інших способів, методів та інструментів демонополізації зумовлено цілою низкою причин, серед яких можна виділити напрям реалізації державної економічної політики, характер товарного ринку, на якому вони проводяться, поточний стан економічної кон'юнктури тощо.

⁹ Стиглиць Дж. Ревущие девяностые / Дж. Стиглиць. – М. : Современная экономика и право, 2005. – С. 380.

¹⁰ Doing Business 2013: Doing Business is a More Transparent World. – The International Bank for Reconstruction and Development & The World Bank, 2013. – P. 7.

Деконцентрація – політика поділу великих компаній з метою зниження рівня концентрації в галузі. Деконцентрація періодично проводиться в усіх країнах, особливо в періоди підвищеної активності процесів злиттів (поглинань). Структурна політика деконцентрації може супроводжуватися значними втратами економічної ефективності. Деконцентрація ускладнюється тим, що великі підприємства займають вагомі місця на відповідних ринках, виробляючи значні обсяги продукції. Часто високу концентрацію та зростання підприємств (компаній) в економіці України було досягнуто не ринковими зусиллями, а наближенням до державних владних структур. За таких умов деконцентрація матиме суперечливі наслідки.

Основними шляхами *реструктуризації (реорганізації)* великих корпоративних компаній (холдингових компаній) є: дроблення компаній; створення нових підприємств. Реорганізація рідко коли ініціюється самим олігархічним капіталом, оскільки сприяння розвитку конкуренції не є метою функціонування найбільшого суб'єкта підприємництва. Примусова реорганізація корпоративних компаній (холдингових компаній) може здійснюватися за рішенням державних або судових органів у випадках, коли вичерпані всі інші можливості поліпшення конкурентних відносин на товарному ринку.

Як відомо, у 1990-х роках, враховуючи, що розукрупнення може негативно позначитися на конкурентоспроможності вітчизняних компаній зі значним науково-технічним та експортним потенціалом, порушити виробничо-технічні зв'язки, державою було визнано доцільним зберегти як цілісні комплекси «Мотор-Січ», «Дніпроазот», «АвтоЗаЗ», акціонерне товариство «Укрнафта» та інші, що мало позитивні наслідки для української економіки. Однак, у багатьох випадках у ці роки у ході демонополізації в економіці не вдалося уникнути помилок, коли відбувався розрив технологічних ланцюгів, виникали неконкурентоспроможні підприємства.

У 1990-х роках АМК України брав участь у процесах демонополізації також шляхом узгодження і надання висновків

до проектів нормативних документів. Особливо ефективним інструментом стало використання повноважень із контролю за процесами перетворень державної власності, а також надання дозволу на створення холдингових компаній. Серед них – «АвтоКРАЗ», «Луганськтепловоз», «Завод ім. Малишева», «Донбасантрацит» та ін.

8.3. Визначення ефективності антимонопольного регулювання

Для уточнення змісту поняття «ефективність антимонопольного регулювання» важливо звернути увагу на деякі особливості результатів (ефектів запровадження відповідних методів та інструментів), а також на специфіку витрат, пов'язаних з ними. Під «ефектом», «результатом» антимонопольного регулювання розуміють насамперед абсолютні показники його здійснення. Ефективність антимонопольного регулювання характеризується передусім відносними показниками – вона пов'язана з ефектами через витрати ресурсів на реалізацію необхідних заходів державної антимонопольної політики та адміністративні витрати.

Як відомо, термін «ефективність» стосовно проблем регулювання трактується неоднозначно. В англійській літературі разом із поняттям «effectiveness», що означає ефективність, часто використовується поняття «efficiency», яке перекладається як результативність. Крім того, останнім часом широко вживається поняття «performance» (перекладається як ступінь ефективності функціонування), що дозволяє ввести у визначення ефективності якісний аспект. Ефективність – це співвідношення отриманих результатів і сумарних ресурсних витрат на їх досягнення.

Для визначення *ефективності антимонопольного регулювання* можуть використовуватися різні методи: 1) порівняння наслідків та умов функціонування регульованого і

нерегульованого ринків; 2) використання варіацій ступеня інтенсивності регульованих обмежень на одному і тому самому ринку чи в одній і тій самій галузі; 3) контрольовані експерименти – проведення регулюючих заходів у невеликих масштабах із метою визначення впливу конкретного засобу на поведінку суб'єкта підприємництва; 4) моделювання поведінки суб'єкта підприємства і ринків із різними умовами функціонування тощо.

Підвищенню ефективності антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в Україні сприятиме реалізація таких заходів: вдосконалення нормативно-правових та нормативно-методичних засад антимонопольного регулювання; покращання інформаційної бази антимонопольного регулювання; підвищення відповідальності суб'єктів підприємництва; створення перешкод для входження на ринок тощо; вдосконалення процесуальних засад антимонопольного регулювання, зокрема, розгляду справ, забезпечення гласності, публічності, транспарентності (прозорості) регулювання; посилення дієвості попереднього державного контролю за створенням нових монополістичних структур, фінансово-промислових груп та великих корпорацій; покращання регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, в першу чергу, цінового; посилення впливу антимонопольних органів на контроль за дотриманням прав споживачів тощо; посилення взаємодії і координації діяльності АМК України та інших органів виконавчої влади щодо антимонопольного регулювання; вдосконалення контролю за діями органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на незаконне обмеження свободи підприємницької діяльності, утруднення переміщення товарів, капіталів, робочої сили; істотне підвищення результативності конкурсних засад отримання державного замовлення; упорядкування системи державної підтримки (допомоги) окремих суб'єктів господарювання тощо.

Ефективність функціонування інституту антимонопольного регулювання буде залежати також і від існування низки загальних правил, які є обов'язковими для виконання в будь-якому випадку (порушення *per se*). Тобто це такі види монопольної діяльності, які законодавцем віднесені до *апріорі* нелегальних дій суб'єктів господарювання та при вирішенні конкретних антимонопольних справ не вимагають здійснення порівняльного аналізу наслідків такої діяльності стосовно позитивного ефекту для суспільних інтересів.

Економічний ефект прийнятих органами АМК України рішень визначається як різниця між коштами, які споживачі мали би сплатити у випадку тривання порушень, зокрема зловживань монопольним (домінуючим) становищем, антиконкурентних узгоджених дій, і фактичними витратами, яких вони зазнали.

У ст. 6, 10 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачено можливість здійснення порівняльної оцінки того, наскільки прояви тієї чи іншої ринкової влади компенсуються перевагами, до яких вона призводить завдяки вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару, техніко-технологічного, економічного розвитку, розвитку малих або середніх підприємств та ін.

Важливим є пошук більш ефективних заходів примусу суб'єктів підприємництва – монополістів до цивілізованої поведінки, зокрема на основі регулювання цін і тарифів.

Ефективність антимонопольного регулювання не може визначатися лише розмірами штрафів, накладених АМК України на суб'єктів підприємницької діяльності. Для АМК України розмір санкцій, що застосовуються до правопорушників, ніколи не був і не є самоціллю.

Зауважимо, що антимонопольне регулювання підприємницької діяльності є недосконалим навіть у розвинених країнах. Так, в антимонопольних органах не вистачає наукових та юридичних підстав для ефективної діяльності; недосконалою і неповною є інформаційна база (у більшості випадків

перевірка фінансових розрахунків і бухгалтерських документів підприємств-монополістів базується на даних, які надають самі підприємства). Крім того, за умов наявності значного тіньового сектора офіційна статистична інформація теж не завжди є достовірною. Тому ефективність подібного регулювання часто є невисокою.

Антимонопольне регулювання підприємницької діяльності не завжди є досконалим і вмотивованим. Йдеться про фіаско (провали, дисфункції) держави та антимонопольного регулювання – випадки, коли держава не в змозі забезпечити ефективний розподіл та використання обмежених суспільних ресурсів. Такі провали, або фіаско, пов'язані із: обмеженістю, неповнотою інформації; недосконалістю політичного процесу; бюрократизацією державного апарату; нездатністю державних структур повністю передбачати наслідки прийнятих політичних рішень. Отже, доцільні межі антимонопольного регулювання слід визначати як компроміс між провалами ринку та наявністю провалів держави.

Завданням антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в сучасних умовах є не заборона монополії як такої, а припинення економічних та соціально шкідливих видів монополістичної практики, зловживань монопольним становищем на ринку. Монополіст – це не обов'язково велике підприємство (фірма), а підприємство будь-якого розміру, що виключає або істотно обмежує конкуренцію.

Негативно позначаються на ефективності антимонопольного регулювання підприємницької діяльності спотворення механізмів конкуренції внаслідок критичних масштабів тінізації діяльності економічних суб'єктів в Україні, що погіршує бізнес-клімат й інвестиційну привабливість національного господарства¹¹. Занадто складною й обтяжливою для підприємницького середовища є система отримання різних

¹¹ Рубин Ю.Б. Теория и практика предпринимательской конкуренции / Ю.Б. Рубин. – М. : Маркет ДС. – 2010. – С. 15.

дозволів, лімітів, ліцензій, державних актів, їх реєстрація, виконання судових рішень та інших дозвільних документів.

Одним із найважливіших шляхів підвищення ефективності антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в Україні є спрощення дозвільної системи у сфері господарювання¹². Останніми роками ставиться завдання практичного застосування принципу «регуляторної гільйотини», що допоможе значною мірою скоротити кількість дозволів, ліцензій і вимог до ведення підприємницької діяльності.

Як відомо, Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV з відповідними змінами і доповненнями визначив правові й організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності і встановив порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру (ДДХ)¹³. Законом України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 травня 2011 р. №3392-VI (набрав чинності з 01.01.2012) визначено вичерпний перелік ДДХ і встановлено заборону вимагати від суб'єктів господарювання отримання документів дозвільного характеру, необхідність отримання яких не передбачена законом¹⁴.

Підвищення ефективності антимонопольного регулювання сприяють інструменти *адвокатування конкуренції*, пов'язані із встановленням конструктивного діалогу антимонопольних органів з всіма верствами суспільства щодо значення конкуренції та антимонопольного регулювання.

¹² Державна політика з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності : довідник (оновлений) / М.Ю. Бродський, О.Ю. Потімков, Г.М. Яцишина та ін. – К., 2012. – 258 с.

¹³ Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua

¹⁴ Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Закон України від 19.05.2011 №3392-VI. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.

Питання для самоконтролю

1. Якими є негативні наслідки функціонування монополій? Що означає «втрати суспільства від монополії» та «Х-неефективність»?
2. Якими є цілі антимонопольного регулювання підприємницької діяльності?
3. У чому полягає суть антимонопольного регулювання підприємницької діяльності? На яких принципах воно будується?
4. Що є об'єктами антимонопольного регулювання підприємницької діяльності?
5. Хто є суб'єктами антимонопольного регулювання підприємницької діяльності?
6. Якими є способи регулювання монопольної діяльності суб'єктів підприємництва?
7. Назвіть сутність та основні способи демонополізації економіки.
8. В яких випадках монопольні утворення можуть підлягати реструктуризації?
9. Назвіть основні методи визначення ефективності антимонопольного регулювання.
10. Якими є основні шляхи підвищення ефективності антимонопольного регулювання в Україні?

Тестові завдання

1. **Об'єктами антимонопольного регулювання підприємницької діяльності є:**
 - а) суб'єкти господарювання, що займають монопольне становище як на загальнодержавних, так і на регіональних ринках України;
 - б) монополізовані ринки у визначених територіальних і товарних межах;

- в) органи влади і управління, дії яких негативно впливають або можуть впливати на конкуренцію;
- г) організаційні структури монопольного типу.

2. Державний захист прав споживачів безпосередньо є компетенцією:

- а) АМК України;
- б) АМК України та його територіальних відділень;
- в) Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів.

Творчі завдання

1. Охарактеризувати основні проблеми державного регулювання монополістичної діяльності в Україні.

2. Дослідити тенденції та фактори ефективності антимонопольного регулювання підприємницької діяльності в економіці України.

Розділ 9

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА МОНОПОЛЬНИМ ЦІНОУТВОРЕННЯМ

Світовий досвід беззаперечно свідчить, що формування та встановлення цін на продукцію, товари й послуги є одним з найважливіших показників розвитку конкуренції та індикатором стану економіки. Ціна є основним механізмом, який забезпечує пропорційність розвитку виробництва, єдність матеріальних інтересів виробників і споживачів, конкурентоспроможність окремих підприємств, галузей та національної економіки в цілому.

Поєднання ринкового механізму саморегулювання, державного регулювання та формування ефективних інститутів, які б забезпечували реалізацію національних інтересів розвитку української економіки покладено в основу політики ціноутворення. Організація контролю з боку державних органів за додержанням дисципліни цін всіма суб'єктами господарювання, зокрема монопольними утвореннями, спрямована на забезпечення захисту економічної конкуренції та є необхідною запорукою функціонування та розвитку ефективного конкурентного середовища в Україні.

Контроль за монопольним ціноутворенням є одним з основних напрямів роботи Антимонопольного комітету України, оскільки зловживання цінового характеру є найпоширенішими видами зловживань монопольним (домінуючим) становищем.

Основні категорії та поняття

Цінова політика, державне регулювання цін, державний контроль за цінами, монопольне ціноутворення, монопольно висока ціна, монопольно низька ціна покупця, декларування зміни ціни, дискримінаційна ціна, дослідження монопольного ціноутворення, ознаки монопольного ціноутворення, відхилення цін, суттєве відхилення цін, доказ монопольного ціноутворення.

9.1. Ціна та цінові зловживання в ринковій економіці

Ціна – це сума грошових коштів, яку споживач сплачує за право володіти певним товаром або користуватися послугою. Ціна – виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару.

Ціна – це економічна категорія, яка обслуговує всі етапи суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання) та формується під впливом ринкових факторів попиту та пропозиції. Ціна виступає головною складовою господарського механізму та є тим економічним інструментом, завдяки якому вартість товару одержує грошовий вираз і стає об'єктом розподілу. Вона виступає основою, на якій здійснюється весь наступний розподільчий процес, адже саме в ціні знаходять своє вираження різні елементи вартості суспільного продукту.

Ціна як економічна категорія – це: грошове відображення вартості товару або послуги; вираження узгодженого продавцем і покупцем грошового еквівалента, який покупець згоден заплатити за переданий йому товар (роботи, послуги). Ціна є грошовим відображенням вартості товару лише в тому випадку, коли існує рівновага між попитом та пропозицією і мають місце рівні умови виробництва та реалізації товарів, що значною мірою залежить від стану конкурентного середовища.

Ціна, процес ціноутворення та державне регулювання цін є важливими об'єктами сучасних економічних досліджень. Особливо слід відзначити аналіз способів контролю за рівнем цін, транспортних тарифів та тарифів на електроенергію в концепції власних замкнутих систем ціноутворення в межах сукупності локальних ринків лауреата Нобелівської премії з економіки Моріса-Фелікса-Шарля Алле (1911–2010) – видатного французького економіста, лауреата Нобелівської премії 1988 року¹.

Ціни опосередковують фактично всі економічні відносини у суспільстві. Це стосується сфери як виробництва товарів, так і обігу та реалізації. Ціна є ключовим фактором утворення, розподілу та використання фінансових ресурсів, тобто всіх товарно-грошових відносин. Особливого значення в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки набуває соціальне призначення цін. Адже під час кінцевого розподілу фонду споживання (який включає заробітну плату, пенсії, стипендії, різні види допомоги та інші доходи) роздрібні ціни визначають пропорції обміну окремих товарів і послуг на грошові доходи населення, що безпосередньо впливає на розмір реальних доходів споживачів, рівень та структуру споживання окремих соціальних груп з різним розміром грошових доходів. Ціна є одним з найбільш важливих інструментів управління національною економікою.

Ціни на ринку визначаються умовами конкуренції, станом і співвідношенням попиту та пропозиції. Конкуренція спонукає суб'єктів господарювання використовувати гнучкі методи ціноутворення, які найбільш повно враховують платоспроможний попит і ринкову кон'юнктуру. Недосконалий механізм ціноутворення спотворює конкуренцію на ринку.

¹ Отримав Нобелівську премію за новий вклад у теорії ринків та ефективного використання ресурсів.

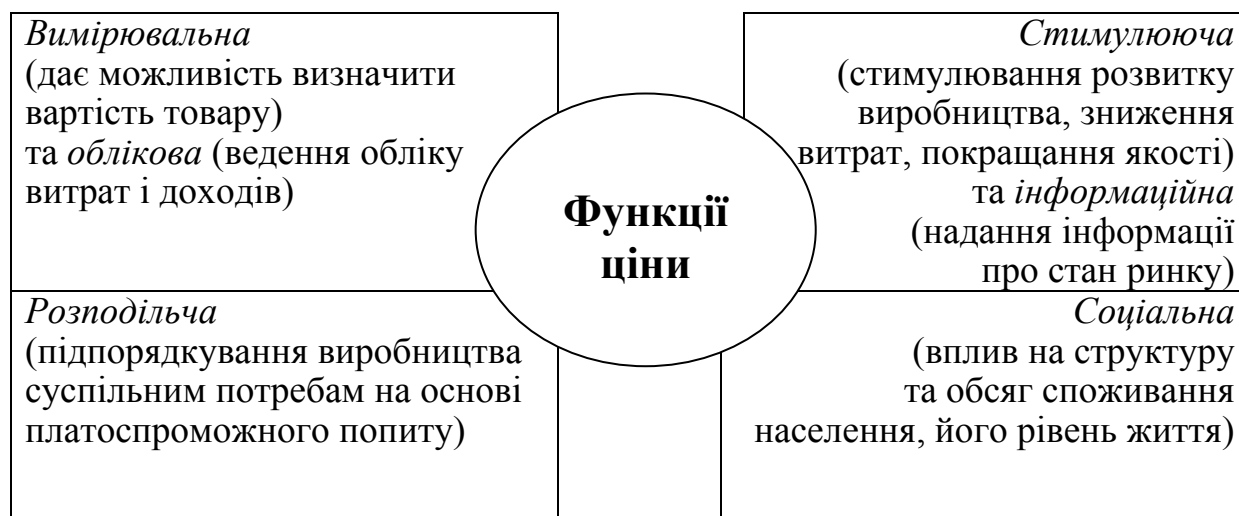

Рис. 9.1. Функції ціни у ринковому механізмі

Ціноутворення – процес формування та встановлення цін на товари та послуги, який характеризується певними методами і способами встановлення цін.

Розрізняють дві системи ціноутворення: ринкове ціноутворення на основі взаємодії попиту та пропозиції; централізоване державне ціноутворення на основі призначення цін державними органами. Ринкове ціноутворення базується на об'єктивних законах, головними з яких є закон вартості, закон попиту, закон пропозиції, закон товарно-грошового обігу, закон корисності благ та ін. Централізоване державне ціноутворення базується в основному на принципі витратного механізму формування ціни і здійснюється державними органами влади.

Процес ціноутворення здійснюється на підставі відповідної методології, тобто сукупності загальних принципів, правил, методів розробки ціни, формування концепції ціноутворення, визначення системи цін.

Виходячи зі стратегічних цілей та завдань розвитку національної економіки розробляється та впроваджується цінова політика держави. *Цінова політика* – це заходи держави, спрямовані на регулювання відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності,

а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін. У ціновій політиці треба зберігати певний баланс між ринковим механізмом й адміністративними та економічними важелями, щоб забезпечити стабільність соціально незахищених верств населення та дати можливість ринкам розвиватися. При розробці та реалізації цінової політики необхідно враховувати особливості ціноутворення, різновиди цін та функції, які вони виконують у сучасних умовах господарювання.

Для створення дієвого конкурентного середовища важливим є встановлення цін на економічно обґрунтованому рівні. На основі економічно обґрунтованої ціни забезпечується баланс інтересів виробників (продавців) і споживачів (покупців) товарів і послуг. Виробники відшкодовують обґрунтовані витрати і отримують нормальний прибуток. Споживачі отримують якісний, доступний за ціною товар (послугу), який відповідає вимогам стандартів.

Відповідно до Закону України «Про ціни та ціноутворення» від 20.11.2012 № 5496-VI у національному господарстві застосовуються:

- вільні ціни і тарифи;
- державні регульовані ціни і тарифи.
- державні фіксовані ціни;

Вільні ціни – встановлюються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін на всі товари, крім тих, щодо яких здійснюється державне регулювання цін. Вільні ціни і тарифи встановлюються на всі види продукції, товарів і послуг, за винятком тих, за якими здійснюється державне регулювання цін і тарифів. Вільні ціни встановлюються підприємствами-виробниками самостійно чи на договірних засадах зі споживачами.

Державні регульовані ціни запроваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку. Державні регульовані ціни можуть

запроваджуватися на товари суб'єктів господарювання, які порушують вимоги законодавства про захист економічної конкуренції. Держава може регулювати ціни лише на певне обмежене коло товарів. На всі інші товари держава визначає лише загальні підходи і принципи ціноутворення.

Державні фіксовані ціни – обов'язкові для застосування суб'єктами господарювання ціни, встановлені Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Відповідальність за порушення державної дисципліни цін встановлюється згідно зі ст.14 Закону України «Про ціни та ціноутворення». Так, до суб'єктів господарювання застосовуються адміністративно-господарські санкції за: порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін – вилучення необґрунтовано одержаної виручки, що становить позитивну різницю між фактичною виручкою від продажу (реалізації) товару та виручкою за цінами, сформованими відповідно до запровадженого способу регулювання (крім тих, що на постійній основі надають житлово-комунальні послуги або мають адресного споживача), та штраф у розмірі 100 відсотків необґрунтовано одержаної виручки.

На тих ринках, де суб'єкт господарювання має ринкову владу, він може впливати на попит на основі цінової дискримінації – призначення різних цін на однаковий товар для різних категорій споживачів. *Цінова дискримінація* – явище, коли різні споживачі за один і той самий товар чи послугу сплачують різні ціни і різниця в цінах не має економічного обґрунтування. Поняття цінової дискримінації було введено в економічну науку у 1920 році А. Пігу². Альфред Сесіль Пігу (1877–1959) – англійський економіст, послідовник А. Маршала.

Існує три типи цінової дискримінації.

1. Цінова дискримінація I ступеня (досконала цінова дискримінація) – коли фірмі вдається встановити такі ціни,

² Пігу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – М. : Прогресс, 1985. – С. 344–359.

при яких весь споживчий надлишок перейде до неї. Virіз-
няють такі способи досконалої цінової дискримінації:

– призначення різних цін на кожну одиницю продукції:
продаж першого екземпляра за завищеною ціною, а продаж
останнього екземпляра – за ціною, що дорівнює граничним
витратам;

– система подвійного тарифу – оплата товару складається
з двох частин: основна і додаткова (наприклад, на два
взаємодоповнюючі товари): на один призначається висока ціна,
на інший – низька ціна, яка дорівнює граничним витратам.

2. *Цінова дискримінація II ступеня (залежно від обсягу
покупки)* – призначення різних цін одиниці товару при купівлі
різної їх кількості, а саме: більш низької ціни на більшу
партію товару (одиниця обходиться споживачеві дешевше).
До цього типу цінової дискримінації відноситься практика
продажу товару з «навантаженням», коли продавець обу-
мовлює продаж одного продукту купівлею іншого, або так
звані «блокові контракти».

3. *Цінова дискримінація III ступеня (за групами спожи-
вачів)* – коли споживачі поділяються на групи і для кожної
групи встановлюється окрема ціна. Virізняють такі способи
цінової дискримінації за групами споживачів:

– встановлення різних цін і тарифів на товари і послуги
для різних груп споживачів залежно від зовнішніх харак-
теристик (фізичних і юридичних осіб, державних і недерж-
авних підприємств, віку, статі);

– включення в прейскуранти, каталоги, прайс-листи
заздалегідь високих цін, через що споживач, не маючи
достовірної інформації, купує товар за завищеною ціною;

– сезонне ціноутворення (різні ціни на путівки, транс-
порт у час пік та у мертвий сезон);

– цінові знижки окремим групам споживачів³.

³ Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна
політика / Віскузі В. Кіп, Вернон Джон М., Гарингтон Джозеф Е. – К. : Основи,
2004. – С. 361–368.

Суб'єкти господарювання, що володіють ринковою владою і прагнуть до її збереження, можуть використовувати блокуюче та хижацьке ціноутворення. Суть *блокуючого ціноутворення* полягає у підвищенні бар'єрів входу на ринок шляхом встановлення цін на рівні нижчому за мінімальні витрати потенційних конкурентів з метою недопущення входу на ринок нових суб'єктів господарювання. *Хижацьке ціноутворення* полягає у встановленні дуже низької (часто нижче собівартості товару домінуючого суб'єкта господарювання) або дуже високої ціни, в результаті чого інші суб'єкти господарювання не можуть конкурувати і змушені залишити ринок. Визначення хижацького ціноутворення вперше було запропоновано у 1975 році П. Ерідом та Д. Тернером для використання судами в процесі розгляду протизаконної практики ціноутворення⁴. Питання про необхідність та засоби впливу на подібну цінову поведінку є дискусійними⁵.

Із всієї сукупності зловживань монопольним становищем насамперед виділяються *цінові зловживання*. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» зловживанням визнаються: 1) встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку (п. 1 ч. 2 ст. 13); 2) застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод з суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин (п. 1 ч. 2 ст. 13).

Всі види зловживання монопольним становищем, які відносяться до цінових зловживань, спрямовані на одержання прибутку або інших переваг, пов'язаних із використанням уже наявної ринкової влади підприємств-монополістів. За даними Антимонопольного комітету України у 2012 році зловживання монопольним (домінуючим) становищем залишалися найбільш

⁴ Areeda P. Predatory Pricing and Related Practices under Section 2 of the Sherman Act / P. Areeda, D. F. Turner // Harvard Law Review. – 1975. – February.

⁵ Мэнкью Н. Микроэкономика / Н. Мэнкью, М. Тейлор. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2013. – С. 401–498.

поширеною категорією порушень законодавства про захист економічної конкуренції (43,6%), а найбільш поширеними видами зловживань монопольним (домінуючим) становищем – зловживання цінового характеру (59% всіх випадків, з них порушення п. 1 ч. 2 ст. 13 Закону – 50%, порушення п. 1 ч. 2 ст. 13 Закону – 9%)⁶. Ці зловживання зачіпають життєво важливі інтереси широких категорій споживачів, а отже мають істотні негативні наслідки для всього суспільства.

Одна з найважливіших характеристик олігополії сто-сується взаємоузгодженості рішення щодо цін та обсягів кожного з підприємств (фірм). Як стверджував Дж. Стігліц, суть поведінки олігополістів полягає в прагненні їх до змови з метою максимізації всього сукупного прибутку групи олігополістів⁷.

Інституціональною формою олігопольної змови є картель. *Картель* – це угода між конкурентами щодо цін, участі в торгах, розподілі ринку, створенні дефіциту, бойкоту. Вступивши в картель, формально незалежні компанії фактично утворюють монополію, відмовляючись від індивідуальної поведінки на ринку і суперництва з конкурентами. Широко відомим прикладом міжнародного картелю є Організація країн експортерів нафти (ОПЕК). У США, де легальні картелі заборонені вже понад сто років, відомі нелегальні картельні угоди.

Основна проблема картелів досить очевидна: олігополісти як група завжди будуть зацікавлені у змові, олігополісти як окремі суб'єкти завжди будуть зацікавлені в тому, щоб порушувати досягнуту домовленість⁸.

⁶ Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&schema=main>

⁷ Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц. – К. : Основи, 1998. – С. 854.

⁸ Martin S. Industrial Economics: Economic Analysis and Public Policy / S. Martin. – New York, 1988. – P. 155.

Картелі призводять до штучного підвищення цін, відсутності нових, більш якісних товарів, меншому їх вибору, відсутності у ринкових суб'єктів мотивів для розвитку, інновацій, підвищення ефективності. У західних країнах з розвиненим антимонопольним законодавством подібна економічна змова вважається найбільш небезпечним економічним злочином. Наприклад, у США, незважаючи на те, що щорічно викриваються сотні картелів, це явище завдає збитки економіці країни на суму більш ніж 300 млрд дол.⁹

Довести на практиці факт вчинення картельної змови надзвичайно складно, оскільки картельні домовленості рідко фіксуються письмово, а здійснюються переважно в усній формі. Крім того, суб'єкти господарювання можуть розв'язувати проблеми координації за відсутності прямої комунікації. Прикладом такої ситуації є цінове лідерство, застосування правила ціноутворення за принципом «витрати плюс прибуток», використання для ціноутворення системи «базових пунктів». У зв'язку з цим, все більшого значення набуває удосконалення методології та розробка дієвих економіко-математичних методів та моделей виявлення та доведення існування картельних змов та припинення цінових зловживань.

9.2. Необхідність, цілі та методи державного регулювання цін

Процес ціноутворення об'єктивно не може перебувати поза сферою впливу політики держави. Ринкове ціноутворення як процес формування цін на ринку під впливом попиту і пропозиції має місце не в чистому вигляді, а в поєднанні з державним регулюванням цін. Конкурентні засади встановлення ринкових цін поєднуються з елементами вираженого

⁹ Вертелева О.В. Боротьба з картелями як пріоритетний напрямок реалізації конкурентної політики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Конкурентна політика в умовах модернізації економіки»]. (18–19 жовт. 2012 р.). – К., 2012. – С. 240–243.

державного регулювання цін. Це регулювання є діяльністю держави, спрямованою на підтримання такого рівня цін, який забезпечує оптимізацію соціально-економічних пріоритетів у суспільному розвитку.

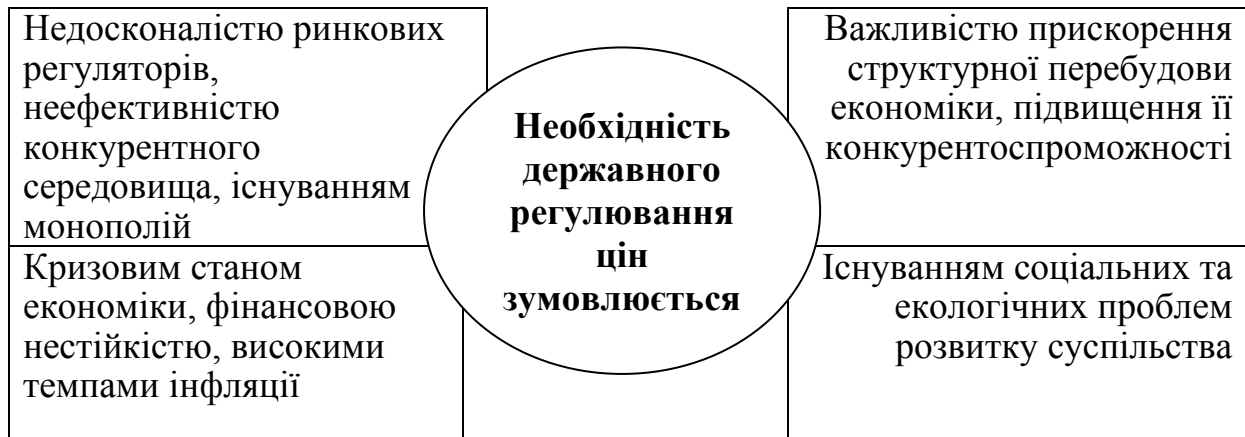

Рис. 9.2. Фактори, що обумовлюють необхідність державного регулювання цін

Державне цінове регулювання – вплив держави на ринкову ціну і процес ціноутворення суб’єктів господарювання з метою здійснення кон’юнктурної та структурної політики, обмеження інфляції, сприяння ефективній конкуренції, стимулювання виробництва, його модернізації, посилення конкурентоспроможності національної економіки, забезпечення соціальної безпеки тощо.

Втручання держави у сферу ціноутворення є об’єктивною необхідністю, яка повинна підвищити ефективність механізму ринкового ціноутворення, зменшити циклічні коливання, забезпечити оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів між галузями. Йдеться про необхідність дієвого включення до механізму ринкового ціноутворення цілої низки державних регуляторних інструментів.

Мета державного регулювання цін – підвищення ефективності механізмів ринкового саморегулювання, забезпечення пріоритетів соціально-економічного розвитку суспільства. Державне регулювання цін не означає встановлення їх конкретного рівня. Йдеться, насамперед, про вплив держави за

допомогою економічних методів на прийняття ринковими суб'єктами оптимальних рішень щодо цін, надання їм методологічної та методичної допомоги, розробку правових норм із ціноутворення та ін.

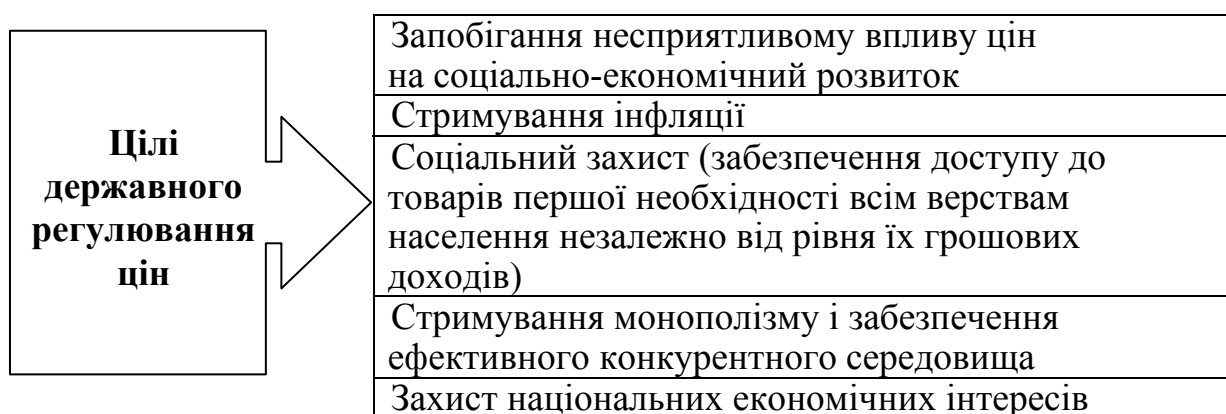

Рис. 9.3. Цілі державного регулювання цін

До головних завдань державного регулювання цін належать: забезпечення економічної безпеки країни; захист вітчизняних товаровиробників; захист незабезпечених громадян від необґрунтованого підвищення цін на соціально значущі товари і послуги; створення умов для нормальної конкуренції та обмеження влади підприємств-монополістів; стримування інфляційних процесів; підтримка цінових пропорцій в економіці країни; стимулювання інноваційної модернізації виробництва; формування раціонального попиту населення та культури споживання товарів; запобігання споживанню соціально шкідливих товарів, або тих, що можуть загрожувати здоров'ю та життю людей.

Державне регулювання цін включає: встановлення основних правил формування та застосування цін у країні, визначення відповідальності за їх порушення, створення системи органів ціноутворення, визначення їх прав та обов'язків у цій сфері, порядок контролю за цінами, формування системи методів та інструментів державного впливу на ціни.

Говорячи про методи державного регулювання цін, слід зазначити, що у цілому регулювання цін може бути прямим

(шляхом встановлення визначених правил ціноутворення) та непрямим (через механізм економічного впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства). Усі методи, якими держава впливає на процеси ціноутворення, умовно можна поділити на економічні та адміністративні.

До *економічних методів* належать: засоби імпорто-експортної та митної політики (встановлення розмірів тарифів та ставок мита), засоби впливу на кон'юнктуру ринку, система оподаткування, порядок державної допомоги суб'єктам господарювання, засоби державної інвестиційної політики, державне замовлення на окремі види продукції, дотримання антимонопольного законодавства суб'єктами господарювання, недопущення їх дискримінації органами державної влади та місцевого самоврядування.

До *адміністративних методів* належать: встановлення фіксованих цін (тарифів), встановлення регульованих цін (регулювання здійснюється за верхньою та нижньою межею з обмеженням окремих частин ціни), встановлення індикативних цін (також встановлення дотацій виробникам окремих видів товарів). Державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи встановлюються на товари і послуги, що мають вирішальне соціально-економічне значення, а також на продукцію, товари і послуги, виробництво яких зосереджено на підприємствах, що займають монопольне становище на ринку.

До спеціальних методів цінового регулювання відносяться спостереження за цінами. *Державне спостереження у сфері ціноутворення* здійснюється шляхом проведення моніторингу вільних цін (дослідження динаміки цінових процесів на товарних ринках) та державних регульованих цін.

Державне цінове регулювання в Україні регламентується спеціальним законодавством: Законом України від 21.06.2012 № 5007-VI «Про ціни і ціноутворення», Постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.1996 № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» зі змінами та доповненнями тощо. Згідно з Постановою дія органів вико-

навчої влади і органами місцевого самоврядування визначені повноваження щодо встановлення цін і тарифів.

Державне регулювання цін і тарифів здійснюється шляхом застосування таких інструментів: державних фіксованих цін (тарифів); граничних рівнів цін (тарифів) або граничних відхилень від державних фіксованих цін і тарифів; граничного рівня торговельної, оптово-посередницької та збутової надбавок; граничних рівнів рентабельності, обов'язкового декларування зміни ціни та ін. *Постачальницько-збутова надбавка (постачальницька винагорода)* – сума витрат суб'єкта господарювання, що пов'язані з обігом товару та здійснюються в процесі його продажу (реалізації) під час надходження від виробника (постачальника) на відповідний товарний ринок, та прибутку. Гранична постачальницько-збутова надбавка є її максимально допустимим рівнем, який повинен враховуватися суб'єктом господарювання, що здійснює оптову торгівлю, під час встановлення ціни товару. *Торговельна надбавка (націнка)* – сума витрат суб'єкта господарювання, що пов'язані з обігом товару та здійснюються в процесі його продажу (реалізації) у роздрібній торгівлі, та прибутку. *Норматив рентабельності* – рівень прибутковості, що визначається суб'єктом господарювання під час формування ціни. Граничний норматив рентабельності є його максимально допустимим рівнем, який повинен враховуватися суб'єктом господарювання під час встановлення ціни товару.

Існує окремий порядок регулювання цін на продукцію підприємств-монополістів. Державне регулювання цін (тарифів) запроваджується на товари, роботи і послуги природних монополій, а також суб'єктів господарювання, включених до переліку підприємств, які посідають монопольне становище на загальнодержавному і регіональному ринках. Правовою базою такого регулювання є Закони України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 р. № 1682-III, «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210, «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня

1996 р. № 236/96-ВР, «Про Антимонопольний комітет» від 26 листопада 1993 р. № 3659 зі змінами та доповненнями.

Здійснення державної цінової політики неможливе без ефективного контролю за додержанням дисципліни цін. Державна дисципліна цін – це дотримання суб'єктами ціноутворення визначених нормативними актами і документами вимог щодо формування, встановлення, змін та використання цін і тарифів на товари та послуги.

Контроль за додержанням дисципліни цін здійснюється системою спеціальних органів, зокрема Державною інспекцією з контролю за цінами Міністерства економічного розвитку та торгівлі України і підпорядкованими їй державними інспекціями Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Державна інспекція України з контролю за цінами є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку та торгівлі України. Повноваження та функції цієї служби визначено в Законі України «Про ціни і ціноутворення», Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» № 877-V від 05.04.2007.

Основними завданнями Держцінінспекції України є: реалізація державної політики з контролю за цінами шляхом: проведення постійного моніторингу, аналізу і дослідження динаміки цін (тарифів) на ринку та оперативне забезпечення Кабінету Міністрів України, органів державної влади прогнозно-аналітичними матеріалами щодо очікуваних змін цінової ситуації в державі; внесення центральним і місцевим органам виконавчої влади пропозицій щодо визначення методів впливу на економічні процеси та цінову ситуацію на ринку; надання у випадках, передбачених законодавством, висновків щодо економічного обґрунтування витрат під час формування цін (тарифів) на товари, роботи і послуги, щодо яких запроваджено державне регулювання цін (тарифів); здійснення державного контролю (нагляду) за дотриманням

вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін; запобігання порушенням у сфері ціноутворення та їх усунення¹⁰.

Крім державних інспекцій з контролю за цінами, право контролю за дотриманням порядку застосування цін і тарифів мають також інші державні установи: зокрема, податкові, фінансові та антимонопольні органи.

Антимонопольний комітет України тісно співпрацює з Державною інспекцією України з контролю за цінами. Члени АМК України, голови територіальних відділень АМК України, керівники структурних підрозділів центрального апарату та територіальних органів Державної інспекції України по контролю за цінами повинні координувати свою діяльність на всіх рівнях і взаємодіяти в межах своєї компетенції у сфері контролю за встановленням та застосуванням цін і тарифів на товари (роботи, послуги) у таких напрямках: надання взаємної методичної допомоги щодо контролю за цінами; підготовка і погодження проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань ціноутворення; здійснення експертиз нормативних актів та методичних матеріалів із питань ціноутворення і надання пропозицій щодо їх удосконалення за зверненням зацікавленої сторони; проведення спільних конференцій, нарад, семінарів, інших заходів для обговорення питань, що становлять спільний інтерес, та навчання фахівців; залучення фахівців для розгляду та вирішення питань, що належать до компетенції відповідного відомства (за домовленістю).

Державна інспекція України по контролю за цінами або її територіальні органи повідомляють органи Антимонопольного комітету України про виявлені ознаки порушень конкурентного законодавства у сфері ціноутворення відповідно до Закону України «Про Антимонопольний комітет України».

Антимонопольний комітет України контролює: додержання вимог конкурентного законодавства у сфері дії вільних

¹⁰ Офіційний сайт Державної інспекції України з контролю за цінами. – Режим доступу : <http://dci.gov.ua/>

цін; додержання вимог конкурентного законодавства у сфері дії цін і тарифів, щодо яких здійснюється державне регулювання: обов'язкове декларування зміни цін – в частині встановлення суб'єктами господарювання монополюно високих (низьких) та/або дискримінаційних цін; граничних нормативів рентабельності, максимальних граничних цін або максимальних граничних рівнів торговельних надбавок і постачальницько-збутових націнок – в частині встановлення суб'єктами господарювання монополюно низьких та/або дискримінаційних цін; мінімальних граничних цін або мінімальних граничних рівнів торговельних надбавок і поста-чальницько-збутових націнок – в частині встановлення суб'єктами господарювання монополюно високих та/або дискримінаційних цін; фіксованих цін, тарифів, розцінок – в частині виявлення та припинення порушень при реалізації органами державної влади та органами місцевого самоврядування повноважень у сфері ціноутворення у вигляді встановлення заборон чи обмежень щодо окремих суб'єктів господарювання або груп суб'єктів господарювання, що призводить чи може призвести до обмеження конкуренції.

Контроль за цінами із застосуванням економічних санкцій за порушення дисципліни цін поширюється на суб'єктів господарювання, які перебувають на території України та здійснюють виробничу, торговельну та іншу комерційну діяльність.

9.3. Антимонопольний контроль за ціноутворенням монополістичних структур

Монопольне ціноутворення – встановлення суб'єктом господарювання, що займає монополюне (домінуюче) становище на ринку, таких цін, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи до обмеження конкуренції, або до ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, а також до застосування різних цін без об'єктивно виправданих причин, що призвело або може призвести до недопущення, усунення чи до обмеження конкуренції, або до

ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку. При монопольному ціноутворенні може бути встановлена монопольно висока ціна продавця, монопольно низька ціна покупця (монопольні ціни, що призводять або можуть призвести до ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів), монопольно низька ціна продавця, монопольно висока ціна покупця (монопольні ціни, що призводять або можуть призвести до недопущення, усунення чи до обмеження конкуренції) чи застосована дискримінаційна ціна.

Проблема монопольного ціноутворення у контексті наслідків діяльності на ринку монополістів є дискусійною. Великі підприємства – монополії, виступаючи потужними двигунами економічного розвитку, часто не зловживають цінами, а використовують їх гнучкість як стимул для розширення виробництва. Й.А. Шумпетер у цьому зв'язку наголошував: «Теорія вчить нас, що в окремих випадках винятком монопольна ціна повинна бути вища за конкурентну, а обсяг виробництва при монополії менший, ніж при конкуренції. Це правильно в тому випадку, якщо спосіб виробництва, його організація та все інше в обох випадках однакові. Насправді в розпорядженні монополіста можуть знаходитися способи виробництва, які недоступні або важкодоступні для його конкурентів... При різних рівнях виробничої і організаційної ефективності монопольні ціни не обов'язково є вище конкурентних»¹¹. Йозеф Алоїз Шумпетер (1883–1950) – видатний австрійський економіст першої половини ХХ ст., у 1909–1911 роках працював професором Чернівецького університету.

Монопольно висока ціна продавця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як постачальник, продавець товару, надавач послуг, виконавець робіт, понад рівень ціни,

¹¹ Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – С. 478–479.

що існував би за умови значної конкуренції на ринку, тобто ціна, рівень якої призвів або може призвести до ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів. Монопольно висока ціна продавця може, зокрема, мати місце у разі:

- підвищення рівня ціни, не обґрунтованого кон'юнктурою ринку чи необхідними витратами, яке призвело або могло призвести до одержання додаткових прибутків, або до компенсації необґрунтованих витрат;
- прихованого підвищення рівня ціни у вигляді незмінності її номінального рівня при зниженні якості товару, зміні його комплектації, погіршенні сервісного обслуговування, технічних характеристик виробів тощо, що призвело або може призвести до одержання додаткових прибутків, або до компенсації необґрунтованих витрат.

Монопольно низька ціна покупця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як споживач, отримувач, покупець товару, замовник робіт, послуг, нижче за рівень ціни, що існував би за умов значної конкуренції на ринку, тобто ціна, рівень якої призвів або може призвести до ущемлення інтересів продавців, постачальників товару чи інших суб'єктів господарювання.

Монопольно низька ціна продавця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як постачальник, продавець товару, надавач послуг, виконавець робіт, нижче за рівень ціни, що існував би за умови значної конкуренції на ринку, тобто ціна, рівень якої призвів або може призвести до обмеження конкуренції на зазначеному ринку або/та на суміжних до нього ринках.

Монопольно висока ціна покупця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як покупець товару, замовник робіт, послуг, понад рівень ціни, що існував би за умови значної конкуренції на ринку, тобто ціна, рівень якої призвів

або може призвести до недопущення, обмеження чи до усунення конкуренції.

Дискримінаційна ціна – ціна, яка застосована суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, рівень якої для окремих суб'єктів господарювання, продавців, покупців має різний розмір без об'єктивно виправданих причин, тобто ціна, яка призвела або може призвести до недопущення, усунення чи до обмеження конкуренції, або до ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів. В антимонопольному законодавстві США цінова дискримінація згідно із законом Клейтона була визнана протизаконною, якщо вона істотно послаблювала конкуренцію або призводила до створення монополії. У 1936 році з прийняттям Закону Робінсона Петмена було уточнено визначення цінової дискримінації як встановлення для різних споживачів цін, не пропорційних граничним витратам¹².

Дискримінаційна ціна виступає у двох видах: по-перше, на один і той самий товар для різних споживачів встановлені різні ціни, різниця між якими не обґрунтована необхідними витратами, що призвело до одержання додаткових прибутків та/або до обмеження прав окремих споживачів; по-друге, встановлений однаковий рівень цін на товари, що мають істотні відмінності у якості, специфікації або у витратах на транспортування, в реалізації тощо для різних споживачів, що призвело до одержання додаткових прибутків та/або до обмеження прав окремих споживачів. Дискримінаційна ціна призводить до нерівного становища окремих суб'єктів господарювання, при цьому необхідна наявність у продавця можливості розмежовувати покупців за характером їх попиту на конкретний товар.

У структурі зловживань монопольним становищем, які припиняються органами АМКУ, останніми роками перева-

¹² Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / Віскузі В. Кіп, Вернон Джон М., Гарингтон Джозеф Е. – К. : Основи, 2004. – С. 360–361.

жають саме порушення цінового характеру: встановлення таких цін щодо придбання або реалізації товарів, які неможливо було би встановити за умов існування конкуренції на ринку; застосування різних цін до рівнозначних договорів із суб'єктами господарювання, продавцями або з покупцями без об'єктивно виправданих причин; встановлення дискримінаційних цін (тарифів, розцінок) на свої товари, які обмежують права окремих споживачів; встановлення монопольно високих цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що призвело або може призвести до порушення прав споживачів.

Серед способів завищення цін (тарифів) найчастіше зустрічаються такі: включення до ціни необґрунтованих або фактично не здійснених затрат; економічно необґрунтоване завищення рентабельності; стягування плати за фактично не надані послуги; повторне стягування плати за одні й ті самі послуги. Мають місце й інші види порушень цінового характеру: встановлення закупівельних цін на нижчому рівні, ніж той, який можна було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку; нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не належать до предмета договору, в тому числі нав'язування товару, не потрібного контрагенту; нав'язування суб'єктові господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою не належать до предмета договору.

Сучасне антимонопольне законодавство ставить на одне з перших місць контроль за цінами, забороняючи, насамперед, горизонтальне й вертикальне фіксування цін, цінову дискримінацію, демпінг, недобросовісну цінову рекламу та ін.

Відповідно до Положення про державне регулювання цін (тарифів) на продукцію виробничо-технічного призначення, товари народного споживання, роботи і послуги монопольних утворень (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1995 р. № 135) із змінами і доповненнями стосовно суб'єктів господарювання, яких включено до переліку підприємств-монополістів, а також тих,

які порушують вимоги конкурентного законодавства, може бути запроваджено державне регулювання цін. Рішення про запровадження та скасування державного регулювання цін на продукцію монопольних утворень, за винятком продукції, ціни на яку регулюються рішеннями Кабінету Міністрів України, приймається:

- на загальнодержавних ринках – Міністерством економічного розвитку та торгівлі України разом з Антимонопольним комітетом України;
- на регіональних ринках – Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями разом із відповідними органами Антимонопольного комітету України.

Міністерство економічного розвитку та торгівлі, місцеві органи влади спільно з АМК України визначають *перелік регульованої продукції монополістів*, до якого на загальнодержавному рівні входять найважливіші види товарів народногосподарського значення; на регіональних ринках здебільшого на послуги суб'єктів природних монополій, продукцію підприємств харчової промисловості (хлібокомбінати, молокозаводи), послуги підприємств міського електротранспорту, метрополітену тощо.

АМК України більш ніж десять років тому були розроблені Методичні рекомендації щодо визначення монопольного ціноутворення (затверджені наказом Голови АМК України від 9 лютого 2002 р. № 9). Однак на практиці ці рекомендації не застосовуються.

Важливим є пряме закріплення за АМК України функції контролю за регулюванням цін (тарифів) на товари та послуги суб'єктів природних монополій. Йдеться не про безпосередній контроль за цінами і тарифами, а про контроль за встановленням порядку формування тарифів суб'єктами природних монополій.

Державне втручання в процес ціноутворення на ринках продукції (послуг) *суб'єктів природних монополій* є обов'язковим. Державний контроль за додержанням законодавства

про захист економічної конкуренції у сферах природних монополій здійснюється АМК України відповідно до його компетенції. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій здійснюють об'єднаннями споживачів у порядку, встановленому законодавством.

Державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах, визначених у ст. 5 Закону України «Про природні монополії», здійснюється шляхом: ліцензування; регулювання цін і тарифів; забезпечення рівного доступу споживачів до товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; при залученні інших засобів регулюючого впливу, передбачених законодавством. Важливе значення має запровадження стимулюючого цінового регулювання суб'єктів природних монополій, метою якого є стимулювання суб'єктів природних монополій до формування економічно обґрунтованих тарифів на свої послуги. Йдеться про забезпечення створення сприятливих умов для переходу від тарифоутворення за принципом «витрати плюс» до стимулюючого регулювання суб'єктів природних монополій.

Монополісти, не маючи адміністративних обмежень, при визначенні ціни на свою продукцію досить часто встановлюють завищені, економічно необґрунтовані ціни. Крім високої рентабельності, підприємства-монополісти користуються перевагами і при формуванні витрат, закладаючи в них нераціональні витрати, зокрема, спонсорську допомогу, власні штрафи, витрати на соціальну сферу тощо.

Одним із порушень конкурентно-антимонопольного законодавства є застосування суб'єктами господарювання вільних цін (тарифів), тоді як за нормативно-правовими документами слід було застосувати регульовані ціни (тарифи). Досить поширеним ціновим зловживанням є завищення витрат, а саме: включення до їх складу необґрунтованих статей затрат, що призводить до встановлення монополюючо високих чи дискримінаційних цін (тарифів).

Наприклад, у 2012 році в процесі розслідування АМК України справ про зловживання монополюючим становищем з

боку двох найбільших українських компаній мобільного зв'язку – Київстар і МТС-Україна ці компанії не змогли надати економічного обґрунтування встановлених тарифів. На виконання рекомендацій АМК України Київстар і МТС-Україна вжили низку заходів, спрямованих на зниження внутрішніх тарифів мобільного зв'язку і тарифів на роумінг. У результаті цього вартість 1 хвилини розмови у роумінгу Київстар знизилася у 8–15 разів, а МТС-Україна в 4–7 разів порівняно зі стандартними пакетами залежно від країни і тарифного пакета. Також у найбільш популярних серед абонентів тарифних планах МТС-Україна на 20% знижено вартість дзвінків всередині мережі, на 8% – вартість дзвінків на мережі інших мобільних операторів та дзвінки на фіксовані мережі, а також на 13% – вартість MMS-повідомлень¹³.

Органи АМК України можуть ініціювати скасування державного регулювання цін і тарифів у зв'язку з розвитком конкуренції на діючих товарних ринках, або у випадку, коли раніше введене регулювання негативно позначається як на умовах конкуренції на відповідних ринках, так і на інтересах споживачів цих товарів та послуг. Органи АМК України часто пропонують також скасувати державне регулювання цін і тарифів у випадках, коли суб'єктами господарювання, щодо продукції яких воно здійснювалося, тривалий час не допускалися порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Регулювання цін на продукцію монопольних утворень здійснюється шляхом встановлення фіксованих цін, граничних рівнів цін, граничних рівнів торговельних надбавок і поставальницько-збутових націнок, граничних нормативів рентабельності або шляхом запровадження обов'язкового декларування зміни цін.

¹³ Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&schema=main>

При запровадженні регулювання цін монопольні утворення зобов'язані подати у встановлені терміни:

- відомості про запланований рівень цін;
- калькуляцію собівартості продукції із розшифруванням матеріальних і трудових витрат;
- відомості про обсяги виробництва (фактичні за минулий і поточний роки та планові на поточний рік);
- дані про запланований і досягнутий розмір прибутків від реалізації продукції, а також про розмір прибутків, рентабельність у цілому по підприємству;
- пояснювальну записку.

Потрібно наголосити на значенні декларування зміни цін на продукцію монопольних утворень. *Декларування зміни ціни та/або реєстрації ціни* – інформування суб'єктом господарювання у встановленому порядку органів державного регулювання і контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення про наміри встановлення та застосування ціни, відмінної від поточної. Декларування зміни цін і тарифів – це обґрунтування необхідності і фактичний дозвіл на підвищення вільних відпускних цін підприємств-монополістів. Декларування підвищення цін здійснюється суб'єктами господарювання після погодження ними нового рівня цін з основними підприємствами-споживачами. Підприємства-монополісти подають органам, що регулюють ціни, декларацію про підвищення вільної ціни за встановленою формою, де наводяться: найменування продукції; коротка технічна характеристика; тип, марка; нормативна технічна документація; оптова відпускна ціна, яка застосовувалась, яка декларується, гранична; відхилення граничної ціни від ціни, яка декларується.

До декларації додаються: пояснювальна записка, в якій обґрунтовуються причини підвищення ціни (подорожчання сировини, збільшення тарифів на електроенергію, комунальні послуги та ін.); відомості про заплановану ціну з розшифруванням матеріальних і трудових витрат; протоколи погодження нових цін із головними споживачами продукції;

відомості про обсяги виробництва; дані про запланований і досягнутий розмір прибутку.

У разі запровадження обов'язкового декларування зміни цін монопольні утворення можуть змінювати ціну на продукцію тільки після декларування цієї зміни, реєстрації нового розміру ціни. Рішення щодо рівня цін приймається відповідними органами у 20-денний термін після одержання матеріалів щодо обґрунтування зміни цін.

Підвищення цін без декларування кваліфікується як порушення державної дисципліни цін, і до порушників застосовуються штрафні санкції відповідно до чинного законодавства.

Суб'єкти господарювання, в яких перевірки виявлено порушення вимог законодавства про захист економічної конкуренції шляхом встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було би встановити за умови існування значної конкуренції на ринку, або шляхом застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин, зобов'язані в 10-денний термін після одержання акта перевірки повідомити відповідні органи про вжиті заходи щодо усунення порушень. Монопольні утворення та їхні посадові особи, які винні у порушенні порядку застосування регульованих цін, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Одним із складно доказових в антимонопольній діяльності є викриття так званих «картельних змов». *Ціновий картель* є специфічною формою монопольного утворення. Можна виділити чотири необхідні ознаки будь-якого цінового картелю: можливість утримувати ціну обмеженим числом учасників; прогнозованість становища на ринку; синхронність підвищення ціни; однорідність ціни (жоден учасник картелю не погодиться, щоб інший учасник продавав свій товар за іншою ціною).

Картель традиційно передбачає угоду між суб'єктами господарювання щодо спільної координації цін і обсягів виробництва. На ринку (особливо ринку олігополістичної

конкуренції) завжди існує загроза, що продавці-виробники діятимуть у цінній змові, тобто утворюватимуть картель¹⁴. Картелі офіційно, як правило, не реєструються, угоди щодо погодження цін укладаються в «тіні», але діють реально. Рівень тінізації української економіки створює істотні можливості для виникнення таких юридично не оформлених монопольних утворень.

Оскільки довести факт вчинення картельної змови є досить складно, то все більшого значення набувають непрямі докази наявності картельної змови. Непрямі докази вказують на побічні факти, що знаходяться в причинно-наслідковому чи іншому зв'язку з фактами порушень (аналіз поведінки суб'єктів господарювання, аналіз ринку, економіко-математична експертиза). Не залишається поза увагою АМК України і такий метод стимулювання учасників картелів до добровільного надання інформації про картель, як використання програми звільнення від відповідальності.

Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 25.06.2012 № 399-р. прийнято Порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про звільнення від відповідальності за вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченого п. 1 ст. 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (Порядок звільнення від відповідальності). Добровільні звернення учасників картелю до АМК України та надання достатніх доказів дозволять не тільки розкрити змову, а й уникнути суб'єктам господарювання відповідальності за участь у ній. При цьому обов'язковою умовою для звільнення від відповідальності є першість повідомлення про картель та надання суттєвої інформації.

Однак, в цілому, незважаючи на створення в Україні інституційних засад державного контролю за монопольним ціноутворенням, ефективність такого контролю залишається

¹⁴ Гальперин В.М. Микроэкономика / В.М. Гальперин, С.М. Игнатьев, В.И. Моргунов : в 2 т. – СПб. : Экономическая школа, 2004. – Т. 2. – С. 212–217.

низькою, зокрема, в частині відповідальності суб'єктів господарювання за недотримання вимог чинного законодавства.

9.4. Технологія виявлення монопольної ціни

Виявлення монопольної ціни в межах дослідження ринку може бути розпочато:

– за заявами суб'єктів господарювання, споживачів або органів державної влади чи органів місцевого самоврядування;

– на виконання доручень органів державної влади щодо виявлення порушень законодавства про захист економічної конкуренції у сфері ціноутворення;

– за власною ініціативою органів АМК України, на підставі інформації, отриманої за результатами дослідження ринку або (та) проведення перевірки діяльності суб'єктів господарювання.

Виявлення монопольної ціни проходить в декілька етапів (рис. 9.4).

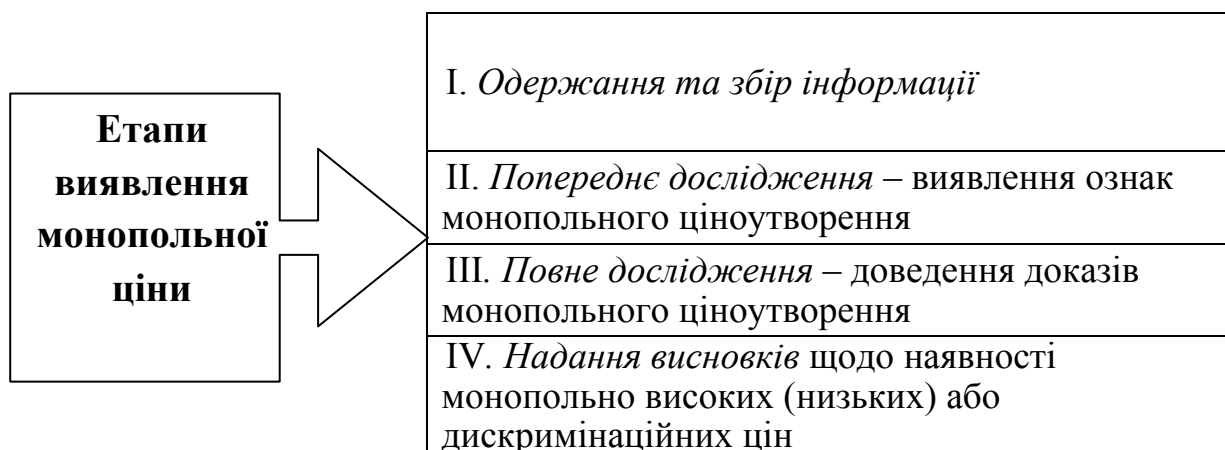

Рис. 9.4. Етапи виявлення монопольного ціноутворення

На першому етапі одержання та збору інформації, необхідної для виявлення монопольної ціни, використовуються різноманітні джерела. Зокрема, це можуть бути: законодавчі та нормативні документи з питань ціноутворення та оподаткування прибутку підприємств; відомості, що надаються суб'єктами господарювання, органами державної влади, органами місцевого самоврядування; матеріали державної та відомчої статистики; дані спостереження та аналізу цін на відповідному ринку; публікації у засобах масової інформації; галузеві тарифні угоди; інша інформація.

У процесі дослідження може використовуватися, зокрема, така інформація: зміни оптових (роздрібних) цін відповідного суб'єкта господарювання за певний період; зміни оптових (роздрібних) цін у промисловості, галузі, регіоні; середні оптові (роздрібні) ціни на певний товар у галузі або регіоні; індекси оптових (роздрібних) цін (галузі, промисловості, регіону, держави) порівняно з відповідним попереднім періодом або наростаючим підсумком за певний період; основні показники роботи промисловості, галузі, суб'єкта господарювання; обсяги та темпи зростання (зниження) обсягу продукції (робіт, послуг), індекси промислового виробництва.

На другому етапі проводиться аналіз зібраного матеріалу з метою виявлення ознак монопольного ціноутворення. Ознакою монопольного ціноутворення є суттєве відхилення ціни, що досліджується, від ціни порівняння за період, що становить, як правило, один рік.

Суттєве відхилення ціни має місце в разі, якщо різниця між ціною, що досліджується, та ціною порівняння або між їхніми приведеними значеннями, яка визначається у відсотках по відношенню до ціни порівняння, дорівнює або перевищує певне граничне значення, зазвичай 30%, що, відповідно, є свідченням наявності ознак або доказів монопольного ціноутворення. За умови значного впливу на конкурентне середовище розміру ціни, що досліджується, та отримання значної маси додаткового прибутку за рахунок великих обсягів

виробництва (реалізації) продукції, суттєве відхилення ціни може становити і менше, ніж 30% ціни порівняння.

Виявлення ознак монопольного ціноутворення здійснюється у такій послідовності: визначення становища суб'єкта господарювання на відповідному ринку, яке здійснюється у встановленому порядку; визначення ціни, що досліджується; визначення власної ціни порівняння; зіставлення (порівняння) цін; надання висновку про доцільність проведення повного дослідження монопольного ціноутворення та прийняття розпорядження про початок розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; припинення подальшого дослідження та здійснення (за необхідності) спостереження та аналізу цін цього суб'єкта господарювання у випадку, якщо суттєве відхилення ціни відсутнє.

Надання висновку про проведення повного дослідження щодо виявлення монопольно високих або дискримінаційних цін здійснюється під час розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. При цьому здійснюється доведення доказів монопольного ціноутворення.

Важливе значення має детальний аналіз становища суб'єкта господарювання на ринку, на якому виявлено ознаки монопольного ціноутворення; встановлення факту порушення законодавства про захист економічної конкуренції; дослідження складових ціни, що досліджується, та прийняття відповідного рішення у встановленому порядку.

Наприклад, АМК України за результатами дослідження ринку лікарських засобів в Україні у 2013 році встановив, що окремі суб'єкти роздрібної торгівлі лікарськими засобами, які мають ознаки монопольного (домінуючого) становища на регіональних ринках роздрібної торгівлі, значно підвищують торговельні надбавки на ті препарати, які користуються підвищеним попитом. Найбільший рівень торговельних надбавок (35–50%) застосовується до лікарських засобів, вартість яких становить до 12 грн та на які не поширюється державне регулювання.

Крім того, при виявленні монопольної ціни, що формується у сфері діяльності імпортерів лікарських засобів АМК України встановлено, що імпортер часто надає великоопотовій компанії знижки до ціни продукції, бонуси у формі безповоротної фінансової допомоги тощо. Особливої уваги потребує політика бонусів та знижок для великооптових компаній у разі придбання ними продукції для її подальшої реалізації через тендерні процедури. У такому випадку додатково до зазначених вище бонусів застосовується бонус у розмірі від 15 до 25% вартості реалізованої на тендерних торгах продукції. Фактично під час реалізації значної кількості лікарських засобів іноземного виробництва, дистриб'ютори в Україні мають безпосередню зацікавленість у придбанні якомога більш дорогих лікарських засобів. При цьому, торговельна надбавка відіграє менш істотну роль у формуванні їх доходів, ніж дохід, що отримується за допомогою існування зворотного потоку грошових коштів у відсотковому співвідношенні до ціни придбаного товару.

Застосування великими транснаціональними фармацевтичними компаніями схем ексклюзивної дистрибуції своїх товарів на ринках України (тобто ситуації, коли імпорт в Україну товарів відбувається через єдиного представника компанії, який зазвичай пов'язаний з нею відносинами контролю), дозволяє іноземним компаніям: застосовувати трансфертне ціноутворення (*трансфертне ціноутворення* – система визначення ціни товарів та/або результатів робіт (послуг) в операціях, визнаних контрольованими, які проводяться пов'язаними особами, як правило у великих транснаціональних корпораціях – ТНК¹⁵); контролювати обсяги продажів на ринках України; управляти якістю товарів, що реалізуються на вітчизняних ринках; формувати бар'єри доступу на ринки вітчизняним виробникам. Наслідком таких дій іноземних фар-

¹⁵ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення : Закон України від 4 липня 2013 р., – № 408-VII. – Режим доступу : zakon.rada.go.ua

мацевтичних компаній є зниження рівня реальної конкуренції на вітчизняних ринках та можливість встановлення ними необґрунтовано завищених цін реалізації товарів, що імпортуються в Україну.

У складних випадках для більш повного обґрунтування результатів розслідування щодо дій суб'єкта господарювання можуть здійснюватися додаткові дослідження: наприклад, аналізуватися динаміка показників використання суб'єктом господарювання виробничих потужностей і запасів товарної продукції на складах, адекватність зростання чистого прибутку до загального рівня зміни цін, напрями розподілу чистого прибутку та їх обґрунтованість тощо.

При дослідженні дискримінаційних цін органами АМК України визначається: можливість поділу товарного ринку на сегменти, зокрема, відповідно до залежності попиту від ціни; існування для окремих споживачів обмежень щодо пере-продажу та ін.

На четвертому етапі дослідження монопольного ціноутворення передбачається надання висновків щодо наявності монопольно високих (низьких) або дискримінаційних цін. Висновки за результатами проведених досліджень монопольного ціноутворення викладаються окремим документом або в описово-мотивувальній частині подання, яке складається за результатами збирання та аналізу доказів у справі про порушення конкурентного законодавства. Висновки щодо проведеного дослідження уточнюються з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єкта господарювання – відповідача до подання попередніх висновків у справі. У складних випадках, які потребують спеціальних знань, може бути проведено експертизу.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте різні типи ринків, для яких характерні істотні особливості у сфері ціноутворення.
2. Назвіть інструменти державного регулювання цін. У чому полягає їх призначення?
3. Охарактеризуйте основні напрями державного регулювання цін в Україні.
4. Що таке монопольне ціноутворення? Назвіть його основні риси.
5. Поясніть, як здійснюється регулювання цін на продукцію монопольних утворень.
6. Проаналізуйте структуру порушень цінового характеру, що мають місце при зловживаннях монопольним становищем в Україні (за щорічними звітами Антимонопольного комітету України).
7. Розкрийте сутність цінової дискримінації та її види. Як здійснюється дослідження дискримінаційних цін органами АМК України?
8. Що таке ціновий картель? Які особливості їх викриття?
9. У чому полягає зміст регулювання цін на продукцію (послуги) суб'єктів природних монополій?
10. Охарактеризуйте етапи виявлення монопольної ціни та необхідні для цього джерела інформації.

Тестові завдання

1. Державне регулювання цін передбачає:

- а) аналіз цін, динаміки їхнього рівня, розрахунок індексів інфляції;
- б) гарантію вільної економічної діяльності суб'єктів господарювання;
- в) встановлення певних правил ціноутворення та контролю за додержанням дисципліни цін;
- г) встановлення рівноважної ціни на основні групи товарів.

2. Державна політика ціноутворення передбачає:

- а) забезпечення отримання підприємствами економічного прибутку;
- б) регулювання витрат і доходів підприємств через встановлення норм і нормативів;
- в) забезпечення рівних економічних умов для підприємств, соціальних гарантій для населення;
- г) невтручання в процес ціноутворення в умовах ринку.

3. Не вважається порушенням цінового характеру:

- а) угода між суб'єктами ринку щодо спільної координації цін;
- б) встановлення посередниками торговельної надбавки з метою одержання прибутку;
- в) нав'язування умов договорів, які ставлять контрагентів у нерівні умови;
- г) включення до ціни необґрунтованих або фактично не існуючих витрат.

4. Економічні санкції не застосовуються до суб'єкта господарювання при встановленні ним:

- а) вільних цін і тарифів на продукцію;
- б) демпінгових цін;
- в) дискримінаційних цін;
- г) монопольно високих або монопольно низьких цін.

5. Антимонопольне законодавство забороняє монопольно низькі ціни, тому що:

- а) це призводить до погіршення якості продукції;
- б) фірма-монополіст матиме збитки та сплачуватиме менші податки;
- в) це призведе до обмеження конкуренції за рахунок усунення конкурентів з ринку;
- г) зменшиться ефективність виробництва.

Творчі завдання

1. До Антимонопольного комітету України з Міністерства економічного розвитку та торгівлі України на погодження надійшов Перелік підприємств, які виготовляють хімічні засоби захисту рослин, щодо яких планується запровадження державного регулювання цін. У Переліку – 7 підприємств, з яких 2 – хімічний завод «А» і ВАТ «Б» – виробляють по 36% цієї продукції, решта 5 підприємств – по 3–7%. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України аргументує необхідність регулювання цін на засоби захисту рослин дефіцитом цієї продукції на внутрішньому ринку, високими цінами на зовнішньому ринку і необхідністю забезпечення вітчизняного сільськогосподарського виробника необхідними засобами для підвищення врожайності культур.

Визначити:

- а) яке рішення повинен прийняти АМК України;
- б) що є для цього підставою (нормативно-правовою базою).

2. Провести дослідження щодо виявлення монопольних цін (на умовному прикладі) при порушенні законодавства про захист економічної конкуренції.

Частина III

АНТИМОНОПОЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В РІЗНИХ СЕКТОРАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розділ 10

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ

В економіці склалися об'єктивні ситуації, коли існування монополії є більш ефективним, ніж наявність конкуренції. Такий стан ринку отримав назву природна монополія.

Вдосконалення державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій – одне із найбільш актуальних завдань, які постають на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України. Це зумовлено тим, що суб'єкти природних монополій в Україні виробляють життєво необхідну продукцію і здійснюють вагомий вплив на всі сфери підприємництва.

Основні категорії та поняття

Природна монополія, суб'єкти природних монополій, суміжний ринок, національні комісії з регулювання природних монополій, перелік суб'єктів природних монополій, ліцензування, житлово-комунальне господарство, перехресне субсидування

10.1. Природна монополія як об'єкт державного регулювання

Сутність природної монополії як об'єкта державного регулювання традиційно пов'язується з ефектом масштабу, який дозволяє одному підприємству (суб'єкту господарювання) забезпечувати продукцією ринок, маючи більш низькі витрати на одиницю продукції, порівняно з конкуруючими між собою

суб'єктами господарювання. Тобто особливістю природних монополій є постійні високі витрати, через які неефективно виробляти невеликі обсяги продукції кількома виробниками.

Такий підхід містить суперечності: з одного боку, визнається існування таких товарів, виробництво яких найефективніше в умовах монопольного ринку, а, з іншого боку, має місце відсутність конкуренції, коли єдиний виробник може зловживати своїм монопольним становищем на ринку з метою максимізації свого прибутку. Причому, ціна реалізації продукції, яка буде запропонована монополією для максимізації свого прибутку, завжди буде вищою, ніж конкурентна ціна, і суспільство в цілому нестиме при цьому втрати. Держава повинна таким чином регулювати діяльність суб'єктів природних монополій, щоб, не дозволяючи їм диктувати свої умови споживачам, дати йому при цьому можливість успішно функціонувати і розвиватися.

Природна монополія – це сфера діяльності, де в результаті природних, технологічних та інших умов виключається або обмежується можливість існування конкуренції. Виробництво в умовах природної монополії має важливу технологічну особливість, що визначає її економічну ефективність: для нього характерне істотне зниження витрат на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва. При цьому послуги, що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими послугами. У зв'язку з цим, ефективнішою виявляється не конкуренція виробників, як в інших галузях, а відсутність конкуренції і монополія одного товаровиробника.

Отже, природна монополія виникає внаслідок об'єктивних причин. Законодавство України про природні монополії складається з Закону України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 р. № 1682 ІІІ, Повітряного кодексу України від 4 липня 2013 р. № 406-ХІІ, Кодексу торговельного мореплавства України від 4 липня 2013 р. № 406-ХІІ (406-18), Законів України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-ІІІ, «Про транспорт» від 10 листопада

**Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів
природних монополій**

1994 р. № 232/94-ВР, «Про трубопровідний транспорт» від 15 травня 1996 р. № 192/96-ВР, «Про залізничний транспорт» від 23 лютого 2012 р. № 4443-VI, «Про електроенергетику» від 20 листопада 2012 р. № 5485-VI, «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг» від 9 липня 2010 р. № 2479-VI, «Про засади функціонування ринку природного газу» від 8 липня 2010 р. № 2467-VI, «Про засади функціонування ринку електроенергії України» від 24 жовтня 2013 р. № 663-VII, інших законів України, що встановлюють особливості здійснення підприємницької діяльності у сферах природних монополій.

Але спеціальним інструментом для регулювання діяльності суб'єктів природних монополій є Закон України «Про природні монополії». Закон був розроблений із врахуванням переважаючих у світі тенденцій регулювання діяльності суб'єктів природних монополій і став важливим етапом на шляху законодавчого регулювання важливих сфер української економіки. Реалізація його норм дозволяє скоординувати функції державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій.

Отже, в Україні діяльність суб'єктів природних монополій регулюється відповідно до Закону України «Про природні монополії», який дав визначення природної монополії, охарактеризував умови їх діяльності, визначив відповідальність суб'єктів природних монополій та виділив механізми здійснення контролю за їх діяльністю. Закон України «Про природні монополії» визначив правові, економічні та організаційні засади державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в Україні з метою забезпечення ефективного функціонування ринків, що перебувають у стані природної монополії, на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів їх товарів. Встановлення такого балансу інтересів, як правило, здійснюється незалежними регулюючими органами, які мають виконувати у сферах природних монополій функцію, яку на інших ринках виконує конкуренція.

Суб'єкти природних монополій не можуть вчиняти дії, які призводять або можуть призвести до неможливості виробництва (реалізації) товарів, щодо яких здійснюється регулювання відповідно до Закону України «Про природні монополії», або до заміни їх іншими товарами, не однаковими за споживчими характеристиками.

Відповідно до Закону України «Про природні монополії» регулюється діяльність суб'єктів природних монополій у таких сферах:

- транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
- транспортування природного і нафтового газу трубопроводами;
- розподіл природного і нафтового газу трубопроводами;
- зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності зі зберігання природного газу (ліцензійними умовами);
- транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;
- передачі електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами;
- розподілу електричної енергії (передачі електричної енергії місцевими (локальними) електромережами;
- користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування;
- управління повітряним рухом;
- централізованого водопостачання та водовідведення;
- транспортування теплової енергії;
- спеціалізованих послуг транспортних терміналів, портів, аеропортів за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України;
- захоронення побутових відходів.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

Існування природних монополій одночасно забезпечує суспільні вигоди й нерідко призводить до виникнення суспільних втрат. Це пов'язано насамперед з тим, що суб'єкти господарювання працюють ефективно лише в конкурентному середовищі, відчуючи постійний тиск з боку конкурентів. В умовах відсутності конкуренції природні монополії починають зловживати своїм монопольним становищем. Тому часто ціна, яку платить суспільство за функціонування суб'єктів природних монополій, може бути надмірно високою. Особливої гостроти це питання набуває в умовах недосконалого державного регулювання в Україні.

У більшості країн світу діяльність суб'єктів природних монополій поєднується з антимонопольним регулюванням. Як правило, функції органу, який здійснює антимонопольний контроль та регулювання поширюються на всю економіку. В Україні державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції у сферах природних монополій здійснюється Антимонопольним комітетом України відповідно до його компетенції. У зв'язку з цим, функції антимонопольного органу та органу регулювання ринків природної монополії мають бути чітко розмежовані. У деяких питаннях (доступ до мереж, зловживання монопольним становищем) регулювання інфраструктурних галузей економіки може дублюватися антимонопольним регулюванням. Орган регулювання та антимонопольний орган можуть спільно розглядати порушення антимонопольного законодавства в інфраструктурних галузях.

Як відомо, державне регулювання природних монополій включає такі механізми регулювання: цінове (тарифне), обсягів виробництва та продажу, входження на ринок та виходу з нього, доступу до інфраструктурних мереж, інших змінних (якості та безпеки товарів, інвестицій)¹. Особливе місце тут

¹ Віскузі В.К. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В.К. Віскузі, Дж.М. Вернон, Дж.Е. Гарингтон. – К. : Основи, 2004. – С. 376–379; Хей Д. Теория организации промышленности / Д. Хей, Д. Моррис : в 2 т. – Т. 2. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – С. 501; Armstrong M., Cowan S., Vickers J. Regulatory Reform: Economic Analysis and British Experience / M. Armstrong, S. Cowan, J. Vickers. – London : The MIT Press, 1994. – P. 147.

займають інструменти регулювання цін (тарифів) на продукцію суб'єктів природних монополій.

У Законі України «Про природні монополії» до сфер діяльності суб'єктів природних монополій, що регулювалися відповідно до цього Закону, було віднесено зв'язок загального користування, а до суміжних ринків – надання послуг між-міського та міжнародного телефонного зв'язку. Але Законом України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV було передбачено, що регулювання у сфері зв'язку проводиться відповідно до цього Закону, а також Закону України «Про поштовий зв'язок» від 4 жовтня 2001 р. № 2759-III.

У зв'язку з тим, що сфера зв'язку регулюється відповідно до спеціального Закону, із Закону України «Про природні монополії» були вилучені норми щодо сфери діяльності суб'єктів природних монополій та суміжних ринків, що регулюються відповідно до цього Закону у галузі зв'язку.

Сфера дії Закону України «Про природні монополії» поширюється не тільки на відносини, що виникають на товарних ринках України, що перебувають у стані природної монополії, а й на суміжні ринки за участю суб'єктів природних монополій.

До суміжних ринків, що регулюються відповідно до Закону України «Про природні монополії», належать:

- постачання природного газу та інших речовин, транспортування яких здійснюється трубопровідним транспортом;
- внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів залізничним, повітряним, річковим та морським транспортом;
- виробництво електричної енергії в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії (ліцензійними умовами);
- постачання електричної енергії;
- виробництво теплової енергії (крім випадків, коли вона використовується виключно для внутрішньовиробничих

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

потреб) в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з виробництва теплової енергії (ліцензійними умовами);

- постачання теплової енергії;
- продаж природного газу (у тому числі нафтового (попутного) газу та газу (метану) вугільних родовищ) власного видобутку в обсягах, що перевищують рівень, установлений ліцензійними умовами;
- перероблення побутових відходів.

Суб'єкти природних монополій завдяки монопольному становищу на певних ринках не схильні до підвищення якості та продуктивності праці, запровадження інновацій. Саме тому сфера функціонування ринків природних монополій потребує державного регулювання, спрямованого на підвищення ефективності діяльності суб'єктів природних монополій. Світовий досвід також свідчить, що діяльність суб'єктів господарювання, які працюють у сферах природних монополій, має підлягати регулюванню з боку держави. В Україні приділяється велика увага питанням вдосконалення регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, особливо у зв'язку із можливостями приватизації суб'єктів природних монополій.

Національні комісії з регулювання природних монополій (далі – комісії) є державними колегіальними органами, які утворюються та ліквідуються Президентом України.

Комісії діють на підставі положень, що затверджуються Президентом України. Комісії підпорядковуються Президенту України, підзвітні Верховній Раді України.

Основними завданнями комісій є:

- регулювання діяльності суб'єктів природних монополій;
- сприяння створенню умов, які забезпечують за рахунок виникнення та розвитку конкуренції виведення товарного ринку зі стану природної монополії, що дасть можливість ефективніше задовольняти попит, а також сприяння розвитку конкуренції на суміжних ринках;

– формування цінової політики у відповідній сфері регулювання;

– сприяння ефективному функціонуванню товарних ринків на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій.

Створення регулюючих комісій – це не створення додаткових державних структур з додатковими функціями, а лише перерозподіл існуючих функцій і повноважень з виділенням в окрему функцію «регулювання», яка має здійснюватись на якісно новому рівні.

Станом на 01.03.2014 в Україні діють три Національні комісії з регулювання діяльності суб'єктів природних монополій:

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики (НКРЕ);

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг (Нацкомкомпослуг);

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ).

Вдосконалення державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій не можна зводити лише до створення незалежних регулюючих органів. Досвід роботи вже створених таких органів свідчить, що це умова, хоч і необхідна, але недостатня. Необхідно забезпечувати також належний рівень і зміст регулювання: обґрунтованість тарифів, впровадження стандартів якості і доступності послуг, що забезпечується насамперед створенням системи прозорого, обґрунтованого формування тарифів на послуги. В Україні недостатньо прозорим залишається механізм формування витрат суб'єктів природних монополій.

Отже, в українській економіці має місце недосконалий механізм регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, що призводить до того, що переважна більшість загальної кількості зловживань монопольним становищем припадає на суб'єкти природних монополій.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

Насамперед, необхідно вирішити питання запровадження в повному обсязі механізмів регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, передбачених Законом України «Про природні монополії». Відповідні органи галузевого управління, які з позицій відомчих інтересів критикували створення незалежних комісій з регулювання, зокрема на транспорті, так і не запропонували прийнятної альтернативи, яка забезпечувала б баланс інтересів підприємств сфери природних монополій, їхніх споживачів та суспільства в цілому.

Відповідно до п. 7 ст. 18 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV із змінами і доповненнями до повноважень облдержадміністрацій належить визначення і встановлення норм споживання у сфері житлово-комунальних послуг, здійснення контролю за їх дотриманням.

Важливо розмежувати функції управління певною галуззю та функції регулювання і контролю господарської діяльності в цій сфері. Реформування галузей, діяльність підприємств яких належать до сфери суб'єктів природних монополій та суміжних ринків, має бути спрямоване на: вдосконалення системи державного регулювання цін і тарифів; формування конкурентних відносин на суміжних ринках; виділення зі складу суб'єктів природних монополій непрофільних виробництв і підприємств, діяльність яких не належить до основної; припинення практики перехресного субсидування різних груп споживачів або одних видів послуг за рахунок інших тощо.

Громадський контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій здійснюють об'єднання споживачів у порядку, встановленому законодавством.

Відсутність цілісної концепції регулювання ринків, що знаходяться у стані природної монополії призводить до непослідовності у прийнятті тих чи інших управлінських рішень, їх половинчатості та недостатності контролю за їх виконанням.

Досвід різних країн щодо регулювання діяльності суб'єктів природних монополій засвідчує, що не існує єдиної та ідеальної моделі регулювання у сферах діяльності природних монополій. Тому кожна країна має знайти свою національну модель, ефективну в конкретних умовах.

ЄС в останні роки взяв курс на лібералізацію ринків природних монополій. Україна при здійсненні економічних реформ повинна орієнтуватися на процеси, що відбуваються в Європі, тому й у нас є необхідність у створенні умов для подальшої лібералізації діяльності суб'єктів природних монополій.

10.2. Сутність, ознаки та специфіка природних монополій в Україні

Відповідно до Закону України «Про природні монополії» природною монополією визнається стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги).

Суб'єкт природної монополії – суб'єкт господарювання (юридична особа) будь-якої форми власності, який виробляє (реалізує) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії.

Розглянемо причини існування природної монополії. Основною рисою діяльності суб'єктів природних монополій, як зазначалося вище, є їх капіталоємність зі складною технологією функціонування всієї інфраструктури ринку. Технічне оновлення інфраструктури цих ринків не може здійснюватися

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

динамічно і значно відстає від технологічного оновлення в інших галузях економіки. Таким чином, через значну капіталоемність виробництва суб'єктів природних монополій виграш від запровадження конкуренції на цих ринках не покриває значних витрат суспільства на запровадження конкуренції. Якщо на ринку буде діяти один суб'єкт господарювання, то середні загальні витрати цього суб'єкта при існуючому рівні попиту на ці послуги при існуючій технології будуть постійно знижуватися. При цьому мають знижуватися питомі витрати при збільшенні обсягів виробництва послуг, які надають суб'єкти природних монополій. Однак суб'єкти природних монополій не зацікавлені у збільшенні виробництва своїх послуг та можуть зменшувати обсяги виробництва своєї продукції і у зв'язку з відсутністю конкуренції. При існуючому попиту це може призводити до підвищення цін (тарифів) на ці послуги, якщо не буде належного контролю з боку регулюючих органів.

Інша проблема, пов'язана з існуванням суб'єктів природних монополій, полягає в тому, що зазначені суб'єкти господарювання завдяки монопольному становищу, якому не загрожує конкуренція в найближчій перспективі, породжують проблему доступу до послуг (тобто «до труби чи мережі»), які надають суб'єкти природних монополій.

Особливістю діяльності суб'єктів природних монополій є низька еластичність попиту на їх продукцію, оскільки він майже не залежить від зміни цін на неї. Це зумовлено тим, що продукція таких утворень задовольняє першочергові потреби промислових споживачів і населення, без яких неможливе існування в сучасній економіці, а альтернативної послуги для них немає. До цього варто додати також високі бар'єри входу на відповідний товарний ринок і виходу з нього: обсяг інвестицій, необхідний для створення альтернативного об'єкта; тривалий період їх окупності; надто високий рівень економічного, технічного та політичного ризику; тривалий період амортизації основного капіталу; вагомий вплив на навколишнє середовище; висока специфічність матеріальних активів та їх вузька спеціалізація тощо.

Сукупна дія цих факторів визначає ефективність зосередження виробництва продукції в єдиного виробника і практично виключає можливість запровадження конкурентних відносин між суб'єктами господарювання. Проте, всупереч логіці у сферах діяльності суб'єктів природних монополій часто, через недосконалість державного регулювання, встановлюється вищий (нижчий) рівень цін порівняно з тим, який міг би бути за наявності конкуренції. Поєднання всіх наведених вище чинників забезпечує суб'єктам природних монополій досить вигідний режим функціонування.

Суб'єкти природних монополій, які діють у різних сферах, але в однакових територіальних межах, як правило, мають одних і тих самих споживачів. Тому ринкова влада суб'єкта господарювання, який одноосібно здійснює діяльність на кількох товарних ринках, межі яких збігаються, значно зростає. Нагадаємо, що АМК України відмовив, зокрема, у 2002 році у наданні дозволу на об'єднання двох суб'єктів природних монополій – «Київенерго» та «Київгаз». У цьому випадку АМК України було взято до уваги те, що зазначені суб'єкти господарювання на певних ринках (зокрема, на ринках електро- та газопостачання) є потенційними конкурентами.

Отже, класичним прикладом сфер діяльності природних монополій є різні види виробничої інфраструктури, де висока частка постійних витрат. Якби ринок був поділений між багатьма підприємствами (суб'єктами господарювання), то ефект масштабу не вдалося б отримати повною мірою. У результаті, витрати на одиницю продукції виявилися б високими і відповідно потрібно було б підвищити ціни для того, щоб перекрити їх.

Таким чином, позитивний ефект від масштабу зумовлений особливостями виробничої технології, що характеризується замкнутим виробничим циклом, який базується на єдиному технологічному середовищі, та наявністю, зокрема, цілісної системи протягнутих у просторі мереж, для яких необхідним є управління з єдиного центру в реальному масштабі часу. За таких обставин витрати в розрахунку на одиницю продукції знижуються одночасно зі зростанням обсягу продукції.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

Теорія природної монополії складалася під впливом ідей класичної та австрійської школи (маржиналістський підхід), що набули розвитку в рамках неокласичного напрямку економічної науки. У цьому контексті слід виділити роботи А. Маршалла та Дж. Кларка, в яких вперше було дано розгорнуту оцінку природної монополії².

Ринки природних монополій відносяться до недосконалих ринків і за своїми характеристиками схожі на ринки, де існує монополія одного виробника. На них працює єдиний продавець товару, який, використовуючи своє монопольне становище, має монопольну владу на ринку. Особливістю цього ринку є також те, що продукція є унікальною (не має замінників), і існують значні бар'єри для входження на цей ринок інших підприємств (фірм). Тому такий суб'єкт господарювання має всі можливості для отримання надприбутків. Регулювання діяльності суб'єктів природних монополій багато в чому компенсує відсутність конкуренції у відповідних галузях.

У другій половині ХХ ст. у розвинутих країнах світу в умовах постійних змін у механізмі регулювання (періодично з дерегулюванням) ринків продукції (послуг) суб'єктів природних монополій було розроблено цілий ряд важливих наукових підходів до теоретичного й емпіричного дослідження регуляторних механізмів та інструментів щодо природних монополій. Ефективність цих механізмів та інструментів теоретично обґрунтовувалася в моделях неспроможностей ринку і недосконалої конкуренції (чистої монополії)³.

² Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – London : Macmillan, 1927; Clark J.M. The Economics of overhead Costs / J.M. Clark. – Chicago ; University of Chicago Press, 1923.

³ Базилевич В. Природні монополії / В. Базилевич, Г. Філюк. – К. : Знання, 2006. – 367 с.; Баумоль В.Дж. Состязательные рынки: мятеж в теории структуры отрасли. Серия : Вехи экономической мысли : в 6 т. – Т. 5. Теория отраслевых рынков ; [под общ. ред. А. Г. Слуцкого]. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – С. 110–140; Венгер В.В. Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика / В.В. Венгер. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 204 с.; Stigler G.J. What Can Regulators Regulate? The Case of Electricity / G.J. Stigler, C. Friedland // Journal of Law and Economics. – 1962. – Vol. 5. – P. 1–16.

У розвинених країнах набула значного поширення практика організаційного відокремлення діяльності суб'єктів природних монополій від суміжних ринків. Так, у США у 80-ті роки ХХ ст. був відкритий для конкуренції ринок газу. Транспортування газу було проголошено послугою загального доступу, і власникам газопроводів заборонили перепродаж газу. Аналогічні реформи в енергетичному секторі проводить і ЄС.

Недосконалість механізму регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в Україні призводить до гальмування інноваційного прогресу. Монопольне становище суб'єктів природних монополій і ті вигоди, що з нього випливають, послаблюють стимули до постійного вдосконалення виробничого процесу. Саме тому всі суб'єкти природних монополій, які діють на ринках України, мають, як правило, незадовільний технологічний стан і дуже великі втрати продукції, які покриваються за рахунок споживачів.

При досконалому державному регулюванні для суб'єктів природних монополій мають створюватись такі умови, щоб їм доводилося постійно шукати шляхи зменшення виробничих витрат, у тому числі через інноваційне удосконалення техніки і технології.

Недосконале державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій сприяє тому, що ці суб'єкти перекладають на своїх споживачів власні неефективні витрати і втрати та намагаються отримати прибуток, який значно перевищує той, який міг би бути за умови існування конкурентного середовища. Таким чином, відбувається «перекачування» грошей від споживачів, зокрема, підприємців, багато з яких працює в умовах жорсткої конкуренції, до суб'єктів природних монополій, які працюють поза конкуренцією. При цьому використання отриманих суб'єктами природних монополій коштів здебільшого залишаються поза увагою регулюючих органів, і на практиці часто використовуються для потреб основного виробництва.

10.3. Цілі, принципи, основні способи та інструменти державного впливу на функціонування ринків природної монополії

Головною метою державного впливу на функціонування ринків природної монополії є досягнення виробництва послуги, які надають суб'єкти природних монополій, за найменших витрат та уникнення суспільних втрат від монополістичної поведінки виробника. При цьому необхідно забезпечувати: чистий вигаиш від регулювання; недопущення викривлення цін та забезпечення ефективного використання ресурсів, розробку тарифних схем, які забезпечують встановлення тарифів на рівні оптимальних витрат; гарантію якості послуги; створення стимулів для інноваційної діяльності. При регулюванні необхідно стимулювати суб'єктів природних монополій до збільшення кількості наданих послуг шляхом, зокрема, розширення мережі залізничних шляхів, ліній електропередач, систем забезпечення газом, теплом, централізованим водопостачанням, що має приводити до економії на масштабі виробництва.

Отже, метою державного впливу на функціонування ринків природної монополії є унормування і діяльності, при якій має місце вигода економії від масштабу. Таким чином, існування природних монополій є виправданим і необхідним, але одночасно повинний здійснюватися жорсткий контроль з боку держави за недопущенням зловживання ними монопольним становищем. Регулювання діяльності суб'єктів природних монополій повинно гарантувати споживачам отримання вигоди від економії, спричиненої масштабами виробництва, тобто зменшення витрат на одиницю продукції.

Державний вплив на функціонування ринків природної монополії здійснюється на основі таких *принципів*: гласності та відкритості процедур регулювання; адресності регулювання, його спрямованості на конкретний суб'єкт природної монополії; самоокупності суб'єктів природних монополій;

стимулювання підвищення якості товарів і задоволення попиту на них; забезпечення захисту прав споживачів.

Процедура прийняття рішення щодо регулювання діяльності суб'єктів природних монополій відрізняється в різних країнах, однак у будь-якому випадку вона має бути прозорою, що підтверджує справедливість та законність рішення та зменшує можливості для зловживань.

Процес регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, як правило, передбачає: забезпечення права зацікавлених сторін представити свої точки зору; опублікування рішення і його детальне обґрунтування; надання зацікавленим сторонам можливості оскаржувати рішення через апеляційну процедуру. Орган, який розглядає апеляцію, має бути незалежним, як і орган регулювання. У більшості країн рішення органу регулювання оскаржуються безпосередньо в суді⁴.

Основними способами державного впливу на ринки природної монополії є вдосконалення правил надання послуг суб'єктами природних монополій, створення ефективного прозорого механізму ціноутворення на відповідних ринках, удосконалення порядку ліцензування діяльності у сферах природних монополій та механізмів контролю за додержанням їхніми суб'єктами ліцензійних умов, перегляд правил приєднання до мереж, що належать суб'єктам природних монополій для виключення можливості нав'язування необґрунтованих вимог.

Основними інструментами державного впливу на функціонування ринків природних монополій є:

- ліцензування діяльності у сферах природних монополій та на суміжних ринках;
- регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- забезпечення доступу споживачів до товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;

⁴ Детальний аналіз світового досвіду регулювання природних монополій див.: Базилевич В.Д. Природні монополії / В.Д. Базилевич, Г.М. Филюк – К. : Знання, 2006. – С. 115–162.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

– регулювання інших умов виконання підприємницької діяльності у випадках, передбачених законодавством;

– встановлення спеціальної відповідальності суб'єктів природних монополій за дії, що порушують вимоги Закону України «Про природні монополії» у вигляді штрафів, вилучення незаконно отриманого прибутку, виручки і відшкодування збитків.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики (НКРЕ), була утворена 23 листопада 2011 року⁵ і є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України і підзвітним Верховній Раді України.

НКРЕ є органом державного регулювання діяльності в енергетиці, основним завданням якого є: державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання, що провадять діяльність на суміжних ринках, у сферах електроенергетики, теплопостачання в частині діяльності з виробництва теплової енергії на теплоелектроцентралях, теплоелектростанціях, атомних електростанціях і когенераційних установках та установках із використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії (далі – сфера теплопостачання), на ринках природного газу, нафтового (попутного) газу, газу (метану) вугільних родовищ та газу сланцевих товщ (далі – природний газ), нафти та нафтопродуктів.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України і підзвітним Верховній Раді України. Комісія утворена Указом Президента України від 23 листопада 2011 року №1073/2011 «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг»⁶. Основні завдання Комісії:

⁵ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики : Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1059/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1059/2011>

⁶ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг : Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. №1073/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073/2011>

ліцензування господарської діяльності з централізованого водопостачання та водовідведення в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами провадження господарської діяльності (ліцензійними умовами); ліцензування господарської діяльності з виробництва теплової енергії (крім діяльності з виробництва теплової енергії на теплоелектроцентралях, теплоелектростанціях, атомних електростанціях і когенераційних установках та установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії), транспортування її магістральними та місцевими (розподільчими) тепловими мережами, постачання теплової енергії в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами провадження господарської діяльності (ліцензійними умовами); встановлення тарифів на комунальні послуги суб'єктам природних монополій та суб'єктам господарювання на суміжних ринках, ліцензування діяльності яких здійснюється Комісією.

Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, створено Указом Президента України №1067/2011 від 23.11.2011 на виконання Закону України «Про телекомунікації». Цим Указом затверджено Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ)⁷. Основними завданнями НКРЗІ є: забезпечення проведення єдиної державної політики з питань державного регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, користування радіочастотним ресурсом, надання послуг поштового зв'язку.

Національні комісії, що здійснюють державне регулювання у сферах діяльності суб'єктів природних монополій мають право накладати штрафи на суб'єктів природних монополій за невиконання або несвоєчасне виконання рішень органів, які регулюють діяльність суб'єктів природних

⁷ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації : Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1067/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1067/2011>

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

монополій, та порушення умов та правил здійснення підприємницької діяльності у сферах природних монополій та на суміжних ринках (ліцензійних умов) – у розмірі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, за систематичне надання недостовірної інформації у складі технічних умов щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва або відмову в наданні технічних умов щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва, або порушення строку їх надання; неукладення договору про забезпечення об'єкта будівництва на підставі технічних умов або непідключення об'єкта будівництва до інженерних мереж згідно з технічними умовами та укладеним договором про забезпечення об'єкта будівництва – у розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Суб'єкти природних монополій, на які накладено штраф, сплачують його у тридцятиденний термін з дня одержання рішення про накладення штрафу. За кожен день прострочення сплати штрафу нараховується пеня у розмірі одного відсотка суми штрафу. У разі відмови суб'єктів природних монополій від сплати штрафу штраф стягується за рішенням суду (арбітражного суду).

Прибуток, одержаний суб'єктами природних монополій у результаті порушення норм Закону України «Про природні монополії», вилучається в судовому порядку до Державного бюджету України.

Національні комісії з регулювання природних монополій визначають суб'єктів природних монополій, діяльність яких регулюється державою, та складають і ведуть реєстри таких суб'єктів природних монополій у відповідній сфері. У випадках, визначених Законом України «Про природні монополії», державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій може здійснюватися органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Отже, якщо діяльність суб'єктів природних монополій, яка підлягає регулюванню, спрямована на задоволення потреб окремого регіону, то функції державного регулювання діяльності суб'єктів при-

родних монополій можуть бути делеговані в установленому порядку Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям.

Регулюючі органи мають право:

- отримувати документи, статистичну та іншу інформацію про діяльність суб'єктів природних монополій, необхідні для здійснення покладених на них функцій;
- приймати в межах своєї компетенції у порядку, встановленому положеннями про комісії рішення, що є обов'язковими для виконання суб'єктами природних монополій;
- приймати рішення про накладання штрафів на суб'єктів природних монополій у випадках, передбачених Законом України «Про природні монополії»;
- складати протоколи про порушення посадовими особами суб'єктів природних монополій законодавства про природні монополії відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- застосовувати у встановленому законом порядку відповідні санкції до суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на суміжних ринках, за порушення ними умов та правил здійснення підприємницької діяльності у сферах природних монополій та на суміжних ринках (ліцензійних умов);
- приймати з питань, що належать до їх компетенції, нормативно-правові акти, контролювати їх виконання;
- встановлювати для суб'єктів природних монополій у порядку, визначеному комісіями, вимоги щодо здійснення ними підприємницької діяльності, яка не належить до сфери природних монополій, у разі, якщо ця діяльність має вплив на ринок, що перебуває у стані природної монополії;
- звертатися до суду з відповідними позовними заявами у разі порушення суб'єктами природних монополій та суб'єктами господарювання, що здійснюють діяльність на суміжних ринках, норм Закону України «Про природні монополії».

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

Зведений перелік суб'єктів природних монополій ведеться АМК України на підставі реєстрів суб'єктів природних монополій у сфері житлово-комунального господарства, що формуються національною комісією, яка здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, а в інших сферах, в яких діють суб'єкти природних монополій, – національними комісіями регулювання природних монополій у відповідній сфері або органами виконавчої влади, що здійснюють функції такого регулювання до створення зазначених комісій.

Станом на 1 січня 2014 року до суб'єктів природних монополій на загальнодержавному рівні Антимонопольним комітетом України віднесені суб'єкти господарювання, зазначені у дод. Е.

Роль національних комісій регулювання діяльності суб'єктів природних монополій визначається насамперед конфліктом інтересів в їх діяльності, оскільки вони перебувають фактично в системі центральних органів виконавчої влади, що означає підпорядкування Уряду. Така ситуація не відповідає нормам європейського законодавства, адже один з головних його принципів полягає саме в тому, що національні регулятори мають бути незалежними від політичного впливу та самостійно приймати рішення, які стосуються регулювання відносин учасників ринку.

Одним з первісних інструментів державного контролю за діяльністю суб'єктів природних монополій є введення системи ліцензування їх діяльності як у сферах природних монополій, так і на суміжних ринках. Діяльність суб'єктів природних монополій у сферах, визначених у ст. 5 Закону України «Про природні монополії», а також діяльність суб'єктів господарювання на суміжних ринках підлягає ліцензуванню відповідно до законодавства.

Відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 22 грудня 2011 р. № 4223-VI (4223-17) затверджено, зокрема, види господарської діяльності, на які видаються ліцензії для суб'єктів господарювання, які

здійснюють діяльність у сферах діяльності суб'єктів природних монополій та суміжних ринках.

Нацкомпослуг, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації видають ліцензії на централізоване водопостачання та водовідведення; НКРЗІ видає ліцензії на пересилання поштових переказів, простих та реєстрованих листів, поштових карток, бандеролей та посилок масою до 30 кілограмів; надання послуг радіозв'язку (з використанням радіочастот); надання послуг телефонного зв'язку (крім відомчих об'єктів); технічне обслуговування мереж теле-, радіо- і проводового мовлення в межах промислової експлуатації; НКРЕ – на виробництво електроенергії; передачу електроенергії, транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл; постачання електричної енергії, природного газу за регульованим і нерегульованим тарифом; зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, установлюваний ліцензійними умовами; Міністерство інфраструктури України – на надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів залізничним транспортом; Укравіатранс видає ліцензії на надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів повітряним транспортом; виконання авіаційно-хімічних робіт.

На підставі ліцензії, виданої комісією або центральним органом виконавчої влади, господарська діяльність проводиться на всій території України, а на підставі ліцензії, виданої місцевим органом виконавчої влади, – на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Органи ліцензування разом з Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва за погодженням з АМК України розробляють та затверджують спеціальні умови та правила здійснення підприємницької діяльності суб'єктами природних монополій та суб'єктами господарювання, що здійснюють діяльність на суміжних ринках, контролюють їх дотримання, вживають у

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

встановленому порядку заходів щодо запобігання порушенням цих умов і правил.

В Україні в ряді сфер діяльності суб'єктів природних монополій ще збереглася відомча система регулювання, яка має багато недоліків. Основна проблема полягає в тому, що регулювання здійснюється міністерством, яке одночасно є і органом, що відповідає за стан галузі, і органом, що керує підприємствами, які діють як у сферах діяльності суб'єктів природних монополій, так і на суміжних ринках, а також виконує функції Національної комісії регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, визначені Законом України «Про природні монополії». Поєднання міністерством двох вищезазначених функцій призводить до того, що, використовуючи інструменти впливу на весь ринок, бажаючи того чи ні, регулюючий орган у той чи інший спосіб надає допомогу підвідомчим підприємствам, та створює переваги в діяльності, перш за все, підпорядкованим підприємствам (з метою забезпечення високих фінансово-економічних показників вказаних суб'єктів господарювання), що, своєю чергою, призводить до дискримінації інших учасників ринку і неефективного функціонування всієї системи регулювання. Тобто існує конфлікт інтересів через поєднання міністерством функцій управління майном та завданнями щодо регулювання. Таким відомчим органом, насамперед, залишилося Міністерство інфраструктури України (центральний орган виконавчої влади), яке здійснює регулювання на ринках транспорту та є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сферах авіаційного, автомобільного, залізничного, морського і річкового, міського електричного транспорту та у сферах використання повітряного простору України, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства тощо.

Таке відомче регулювання не забезпечує ефективної діяльності суб'єктів господарювання на ринках транспортних послуг, що знаходяться у стані природної монополії та

суміжними з ними ринками (зокрема, у частині формування тарифів), не забезпечує розвитку конкуренції на ринках, суміжних до природної монополії та не сприяє збалансованості інтересів суспільства і призводить до ущемлення споживачів транспортних послуг, зниженню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Проблемою також є регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, що в окремих випадках, встановлених законом, здійснюється органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Законодавством не розмежовано компетенцію місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, що виконують функції як управління майном житлово-комунального господарства, так й регулювання діяльності підприємств цієї галузі. Поєднання цих функцій регуляторним органом призводить до виникнення конфлікту інтересів під час здійснення регуляторної політики. Орган місцевого самоврядування намагається водночас забезпечити інтереси споживачів і максимально реалізувати корпоративні інтереси підприємств, що перебувають у його підпорядкуванні.

10.4. Завдання та методи цінового (тарифного) регулювання у сфері природної монополії

Особливістю ціноутворення на продукцію суб'єктів природних монополій є його взаємозв'язок з державним регулюванням відповідних цін (тарифів). Йдеться про те, що природні монополії повинні забезпечувати ринковий попит за цінами, які регулюються державними органами (регуляторами). Цим і визначаються можливі реакції суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках, а також інструменти регулювання у цій сфері. У кінцевому підсумку поведінка суб'єкта природної монополії має на меті адаптацію до рішень регуляторів.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

Завдання цінового (тарифного) регулювання у сфері природної монополії передбачають оптимізацію рівня цін на продукцію природних монополій, відшкодування економічно обґрунтованих витрат, забезпечення належної норми віддачі на вкладений капітал, гармонізацію економічних інтересів суб'єктів природних монополій, споживачів і суспільства, забезпечення належного ступеня відкритості інформації, яка потрібна для розрахунку цін (тарифів). Ціни (тарифи) на продукцію суб'єктів природних монополій повинні бути справедливими, обґрунтованими та стабільними.

Пріоритети у ціновому (тарифному) регулюванні переважно визначаються тими методами ціноутворення, які історично склалися у сфері діяльності суб'єктів природних монополій⁸.

Історично найпершим і найпопулярнішим при ціноутворенні на продукцію суб'єктів природних монополій був метод, відомий як «витрати плюс». Ціноутворення за середніми витратами є найпоширенішим емпіричним методом встановлення цін у природномонополійній сфері. Він передбачає визначення розміру ціни (тарифу) через встановлення граничної рентабельності (норми прибутку) до задекларованого об'єктами природних монополій рівня витрат. В Україні базою, до якої застосовують норму прибутку (рентабельність), зазвичай є не встановлена вартість активів або сума інвестованого капіталу, а повна собівартість продукції⁹.

Основним аргументом на користь ціноутворення за середніми витратами є те, що природні монополії повинні працювати таким чином, щоб сукупна виручка дорівнювала сукупним витратам. Отже, ціна повинна дорівнювати середнім витратам. Ціна на рівні середніх витрат є найменшою, за якої будь-яка фірма не має збитків в умовах зростаючої віддачі від масштабу.

⁸ Лагутін В. Пріоритети цінового (тарифного) регулювання природних монополій в Україні / В.Д. Лагутін, Ю.І. Боровик // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 44–58.

⁹ Венгер В.В. Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика / В.В. Венгер. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – С. 125.

Логіка ціноутворення за граничними витратами є простою: якщо ціна товару не дорівнює граничним витратам на його виробництво, то вона не буде давати правильних ринкових сигналів споживачам та виробникам, щоб оптимальна кількість цього товару була затребувана та вироблена. Характерним прикладом економічної ефективності цін, що дорівнюють граничним витратам, є ціноутворення у періоди пікових навантажень в електроенергетиці¹⁰.

Одним з найвідоміших в економічній науці прикладів дослідження методу ціноутворення за граничними витратами є праця Р. Коуза «Суперечка щодо граничних витрат». Рональд Гарі Коуз (1910–2013) – американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1991 року¹¹. На думку вченого, проблема граничних витрат має безпосередній вихід на ціноутворення у сфері природних монополій: в економіці комунальних послуг та електроенергетичній галузі¹².

Теоретично найоптимальнішим методом утворення кінцевих цін у природномонопольних галузях є ціноутворення за Рамсеєм. Англійський економіст і математик Френк Рамсей (1903–1930) у своїй відомій статті «Внесок в теорію оподаткування», опублікованій у 1927 р., запропонував новий метод ціноутворення, який дістав назву «ціноутворення за Рамсеєм». Цей метод можна застосовувати для ціноутворення в умовах багатопродуктової природної монополії, для якої лінійне ціноутворення на основі граничних витрат було б збитковим. Метод ціноутворення за Рамсеєм полягає у забезпеченні беззбитковості суб'єкта природної монополії за умови мінімізації втрат ефективності, зумовлених відхиленням від граничних витрат. Ця теоретична конструкція на практиці стикається зі значними труднощами. Так, для того, щоб вийти на ціни Рамсея, потрібно оцінити показники еластичності

¹⁰ Віскузі В.К. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В.К. Віскузі, Дж.М. Вернон, Дж.Е. Гарингтон. – К. : Основи, 2004. – С. 467.

¹¹ Отримав за відкриття і пояснення сутності трансакційних витрат і прав власності в інституційній структурі функціонування економіки.

¹² Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. – М. : Дело ЛТД, Catallaxy, 1993. – С. 70–86.

попиту (при цьому ціни підвищуються обернено пропорційно еластичності попиту), а це передбачає значний обсяг статистичної інформації. Високі інформаційні вимоги до розрахунку цін за Рамсеєм істотно обмежують їх застосування.

Важливим є правило раціональних компонентів ціни (ПРКЦ) як атрибут мережевого ціноутворення та конкуренції¹³. ПРКЦ ґрунтується на умові більш ефективної порівняно із суб'єктом природної монополії діяльності суб'єктів суміжного ринку. Популярність даного правила зумовлена тим, що воно зрозуміле та доступне; дозволяє отримати граничний прибуток на конкурентних умовах; не потребує змін у регульованих цінах кінцевих послуг і не заважає політично популярному перехресному субсидуванню.

Як відомо, в Україні у сфері електроенергетики кінцеві ціни суб'єктів природних монополій регулюються, тоді як ціни конкуруючих постачальників залишаються вільними. Такий механізм ціноутворення дозволяє, на наш погляд, успішно впровадити ПРКЦ для визначення цін на доступ до електромережі.

При двокомпонентному (нелінійному) ціноутворенні на продукцію суб'єктів природних монополій постійна частина тарифу покриває постійні витрати, а змінний тариф – граничні витрати. В умовах монопольної влади на суміжному ринку двокомпонентне ціноутворення успішно вирішує питання балансу між низькою ціною доступу (низька змінна частина тарифу) та неефективним входженням на суміжний ринок (висока постійна частина тарифу). На практиці суб'єкт природної монополії є найефективнішим конкурентом порівняно з іншими учасниками суміжного ринку. Тому, встановлюючи ціну на доступ до мережі, він може розробити для себе тариф, який забезпечує особливо низьку плату за користування, оскільки є найбільшим користувачем. Безумовно, це призведе до істотного обмеження, навіть до перекриття доступу на суміжний ринок іншим суб'єктам.

¹³ Economides N. Access and Interconnection Pricing: How Efficient is the Efficient Component Pricing Rule? / N. Economides, L.J. White // Antitrust Bulletin. – 1995. – Vol. XL. – № 3. – P. 557–579.

В останні десятиліття в теорії та на практиці активно обговорюються можливості стимулюючого цінового (тарифного) регулювання природних монополій¹⁴.

Отже, в Україні пріоритетним завданням у сфері цінового (тарифного) регулювання природних монополій є відмова від застосування методу «витрати плюс» і перехід до стимулюючого методу ціноутворення. На відміну від витратного, стимулююче ціноутворення налаштоване таким чином, що дозволяє розподіляти вигоди від підвищення ефективності виробництва продукції від суб'єкта природної монополії до споживачів.

Стимулююче ціноутворення у формі регульованої бази інвестованого капіталу (Regulatory Asset Base – RAB), на яке в Україні з 2013 року переходять суб'єкти природних монополій та суміжних ринків у сферах комбінованого виробництва електричної та теплової енергії, – це система довгострокового ціноутворення. Її основною метою є залучення інвестицій у розширення та модернізацію інфраструктури. Компаніям у системі RAB повинні гарантовано повертатися інвестиції та дохід на інвестиції, який достатній для обслуговування кредитів і отримання прибутку. Крім того, вони мають стимул до зниження витрат, оскільки зекономлені кошти залишаються суб'єктам природних монополій. З точки зору споживачів, перевагами системи RAB є підвищення надійності енергопостачання та якості послуг за рахунок нових інвестицій. Вперше методика ціноутворення на основі регульованої бази інвестованого капіталу була використана у Великобританії наприкінці

¹⁴ Авдашева С. Развитие конкуренции в отраслях с естественно-монопольным компонентом / С. Авдашева, А. Шаститко. – М. : Российско-Европейский Центр Экономической Политики (РЕЦЭП), 2005. – 35 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.recep.ru/files/documents/natural_monopolies_ru.pdf; Бабак А.В. Особливості визначення регуляторної бази активів для цілей ціноутворення у сфері теплопостачання в Україні / А.В. Бабак // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 51–64; Vogelsang I. Price Regulation of Access to Telecommunications Networks / I. Vogelsang // Journal of Economic Literature. – 2003. – Vol. 41. – № 3. – р. 830–862 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bu.edu/econ/files/2011/01/2003_25_Vogelsang.pdf.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

80-х років ХХ ст. у процесі приватизації електромережевого комплексу і лібералізації ринку електроенергії. У середині 90-х років ХХ ст. на РАР перейшли Канада, США, Австралія та багато країн Західної Європи (кожна зі своїми особливостями).

Важливим пріоритетним завданням цінового (тарифного) регулювання природних монополій є підвищення його ефективності. Під ефективністю регулювання цін (тарифів) на продукцію суб'єктів природних монополій розуміють відповідність результатів такого регулювання задекларованим цілям та принципам, його реальну позитивну значущість для функціонування та розвитку ринків природних монополій та суміжних ринків, збалансування інтересів суб'єктів природних монополій, споживачів їх послуг та держави.

Неефективність цінового (тарифного) регулювання природних монополій пояснюється наявністю високого ступеня перехресного субсидування в усіх без винятку природномонопольних галузях, застосуванням витратного методу ціноутворення, що стимулює перекладання природними монополіями на споживачів власних економічно необґрунтованих витрат, відсутністю стимулів до інвестування у модернізацію мереж та енергозберігаючі технології. *Перехресне субсидування* – фіксація цін на рівні, який є вищим або меншим від загальних середніх витрат виробництва товарів чи послуг у певній галузі за рахунок перерозподілу цінового навантаження серед споживачів. Перехресне субсидування може здійснюватися як щодо різних груп споживачів, так і стосовно різних видів діяльності, а отже і різних товарів. Наявність перехресного субсидування між окремими видами діяльності дає змогу витіснити з ринку певних суб'єктів підприємницької діяльності. В українській економіці перехресне субсидування широко розповсюджене в інфраструктурних галузях. Прикладом перехресного субсидування є встановлення низьких цін на електроенергію та газ для населення і високих для підприємницького сектору економіки. Все це дає можливість суб'єктам природних монополій зловживати своїм домінуючим становищем шляхом встановлення монопольно високих цін.

Регулювання діяльності суб'єктів природних монополій має включати не лише регулювання цін, тарифів. Враховуючи, що товари, які виробляються суб'єктами природних монополій не мають близьких замінників, а задоволення суспільних інтересів у цих товарах є вкрай необхідним, до діяльності суб'єктів природних монополій встановлюється ряд вимог і обмежень. Зокрема суб'єкти природних монополій зобов'язані дотримуватися:

– встановленого порядку ціноутворення, стандартів і показників безпеки та якості товару, а також інших умов та правил здійснення підприємницької діяльності, визначених у ліцензіях на здійснення підприємницької діяльності у сферах природних монополій та на суміжних ринках;

– встановлених вимог щодо ведення окремого бухгалтерського обліку за кожним видом діяльності, що підлягає ліцензуванню; обмеження щодо діяльності на інших ринках, які не належать до природних монополій, встановлених додаткових обмежень щодо звітності про діяльність, щодо обґрунтування дійсних витрат, розміру прибутку і його використання тощо.

10.5. Особливості ціноутворення та державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на окремих ринках

Державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у житлово-комунальному господарстві

Законом України «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг» передбачено, що органом державного регулювання у сфері комунальних послуг є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг (Нацкомкомпослуг).

Нацкомкомпослуг бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері теплопостачання і централізованого водопостачання та водовідведення, перероблення та

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

захоронення побутових відходів. До основних завдань належать: захист прав споживачів товарів і послуг у частині отримання товарів та послуг належної якості і достатнього обсягу за економічно обгрунтованими цінами, а також стимулювання підвищення їх якості; формування та забезпечення прогнозованої цінової і тарифної політики на ринках природних монополій та суміжних ринках у сфері теплопостачання та централізованого водопостачання і водовідведення.

За інформацією Нацкомпослуг, ця комісія регулює близько 89,0% ринку водопостачання та водовідведення та близько 96,0% ринку теплової енергії. Зокрема, за оцінками Нацкомпослуг, у сфері водопостачання та водовідведення комісія регулює близько 130 ліцензіатів, у сфері теплової енергії – близько 270.

Відповідно регулювання діяльності решти суб'єктів господарювання у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення і встановлення тарифів на комунальні послуги здійснюється органами місцевого самоврядування.

Таким чином, Нацкомпослуг, зокрема, у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення встановлює тарифи тим суб'єктам господарювання на ті види діяльності і послуги, на право провадження яких вона видала відповідні ліцензії.

Органами АМК України у сфері житлово-комунального господарства припиняються непоодинокі зловживання монопольним становищем цінового характеру, вчинені, як правило, шляхом «прихованого» підвищення цін через зниження якості товару (послуги), зокрема, через зменшення обсягів наданих послуг порівняно з тим обсягом, що використовувався при визначенні розміру тарифу, і без здійснення відповідних перерахунків. Неналежне виконання суб'єктами природних монополій вимог законодавства призводить до фактичного збільшення вартості послуг.

Чинні нормативні акти щодо формування тарифів на послуги суб'єктів природних монополій у сфері житлово-

комунального господарства, в умовах відсутності конкуренції, не містять стимулів до зниження ними витрат, які безпосередньо не відносяться до їх основної діяльності, не стримують від намагання включити ці витрати до тарифів.

Невирішення зазначеної проблеми призводить до значних суспільних втрат. Підприємствами тепло- і водопостачання у багатьох випадках надаються неякісні послуги, або надаються не в повному обсязі послуги з теплопостачання, водопостачання та водовідведення. Недоодержання споживачами або одержання не в повному обсязі цих послуг вимірюються в коштах, які суб'єкти природних монополій необґрунтовано, виключно за рахунок свого монопольного становища, стягують зі своїх споживачів. Тобто зазначені кошти вилучаються з конкурентних галузей національної економіки.

З метою встановлення обґрунтованих тарифів за фактично надані житлово-комунальні послуги необхідно посилити контроль щодо обмеження включення до складу тарифів витрат, які безпосередньо не пов'язані з виробництвом та наданням послуг.

Важливим напрямом роботи із запобігання негативним проявам монополізму у житлово-комунальному господарстві є посилення громадського контролю за цією сферою. Наприклад, у багатьох містах Німеччини громада на конкурентних засадах передає в управління, як правило на 7 років, водо-, теплопостачальні підприємства і при цьому виставляються певні обов'язкові вимоги щодо надання послуг. У разі невиконання зазначених вимог громада може обрати іншого виконавця зазначених послуг.

У житловому господарстві необхідно вдосконалювати інститут власників житлового фонду, насамперед, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), органів самоорганізації населення, зокрема будинкових комітетів, утворення компаній-замовників житлово-комунальних послуг, в управління яких передається комунальний житловий фонд.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

Державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах електроенергетики, нафтогазовому комплексі та теплопостачанні

Енергетичні ринки України характеризуються високим рівнем монополізації, хоча майже всі сегменти цих ринків перебувають у сфері державного регулювання.

Державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій і суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на суміжних ринках у сферах електроенергетики, нафтогазовому комплексі та теплопостачанні, якщо теплова енергія виробляється на теплоелектроцентралях, когенераційних установках та установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії, здійснює НКРЕ.

Основою *електроенергетики* країни є Об'єднана енергетична система (надалі – ОЕС) України, яка здійснює централізоване електрозабезпечення внутрішніх споживачів, взаємодіє з енергосистемами суміжних держав, забезпечує експорт, імпорт і транзит електроенергії. Вона об'єднує енергогенеруючі потужності та розподільчі мережі регіонів України, які сполучені між собою системними лініями електропередачі, які обслуговуються державним підприємством Національна енергетична компанія «Укренерго» (надалі – ДП НЕК «Укренерго»). Оперативно-технологічне управління ОЕС, управління режимами енергосистеми, а також забезпечення надійності й умов паралельної роботи з енергосистемами інших країн також здійснюється ДП НЕК «Укренерго».

З метою запровадження ринкових відносин в електроенергетиці в листопаді 1996 року був створений Оптовий ринок електричної енергії України (надалі – ОРЕ), який діє на підставі Договору між членами Оптового ринку електричної енергії України (надалі – ДЧОРЕ).

ОРЕ було побудовано за принципом «енергетичного пула», де купівля всієї виробленої членами ОРЕ електроенергії та її оптовий продаж здійснюється єдиним суб'єктом

господарювання – державним підприємством «Енергоринок», який є оператором ОРЕ і займає монопольне становище на ринку оптової купівлі-продажу електроенергії. Усі виробники та постачальники електричної енергії мають рівноправний доступ до ОРЕ та послуг з передачі енергії електричними мережами, укладають договори купівлі-продажу електричної енергії з ДП «Енергоринок».

У 2012 р. продаж електричної енергії в ОРЕ здійснювали 116 українських виробників електроенергії, у тому числі ДП «НАЕК» Енергоатом» (до складу якого входять 4 атомні станції, одна гідроакumuлююча електростанція та одна гідро-електростанція), 5 компаній теплових електростанцій (до складу яких входить 14 ТЕС), 2 компанії ГЕС, у тому числі ПАТ «Укргідроенерго», до складу якого входить 7 ГЕС та 2 ГАЕС, 30 підприємств теплоелектроцентралей та 74 підприємства, що виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел, та 4 інших підприємства. У такій ситуації ринок електроенергії України є монополізованим.

З 1 січня 2014 року набув чинності Закон України «Про засади функціонування ринку електроенергії України». Проголошена Законом реформа вітчизняного енергоринку передбачає перехід від колишньої моделі єдиного оптового покупця-продавця електричної енергії до нової моделі двосторонніх контрактів – ринку на «добу вперед». Окремі положення Закону впроваджуватимуться поетапно протягом трьох-п'яти років.

На ринку електроенергетики слід створити сприятливі умови для врахування під час формування цін всіх необхідних витрат, пов'язаних з поточним функціонуванням підприємств електроенергетики, а також для інвестування будівництва нових та модернізації діючих потужностей, для чого у підприємств сьогодні немає інвестиційних ресурсів.

Важливе значення має нормативно-правове регулювання в *нафтогазовому комплексі*. Єдина газотранспортна система України (надалі – ГТС) – одна з найбільших у світі газотранспортних систем. ГТС України – єдиний виробничий

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

комплекс, що складається з магістральних газопроводів та газорозподільних мереж, підземних сховищ газу та інших організаційно і технологічно пов'язаних з ними об'єктів та споруд, призначених для транспортування, розподілу і зберігання природного газу. Вона виконує дві основні функції: забезпечення природним газом внутрішніх споживачів, а також транзит природного газу через територію України у країни Західної та Центральної Європи. Газотранспортна система України є другою в Європі і однією з найбільших у світі.

Ринок природного газу України згідно із Законом України «Про засади функціонування ринку природного газу» від 8 липня 2010 р. № 2467-VI будується, зокрема, на засадах вільного вибору споживачами постачальників природного газу; забезпечення рівних можливостей замовників для доступу до Єдиної газотранспортної системи України; вільної торгівлі природним газом; недопущення дій, спрямованих на спричинення збитків суб'єктам ринку; забезпечення захисту прав та інтересів споживачів природного газу; відповідальності суб'єктів ринку за порушення правил діяльності на ринку природного газу та умов договорів.

Учасниками ринку природного газу є власники природного газу, газодобувні підприємства, газотранспортні підприємства, газорозподільні підприємства, постачальники природного газу та споживачі. Учасники ринку природного газу мають рівні права доступу до ГТС. Ринок природного газу функціонує на конкурентних засадах, за винятком діяльності суб'єктів природних монополій.

Навесні 1998 р. створено Національну акціонерну компанію «Нафтогаз України» як вертикально інтегровану нафтогазову компанію, що здійснює повний цикл операцій з розвідки та розробки родовищ, розвідувального та експлуатаційного буріння, видобутку, транспортування та зберігання нафти й газу, постачання природного та скрапленого газу споживачам. Її дочірні компанії: «Газ України», «Укргазвидобування» й «Укртрансгаз».

До основних позитивних наслідків Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу» належить те, що він закріплює три основоположні принципи, які є ключовими в праві ЄС та від яких значною мірою залежить можливість лібералізації газового ринку:

- 1) вільний вибір споживачами постачальників газу;
- 2) вільний і рівний доступ до газових мереж (магістральних газопроводів та внутрішніх газорозподільних мереж) і до потужностей для зберігання газу;
- 3) відокремлення діяльності з транспортування газу від діяльності з його видобування та постачання, а також відокремлення діяльності з розподілу газу від діяльності з його видобування, постачання, зберігання і транспортування (так зване газове розмежування). Прийняття Закону має забезпечити системний підхід до створення умов для стабільного функціонування ринку природного газу та його подальшого розвитку, а також привести «газове» законодавство України у відповідність до права ЄС.

Одним із пріоритетних завдань державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України є приведення цін на енергоносії для всіх категорій споживачів до економічно обґрунтованого рівня.

Транспортна галузь

Транспорт – одна з найважливіших галузей суспільного виробництва. Він повинен задовольняти потреби населення та суспільного виробництва у перевезеннях. Розвиток і вдосконалення транспорту здійснюються відповідно до національної програми з урахуванням його пріоритету та на основі досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою.

Єдина транспортна система України (надалі – ЄТС) – технічно, технологічно, економічно взаємозв'язаний комплекс різних видів транспорту, який здійснює узгоджену (скоординовану) транспортну діяльність щодо забезпечення потреб економіки в перевезеннях.

Залізничний, морський, річковий, авіаційний та трубопровідний транспорт пов'язані з діяльністю у сферах природних монополій. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у цих сферах є Міністерство інфраструктури України (надалі – Мінінфраструктури України).

Залізничний транспорт – одна з важливих базових галузей економіки України, що забезпечує її внутрішні та зовнішні транспортно-економічні зв'язки і потреби населення у перевезеннях. Залізничний транспорт в Україні – залізничний транспорт загального користування, підпорядкований Державній адміністрації залізничного транспорту України, та залізничні під'їзні колії різних форм власності, які не належать до залізничного транспорту загального користування. Залізничному транспорту належить провідна роль у транспортній системі України.

Основу правового регулювання залізничних пасажирських і вантажних перевезень становлять Закони України: «Про транспорт», «Про залізничний транспорт» та «Статут залізниць України».

Відповідно до Закону України «Про природні монополії» у цій галузі регулюється діяльність суб'єктів природних монополій у сфері користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування. До суміжних ринків належать внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів залізничним транспортом.

Органом управління залізничним транспортом загального користування, підвідомчим Міністерству інфраструктури України, є Державна адміністрація залізничного транспорту України (надалі – Укрзалізниця). Укрзалізниця централізовано управляє процесом перевезень у внутрішньому і міжнародному сполученні та регулює виробничо-господарську діяльність залізниць у сфері організації цього процесу. Де-факто є дер-

жавним підприємством – займає монопольне (домінуюче) становище у сфері залізничних перевезень.

До сфери управління Укрзалізниці входять шість залізниць – Донецька, Львівська, Одеська, Південна, Південно-Західна та Придніпровська, а також інші об'єднання, підприємства, установи і організації залізничного транспорту за переліком, визначеним Мінінфраструктури, в тому числі 14 держпідприємств, 13 профільних акціонованих заводів та залізничні під'їзні колії різних форм власності, які не належать до залізничного транспорту загального користування (див.: Карта залізниць України).

Суб'єктами відносин перевезення вантажів є перевізники, вантажовідправники та вантажоодержувачі.

Укрзалізниця здійснює централізоване управління процесом перевезень у внутрішньому і міжнародному сполученні та регулює виробничо-господарську діяльність залізниць у сфері організації цього процесу. Крім питань, пов'язаних з управлінням, Укрзалізниця також здійснює регулювання діяльності залізниць як у сферах природних монополій, так і на суміжних ринках. Вона здійснює, зокрема, формування і реалізацію єдиної тарифної та цінової політики на залізничному транспорті.

Встановлення тарифів на перевезення вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу залізничним транспортом (за винятком приміських пасажирських перевезень) у межах України здійснюється на підставі бюджетної, цінової та тарифної політики у порядку, що визначає Кабінет Міністрів України.

Мінінфраструктури за погодженням з Мінекономрозвитку і Мінфіном встановлює: тарифи на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги; тарифи на перевезення пасажирів, багажу і вантажобагажу залізничним транспортом у міжнародному та внутрішньому сполученні (крім приміських перевезень та тимчасово до 31 грудня 2013 р. перевезень швидкісними поїздами категорії Інтерсіті+ у вагонах першого класу).

В Україні функції державного регулювання в *авіаційній галузі* покладено на Міністерство інфраструктури України, яке відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері цивільної авіації та використання повітряного простору України.

До сфер діяльності суб'єктів природних монополій, які регулюються відповідно до Закону України «Про природні монополії» в авіаційній галузі належать: управління повітряним рухом; спеціалізовані послуги транспортних терміналів, аеропортів. До суміжних ринків належать – внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів повітряним транспортом.

Повітряні перевезення здійснюються відповідно до вимог Конвенції для уніфікації деяких правил міжнародних повітряних перевезень (Монреаль, 28 травня 1999 року), а також норм Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Повітряного кодексу України та іншими нормативними актами, та загальних положень про перевезення і правил перевезення та надання послуг.

Основою національної аеронавігаційної системи та Об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху України (ОЦВС) є Державне підприємство обслуговування повітряного руху України (Украерорух), яке здійснює діяльність у сфері природних монополій. Підприємство уповноважене державним регулюючим органом цивільної авіації здійснювати аеронавігаційне обслуговування (надалі – АНО) в повітряному просторі, обслуговування повітряного руху України та в повітряному просторі над відкритим морем (надалі – повітряний простір ОПР України), де відповідальність за ОПР покладено на Україну Міжнародною організацією цивільної авіації (ІСАО). Відповідно до цього визначено місію Украероруху як надання безпечного та економічно ефективного аеронавігаційного обслуговування користувачам у повітряному просторі ОПР України.

До складу Украероруху входять: Український центр планування використання повітряного простору України та

регулювання повітряного руху (Украероцентр), Служба аеронавігаційної інформації України (CAI), Авіакомпанія «Укр-аерорух», Навчально-сертифікаційний центр Украероруху та сім регіональних структурних підрозділів.

У цій галузі проведена реструктуризація авіаційних підприємств шляхом виділення з їх складу аеропортів, що створює належні умови для добросовісної конкуренції, перш за все, завдяки рівним можливостям існування всіх авіакомпаній.

Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки на *морському та річковому транспорті* є Державна інспекція України з безпеки на морському та річковому транспорті, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра інфраструктури України (надалі – Укрморрічінспекція). Укрморрічінспекція входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки на морському та річковому транспорті.

До сфер діяльності суб'єктів природних монополій, які регулюються відповідно до Закону України «Про природні монополії» у сфері морського та річкового транспорту належать спеціалізовані послуги транспортних терміналів, портів за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України. До суміжних ринків належать – внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів річковим та морським транспортом.

До складу морського транспорту входять підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, порти і пристані, судна, судноремонтні заводи, морські шляхи сполучення, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні і постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту.

Розділ 10. Особливості регулювання діяльності суб'єктів природних монополій

Морські перевезення регулюються Кодексом торговельного мореплавства України, інструкціями «Про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності ліцензій на здійснення агентування і фрахтування морського торговельного флоту», «Умовами і правилами здійснення агентування і фрахтування морського торговельного флоту та контроль за їх дотриманням», «Умовами і правилами здійснення внутрішніх й міжнародних перевезень пасажирів і вантажів морським і річковим транспортом та контроль за їх дотриманням», «Правилами митного контролю за переміщенням через митний кордон України суден закордонного плавання», «Збірником тарифів на роботи та послуги, що надаються вантажовласникам морськими портами України».

Згідно з положеннями Кодексу торговельного мореплавства перевезення вантажів можуть здійснювати суб'єкти підприємницької діяльності у володінні, користуванні або розпорядженні яких перебувають судна, за наявності у них спеціального дозволу (ліцензії) на цю діяльність.

До складу річкового транспорту входять підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, порти і пристані, судна, суднобудівно-судноремонтні заводи, ремонтно-експлуатаційні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу річкового транспорту.

Річковий транспорт України представлений міжгалузевим державним об'єднанням «Укррічфлот», яке реформувалося в акціонерну судноплавну компанію, що складається з Головного підприємства та 290 структурних одиниць.

Питання для самоконтролю

1. Хто здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції у сферах природних монополій?
2. Хто здійснює державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій?
3. Хто здійснює громадський контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій?
4. Якими законами передбачені функції і повноваження національних комісій регулювання діяльності суб'єктів природних монополій?
5. Які ринки перебувають у стані природної монополії в електроенергетиці?
6. Які ринки перебувають у стані природної монополії у житлово-комунальному господарстві?
7. Які ринки належать до суміжних ринків в газовій галузі?
8. Які ринки належать до суміжних ринків в авіаційній галузі?
9. Які основні завдання національних комісій регулювання природних монополій?
10. Хто видає ліцензії на здійснення діяльності з передачі електроенергії?
11. Хто видає ліцензії на здійснення діяльності з постачання газу за регульованим тарифом?
12. Що має бути враховано при регулюванні цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій?

Тестові завдання

1. **Функції та повноваження національних комісій регулювання природних монополій визначаються:**
 - а) Законом України «Про природні монополії»;
 - б) Законом України «Про Антимонопольний комітет України»;
 - в) Законом України «Про захист економічної конкуренції».

- 2. Сфера діяльності суб'єктів природних монополій – це:**
- а) транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
 - б) гуртовий продаж нафтопродуктів;
 - в) роздрібний продаж нафтопродуктів;
 - г) усі відповіді правильні.
- 3. Завданням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики України, є:**
- а) регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в електроенергетиці;
 - б) управління майном суб'єктів природних монополій;
 - в) реформування діяльності суб'єктів природних монополій.
- 4. Хто складає та веде зведений перелік суб'єктів природних монополій у сфері житлово-комунального господарства:**
- а) Антимонопольний комітет України;
 - б) Національна комісія з регулювання природних монополій;
 - в) Міністерство палива та енергетики України.
- 7. Вимоги щодо кількісних та якісних показників послуг водо-, теплопостачання та водовідведення визначаються:**
- а) договором;
 - б) органами місцевого самоврядування;
 - в) галузевим міністерством

Творчі завдання

1. На ринку постачання електроенергії за регульованим тарифом склалася така ситуація, що енергопостачальна компанія працює зі збитком у результаті застосування низьких тарифів.

Визначити:

- 1) хто затверджує тарифи для цієї компанії?
- 2) які можливі варіанти причин збитковості енергопостачальної компанії?
- 3) хто має відшкодовувати ці збитки?

2. ЕК «Обленерго» у 2011–2013 рр. примушувало споживачів, у яких відсутні прилади обліку електроенергії не з їх вини, сплачувати за спожиту електроенергію за середньомісячним споживанням електроенергії, розрахованим компанією, що протирічить Правилам користування електричною енергією для населення. АК «Обленерго» не здійснювала заходів щодо відновлення обліку електроенергії всупереч вимогам, які зазначені в абзацах 2, 3 пункту 17 Правил користування електричною енергією для населення: «Заміна втраченого приладу обліку здійснюється за рахунок енергопостачальника або організації, яка відповідає за збереження приладу обліку. Енергопостачальник повинен відновити облік електричної енергії протягом 3 місяців». Виручка АК «Обленерго» за рік, що передував року, в якому накладається штраф, становить 20 млн грн.

Визначити:

1) чи можна зазначені дії кваліфікувати як порушення конкурентного законодавства?

2) якщо так, то за якою статтею Закону України «Про захист економічної конкуренції»?

3) якщо справу розглядало територіальне відділення АМК України, то який максимальний розмір штрафу міг бути накладений?

3. ВАТ «ЕК Обленерго» примушувало своїх абонентів встановлювати виключно електролічильники з класом точності 1,0, що суперечить вимогам пункту 1.5.15 «Правил устрою електроустановок», в яких визначено допустимий клас точності розрахункових лічильників електричної енергії для різних об'єктів обліку. Категорія «Інші об'єкти обліку» (у тому числі житлові будинки) повинні мати лічильники електричної енергії з класом точності 2,0.

Визначити: Як можна кваліфікувати зазначені дії ВАТ «ЕК Обленерго»?

Розділ 11

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ОКРЕМИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

Соціально-економічні зміни в економіці України обумовлюють необхідність подальшого удосконалення антимонопольно-конкурентної політики. Виходячи з поставлених завдань, діяльність АМК України спрямована, насамперед, на сприяння поглибленню реформ у базових сферах та галузях економіки, регулювання зовнішньоекономічних відносин.

Державне регулювання конкурентного середовища на окремих товарних ринках у національній економіці має важливе значення для подальшого розвитку української економіки, дозволяє забезпечувати необхідні гарантії дотримання законності у взаємовідносинах суб'єктів господарювання.

Основні категорії та поняття

Галузева політика, промислова політика держави, конкурентоспроможність, державна допомога, кластер, науково-технічна політика, інноваційна політика держави, патент, венчурне підприємництво, процес «творчого руйнування», антидемпінгові заходи, демпінг, нелегітимний субсидований імпорт, захисні заходи СОТ, «відмовне застереження», компенсаційні заходи

11.1. Взаємозв'язок конкурентної та галузевої політики держави

Галузева політика спрямована на удосконалення державою міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, на стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Професор А.І. Ігнатюк розуміє під галузевою політикою сукупність заходів держави, що спрямовані на регулювання відносин на рівні галузевих ринків, загальною метою якої є найкраще задоволення потреб у певному товарі чи послугі¹. Складовими галузевої політики є промислова, аграрна, будівельна та інші види державної економічної політики, відповідно до яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів контролюючого та регулюючого впливів.

Промислова політика держави – це підкріплені фінансово-економічними та організаційно-правовими заходами держави інвестиційно-структурні перетворення щодо розвитку реального сектору економіки, насамперед промисловості на сучасній технічній і технологічній основі, стимулювання перспективних галузей і виробництв національної економіки. Під промисловою політикою у широкому сенсі розуміється система державних заходів щодо розвитку реального сектору національної економіки (вітчизняного виробництва). Критерієм ефективної промислової політики є її сприяння підвищенню конкурентоспроможності промислового виробництва. Як вважає А.І. Ігнатюк, на відміну від промислової політики, яка спрямована на макроекономічний рівень господарювання і стратегічні завдання національного господарювання, галузева політика здійснюється на мезорівні економіки з метою ефективного функціонування всіх галузевих ринків країни².

¹ Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання : монографія / А.І. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 340.

² Там само.

Взаємозв'язок (взаємозалежність) конкурентної і галузевої політики держави проявляється в тому, що: 1) конкурентна політика є – один із важливих засобів, за допомогою якого забезпечується розвиток галузей національної економіки; 2) цілі галузевої політики визначають характер антимонопольного регулювання і конкурентної політики держави в цілому; 3) характер і методи галузевої політики зумовлюють зміст конкурентної політики. Реалізація різних варіантів галузевої політики по-різному впливає на конкурентне середовище і конкурентну політику держави.

Узгодження конкурентної та галузевої політики держави важливе з точки зору підвищення конкурентоспроможності національного виробництва. *Конкурентоспроможність* – багатопланове поняття, яке можна розглядати на кількох рівнях. Це – конкурентоспроможність товарів, товаровиробників, галузей, країни. Між усіма цими рівнями існує тісний взаємозв'язок: адже конкурентоспроможність країни й галузі зрештою залежить від здатності конкретних виробників випускати конкурентоспроможні товари. Поняття «конкурентоспроможність» є похідним від поняття «конкуренція»³.

Структурно-галузеве вдосконалення виробництва є одним з визначальних факторів підвищення національної конкурентоспроможності. В Україні цей процес відбувається досить повільно. Його гальмує невирішеність багатьох питань нормативно-правового, організаційного і фінансового забезпечення. Тому головна увага в Україні має бути зосереджена на створенні інституційних, інфраструктурних та економічних основ для структурно-галузевих перетворень. Серед них ключовими мають стати: державна підтримка створення нових і модернізації діючих виробництв у секторах, пріоритетних з точки зору бажаних структурних змін; створення лівих ринків

³ Ґрунтовний аналіз сучасного розуміння сутності взаємозв'язку конкуренції і конкурентоспроможності див.: Лагутін В.Д. Конкурентоспроможність національної економіки : навч. посіб. / В.Д. Лагутін, В.А. Романенко, Ю.М. Уманців ; за ред. В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – С. 27–35.

для таких виробництв шляхом активного застосування інститутів державного замовлення і державного контракту⁴.

Невпорядкованою в Україні лишається система державної підтримки (допомоги) окремих галузей економіки, видів діяльності та суб'єктів господарювання. Йдеться, зокрема, про надання різноманітних пільг, значний обсяг яких є не тільки бюджетним тягарем, а, насамперед, створює нерівні умови для конкуренції. Необхідно на законодавчому рівні визначити об'єктивні критерії, принципи та механізми надання державної допомоги, і лише після цього – комплексно переглянути податкове, митне законодавство та інші нормативні акти, за якими надаються пільги.

Державна допомога – втручання держави у функціонування ринку, що надає перевагу окремим підприємствам, якої вони не змогли б досягти за нормальних ринкових умов. Навіть у тих випадках, коли допомога надається суб'єкту господарювання, що перебуває у скрутному фінансово-економічному становищі з певних об'єктивних причин, адміністративне рішення підтримати його діяльність підтверджує той факт, що підприємству надано перевагу порівняно із конкурентами. У такій ситуації конкуренти на ринку опиняються у нерівному становищі.

Врегулювання системи надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні є невідкладним завданням. Йдеться не про припинення державної допомоги (в тій чи іншій формі вона існує в усьому світі), а про її впорядкування, недопущення або мінімізацію антиконкурентних наслідків її надання. Неврахування конкуренції як критерію для цілеспрямованого визначення напрямів та обсягів допомоги держави суб'єктам господарювання знижує дієвість реалізації галузевої політики держави.

Видами державної допомоги, які визнаються сумісними зі спільним ринком, в ЄС вважаються: допомога соціального характеру окремим споживачам за умови, що вона не допускає

⁴ Кіндзерський Ю. Державна контрактна система в моделі держави підприємця: засади формування в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2011. – № 9. – С. 8–13.

дискримінації щодо погодження продукції; допомога у разі збитків, завданих природними катаклізмами чи надзвичайними обставинами; допомога з метою сприяння економічного розвитку регіонів із дуже низьким рівнем життя та високим рівнем безробіття; допомога з метою сприяння реалізації проектів загальноєвропейського значення; допомога задля сприяння розвитку певної економічної діяльності чи певного регіону, якщо це не передбачає негативного впливу на умови торгівлі і не суперечить спільним інтересам; допомога з метою розвитку культури та спадщини, якщо вона не справляє негативного впливу на умови торгівлі і не суперечить спільним інтересам; інші категорії допомоги, які можуть бути визначені законодавчо. ЄС застосовує всілякі запобіжні заходи щодо попередження виникнення будь-якої залежності підприємств від державних субсидій, допомог чи створення державних монополій.

Слід зазначити, що в умовах глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. ще активніше стали проявлятися тенденції розширення державної допомоги, ексклюзивної підтримки державами національних виробників і фінансового сектору, сприяння формуванню конгломератних моделей бізнесу, що включають вертикальні бізнес-групи та картельні утворення.

Моніторинг та контроль державної допомоги є фундаментальною передумовою функціонування внутрішнього ринку ЄС, а обмеження конкуренції та торгівлі внаслідок надання субсидій та інших форм державної підтримки фактично стає найбільшим ризиком для внутрішнього ринку ЄС. Аби усунути таку загрозу ЄС запровадив єдиний уніфікований режим попереднього контролю державної допомоги.

Проект Закону України «Про державну допомогу» визначає правові, економічні та організаційні засади надання, використання та контролю за державною допомогою, наданою суб'єктам господарювання в Україні. Його метою є визначення державної допомоги, встановлення порядку надання та використання державної допомоги, а також державного контролю за таким наданням та використанням допомоги, які спрямовані

на запобігання і недопущення спотворення економічної конкуренції та на ефективний розвиток конкурентних відносин в Україні⁵.

До основних *видів державної допомоги* належать:

- дозволена державна допомога;
- державна допомога, надання якої може бути дозволено;
- державна допомога, надання якої здійснюється Кабінетом Міністрів України;
- антиконкурентна державна допомога, яку заборонено.

11.2. Антимонопольне регулювання конкурентного процесу у промисловості та в будівництві України

Вихідним моментом у розгляді питання антимонопольного регулювання в промисловості є визначення її ролі у розвитку економіки. Економічні тенденції засвідчують вагомість промисловості в показниках розвитку економіки України. У цій галузі створюється близько 26,0% ВВП країни, тут зосереджено 24,1% вартості основних засобів виробництва, 39,2% інвестицій в основний капітал, 39,7% кількості найманих працівників. Високорозвинена промисловість є чинником національної безпеки, зниження залежності країни від зовнішніх джерел критичних ресурсів, підвищення конкурентоспроможності економіки, гарантією успішності конкуренції на зовнішніх ринках⁶.

Дослідження особливостей державного антимонопольного регулювання та аналіз конкурентного процесу на ринках промислової продукції потребує розгляду питання у двох площинах: по-перше, проведення аналізу поведінки

⁵ Коментар до проекту Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» на основі порівняльного налізу із правилами державної допомоги ЄС. – К : Р.К. Майстер-принт, 2013. – 158 с.

⁶ Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. № 603-р). – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/603-2013-p

суб'єктів – підприємств промисловості на товарних ринках, по-друге, розгляд промисловості як об'єкта державної політики.

Перший підхід вимагає встановлення товарних меж ринків та потребує аналізу галузевої структури промисловості. За встановленою статистичною класифікацією промисловість країни вміщує такі галузі, як добувна та переробна промисловість.

Особливістю продукції, що виробляється промисловими підприємствами, є її економічне призначення: частина продукції є продукцією кінцевого споживання і реалізується кінцевому споживачу (це в основному споживчі товари), інші – це продукція виробничо-технічного призначення – засоби виробництва. Специфіка поведінки суб'єктів на цих ринках описана теорією галузевих ринків⁷, і розвиток вітчизняних ринків відповідає встановленим закономірностям. Ринку продукції машинобудування та обладнання притаманна висока взаємозамінність, різноманітність якісних характеристик, техніко-економічних параметрів⁸. Для цього ринку характерні цінові варіації та гостра конкуренція.

Машинобудування – це головна галузь сучасної промисловості. Тенденції розвитку ринку машинобудівної продукції свідчать про високу експортну орієнтованість, розгалужену структуру, стратегічний характер цієї галузі, високий рівень технологій та інноваційність. Машинобудування має стати

⁷ Вехи экономической мысли. Теория отраслевых рынков. Т. 5 ; под общ. ред. А.Г. Слуцкого. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – 669 с.; Вурос А. Экономика отраслевых рынков / А. Вурос, Н. Розанова. – М. : Экон. фак-т МГУ, ТЕИС, 2000. – 253 с.; Кабраль Луис М.Б. Организация отраслевых рынков : вводный курс / Кабраль Луис М.Б. – Минск : Новое знание, 2003. – 356 с.; Рой Л.В. Анализ отраслевых рынков : учебник / Л.В. Рой, В.П. Третьяк. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 442 с.; Тироль Ж. Рынки и рыночная власть: Теория организации промышленности : в 2 т. ; под общ. ред. В.М. Гальперина, Н.Л. Зенкевича. – Изд. 2-е изд., испр. – М. : Экон. шк., 2000. – (Библиотека «Экономической школы»); Хей Д. Теория организации промышленности : в 2 т. / Д. Хей, Д. Моррис ; пер. с англ. под ред. А.Г. Слуцкого. – СПб. : Экономическая школа, 1999.; Шерер Ф. Структура отраслевых рынков : Университетский учебник ; пер. с англ. под ред. Н.М. Розановой / Ф. Шерер, Д. Росс. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 698 с.

⁸ Романенко В.А. Развитие машиностроения в Украине: системный подход / В.А. Романенко // Экономика Украины. – 2013. – № 10. – С. 62–63.

однією з провідних галузей економіки України, бо саме це дасть змогу вийти українським виробникам на міжнародні ринки та значно посилити конкурентні позиції національної економіки.

Держава в рамках антимонопольного регулювання та контролю запобігає обмеженню конкуренції в усіх секторах і промисловості. У промисловості основними напрямками державного антимонопольного контролю та регулювання є контроль за дотриманням законодавства у процесі економічної концентрації, недопущення та запобігання монополізації товарних ринків, регулювання діяльності підприємницьких та природних монополій, контроль за монопольним ціноутворенням. За даними офіційної статистичної інформації у 2012 році на суб'єктів господарювання промисловості, які складають 7,1% всіх суб'єктів господарювання, припадало 34,0% обсягу реалізованої продукції країни⁹. Це засвідчує більш високий порівняно з іншими видами економічної діяльності рівень концентрації в промисловості.

Зростання частки 200 найбільших підприємств (ТОП-200) у показниках концентрації промисловості, що спостерігається в останнє десятиріччя, є свідченням недостатніх умов для розвитку малого та середнього підприємництва, відсутності рівних умов для різних за розміром суб'єктів бізнесу в промисловості. Це пов'язано, насамперед, з ефектом масштабу промислового виробництва, суттєвими бар'єрами входу на ринки промислової продукції через значну фондоємність та обмеженість ресурсів.

Найбільшою металургійною компанією, яка зайняла першу позицію в ТОП-200 України, є Метінвест – міжнародна вертикально інтегрована гірничо-металургійна компанія. До її складу входять 23 підприємства, які базуються в Україні, Європі та США. Компанія контролює кожен етап виробничого ланцюга – від видобутку руди та вугілля, виробництва коксу,

⁹ Державна служба статистики. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

видавництва стали до виробництва плоского, сортового й фасонного прокату, виготовлення труб великого діаметра¹⁰.

На вітчизняному ринку продукції хімічної промисловості активно діють такі великі хімічні підприємства, як: Концерн «Стирол», Сєверодонецьке об'єднання «Азот», Азот (Черкаси), Одеський припортовий завод, Карпатнафтохім, Дніпроазот, Рівнеазот, Суміхімпром, Кримський содовий завод, Укрпластик. У 2010–2012 рр. внаслідок угод злиттів та поглинань більша частка української хімічної промисловості була зосереджена в активах однієї компанії – Group DF.

Важливе значення має кластерна форма організації промислового виробництва. М. Портер стверджував, що жодна національна галузь не може досягти конкурентоспроможності ні на зовнішньому, ні на внутрішньому ринку без виникнення та зміцнення ряду підтримуючих і супутніх галузей, які утворюють систему, визначену в його теорії як кластер¹¹. *Кластер* – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників і підприємств різних галузей, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (освітніх закладів, агентств зі стандартизації, торговельних підприємств).

Кластери становлять новий спосіб структурування економіки, організації, теорії та практики економічного розвитку, а також встановлення державної політики, яка забезпечує додаткові можливості для зростання продуктивності суспільної праці¹².

Основними проблемами сучасної промисловості України є низький рівень задоволення потреб внутрішнього ринку у продукції вітчизняного виробництва, висока енергоємність виробництва та споживання енергоресурсів, залежність від зовнішньої кон'юнктури, низький рівень інноваційної актив-

¹⁰ Офіційний веб-сайт компанії «Метінвест» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.metinvestholding.com>.

¹¹ Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Междунар. отношения, 1993. – С. 206.

¹² Чужиков В.І. Кластерна політика Європейського Союзу / В.І. Чужиков, О.Д. Лук'яненко // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 88-89.

ності тощо. У галузевій структурі вітчизняної промисловості домінує 3-й та 4-й технологічний уклади, що означає індустріальний характер промисловості лише із присутністю елементів постіндустріальної економіки. Частка галузей 3-го та 4-го технологічного укладів у промисловому виробництві України становить 95,0 %. Незавершеність структурного розвитку при наявності низькотехнологічних укладів промисловості є суперечливим і загрозливим, оскільки матиме наслідком зацікавлення суб'єктів ринку у збереженні доволі високого рівня монополізації, в недопущенні у цю сферу суб'єктів малого і середнього бізнесу, а відтак – відсутність умов для розвитку конкуренції.

Об'єктами постійної уваги з боку АМК України є ринки продукції видобування вуглеводнів, вугілля, торфу, руд, ринки з надання послуг з постачання газу, води, електроенергії (ринки продукції 2-го та 3-го технологічного укладу).

Ринки промислової продукції зазнають на собі досить значний негативний вплив з боку природних монополій. Так, найбільш істотний негативний вплив високих тарифів на послуги природних монополій відчуває металургія, виробники інших неметалевих мінеральних виробів, текстильна промисловість. Найбільш поширеними зловживаннями з боку природних монополій тут є зловживання цінового характеру.

За даними звіту АМК України, у 2012 році спостерігалися позитивні тенденції до зменшення рівня монополізації на ринках харчової, текстильної та деревообробної, гумової та пластмасової промисловості, металургії, виробництва машин та устаткування, коксу, будівництва. Разом із тим, в таких галузях промисловості, як оброблення металу, виробництво меблів, оброблення відходів спостерігалось зростання рівня монополізації.

Слід зазначити про важливість створення в Україні сприятливого середовища для формування на базі великого національного капіталу потужних вітчизняних промислових транснаціональних компаній, які спроможні витримувати глобальну конкуренцію. Такі компанії будуть забезпечувати раціональне співвідношення спеціалізації та універсалізації

національного виробництва, що є необхідним для успішної конкуренції на світовому ринку. Вирішення цих проблем стає предметом промислової політики держави.

Щодо взаємозв'язку промислової і конкурентної політики, то на рівні національної економіки їх цілі збігаються¹³. Різняться ці два види державної політики засоби та інструменти, застосовування яких на мікроекономічному рівні вступає у певну суперечність. Зокрема, основними методами реалізації промислової політики є надання обмеженому колу агентів додаткових ресурсів (дотації, податкові пільги, державна допомога), створення для них сприятливих умов. Основними методами конкурентної/антимонопольної політики є забезпечення рівних умов конкуренції шляхом здійснення антимонопольного регулювання та контролю. Рішення щодо застосування тих чи інших методів регулювання промисловості приймається залежно від пріоритетів і завдань, які постають перед національною економікою.

Важливою галуззю національної економіки є будівельна. Як і промисловість, будівельна галузь сприяє економічному зростанню та розв'язанню багатьох соціальних проблем у країні. До будівельних робіт відповідно до Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2005 належать роботи з підготовки будівельних ділянок, будівництва будівель і споруд, установлення інженерного устаткування будівель та споруд, роботи із завершення будівництва та оренди будівельної техніки з оператором (секція F «Будівництво»).

Частка будівельної галузі в загальному обсязі реалізованої продукції країни у 2012 році становила 3,6%, в ній було задіяно 4,4% всіх зайнятих. Ринки будівництва України є динамічними і мають стратегічне значення для економіки держави. Ціноутворення на цих ринках істотно впливає на добробут суспільства: від цін на будівельні матеріали до тарифів на

¹³ Вишневський В. Промислова політика: теоретичний аспект / В Вишневський // Економіка України. – 2012. – № 3. – С. 25–35; Кіндзерський Ю.В. До засад стратегії та політики розвитку промисловості / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2013. – № 4. – С. 24–43; Якубовський М.М. Внутрішній ринок як дзеркало проблем української промисловості / М.М. Якубовський // Економіка України. – 2012. – № 8. – С. 4–15.

комунально-побутові послуги, тому ці ринки знаходяться під пильною увагою АМК України. У структурі порушень законодавства про захист економічної конкуренції на ринки будівництва та будівельних матеріалів у 2012 році припадало 10,6% всіх випадків антиконкурентних узгоджених дій, 1,75% справ щодо зловживання монопольним становищем, 2,7% випадків недобросовісної конкуренції. Останніми роками значно зросли обсяги корупції в органах державної влади та контролю за будівельною галуззю.

У 2014 р. одним із пріоритетних для АМК України був вітчизняний ринок будівництва та будівельних матеріалів, зокрема ринки бетону та будівництва житла (багатоквартирних будинків), а також підключення об'єктів містобудування, в тому числі об'єктів житлового будівництва до інженерних мереж електро- та газопостачання.

11.3. Розвиток та захист конкуренції в АПК та на окремих ринках споживчих товарів

Агропродовольчий комплекс (АПК) – цілісна сукупність органічно взаємопов'язаних сфер агропромислового виробництва і реалізації агропродовольчих товарів: сільського господарства – переробної (харчової та легкої) промисловості – інфраструктури – торгівлі. Стратегічною метою розвитку аграрного сектору є гарантування продовольчої безпеки України¹⁴. АПК України займає одне з провідних місць у національній економіці, його частка у валовому внутрішньому продукті досягає 14–16%¹⁵.

Ринок споживчих товарів і продуктів харчування як соціально важливий ринок є пріоритетним для Антимонопольного комітету України.

¹⁴ Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. №806-р // Урядовий кур'єр. – 2013. – 21 лист. – С. 14.

¹⁵ Статистичний щорічник України у 2012 р. – К. : Август Трейд, 2013. – С. 23.

Розвиток ринку агропродовольчої продукції визначається такими чинниками: нестійкою кон'юнктурою через погодні умови, зміною попиту залежно від динаміки населення, значними коливаннями обсягів експорту і імпорту сільськогосподарської сировини; достатньо високою ціновою волатильністю на різні види сільськогосподарської продукції¹⁶. Серед зовнішніх чинників, які впливають на ринок аграрної продукції, можна виділити два найбільш вагомих: зовнішній попит і світова ціна. Зростання зовнішнього попиту призводить до збільшення експорту і зменшення пропозиції на внутрішньому ринку. Основу українського аграрного експорту становить продукція з низьким та середнім ступенем переробки: зернові та олійні культури, соняшникова олія.

Характерною особливістю ринку аграрної продукції в Україні є його висока концентрація. Найвагоміші з точки зору дохідності й експортного потенціалу галузі агропромислового комплексу в Україні контролюють великі агрохолдинги. Серед них насамперед виділяються: Ukrlandfarming із земельним банком на кінець 2012 року – 532 тис. га, New Century Holding (NCH) – 400 тис. га, Кернел Груп – 330 тис. га, Мрія Агрохолдинг – 295 тис. га, Миронівський хлібопродукт – 280 тис. га, Українські аграрні інвестиції – 260 тис. га, Астарта-Київ – 245 тис. га, HarvEast – 220 тис. га, Агротон – 171 тис. га, Sintal Agriculture – 150 тис. га¹⁷.

Умови конкуренції в різних сферах АПК відрізняються, що пов'язано з особливостями їх техніко-економічного функціонування. У цілому по АПК Україні характерні позитивні структурні передумови конкуренції – 59,1% товарів (робіт, послуг) реалізується на ринках з конкурентною структурою. Найкращі структурні передумови конкуренції зберігаються у торгівлі – 75,4% товарів реалізуються на ринках з конкурентною структурою.

¹⁶ Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – С. 143–146.

¹⁷ ТОП 100. Рейтинг лучних компаний Украины. – 2013. – № 2 (июль-август). – С. 46.

Проте в АПК Антимонопольним комітетом України виявляється й найбільша кількість порушень законодавства про захист економічної конкуренції після ринків житлово-комунального господарства – 14,41% всіх порушень у 2012 році. При цьому серед припинених порушень найбільшу частку склали: недобросовісна конкуренція – 31,97%, антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання – 16,57%, зловживання монопольним становищем – 7,22% (100,00% – загальна кількість припинених порушень в економіці України)¹⁸.

Принципово нові умови для розвитку та захисту конкуренції в АПК виникли після приєднання України до СОТ. При цьому збереглися, а в окремих випадках і посилилися, негативні тенденції в розвитку внутрішнього виробництва сільсько-господарських продуктів. Зростання частки імпортованих товарів на внутрішньому ринку потребує запровадження нових заходів для захисту внутрішнього виробника. Без заходів, спрямованих на істотне підвищення конкурентоспроможності вітчизняних агровиробників, неможливо забезпечити ефективну реалізацію Україною потенціальних можливостей зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС.

З підписанням угоди про ЗВТ з ЄС зростуть можливості для українських товаровиробників щодо постачання своєї продукції на ринки країн ЄС. Однак необхідно бути готовими до підвищення вимог щодо її якості та конкурентоспроможності.

Проблеми розвитку та захисту конкуренції вітчизняного АПК розглянемо на прикладі ринку соняшникової олії. Щодо товарних меж цього ринку, то в Україні здійснюється виробництво таких видів рослинних олій: соняшникова, кукурудзяна, ріпакова, лляна, гірчична, соєва, гарбузова, із різних видів горіхів тощо. Крім того, до України імпортується декілька інших видів рослинних олій, зокрема, таких, як оливкова, пальмова, арахісова тощо. Понад 90 відсотків виробленої в Україні олії припадає на олію, виготовлену з насіння соняш-

¹⁸ Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік. – Режим доступу : www.amc.gov.ua

нику. Обсяги реалізації всіх видів олій порівняно з обсягами реалізації олії соняшникової в роздрібній торгівлі є дуже незначними – близько 1,0 відсотка. З урахуванням цих обставин ринок олії соняшникової розглядається як окремий товарний ринок.

Економічними бар'єрами вступу на ринок олії соняшникової (рафінованої бутильованої) є витрати, необхідні для придбання обладнання для рафінування та фасування (бутильовання) олії. Адміністративні бар'єри вступу на цей ринок в Україні відсутні.

Територіальними (географічними) межами ринку олії соняшникової є територія України, оскільки транспортування олії соняшникової в межах країни не має помітного впливу на рівень якості та споживчі властивості зазначеного товару, а також відсутні бар'єри для переміщення її з одного регіону України (в якому виробляється той чи інший вид соняшникової олії) в інший (де він продається).

Основними (найбільшими) учасниками ринку олії соняшникової у 2011 році були 15 суб'єктів господарювання. Серед них найбільшими: ДП П «Сантрейд», із часткою ринку – 32,5–34,0%, ТОВ «Кернел-Трейд» – 30,5–32,0%, ПП «Оліяр» – 11,0–11,5%, ПрАТ «Креатив» – 8,5–9,5%, ПАТ «Пологівський олійноекстракційний завод» – 7,0–7,5%¹⁹.

Отже, на ринку олії соняшникової (рафінованої бутильованої) в Україні діяли два потужних учасники – ДП П «Сантрейд» і ТОВ «Кернел-Трейд», частки яких на ринку майже однакові, а їх сумарна частка перевищувала 60–65%. Частки трьох інших учасників ринку, а саме: ПрАТ «Креатив», ПП «Оліяр» і ПАТ «Пологівський олійноекстракційний завод», становили від 7,0 до 11,5%, тобто значно менші від часток основних учасників ринку. ДП П «Сантрейд» і ТОВ «Кернел-Трейд» мали ознаки монопольного (домінуючого) становища на загальнодержавному ринку олії соняшникової (рафінованої бутильованої) із сукупною часткою, що перевищувало 60%.

¹⁹ Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік. – Режим доступу : www.amc.gov.ua

Для розвитку конкуренції на ринку молока і молочної продукції необхідно підвищувати технічну та економічну ефективність молокопереробної промисловості, збільшувати концентрацію і товарність виробництва молока та адаптувати молочний сектор до вимог законодавства ЄС з гігієни та якості. Підвищення продуктивності в молочній галузі потребує збільшення інвестицій у технології.

Внаслідок нерозвиненості в Україні великотоварного виробництва молока постійно існує проблема захисту конкуренції на ринку молока незбираного для промислової переробки стосовно конкурентних позицій дрібних постачальників молока.

В усіх областях України територіальними відділеннями АМК України щорічно притягуються до відповідальності молокопереробні підприємства за антиконкурентні узгоджені дії на ринку молока незбираного для промислової переробки, що закуповується у населення. Молокопереробні підприємства постійно без об'єктивних на те причин одночасно до однакового рівня знижують закупівельні ціни на молоко, обмежуючи цим самим конкуренцію на відповідних регіональних ринках. Порушники оштрафовуються на досить значну суму, порушення тимчасово припиняються. Однак проблема не зникає.

Складною є ситуація на вітчизняному ринку м'яса і м'ясної продукції. На внутрішньому ринку постійно збільшуються обсяги низькоякісного, але дешевого імпортованого м'яса. Для м'ясного сектора в Україні, особливо у виробництві свинини, характерними є застарілі технології, які не дозволяють підвищувати продуктивність праці та продуктивність тварин, покращувати селекцію. Недостатніми є вимоги уряду і ветеринарно-санітарних служб до м'ясної продукції, гострою є проблема якості та безпечності продукції у всіх сферах руху товару – від утримання худоби до продажу на прилавках. Необхідно ефективно застосовувати заходи внутрішньої підтримки м'ясного сектора АПК України, підвищувати якість та безпечність продукції, підвищувати продуктивність тварин,

у тому числі за рахунок удосконалення селекції, покращувати умови логістики.

У 2012 році однією із найбільш резонансних справ у сфері АПК, розглянутих АМК України, була справа про порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку етилового спирту. У 2010–2011 рр. Державне підприємство спиртової та лікєро-горілочаної промисловості «Укрспирт» як правонаступник Державного концерну спиртової та лікєро-горілочаної промисловості «Укрспирт» були єдиним суб'єктом господарювання, який мав право на торгівлю етиловим спиртом на внутрішньому ринку України. У 2010 р. концерн без обґрунтувань збільшив розмір щоквартальних відрахувань на власне утримання – з 1,4% до 4,0% від чистого доходу виробників етилового спирту від реалізації продукції. Державне підприємство «Укрспирт» встановило також без будь-яких обґрунтувань в умовах договорів комісії на продаж етилового спирту комісійну винагороду в розмірі 15,0%. У результаті неправомірних дій цих суб'єктів господарювання відбулося економічно необґрунтоване зростання оптово-відпускних цін на етиловий спирт, основними споживачами якого є підприємства харчової промисловості. На порушника було накладено штраф у розмірі 200,0 млн грн за зловживання монопольним становищем.

Гострі проблеми у контексті розвитку і захисту конкуренції мають місце у сфері внутрішньої торгівлі України, особливо її роздрібної підсфери. Підвищення рівня концентрації в роздрібній торгівлі у зв'язку з розвитком торговельних мереж призвело до того, що останні фактично отримують ринкову владу, а їх угоди з постачальниками в багатьох випадках не є рівноправними.

У сфері продовольчого ритейлу (роздрібної торгівлі) в Україні виділяються: АТБ-маркет, Фоззі-Фуд (ТМ «Сільпо»), Ашан Україна гіпермаркет, Торговельний дім «Амстор», Фудмаркет (ТМ «Велика Кишеня»), ЕКО (ТМ «ЕКО-маркет»), Фора, Таврія Плюс, Адвентіс (ТМ «Караван»), Експансія (ТМ Fozzy); у сфері непродовольчого ритейлу (роздрібної торгівлі) в

Україні головні позиції займають: Епіцентр К, Сав-дистриб'юшн (ТМ «Фокстрот»), Комфі трейд (ТМ «Ельдорадо»), Дієса, МТІ, Нова лінія, Технополіс-1, Новус Україна, ДЦ Україна, Адидас-Україна²⁰. Отже, значною мірою зростання рівня концентрації в торгівлі пов'язане з розвитком нових сучасних форм організації торгівлі, а саме: супермаркетів та роздрібних торговельних мереж.

У цілому в Україні діють понад 100 тисяч підприємств оптової та роздрібною торгівлі. На відповідних ринках конкуренція є досить гострою. Однак проблема полягає в іншому. Надто великою є кількість оптових посередників між виробниками і роздрібними торговцями. Необґрунтованою є величина як оптової, так і роздрібною торговельних надбавок. Кількість підприємств, які здійснюють оптову торгівлю певним товаром, є більшою, ніж кількість підприємств, що здійснюють роздрібну торгівлю таким товаром. Скорочення ланок оптових посередників дозволить істотно обмежити підвищення цін у роздрібній торгівлі. Важливо у випадку виникнення в економіці криз на продовольчих ринках, ефективно вести боротьбу з неправомірними діями основних посередників і роздрібних мереж²¹.

З точки зору умов обмеження конкуренції існують значні проблеми у взаємовідносинах між торговельними мережами та іншими підприємствами, що виступають як їхні постачальники. Угоди мереж з постачальниками в багатьох випадках мають ознаки дискримінаційного характеру. Зокрема, йдеться про наявність так званої «плати за вхід», тобто коштів, які стягуються з постачальників на користь торговельних мереж за введення в оборот товарів. Насамперед, це стосується нових торговельних марок і товарів. Супермаркети зобов'язують постачальників отримувати консультаційні, маркетингові та інші платні послуги, за надання яких стягуються значні кошти.

²⁰ ТОП 100. Рейтинг лучних компаний Украины. – 2013. – № 2 (июль-август). – С. 115, 116.

²¹ Костусев О.О. Тенденції розвитку конкурентного середовища на ринках послуг оптової та роздрібною торгівлі та проблеми відносин економічної залежності / О.О. Костусев, В.М. Талах // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2008. – № 1. – С. 32–39.

Наявність у великих торговельних мереж (ритейлерів) можливостей отримувати від постачальників товарів додаткові переваги, що, як правило, відсутні за умов значної конкуренції на ринку, свідчить про наявність у них ринкової влади. Водночас, структурні ознаки монопольного становища на ринку в класичному розумінні в них у багатьох випадках відсутні. У цьому випадку у двосторонніх відносинах суб'єктів господарювання внаслідок певних особливих обставин виникають відносини економічної залежності. Отже, у взаєминах торгових мереж із постачальниками має місце специфічна форма ринкової влади та зловживань нею.

Торговельні мережі сьогодні не здійснюють позитивного впливу на розвиток виробництва споживчих товарів. Весь комплекс проблем у взаємовідносинах торговельних мереж, постачальників, виробників і споживачів має бути вирішений у Законі України «Про внутрішню торгівлю».

В Україні має місце дискримінація малого торговельного підприємництва, яке працює на ринках. АМК України постійно виявляє факти порушення конкурентного законодавства на регіональних ринках послуг з надання місць для торгівлі споживчими, насамперед продовольчими товарами. Серед виявлених органами АМК України порушень на зазначеному ринку найбільш поширеними є порушення у вигляді зловживання монопольним (домінуючим) становищем, зокрема, шляхом: встановлення економічно необґрунтованих тарифів на послуги з бронювання торговельного місця, надання на прокат ваговимірювальних приладів, спецодягу, послуги з розрубу м'яса, утримання місця для торгівлі, зберігання товарів у камері схову, із в'їзду автомобіля на територію ринку; зобов'язання оплачувати додаткові послуги, які фактично не надавалися.

Для забезпечення розвитку та захисту конкуренції в АПК і на ринку споживчих товарів необхідне подальше підвищення ефективності антимонопольного регулювання і контролю.

11.4. Специфіка регулювання конкурентного процесу на ринку науково-технічної продукції та інновацій

Проблеми антимонопольного регулювання в науково-технологічній та інноваційних сферах надзвичайно складні.

Конкуренція є важливим фактором інноваційної активності в країні. Конкурентне середовище змушує суб'єктів господарювання приділяти увагу інноваціям. Однак, конкурентний механізм формування і використання інноваційних ресурсів пов'язаний із певними недоліками: схильністю до інформаційної закритості, обмеженістю фінансових ресурсів, незацікавленістю у фінансуванні певних досліджень та ін. У цілому виявляється, що ринкового потенціалу інновацій стає замало для забезпечення необхідного рівня інвестування в інноваційний розвиток. У цих умовах державне регулювання ринкових інноваційних процесів стає необхідним і важливим.

Інноваційна діяльність передбачає інвестування наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін в економіці. Інноваційна діяльність здійснюється за такими напрямками: проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції; розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій; розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального й екологічного становища; технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

В Україні сьогодні в основному створено нормативно-правову базу регулювання інноваційної діяльності, Однак, виконання законодавства в науково-технічній та інноваційній сфері є вкрай незадовільним, що істотно впливає на зниження інноваційної активності. Як зазначає професор Л.І. Федулова: «Макроекономічна ситуація та інституційне середовище стримують інноваційну активність підприємства. Її низький рівень

характерний для всіх видів економічної діяльності (промислового виробництва, включаючи мале підприємство і сфери послуг), а також для всіх типів інновацій (технологічних, організаційних, маркетингових)»²².

Крім галузевої політики держави одним з ефективних засобів розвитку національної економіки є науково-технічна та інноваційна політика. Це зумовлює необхідність їх узгодження і координації з конкурентною політикою. *Науково-технічна політика* – діяльність держави щодо формування умов, сприятливих для науково-технічного розвитку країни, зокрема визначення цілей, пріоритетів і напрямів науково-технічного розвитку, розробка фінансово-економічного, організаційно-правового механізмів регулювання та стимулювання науково-технічних процесів в економіці країни. *Інноваційна політика* включає комплекс правових, економічних, організаційних та інших заходів держави, спрямованих на впровадження результатів науково-технічних розробок у виробництво, стимулювання і підтримку інноваційної діяльності з метою формування сучасного конкурентоспроможного виробництва.

Важливе значення для розвитку конкуренції на ринку науково-технічної продукції та інновацій має захист інтелектуальної власності²³. Об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання визнаються: винаходи та корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин та породи тварин; торговельні марки (знаки для товарів і послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічне зазначення; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом. Незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності включає: будь-яке несанкціоноване використання об'єктів інтелектуальної власності, так зване «піратство»; будь-яке санкціоноване використання об'єктів інтелектуальної

²² Федулова Л.І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України / Л.І. Федулова // Економіка України. – 2013. – № 4. – С. 16.

²³ Шаститко А. А. Антитраст и защита интеллектуальной собственности в странах с развивающейся рыночной экономикой / А. Шаститко, А. Курдин // Вопросы экономики. – 2012. – № 1. – С. 84–95.

власності, якщо передачу прав на використання не оформлено належним чином.

Підтримати науково-технічний та інноваційний розвиток, захистити інтелектуальну власність держава повинна за допомогою патентного законодавства. Патент (з латинської означає «відкритий лист») – документ, що засвідчує авторство на винахід та виключне право на використання його протягом певного строку, заборону використання винаходу іншими, надання ліцензії користувачам. Отже, патент – це монополія, яка надається від імені держави і на чітко встановлених законом підставах. Але держава, застосовуючи патентне законодавство, захищає цю монополію. Правовий захист об'єктів інтелектуальної власності, охоплюючи собою, в тому числі і монополію правовласника-інноватора, гарантує стабільність і передбачуваність відносин, пов'язаних з виникненням і реалізацією відповідних прав.

Поєднання патентної монополії та економічної конкуренції є реальністю сучасної економіки. Обмеження на поширення нової технології внаслідок патентування може бути перешкодою для входу на ринок. Держава в особі органів антимонопольного регулювання допускає монополію інтелектуальної власності. Кращим є контрольоване обмеження конкуренції на певному ринку, ніж відсутність стимулів до винаходів, що забезпечують вдосконалення технологічних процесів на цьому ринку. Наявність патенту не є тотожною ринковій владі. Правомірна (заснована на перевагах в ефективності) конкуренція є можливою навіть в умовах домінуючої продукції чи стандарту²⁴.

Очевидно, що держава повинна знаходити розумний компроміс між конкуренцією і монополією в науково-технічній та інноваційній сферах, гармонізувати конкурентне і патентне законодавство. Це досягається шляхом встановлення строків та інших умов патентного захисту з вигодою для суспільства.

²⁴ Манн Джеффри А. Инновации и пределы антимонопольной политики / Джеффри А. Манн, Джошуа Д. Райт // Экономическая политика. – 2010. – № 6. – С. 99–123.

Теоретичну розробку питання про взаємодію конкуренції та інновацій здійснив в 1912 р. Й. Шумпетер у своїй роботі «Теорія економічного розвитку». Йдеться, насамперед, про викладену ним у розділі II «Теорії економічного розвитку» ідею про «творче руйнування». Процес «творчого руйнування» є самою сутністю капіталізму, в його рамках доводиться діяти кожному суб'єкту господарювання. Важливим було з'ясування питання: який взаємозв'язок існує між рівнем концентрації на ринку науково-технічної та інноваційної продукції та ефективністю виробництва? Й. Шумпетер наголошував: «Досі у центрі уваги економістів все ще знаходиться конкуренція, яка відбувається при незмінних умовах, зокрема незмінних методах виробництва та організаційних форм. Проте, попри підручникам у капіталістичній дійсності переважне значення має інша конкуренція, яка ґрунтується на відкритті нового товару, нової технології, нового джерела сировини, нового типу організації»²⁵.

Цілями конкурентної політики держави в науково-технічній та інноваційній сферах є: захист прав інтелектуальної власності для швидкого технічного прогресу, органічне поєднання конкуренції та інновацій для забезпечення соціально-економічного розвитку. Засобами її реалізації є: сприяння розвитку конкуренції в науково-технічній сфері, захист від проявів монополізму та недобросовісної конкуренції; ефективний захист інтелектуальної власності; пом'якшення монопольного законодавства щодо науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт (НДПКР), активніше селективне застосування спеціальних виключень у конкурентному законодавстві для підприємств (фірм), що проводять НДПКР; більш широке впровадження конкурсних засад при державному фінансуванні НДПКР; реалізація політики прискореної амортизації; сприяння розвитку інноваційних інкубаторів, технопарків, технополісів. Органічне поєднання (гармонізація) науково-технічної та конкурентної політики є можливим на

²⁵ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – С. 462.

основі: узгодження патентного і конкурентного законодавства з метою забезпечення розвитку позитивних явищ і процесів у науково-технічній сфері та підвищення ефективності інноваційної діяльності; оптимізації рівня концентрації на ринку науково-технічної та інноваційної продукції, врахування вимог міжнародної конкуренції.

Набір методів і засобів державної політики розвитку ринку інноваційної продукції досить широкий. Це різні державні заходи коригування податкового, патентно-ліцензійного законодавства, регулювання передавання технології; система контрактних взаємовідносин, різні форми підтримки міжорганізаційної кооперації та малого інноваційного бізнесу тощо. Традиційним методом регулювання конкурентного процесу на ринку науково-технічної та інноваційної продукції, особливо в періоди економічного зростання, є податкові пільги.

Основними напрямками державного стимулювання конкурентного процесу на ринку науково-технічної та інноваційної продукції в Україні є такі: забезпечення переходу до інноваційної моделі розвитку на основі використання методів наукового управління, формування ефективних умов розвитку науково-технічного прогресу і впровадження його результатів у виробництво, розробка фінансово-економічного та правового механізмів регулювання, стимулювання науково-технічних, інноваційних процесів, створення організаційної структури управління науково-технічною сферою.

Необхідним механізмом, що забезпечує регулювання конкурентного процесу на ринку науково-технічної та інноваційної продукції, є державна підтримка венчурного підприємництва. *Венчурне підприємництво* – ризикована господарська діяльність, як правило, на невеликих комерційних науково-технічних підприємствах, що спеціалізуються на створенні, освоєнні у виробництві та впровадженні нових видів продукції, використанні нових технологій. Зарубіжний досвід господарювання доводить, що венчурне підприємництво відіграє активну роль у виробництві інноваційної продукції, підвищенні науково-технічного рівня національної економіки.

Ринок інноваційної продукції можна створити лише на основі комерціалізації процесу продукування технічних знань, інформаційних технологій. У цих умовах національна інноваційна система буде функціонувати через мережу корпоративних, промислових і регіональних кластерів. У процесі глобалізації важливе значення має зростання частки іноземного фінансування наукових досліджень та створення дослідницьких підрозділів ТНК²⁶.

11.5. Застосування антимонопольно-конкурентного законодавства у зовнішньоекономічній сфері

Однією з невід'ємних складових державного антимонопольного регулювання є застосування антимонопольно-конкурентного законодавства у зовнішньоекономічній сфері. Це пояснюється дією об'єктивної тенденції до поглиблення глобалізаційних процесів, що суттєво змінює характер міжнародних економічних відносин, у тому числі у сфері конкуренції. Глобалізація об'єктивно посилює вплив зовнішньоекономічних суб'єктів на внутрішнє конкурентне середовище країни. Саме тому виникає необхідність регулювання міжнародних конкурентних відносин шляхом застосування антимонопольно-конкурентного законодавства у зовнішньоекономічній сфері. Під зовнішньоекономічною діяльністю слід розуміти відповідно до законодавчих норм діяльність національних та іноземних суб'єктів господарювання, побудовану на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами²⁷.

Держава та її органи не мають права безпосередньо втручатися в зовнішньоекономічну діяльність її суб'єктів, за

²⁶ Інноваційний потенціал України : монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, В.В. Юхименко [та ін.] ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 592 с.

²⁷ Про зовнішньоекономічну діяльність [Текст] : Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ (з наступними змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12/page>

винятком випадків, коли таке втручання здійснюється згідно із законами України. АМК України забезпечує контроль за додержанням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції.

Принципи застосування національних антимонопольно-конкурентних норм у зовнішньоекономічній сфері визначаються як загальним законодавством про захист економічної конкуренції, так і спеціальними актами із регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, у ст. 8 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначено, що важливою метою реалізації зовнішньоекономічної політики держави є: захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; створення рівних можливостей для розвитку суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності всіх видів підприємницької діяльності незалежно від форм власності; заохочення конкуренції та ліквідація монополізму у зовнішньоекономічній сфері. Крім того, нормами ст. 2 зазначеного Закону передбачено принципи здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні, серед яких: принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва; принцип юридичної рівності і недискримінації; неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів; принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів та ін. Таким чином, жоден із суб'єктів незалежно від форми власності не має права здійснювати функції, що у будь-якій формі (прямо чи опосередковано) перешкоджають іншим суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності вільно здійснювати таку діяльність. Встановлення у будь-якій формі державної монополії на експорт та імпорт товарів законодавством не дозволяється та може бути оскаржено у судовому порядку.

Метою застосування антимонопольно-конкурентного законодавства у зовнішньоекономічній сфері, що здійснюється на основі реалізації зазначених принципів, є забезпечення збалансованості економіки та захист конкуренції на національному ринку України.

На сучасному етапі основними економічними суб'єктами національних й світових ринків є транснаціональні корпорації (ТНК), яких налічується понад 82 тис. та які мають більше ніж 810 тис. афілійованих структур у різних країнах світу, забезпечують зайнятість понад 77 млн осіб²⁸. Член-кореспондент НАН України В. Сіденко зазначає, що «Реальна влада ТНК ґрунтується не тільки на транснаціоналізованій власності, але й на широко розгалуженій системі міжфірмових взаємовідносин, які дозволяють у міжнародному (глобальному) масштабі здійснювати координацію і контроль господарських операцій усередині географічно розосереджених міжнародних виробничих систем»²⁹.

В економіці України представлені десятки ТНК. Це, наприклад, «Coca-Cola», «Danone», «Hewlett-Packard», «Huawei», «Kraft Foods' (Mondele International), «McDonalds Corporation», «Metro Cash&Carry», «Nestle», «Nokia», «PepsiCo», «Procter&Gamble», «Samsung», «Shell», «Simens», «SUN Inbev», «Toyota», «Unilever». Чимало ТНК, що працюють нині на українському ринку, походять із Росії, зокрема ЛУКОЙЛ, ТНК, «Татнефть», «Славнефть», «Група Альянс», ЮКОС, «Сургутнефтегаз», «Роснефть», «Транснефть», «Сибнефть», «Газпром», «Ітера».

З набуттям статусу країни з ринковою економікою та приєднанням у травні 2008 року до Світової організації торгівлі (СОТ) Україна отримала нові можливості та перспективи на міжнародному ринку. Водночас іноземні товари отримали ширший доступ на український ринок, що призвело до того, що вітчизняні суб'єкти господарювання зіткнулися з більш жорсткою конкуренцією.

Зі вступом України до СОТ для вітчизняних виробників склалися нерівні умови експорту порівняно з імпортом. За роки членства нашої держави у СОТ так і не створено дієвих інструментів захисту внутрішнього ринку.

Варто зазначити, що за повної відкритості економіки вітчизняні виробники практично не можуть протистояти іно-

²⁸ Transnational Corporations. – 2012. – Vol. 21, No. 2. – P. 52.

²⁹ Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи / В. Сіденко // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 21–22.

земним конкурентам, представленим в основному потужними ТНК. Про це свідчить щорічне наростання присутності імпорту в усіх секторах внутрішнього ринку.

Серед різноманітних інструментів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності, спрямованих на боротьбу з нечесною конкуренцією, є *антидемпінгові заходи*. Захист внутрішнього ринку від такої форми нечесної конкуренції імпортованих товарів, як демпінг здійснюється в усіх країнах світу, оскільки демпінг та пов'язані з ним процеси в сучасних умовах є досить поширеними.

Законодавство України розглядає *демпінг* як ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару³⁰.

Механізм захисту товаровиробників України від демпінгового імпорту з інших країн, митних союзів або економічних угруповань визначається Законом України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22.12.1998 № 330-XIV. Цей Закон регулює засади і порядок порушення та проведення антидемпінгових розслідувань і застосування антидемпінгових заходів³¹.

Важливим напрямом застосування антимонопольно-конкурентного законодавства у зовнішньоекономічній сфері є боротьба із недобросовісною конкуренцією, формами прояву якої на міжнародному рівні є здійснення:

- нелегітимного субсидованого імпорту, до якого застосовуються компенсаційні заходи;
- несанкціонованого реекспорту товарів, щодо яких встановлено заборону;

³⁰ Про зовнішньоекономічну діяльність [Текст] : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII (з наступними змінами і допов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12/page>

³¹ Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту [Текст] : Закон України від 22.12.1998 № 330-XIV (з наступними змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/330-14>

– інших дій, що законами України визнаються недобросовісною конкуренцією.

Нелегітимним субсидованим імпортом є ввезення на митну територію країни імпортного товару, що нелегітимно користується пільгами від субсидій (йдеться про фінансову або іншу підтримку держави), які надаються для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару³².

Законом України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998 № 331-XIV встановлено порядок порушення та проведення антисубсидиційних розслідувань, що проводяться для встановлення факту надання нелегітимної субсидії. Під останньою розуміється субсидія, що не дає підстав для застосування *компенсаційних заходів*³³. Компенсаційні заходи щодо субсидованого імпорту в Україну спрямовані на усунення наслідків субсидії, що безпосередньо або опосередковано надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту товару, ввезення якого на митну територію України заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару.

За результатами антидемпінгового, антисубсидиційного або спеціального розслідування відповідно до законів України приймається рішення про застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів³⁴. Таке рішення може бути оскаржено в судовому порядку протягом місяця від дати запровадження відповідних заходів у порядку, встановленому законами України.

Особливу загрозу для конкуренції на внутрішньому ринку становить імпорт товарів у такій збільшеній кількості до вітчизняного виробництва, і на таких умовах, що завдає або

³² Господарське право : підручник [Текст] / за ред. Д.В. Задихайла, В.М. Пашкова. – К. : Право, 2012. – С. 252.

³³ Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту [Текст] : Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV (з наступними змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/331-14>

³⁴ Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні : Закон України від 22.12.1998 №332-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=332-14>

містить ризики завдання у майбутньому *серйозної шкоди галузі* вітчизняного виробництва аналогічних товарів або товарів, що безпосередньо конкурують з імпортованими.

Захист внутрішнього ринку в законодавстві СОТ передбачений Угодою про захисні заходи³⁵, Положенням про спеціальні захисні заходи, що містяться у ст. 5 Угоди про сільське господарство³⁶, Угодою про субсидії і компенсаційні заходи³⁷, Угодою про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р.³⁸ (на останню часто посилаються як на «антидемпінгову» угоду) та ст. XXVIII ГАТТ. Згідно з положеннями Угоди про *захисні заходи СОТ* під «серйозною шкодою» розуміється значне загальне погіршення становища у галузі вітчизняного виробництва, а під «загрозою серйозної шкоди» розуміються збитки, що є явно неминучими, та базуються на конкретних фактах. Зазначену Угоду було розроблено з метою визначення порядку застосування так званого «*відмовного застереження*», що дає право країні на призупинення своїх зобов'язань згідно зі ст. XIX ГАТТ/СОТ – Надзвичайні заходи з імпорту окремих товарів.

Таким чином країна-член СОТ може застосувати захисний захід до певного товару за умови, що такий товар імпортується на його територію у такій збільшеній кількості, в абсолютному або відносному виразі до вітчизняного виробництва, і на таких умовах, що завдає або загрожує завданням серйозної шкоди галузі вітчизняного виробництва аналогічних товарів або товарів, що безпосередньо конкурують з імпортованими. Захисні заходи (звичайні або тимчасові) можуть застосовуватися до імпортованих товарів незалежно від їх походження.

³⁵ Угода про захисні заходи [Текст] : СОТ; Угода, Міжнародний документ від 15.01.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_016

³⁶ Угода про сільське господарство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_005

³⁷ Угода про субсидії і компенсаційні заходи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_015

³⁸ Угода про застосування статті VI генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_010

Для України важливого значення набуло питання гармонізації вимог щодо застосування конкурентного законодавства у зовнішньоекономічній сфері із принципами конкурентної політики ЄС. Загальні засади узгодження національних та європейських підходів антимонопольного регулювання зафіксовано в «Угоді про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони» (далі – Угода)³⁹. Так, в Угоді (ст. 254 Глава 10 «Конкуренція») визначено важливість вільної та неспотвореної конкуренції у торговельних відносинах. Сторони Угоди визнають, що антиконкурентні господарські практики та операції потенційно можуть спотворити належне функціонування ринків та загалом зменшити позитивні наслідки лібералізації торгівлі. У зв'язку з цим, виділено несумісні з Угодою практики та операції:

– узгоджені дії суб'єктів господарювання та рішення об'єднань суб'єктів господарювання, метою або наслідками яких є перешкоджання, обмеження, спотворення чи суттєве послаблення конкуренції на території будь-якої зі Сторін Угоди;

– зловживання одним або декількома суб'єктами господарювання домінуючим становищем на території будь-якої зі Сторін Угоди;

– концентрація суб'єктів господарювання, що має наслідком монополізацію чи значне обмеження конкуренції на ринку на території будь-якої зі Сторін.

У ст. 255 глави 10 Угоди зафіксовано зобов'язання України та ЄС забезпечувати застосування законодавства про конкуренцію, яке ефективно протидіє зазначеним антиконкурентним практикам та операціям. Одночасно визнається важливість застосування відповідного національного законодавства про конкуренцію у прозорий, своєчасний та недискримінаційний спосіб відповідно до принципу процесуальної справедливості та права на захист. Це передбачає, що кожна зі Сторін Угоди

³⁹ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Текст] : Україна – ЄС, Проект Угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/docs/Agreement/AA_Body_text.pdf

повинна, зокрема, забезпечити встановлення або, на вимогу особи, перегляд будь-яких санкцій чи зобов'язань судовими органами.

Угодою передбачено, що кожна зі Сторін надає одна одній на вимогу відкрити інформацію щодо застосування законодавства про конкуренцію⁴⁰. Одночасно відомства з питань конкуренції (АМК України та Європейська Комісія) повинні затвердити та опублікувати документ, в якому роз'яснюються принципи визначення будь-яких штрафних санкцій, що накладаються за порушення законодавства про конкуренцію, а також принципи, які застосовуються при оцінці горизонтальних злиттів.

Угодою (ст. 257 та 258 гл. 10) також визначено правила поведінки щодо державних підприємств (у тому числі підприємств, яким надані спеціальні або виключні права) та державних монополій. Зокрема, у ст. 258 зазначено про необхідність відкоригування Сторонами умов діяльності державних монополій комерційного характеру протягом п'яти років з дати набрання чинності Угодою з метою уникнення дискримінаційних підходів щодо умов купівлі-продажу товарів для фізичних та юридичних осіб.

Значну увагу в Угоді приділено питанням, пов'язаним з наданням державної допомоги (ч. 2 гл. 10), на узгодження яких також визначено п'ятирічний термін. Основними принципами проголошується відсутність загрози конкуренції та прозорість. Так, будь-яка допомога, надана Україною або країнами-членами ЄС із використанням державних ресурсів, що спотворює або загрожує спотворити конкуренцію шляхом надання переваг окремим підприємствам або виробництву окремих товарів, вважається несумісною з належним функціонуванням Угоди в тій мірі, в якій вона може впливати на торгівлю між Сто-

⁴⁰ Для України – Закону № 2210-III від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції», зі змінами та доповненнями; для ЄС – ст. 101, 102 та 106 Договору про функціонування Європейського Союзу, Регламент Ради (ЄС) №139/2004 від 20 січня 2004 р. про контроль над концентрацією суб'єктів господарювання (Регламент ЄС про злиття) зі змінами і доповненнями.

ронами. При цьому сумісними із нормами Угоди визнано такі види державної допомоги окремим суб'єктам:

– допомога соціального характеру, що надається індивідуальним споживачам, за умови відсутності дискримінації, пов'язаної із походженням відповідних товарів;

– допомога на відшкодування збитків, спричинених природними катастрофами або надзвичайними ситуаціями.

Крім того, не суперечить виконанню Угоди допомога для сприяння економічному розвитку регіонів із низьким рівнем життя (або із суттєвим рівнем безробіття) та допомога для виконання важливого проекту для задоволення спільного європейського інтересу. Для забезпечення принципу прозорості у сфері державної допомоги Сторони Угоди повинні щорічно обмінюватися повідомленнями про загальний обсяг, види та галузевий поділ державної допомоги, яка може вплинути на торгівлю між Сторонами тощо.

Одночасно положення Угоди (ст. 265) не обмежують права Сторін застосовувати засоби захисту торгівлі або інші відповідні заходи, спрямовані проти субсидій, або вдаватися до врегулювання спорів згідно з відповідними положеннями СОТ.

Питання для самоперевірки

1. Яким є взаємозв'язок (взаємозалежність) конкурентної і промислової політики?
2. Охарактеризуйте конкурентні та антиконкурентні наслідки здійснення державної допомоги.
3. Яким є значення державної допомоги у реалізації конкурентної політики?
4. Що таке конкурентоспроможність, який її зв'язок із поняттям «конкуренція»?
5. Охарактеризуйте основні форми порушень конкурентного законодавства на ринках промислової продукції і будівництва.

6. Охарактеризуйте основні форми порушень конкурентного законодавства на ринках продукції АПК.
7. Що таке процес «творчого руйнування» в інноваційній діяльності?
8. Назвіть цілі конкурентної політики держави у сфері науки і техніки.
9. Охарактеризуйте основні форми порушень конкурентних відносин у зовнішньоекономічній сфері.
10. Назвіть основні законодавчі норми щодо усунення порушень конкуренції у міжнародній торгівлі.
11. Якими принципами застосування конкурентного законодавства повинна керуватися Україна після укладання Угоди з ЄС?

Тестові завдання

- 1. В якій залежності перебувають конкурентна та галузева політика держави?**
 - а) цілі галузевої політики визначають характер конкурентної політики;
 - б) конкурентна політика держави відіграє домінуючу роль;
 - в) конкурентна та галузева політика держави – рівноправні види економічної політики держави;
 - г) між галузевою і конкурентною політикою залежності не існує.

- 2. Роль конкурентної політики у формуванні раціональної структури національної економіки полягає у:**
 - а) забезпеченні оптимального рівня конкуренції та концентрації;
 - б) підтримці депресивних (кризових) галузей шляхом пом'якшення антимонопольного регулювання;
 - в) проведенні особливої конкурентної політики в науково-технічній сфері;
 - г) усе назване.

3. Формами прояву недобросовісної конкуренції у зовнішньоекономічній сфері є:

- а) ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною нижчою від порівняльної ціни на подібний товар у країні експорту;
- б) несанкціоноване введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника;
- в) відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії;
- г) всі відповіді правильні.

Творчі завдання

1. Зобразити схематично основні напрями та інструменти узгодження конкурентної, галузевої та інноваційної політики держави в Україні за сучасних умов.

2. На основі аналізу звітів Антимонопольного комітету України за останні п'ять років назвіть і охарактеризуйте основні форми порушень законодавства про захист економічної конкуренції:

- на ринку промислової продукції;
- на ринку будівельних матеріалів і у сфері будівництва;
- на ринку продукції АПК;
- у сфері оптової та роздрібної торгівлі;
- на ринку науково-технічної продукції та інновацій.

Розділ 12

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ЗАХИСТУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКАХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

У сучасних умовах важливого значення набуває здійснення державного антимонопольного регулювання на ринку послуг, що пов'язані із діяльністю суб'єктів господарювання, яка не набуває матеріально-речової форми і задовольняє певні потреби замовників – особисті, колективні, громадські. Сфера послуг є важливою частиною сучасної економіки, причому швидко зростаючої. У розвинених країнах світу, наприклад, сфера послуг становить близько 60% у загальних споживчих витратах і забезпечує робочими місцями понад 70% населення.

Основні категорії та поняття

Послуга, конкуренція на ринках послуг, конкуренція на фінансовому ринку, внутрішньогалузева конкуренція на фінансовому ринку, міжгалузева конкуренція на фінансовому ринку, конкурентна політика на фінансовому ринку, банківська концентрація, конкуренція у страховій сфері, Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності, аутсорсинг

12.1. Ринки послуг у національній економіці, їх специфіка та класифікація

Характерною особливістю сучасного суспільства є перехід від індустріальної економіки до сервісної, коли сфера послуг перетворюється на одну із вирішальних рушійних сил господарського розвитку.

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

Сфера послуг виконує широке коло функцій, необхідних для розвитку сучасної економіки і підвищення її ефективності та конкурентоспроможності. У ньому створюються нові робочі місця, зокрема пов'язані з розвитком наукоємних послуг. Підвищення життєвого рівня населення країни значною мірою залежить від розширення індивідуальних і соціальних послуг – житлового будівництва, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, туризму тощо. Сьогодні близько 70% економічної активності у світі пов'язане саме зі сферою послуг.

Виробництво і споживання послуг здебільшого збігається у часі. Хоча частина ринків певних послуг є загальнонаціональними (мобільний зв'язок, пошта, діяльність магістрального трубопровідного транспорту та ін.), переважна більшість ринків послуг є регіональними або локальними.

Відмінною особливістю ринку послуг є його локалізація, «прив'язка» до конкретних умов розвитку окремих регіонів. Ці тенденції обумовлені, з одного боку, загальними закономірностями переходу до постіндустріальної економіки, а, з іншого, – особливостями розвитку кожної окремої країни, її суперечностями і труднощами, які особливо гостро виявляються на регіональному рівні.

Сфера послуг охоплює виробництво різноманітних видів послуг, її виділення пов'язане з розвитком поділу суспільної праці. У Класифікаторі видів економічної діяльності (ДК 009:2010) *послуга* визначається як результат економічної діяльності, щодо якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва. Момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві¹. У ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» послуга трактується як «діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального

¹ Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2010) : Наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 №457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN19567.html.

блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб².

У Системі національних рахунків послуги як вид економічної діяльності поділяються на чотири категорії: споживчі (ресторани, готелі, домашні послуги); соціальні (освіта, медична допомога, благодійні послуги); виробничі (інжиніринг, консультації, фінансові і кредитні послуги); розподільчі (торговельні, транспортні, фрахт). Генеральна угода торгівлі послугами СОТ класифікує послуги на такі: ділові; послуги у галузі зв'язку і аудіовізуальні послуги; будівельні та пов'язані з ними інженерні послуги; дистриб'юторські послуги; послуги у галузі освіти; послуги, пов'язані з охороною навколишнього середовища; фінансові послуги; послуги у галузі охорони здоров'я і соціального забезпечення; туризм і послуги, пов'язані з подорожами; послуги з організації відпочинку, культурних і спортивних заходів; транспортні послуги, інші послуги.

Види економічної діяльності, що забезпечують реалізацію послуг, включають: секція G (оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів); секція H (транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність); секція I (тимчасове розміщення й організація харчування); секція J (інформація та телекомунікації); секція K (фінансова та страхова діяльність); секція L (операції з нерухомим майном); секція M (професійна, наукова та технічна діяльність); секція N (діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування); секція O (державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування); секція P (освіта); секція Q (охорона здоров'я та надання соціальної допомоги); секція R (мистецтво, спорт, розваги та відпочинок); секція S (надання інших видів послуг); секція T (діяльність домашніх господарств); секція U (діяльність екстериторіальних організацій і органів). За типом випуску послуги поділяються на ринкові та неринкові, а за кінцевими споживачами – на

² Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

послуги для нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій, сектору загального державного управління, домашніх господарств та для некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства³.

АМК України активно досліджує ринки послуг та визначає становище суб'єктів господарювання на них з метою виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Головною метою розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України є створення сприятливого конкурентного середовища у сфері послуг, заохочення добросовісної ефективної конкуренції та запобігання монополізації окремих ринків послуг, захисту інтересів учасників відповідних ринків від негативних наслідків монопольної діяльності конкретних суб'єктів.

Останніми роками значного суспільного резонансу набула проблема функціонування ринку ритуальних послуг в Україні. Протягом остатніх років до органів АМК України надходять численні скарги як громадян (споживачів послуг), так і суб'єктів господарювання на дії комунальних підприємств, їх посадових осіб щодо зловживань становищем таких суб'єктів на ринку ритуальних послуг. Комітетом були виявлені системні порушення на цьому ринку: бездіяльність органів місцевого самоврядування в питанні визначення функцій ритуальних служб; застосування тарифів на ритуальні послуги без їх погодження з органами місцевого самоврядування; економічна необґрунтованість тарифів на ритуальні послуги; надання ритуальним службам функцій, не передбачених законом тощо.

Ритуальні послуги є соціально значущими, а попит на них пов'язаний з надзвичайними обставинами в житті людей. Зазначені послуги є необхідними для споживачів, без них неможливо обійтися, їх змушені купувати за будь-якою ціною

³ Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2010) : Наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. №457 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN19567.html; Класифікація інституційних секторів економіки України : Наказ Держкомстату від 18.04.2005 № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart48/idx48677.htm>.

при будь-яких умовах і за невеликий відрізок часу. Має місце диктат надавачів послуг, нав'язування ними своїх умов особі, що перебуває в практично безвихідному становищі. Важливим фактором задовільного функціонування ринків ритуальних послуг є потенційна можливість споживача задовольнити потребу в цих послугах на визначеному законодавством якісному рівні та за економічно обґрунтовану плату.

Важливе значення має антимонопольний контроль та регулювання у сфері житлового будівництва та на ринку житлово-комунальних послуг. Під час дослідження ринків житлово-комунальних послуг АМК України виявив ряд проблемних питань, зокрема у створенні і функціонуванні об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), які пов'язані з недосконалістю нормативно-правового регулювання відносин із надавачами послуг з електро-, газо-, тепло-, водопостачання та водовідведення, що обмежує конституційні права громадян.

12.2. Конкурентна політика держави у фінансовій та банківській системах

Сфера фінансів і фінансовий ринок є важливими об'єктами антимонопольного контролю та регулювання. У сучасних розвинутих економіках частка фінансового сектора у ВВП досягає 7–8%, що наближується до частки обробної промисловості⁴.

Конкуренція на фінансовому ринку – процес суперництва банків, страхових компаній та інших фінансових установ, у ході якого вони прагнуть забезпечити собі стійке становище на ринку. Характерними ознаками конкуренції на ринку фінансових послуг є: існування ринків з альтернативними можливостями вибору для споживачів (покупців); наявність значної кількості продавців, що суперничають між собою та

⁴ Абрамов А. Регулирование финансовых рынков: модели, эволюция, эффективность / А. Абрамов, А. Радыгин, М. Чернова // Вопросы экономики. – 2014. – № 2. – С. 35.

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

використовують різні інструменти ринкової політики. Сфера конкуренції у фінансовій системі є дуже широкою, а конкурентне середовище є різноманітним.

Найпоширенішою є конкуренція між банками, але у сучасних умовах вони відчують щоразу більшу конкуренцію з боку небанківських фінансових інститутів. Підсумком універсалізації фінансової справи та посилення конкуренції на фінансовому ринку став потужний розвиток фінансових конгломератів.

Внутрішньогалузева конкуренція на фінансовому ринку – конкуренція між фінансовими установами, що надають аналогічні фінансові послуги, котрі задовольняють одну й ту саму потребу, однак відрізняються за ціною, якістю, асортиментом тощо. *Міжгалузева конкуренція на фінансовому ринку* – конкуренція між фінансовими інститутами, які діють у різних сегментах ринку фінансових послуг.

При розробці конкурентної стратегії кожен фінансовий інститут має визначити, чи буде він спеціалізованим або універсальним, зважаючи переваги та недоліки альтернативних стратегічних рішень. Універсальні фінансові установи за інших незмінних умов володіють конкурентними перевагами завдяки можливості диверсифікації ризику на широкий асортимент продуктів і послуг, які реалізуються, що за наявності необхідних фінансових ресурсів схиляє до універсалізації. Однак універсальна установа може мати стратегічні недоліки внаслідок інтенсивності внутрішньогалузевої конкуренції. Універсальні фінансові установи демонструють найвищий ступінь диверсифікації, це – багатогалузеві компанії, що конкурують з усіма учасниками фінансового ринку.

Необхідність антимонопольного контролю та регулювання на фінансовому ринку пов'язані з існуючими тенденціями монополізації та необхідністю попередження і усунення негативних наслідків монополізму, високими бар'єрами вступу на цей ринок, необхідністю захисту від недоброчесної конкуренції, значним рівнем тінізації фінансового сектору.

Конкурентна політика держави на фінансовому ринку – діяльність держави щодо створення і розвитку сприятливого конкурентного середовища у фінансовій сфері для забезпечення ефективного руху фінансових, кредитних та грошових ресурсів, захисту добросовісної конкуренції на фондовому ринку, в банківській і страховій сферах із метою підтримки макроекономічної рівноваги та узгодження інтересів і захист законних прав учасників фінансового ринку.

Об'єктами антимонопольного контролю та регулювання у фінансовій сфері є діяльність учасників фінансового ринку, а саме: банків, інвестиційних фондів та інвестиційних компаній, фондових бірж, страхових компаній, валютних бірж та інших фінансових посередників (довірчі товариства, кредитні спілки, ломбарди, лізингові та факторингові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо).

Важливим чинником стимулювання конкуренції у фінансовій та банківській сфері є відсутність патентного захисту нововведень. У зв'язку з цим, будь-яка інновація, запроваджена однією фінансовою установою, може бути протягом короткого проміжку часу відтворена її конкурентами. Це посилює інтенсивність конкуренції. Якщо інтенсивність внутрішньогалузевої конкуренції для окремого фінансового інституту залежить від ступеня його універсалізації (або спеціалізації), то міжгалузева конкуренція є тим інтенсивнішою, чим більш привабливим для отримання прибутку є той чи інший сегмент фінансового ринку. На фінансовому ринку домінуючим видом міжгалузевої конкуренції є перелив капіталу, що має місце при проникненні нових фінансових інститутів у традиційні фінансові галузі та їх спробі завойовувати своє місце у нових для них сегментах фінансового ринку.

Однак міжгалузева функціональна конкуренція на фінансовому ринку майже не проявляється. Окремі фінансові послуги можуть бути замінниками. Наприклад, замінником відкриття термінового грошового вкладу у банку може бути вкладення коштів у цінні папери чи банківські метали. Однак ця замінність має значення не стільки для міжгалузевої

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

конкуренції, скільки для внутрішньогалузевої, оскільки у більшості випадків пропозиція цих послуг-замінників зосереджується в одній фінансовій установі (таким чином, функціональний характер має видова конкуренція). Отже, внутрішньогалузева конкуренція на фінансовому ринку має переважно видовий характер, що пов'язано з диференціацією фінансового продукту. Фінансові послуги можуть взаємно замінювати один одного, але не мають конкурентоспроможних «зовнішніх» замінників, тому міжгалузева конкуренція здійснюється тільки шляхом переливу капіталу⁵.

Залежно від методів, що використовуються на фінансовому ринку, розрізняють цінову та нецінову конкуренцію. Особливість цінової конкуренції у фінансовому секторі полягає у відсутності чіткого взаємозв'язку споживної вартості та ціни фінансової послуги. У зв'язку з цим, межа між відкритою та прихованою конкуренцією є розмитою, а межі, в яких фінансові установи мають можливість маневрувати процентними ставками, рівнем комісійної винагороди і тарифів, є гнучкими.

Покупці фінансових послуг, особливо якщо вони є постійними клієнтами, можуть у процесі переговорів впливати на ціну, досягаючи досить значних знижок. Однак цінова конкуренція має певні межі. Більше того, на фінансовому ринку є істотні ендогенні та екзогенні чинники, що звужують можливості цінової конкуренції. По-перше, процентні ставки банків можуть піддаватися державному впливу – як прямому обмеженню (через встановлення максимальних і мінімальних ставок), так і шляхом непрямого регулювання (за допомогою облікової ставки центрального банку). По-друге, обмеженість цінової конкуренції полягає у тому, що існує межа відсотка, нижче за який банк чи інша кредитна установа не буде отримувати прибутку.

Крім загальної орієнтації на підвищення якості обслуговування широко застосовується диференціація якості однотипових фінансових послуг залежно від ціни, від цільової

⁵ Лук'янов В.С. Сучасні фінансові ринки : монографія / В.С. Лук'янов. – К. : Знання, 2013. – С. 58–60.

клієнтури, від каналів збуту тощо. Заходи щодо управління якістю фінансових послуг здійснюються через активну рекламну діяльність фінансових установ.

Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного фінансового ринку є необхідним: освоєння світових стандартів професійної діяльності на ринку; підвищення ринкової капіталізації, ліквідності і надійності українського ринку; цивілізована інтеграція національного ринку у міжнародні фінансові ринки з урахуванням національних інтересів України.

Захист конкуренції в банківському секторі економіки

У банківському секторі слід виділити, насамперед, конкурентність пропозиції банківських послуг, яка дає змогу банкам якісно виконувати основні свої функції (збереження вкладів, фінансове посередництво, організація розрахунків тощо). Іншим не менш важливим чинником є конкурентність попиту на банківські послуги і можливість банківської системи надавати ці послуги вчасно і належної якості. Чинники загострення конкуренції між банками полягають у переважній однорідності банківських продуктів, тобто у наявності досконалої конкуренції на ринку банківських послуг; боротьбі за вільні ресурси (зазвичай, це – залишки на рахунках клієнтів), що змушує банки доводити перед клієнтами свою конкурентоспроможність та якість управління; обмеженості чинного інструментарію банківських послуг, що змушує банки інтенсивно конкурувати у сфері визначення ціни на банківські послуги.

Існує багато причин, за яких ринкова конкуренція стає домінуючим фактором розвитку банківського сектору економіки. По-перше, конкурентний відбір, оскільки банки, «відібрані» внаслідок конкуренції, це – установи, які ефективніше використовують свій капітал, швидше адаптуються до зміни ринкових умов. По-друге, конкуренція за споживача банківських послуг призводить до розширення асортименту означених послуг, витіснення з ринку неякісних банківських продуктів. По-третє, неминучим наслідком конкуренції на

ринку є здешевлення вартості банківських послуг. Отже, одним з основних напрямків реформування українського банківського сектора має бути підвищення рівня конкуренції та створення конкурентних умов його розвитку.

Необхідним кроком для підвищення конкурентного середовища в українському банківському секторі є створення рівних умов входження на ринок для іноземних банків.

Важливим є фактор довіри, насамперед, якомога ефективніше виконання банками ролі фінансових посередників. Одним з найважливіших чинників довіри є наявність якісної та всебічної інформації про фінансове становище банківської установи⁶.

Основними методами антимонопольного регулювання банківської сфери можна вважати: створення правил і норм конкуренції; контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; застосування імперативних інструментів і зокрема санкцій у разі порушення законодавства; регулювання умов здійснення банківської діяльності у сфері економічної конкуренції. Прагнучи підвищити рівень конкуренції між банками, Національний банк України виступає за створення незалежних рейтингових агенцій. Їх завдання – збільшити прозорість українських банків, створити засади для суворої конкуренції між ними за ресурси населення та підприємств, посилити боротьбу за вартість коштів, що залучаються, оскільки банки з високою рейтинговою оцінкою зможуть залучати кошти за нижчою вартістю, ніж менш рейтингові банки. Важливими тут є заходи щодо посилення конкурентоспроможності українських банків⁷. Так, необхідним є скорочення кількості слабких банків на основі встановлення жорстких вимог до банківського капіталу, приведення системи банківського нагляду у відповідність до найкращих світових

⁶ Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки : монографія / за ред. В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – С. 150–155.

⁷ Лагутін В.Д. Конкурентоспроможність національної економіки / В.Д. Лагутін, В.А. Романенко, Ю.М. Уманців ; за ред. В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – С. 34–35.

стандартів, впровадження суворих процедур запобігання «відмиванню» грошей, отриманих незаконним шляхом, поліпшення системи корпоративного управління банками, удосконалення системи управління кредитними ризиками в банках, впровадження передових банківських технологій, розширення кількості та якості банківських послуг, що надають вітчизняні банки.

Для ринку банківських послуг характерною є наявність специфічних бар'єрів:

- нормативно-правові обмеження банківської діяльності, які ускладнюють входження на ринок слабким банкам і цим не допускають, щоб конкуренція набувала руйнівного характеру (встановлення мінімального розміру статутного капіталу, ліцензування банківської діяльності, ліцензування окремих банківських операцій тощо);

- обмеженість доступу до джерел кредитних ресурсів;

- диференціація банківського продукту, що передбачає індивідуалізацію банківських послуг (особливістю цього бар'єру є те, що однотипові банківські послуги, навіть у разі повного збігу за якістю і ціною, не сприймаються споживачами як досконалі замітники, що веде до формування стійких споживчих переваг і ускладнює входження на ринок новим кредитним установам).

Банківську концентрацію може бути здійснено лише за умови попереднього отримання дозволу АМК України, а також дозволу НБУ. Підставою для одержання дозволу є доведена неможливість виникнення монополізації або істотного обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам. Реорганізацію банку здійснюють добровільно за рішенням його власників або примусово за рішенням НБУ. Злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передачу належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку- правонаступника, який створюється внаслідок злиття. Приєднання означає

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку. Поділ означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків у відповідних частинах до банків, які створюються внаслідок реорганізації цього банку шляхом поділу. Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передачу певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов'язків до банку, який створюється внаслідок реорганізації. Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми товариства.

Для існування цивілізованого ефективного банківського бізнесу розвиток конкурентних умов – процес важливий та необхідний. На українському ринку депозитів населення близько 25% контролює ПриватБанк, обсяг депозитів населення в якому на 01.01.2014 становив 105,7 млрд грн. До десятки найбільших банків за цим показником належать Ощадбанк, що залучив 35,1 млрд грн, Дельта Банк – 25,7 млрд грн, Укрексімбанк – 17,0 млрд грн, Райффайзен Банк Аваль – 14,5 млрд грн, Сбербанк Росії – 12,5 млрд грн, UniCreditBank – 11,9 млрд грн, Фінанси і Кредит 11,7 млрд грн, Перший український міжнародний банк – 10,9 млрд грн, VAB Банк – 10,2 млрд грн. За даними НБУ, загальний обсяг депозитів населення, залучених українськими банками, на 01.01.2014 склав 437,2 млрд грн.

На вітчизняному ринку послуг з надання кредитів фізичним особам на 01.01.2014 до першої десятки входять ПриватБанк, що видав кредитів населенню на 25,0 млрд грн, Дельта Банк – 18,0 млрд грн, Райффайзен Банк Аваль – 5,5 млрд грн, Укрексімбанк – 5,0 млрд грн, Платинум Банк – 4,6 млрд грн, Альфа-Банк (Україна) – 4,6 млрд грн, Перший український міжнародний банк – 4,0 млрд грн, ОТП Банк – 3,9 млрд грн, Ощадбанк – 3,4 млрд грн, Рускій Стандарт – 3,4 млрд грн. При цьому загальний обсяг наданих фізичними особам кредитів становив на 01.01.2014 121, 8 млрд грн.⁸

⁸ Назва з екрана : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=6171019& cat_id=58038

Конкурентна політика на ринку банківських послуг – це система заходів держави щодо забезпечення нагляду за дотриманням вимог банківського законодавства України, захист економічної конкуренції на ринку банківських послуг, ефективний його розвиток, запобігання неплатоспроможності банків і захист інтересів клієнтів.

Аналіз методів конкурентної політики на ринку банківських послуг та конкретного інструментарію, за допомогою якого держава здійснює свій вплив на цей сегмент національної економіки, дає змогу систематизувати їх таким чином (рис. 12.1).

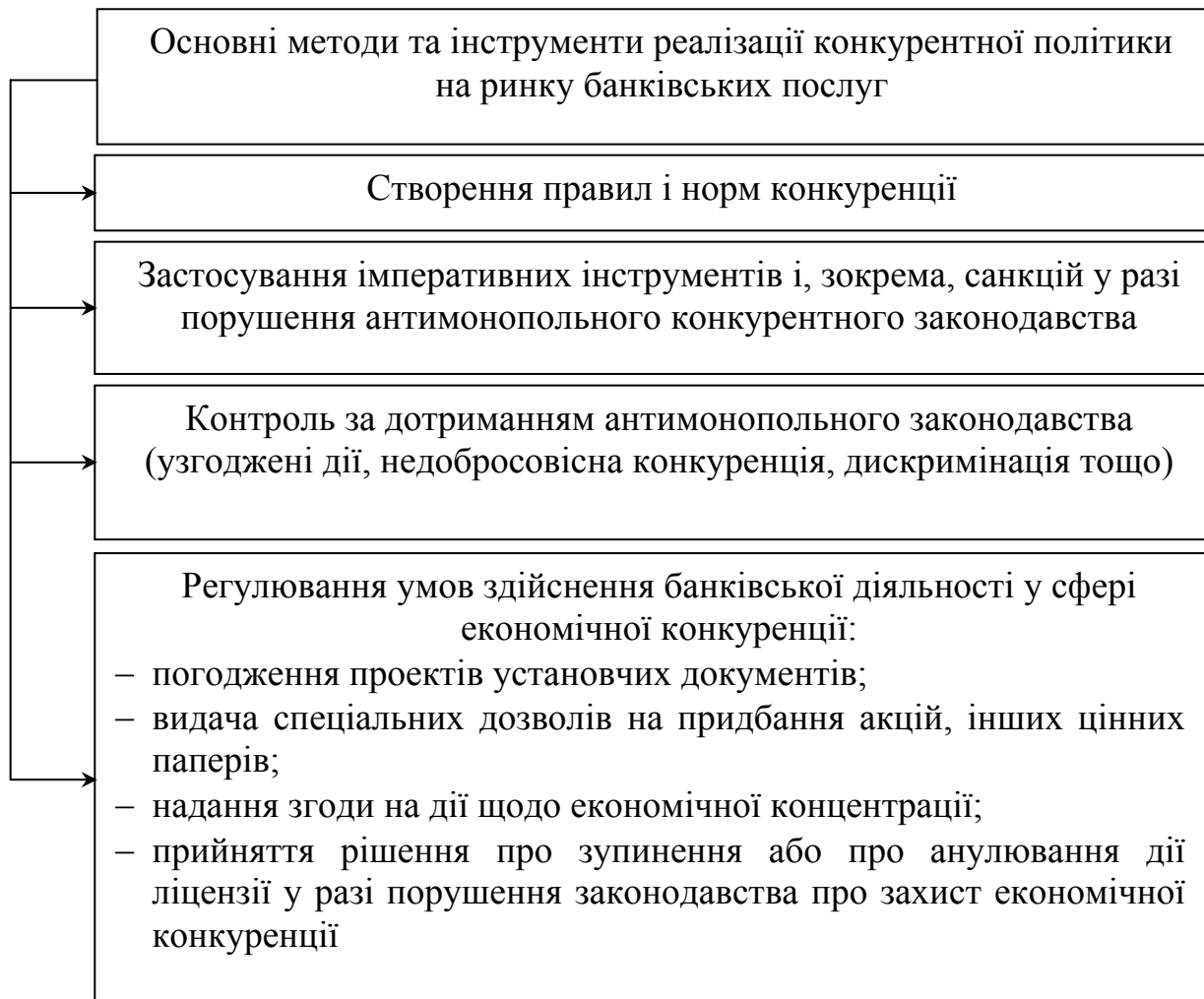

Рис. 12.1. Основні методи та інструменти конкурентної політики на ринку банківських послуг

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

Методи антимонопольного регулювання страхової діяльності

Метою антимонопольного регулювання страхової діяльності є дотримання вимог законодавства України про страхування, захист економічної конкуренції на ринку страхових послуг, ефективний розвиток страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захист інтересів страхувальників. Важливим є стабільне забезпечення постійного надійного і привабливого ринку страхових послуг шляхом створення державою зрозумілих та ефективних механізмів та правил його функціонування. Держава створює умови, за яких фізичні та юридичні особи зацікавлені у страхових послугах, а страхові компанії – у надійності цих послуг⁹. Внутрішньою рушійною силою розвитку страхового ринку є довіра, заснована на надійному правовому захисті страховика, на моральній і матеріальній відповідальності страховика перед страхувальником.

Фактичні дані свідчать про низьку конкурентоспроможність страховиків в Україні. Дуже часто обов'язкові види страхування пов'язані з окремими спеціалізованими галузями (транспортні перевезення тощо). Це дозволяє підприємствам за підтримки органів управління відповідних галузей створювати страхові компанії під конкретні види страхових послуг, що призводить до обмеження конкуренції¹⁰.

Реальністю страхового ринку України є незначний обсяг фінансових ресурсів, що їх акумулюють страхові компанії. У конкуренції щодо залучення фінансових ресурсів страховий ринок поки що значно поступається банківській системі.

До основних завдань АМК України на ринку страхових послуг належать: державний контроль за дотриманням вимог конкурентного законодавства; запобігання, виявлення і при-

⁹ Майорова Т.В. Інвестиційний процес і фінансово-кредитні важелі його активізації в Україні : монографія / Т.В. Майорова. – К. : КНЕУ, 2013. – С. 280–283.

¹⁰ Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки : монографія / за ред. В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – С. 175–180.

пинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; контроль за економічною концентрацією; сприяння розвитку добросовісної конкуренції.

АМК України, його територіальні відділення постійно розглядають випадки антиконкурентних дій окремих страхових компаній. Їх зміст, як правило, полягає в тому, що за існування угоди між окремою страховою компанією та суб'єктом господарювання, послуги якого підлягають обов'язковому страхуванню, для споживача настає безальтернативна ситуація щодо можливості звернення до інших страхових компаній. Отже, споживач не має права вибору і змушений отримувати послугу зі страхування від визначеної угодою страхової компанії, попри те, що страхові платежі до неї можуть значно перевищувати ті, що існують у конкурентів. Негативно впливають на розвиток страхового ринку в Україні насамперед, прояви адміністративного впливу на ринок, неналежний рівень прозорості ринку страхових послуг.

Аналіз особливостей розвитку конкуренції на важливому сегменті страхового ринку України – ринку страхування життя, здійснений на основі даних Національної комісії з державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг, дає змогу зробити висновок, що провідні позиції займають такі страхові компанії, як Ренесанс Життя, обсяг зібраних страхових премій якою протягом дев'яти місяців 2013 р. становив 378,5 млн грн, АСКА Життя – 247,1 млн грн, Уніка Життя – 243,8 млн грн, Аліко Україна – 214,9 млн грн, ТАС – 102,1 млн грн. При цьому всього українськими страховиками зібрано за цей період 1,7 млрд грн страхових премій за договорами страхування життя.¹¹

Конкурентна політика на ринку страхових послуг – система заходів держави щодо забезпечення нагляду за дотриманням вимог законодавства України про страхування, захист економічної конкуренції на ринку страхових послуг, ефективний розвиток страхових послуг, запобігання неплато-

¹¹ Назва з екрана : http://nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/sk_I%D0%86%D0%86_kv_2013.pdf

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

спроможності страховиків і захист інтересів страхувальників. Основні напрями конкурентної політики держави на вітчизняному страховому ринку, враховуючи сучасні тенденції, наведені на рис. 12.2.

Для вирішення проблеми розвитку конкуренції на ринку страхових послуг належить забезпечити: проведення активної державної політики, спрямованої на подальший розвиток системи регулювання страхового ринку та нагляд за діяльністю страхових організацій; приведення страхового законодавства України у відповідність до європейських стандартів.

Рис. 12.2. Основні напрями державної конкурентної політики на страховому ринку України

Важливим є міжнародний аспект реалізації конкурентної політики у фінансовій сфері. У 2012 р. Конференція ООН із торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) розпочала діяльність з оновлення Керівних принципів ООН щодо захисту прав споживачів з метою включення в цей документ спеціального розділу стосовно фінансових послуг. Слід зауважити, що належний захист прав споживачів фінансових послуг в Україні забезпечується відповідно до міжнародних тенденцій і розвитку співробітництва в цій сфері¹².

12.3. Антимонопольне регулювання поведінки суб'єктів господарювання на ринках медичних та освітянських послуг

Як свідчить світовий досвід, роль охорони здоров'я та освіти в економічному розвитку зростає, випереджаючи значущість засобів виробництва та природних ресурсів. За оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20%, людський – 64%. Постіндустріальне суспільство висуває нові вимоги до розвитку людського та інтелектуального капіталу.

У зв'язку з розвитком різних форм власності в охороні здоров'я та формуванням ринку медичних послуг підвищується роль антимонопольного контролю та регулювання цієї сфери. АМК України посилює увагу до дослідження ринків послуг охорони здоров'я, лікарських та медичних засобів. У 2012 р. частка порушень законодавства про захист

¹² Загальні принципи «Великої двадцятки» щодо захисту прав споживачів фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://finrep.kiev.ua/download/g20_principles_fcp_oct2011_ua.pdf; Про схвалення Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 № 867-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/867-2012-p>.

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

економічної конкуренції на ринках охорони здоров'я становила в Україні 6,96% всіх порушень, причому більша частина порушень припадала на зловживання монопольним становищем та недобросовісну конкуренцію.

У 2011 р. АМК України було припинено понад 110 зловживань монопольним (домінуючим) становищем та дій, що мали ознаки таких порушень, на ринках послуг з охорони здоров'я, лікарських та медичних засобів у 15 регіонах України. Так, наприклад, Чернігівським територіальним відділенням АМК України притягнуто до відповідальності комунальний лікувально-профілактичний заклад Семенівська центральна районна лікарня, який за результатами діяльності у 2010 р. та першому півріччі 2011 р. займав монопольне (домінуюче) становище на регіональному ринку надання послуг з проведення медичних оглядів водіїв (кандидатів у водії) транспортних засобів. Ця лікарня встановлювала економічно необґрунтовані тарифи оплати послуг з проведення попереднього та періодичного медичних оглядів водіїв (кандидатів у водії) транспортних засобів. Такі дії були визнані порушенням законодавства у вигляді зловживання монопольним становищем шляхом встановлення таких цін реалізації послуг, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку.

У 2012 р. при плановій перевірці АМК України приватного підприємства «Ресурсний моніторинговий центр Всеукраїнської наркологічної асоціації» та Всеукраїнської громадської організації «Всеукраїнська наркологічна асоціація», які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку як єдиний суб'єкт господарювання, Комітетом було встановлено факт нав'язування споживачам непотрібних послуг клінічного і катamnестичного контролю, які не є необхідними при проведенні платних наркологічних медичних послуг.

До пріоритетних і соціально значущих об'єктів антимонопольного контролю та регулювання належить ринок лікарських засобів.

Сьогодні промислове виробництво фармацевтичної продукції в Україні здійснюється приблизно 127 суб'єктами господарської діяльності, які мають ліцензію на виробництво лікарських засобів у промислових умовах. Найбільшими українськими виробниками фармацевтичної продукції є: ПАТ «Фармак», «Дарниця», «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод», Корпорація «Артеріум» («Київмедпрепарат», «Галич-фарм»), Корпорація «Стірол», «Здоров'я», «Лекхім». Кожна з цих компаній фармацевтичної індустрії займає близько 10% ринку вітчизняних лікарських засобів. У сфері роздрібної торгівлі лікарськими засобами провідні місця займають такі компанії, як: ТОВ «БадМ», ТОВ СП «Оптима-Фарм» Лтд, ПАТ «Альба Україна», ТОВ «Фра-М», ТОВ «Вента ЛТД» та інші компанії. Основними іноземними компаніями-виробниками, продукція яких представлена на українському ринку залишаються: «Berlin-Chemie/Menarini Group» (Німеччина), «KRKA» (Словенія), «Sanofi-aventis» (Франція) «Gedeon Richter» (Угорщина), «Sandoz» (Швейцарія).

АМК України здійснює антимонопольний контроль за функціонуванням вітчизняного ринку лікарських засобів разом з Міністерством охорони здоров'я України та Державною службою України з лікарських засобів. З метою забезпечення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції та зважаючи, що забезпечення якості та доступності лікарських засобів має соціальне значення для держави та суспільства в цілому, АМК України системно проводить дослідження ринків лікарських засобів із вжиттям відповідних заходів з метою запобігання, виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Відповідно до Державного реєстру лікарських засобів України станом на листопад 2013 року в Україні зареєстровано 13097 лікарських засобів, з них: 3693 – вітчизняного виробництва; 9404 – іноземного виробництва. Імпорт, виробництво, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами в Україні підлягають ліцензуванню. Протягом останніх років здійс-

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

нювалось наближення законодавства України у сфері виробництва лікарських засобів до законодавства ЄС.

Традиційно для АМК України важливим є дослідження ринку освітянських послуг. Згідно із Законом України «Про освіту» від 19.12.2006 №1060-ХІІ метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних рис, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікаційними працівниками¹³.

Як товар на ринку освіти виступають: освітянські послуги. Освітянська послуга – це система знань, інформації, вмінь, навичок, які використовуються з метою задоволення потреб людини і суспільства; це – сукупність корисних властивостей, які повинні задовольняти пов'язані з одержанням кваліфікації потреби споживачів. Освітянські послуги можна класифікувати залежно від освітніх програм, що використовуються: загально-освітні та професійні; залежно від способу надання: очні, очно-заочні, заочні, дистанційні; залежно від тривалості надання: довгострокові (школа, ВУЗ), короткострокові (тренінги); залежно від методів навчання: традиційні, програми проблемного навчання, програми на основі аналізу ділових ситуацій.

Ринок освіти є системою товарно-грошових відносин, які виникають між продавцем та покупцем з приводу купівлі-продажу специфічної освітянської послуги. Попит на ринку виявляють учні, студенти, особи, які мають бажання отримати певну освіту. Пропозиція представлена навчальними закладами різних ступенів акредитації. Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку окрім безпосередньо освітніх послуг, можуть бути різні продукти інтелектуальної праці, в тому числі наукоємні види діяльності та інновації, а також інші послуги.

¹³ Про освіту : Закон України від № 1060-ХІІ, із змінами від 19.12.2006. – Режим доступу : www.osvita.org.ua.

Одним із важливих компонентів ринку освіти є конкуренція. Вона проявляється або в зниженні ціни, або в збільшенні кількості освітніх послуг, що пропонуються, розширенні їх асортименту, підвищенні якості.

Ринок освітянських послуг також характеризується ціною. Ціна на освітянські послуги залежить від їх вартості, яка визначається затратами на виробництво освітянського товару (послуги), попиту і цін конкурентів на аналогічну продукцію.

Послуги освіти відносяться до товарів дорогих, що значною мірою пов'язано з їх високою граничною корисністю, унікальністю. Деякі з них мають ознаку монопольної ціни.

Мета дослідження ринку освітянських послуг АМК України зводиться до того, щоб вартість платного навчання студентів у вищих навчальних закладах України була приведена до економічно обґрунтованого рівня, а порядок і методика розрахунку тарифів, були прозорими й зрозумілими.

АМК України зобов'язав Міністерство освіти та науки України (МОН України) запровадити уніфікований порядок формування цін на платні послуги з навчання у вищих закладах освіти, що дозволить привести їх до економічно обґрунтованого рівня. На вимогу Комітету МОН України повинно визначити вичерпний перелік витрат, які можуть включатися навчальними закладами до вартості платних послуг з підготовки фахівців і є безпосередньо пов'язаними з наданням таких послуг, а також розробити методику розрахунку розміру валових витрат, на підставі яких формується вартість навчання. МОН України має забезпечувати постійний дієвий контроль за дотриманням вищими навчальними закладами вимог свого наказу від 11.03.2002 № 183 «Про затвердження Типового договору про навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації або про надання додаткових освітніх послуг навчальними закладами».

На початок 2013/14 навчального року в Україні нараховувалось 478 навчальних закладів I-II ступенів акредитації, в яких навчалися 329,0 тис. студентів та 325 ВНЗ III-IV, в яких навчалось 1 млн 723,7 тис. студентів (найбільша кількість студентів в Україні навчалась у 2007/08 н.р. – 2 млн 372,5 тис.

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

осіб). Сьогодні вітчизняні ВНЗ повинні активно працювати над здобуттям нових конкурентних та утриманням набутих переваг, використовуючи при цьому різні цінові (вартість освітянських послуг) та нецінові інструменти (підвищення якості освіти, створення навчальних підрозділів у регіонах, надання додаткових спеціальностей і спеціалізацій, впровадження інноваційних інформаційних технологій навчання, надання додаткових послуг – забезпечення гуртожитком, допомога при працевлаштуванні та ін.).

Слід зазначити, що ВНЗ у процесі своєї діяльності взаємодіють одночасно з двома ринками, а саме: з ринком освітніх послуг та ринком праці.

Підвищення якості підготовки кваліфікованих фахівців має ґрунтуватися на формуванні дієвого механізму узгодженості визначення поточної потреби національної економіки у кадрах відповідно до професій та спеціальностей. Держава повинна визначати науково обґрунтовані пропорції підготовки тих фахівців, які потрібні економіці сьогодні, та тих, потреба в яких виникне в період технологічної модернізації економіки. Бізнес та освіта все більше залежать один від одного. Тому ринок освітянських послуг необхідно розглядати в органічному взаємозв'язку із ринком праці.

Для української економіки характерна незбалансованість ринку праці щодо фахівців різних галузей. За результатами соціологічних досліджень, сучасний український ринок праці перенасичений, зокрема юристами й економістами, представниками професій, пов'язаних із соціально-політичними науками (політологами, соціологами) тощо. Серед найбільш затребуваних – фахівці у галузі інформаційних та біотехнологій, менеджменту, медицини, сфери обслуговування, страхування, фахівці інженерно-технічних та робітничих професій.

Протягом 2011–2012 років в Україні почалося розроблення професійних стандартів як опису вимог роботодавця до певної професії і містить перелік знань, умінь і навичок, якими має володіти фахівець для виконання своїх посадових обов'язків. Цей документ є незамінною складовою для налагодження взаємодії між роботодавцями й системою освіти.

12.4. Стимулювання розвитку конкуренції у сфері інформації, науки та культури

У сучасних умовах переходу до постіндустріальної цивілізації, що базується на економіці знань, зростає роль інформації, науки та культури. Головною рушійною силою стають наука, розвиток принципово нових видів техніки та технологій, інформатики.

Динамічний розвиток комп'ютерних технологій і телекомунікацій дозволяє значно розширити можливості процесу виробництва і сфери послуг. В умовах інформатизації акцент зміщується з традиційних видів ресурсів на інформаційний ресурс.

Інформаційний ринок – порівняно нова сфера підприємницької діяльності, заснована на системі правових, економічних та організаційних відносин й орієнтована на торгівлю інформаційними продуктами і послугами на комерційній основі. Як предмет купівлі, продажу або обміну на ринку інформації виступають інформаційні системи, інформаційні технології, ліцензії, патенти, товарні знаки, ноу-хау, інженерно-технічні послуги, різного роду інформація та інші види інформаційних ресурсів.

Особливістю ринку інформації є те, що ціна на ньому визначається значною мірою неціновими факторами, які за ступенем важливості умовно можна поділити на дві групи:

- 1) ризик, новизна, достовірність і повнота;
- 2) своєчасність, конфіденційність, прийнятна форма подачі¹⁴.

Рівень конкуренції на ринку інформаційних продуктів можна оцінити за такими показниками, як швидкість, достовірність, повнота, конфіденційність і форма подачі¹⁵. Попит на інформацію зумовлений бажанням суб'єкта господарювання

¹⁴ Цуканова О.А. Экономика защиты информации // О.А. Цуканова, С.Б. Смирнов. – СПб. : СПб ГУИТМО, 2007. – С. 59.

¹⁵ Соколова Е. Конкуренция на инновационных рынках: особенности определения и анализа / Е. Соколова // Вопросы экономики. – 2012. – № 9. – С. 126–138.

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

уникнути (зменшити) ризики або невизначеність тієї чи іншої фінансово-господарської ситуації. Попит на інформацію зростає з підвищенням ступеня ризику. Пропозиція інформації пов'язана з тим, що продавець прагне отримати дохід від уникнення (зниження) ризику споживача. Характерною рисою ринкового ціноутворення на інформацію є те, що реальний процес формування цін тут відбувається не в процесі виробництва, а у сфері обігу, тобто на ринку під дією попиту і пропозиції.

На даний час інформаційний ринок в Україні є малорозвинутим. Для стимулювання розвитку конкуренції у сфері інформації і науки необхідним є вирішення таких завдань: вдосконалення нормативно-правової бази, орієнтованої на пріоритетний розвиток інформаційної сфери, створення в ній конкурентного середовища і розвиток державно-приватного партнерства; розвиток національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури та її інтеграція зі світовою інфраструктурою, а також створення інфраструктури загального доступу до відповідної інформації на всій території України; розробка системи стандартизації у сфері інформаційних технологій та телекомунікацій; забезпечення умов для прискорення розвитку телекомунікаційних мереж і збільшення переліку та обсягів телекомунікаційних послуг; підвищення якості послуг широкомовного доступу з використанням новітніх технологій; стимулювання населення щодо підвищення комп'ютерної та інформаційної грамотності, орієнтованої на використання новітніх інформаційних комп'ютерних технологій. Основним шляхом вирішення поставлених завдань насамперед має стати: продовження процесу лібералізації ринку інформації, спрощення умов для виходу та діяльності на цьому ринку.

Розвиток конкуренції у сфері інформації пов'язаний із комерціалізацією інтелектуальної власності та забезпечення прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності* передбачає взаємовигідні дії всіх учасників процесу перетворення результатів інтелек-

туальної праці у ринковий товар з метою отримання прибутку чи іншої економічної вигоди¹⁶.

Стратегії використання прав на об'єкти інтелектуальної власності включають як невід'ємну складову стратегію захисту від конкурентів за допомогою отримання монопольного права на виробництво нової продукції на період продажу її на ринку¹⁷.

Взаємовплив конкуренції та розвитку інновацій найбільш наочно відображає ринок програмного забезпечення. Український ринок програмного забезпечення останніми роками, не дивлячись на загальноекономічні несприятливі умови, має позитивну динаміку розвитку на рівні 50% щорічно. Підтвердженням даної позитивної тенденції служить зростання чистого доходу та чистого прибутку компаній, які працюють на даному ринку: Глобаллоджик Україна, ЕПАМ Систем, Сіклум, Інфопульс Україна, Ситроникс Телеком Солюшнс Україна, СофтСерв, ІВМ Україна, Неткрекер, Ай ЕС Ді, Софтлайн-ІТ.

Однією з важливих тенденцій останніх років є те, що ринок послуг програмного забезпечення в Україні структурується і компанії-лідери все більше закріплюють свої позиції. Головні суб'єкти господарювання на ринку поглиблюють спеціалізацію, враховуючи очікування від аутсорсингу на світовому ринку. *Аутсорсинг* – передача не основних бізнес-процесів організації (аутсорсеру) для їхньої реалізації й функціонування. Конкурентоспроможність вітчизняних учасників ринку програмного забезпечення багато в чому залежить від попиту фірм США та Європи. Саме західні технологічні компанії, які сконцентровані на розробці власних інноваційних продуктів, виступають замовниками аутсорсингових послуг програмного забезпечення у вітчизняних компаніях, своєю чергою, забезпечення знаходиться в межах лише 10%.

¹⁶ Інтелектуальна власність : навч. посіб. / Г.М. Остапович, О.М. Стороженко, Г.В. Уманців, О.В. Фоміна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 456 с.

¹⁷ Шаститко А. Антитраст и защита интеллектуальной собственности в странах с развивающейся рыночной экономикой / А. Шаститко, А. Курдин // Вопросы экономики. – 2012. – № 12. – С. 111–119.

Розділ 12. Особливості розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг України

АМК України приділяє значну увагу порушенням конкурентного законодавства на ринках послуг мобільного зв'язку. Так, слід відзначити вжиті Комітетом заходи, спрямовані на зниження необґрунтовано високих тарифів на міжнародний роумінг та інші послуги мобільного зв'язку, у процесі розслідування у 2012 році справ про зловживання монополюючим становищем двома найбільшими українськими компаніями мобільного зв'язку – Київстар і МТС-Україна. Ці компанії не змогли надати економічного обґрунтування встановлених тарифів. На виконання рекомендацій АМК України Київстар і МТС-Україна вжили низку заходів, спрямованих на зниження внутрішніх тарифів мобільного зв'язку і тарифів на роумінг.

АМК України у 2013 р. дозволив кіпрській SCM Financial Overseas Limited, що входить до групи СКМ, завершити операцію з придбання кіпрської компанії UA Telecominvest Limited, яка опосередковано володіє 92,79% акцій ПАТ «Укр-телеком». Рішення було ухвалено через три місяці з моменту повідомлення про продаж австрійським інвестором EPIC свого українського телекомунікаційного активу групі СКМ.

Розширення сфери послуг відбувається у тісному зв'язку з розвитком процесів комп'ютеризації та інформатизації різних галузей економіки. Тим самим підвищується значення швидко зростаючого інформаційного сектору, а особливо його складової – Інтернет-послуг (зокрема, створення локальних комп'ютерних мереж, їх програмне забезпечення, консультації «on-line» та інші види послуг). Саме з цією діяльністю експерти пов'язують перспективи розвитку сфери послуг у світі¹⁸. Нові види Інтернет-послуг динамічно проникли в усі сфери бізнесу (e-business), торгівлі (e-commerce), фінансів (e-finance), дистанційної освіти (e-learning), державного управління (e-government), засобів масової інформації (e-media). Згідно з даними НКРЗІ, сьогодні в Україні існує понад 2 тис. операторів і провайдерів послуги Інтернет.

¹⁸ Давыдов А. Структурные изменения в американской экономике / А.Давыдов // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 11. – С. 35–47.

Важливими є ринки програмної послуги, що надається з використанням багатоканальної кабельної телемережі, для функціонування якої необхідним є отримання ліцензій на мовлення та на користування радіочастотним ресурсом України, а також інших дозвільних документів, таких як: дозвіл на експлуатацію радіоелектронних засобів і висновок щодо електромагнітної сумісності радіоелектронних засобів.

З розвитком ринкових відносин підвищується значення антимонопольного контролю та регулювання ринків науково-технічних розробок та науково-технічних послуг. Науково-технічні розробки – систематичні роботи, що передбачають створення нових матеріалів, продуктів, процесів, пристроїв, систем чи методів. До науково-технічних послуг належить діяльність у галузі науково-технічної інформації, патентів, ліцензій, стандартизації, метрології та контролю якості, науково-технічного консультування та супутня діяльність, що сприяє впровадженню у виробництво науково-технічних розробок і в цілому поширенню та використанню наукових знань. В Україні пріоритетним завданням є інтеграція науки та освіти з виробництвом на основі спільного здійснення університетами (дослідницькими університетами) разом з Національною та галузевими академіями наук фундаментальних і прикладних наукових досліджень за визначеними напрямками наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Це сприятиме розвитку ефективної конкуренції на ринках науково-технічних розробок та науково-технічних послуг.

Порушення конкурентного законодавства мають місце й у сфері культури, яка пов'язана з діяльністю театрів, філармоній, організацією концертів, телебачення та радіомовлення, демонстрацією фільмів, роботою видавництв, музеїв, бібліотек, клубних закладів, парків культури та відпочинку та ін.

АМК України досліджує ринки послуг культури та визначає становище суб'єктів на них з метою виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Наприклад, у 2011 році була розглянута справа щодо організації гастрольної концертної діяльності у м. Одеса.

Одеська обласна рада, затвердивши кошторис та калькуляцію вартості послуг для КП «Облконцертсервіс» та не забезпечивши належний контроль за діяльністю підприємства, створила йому умови для вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Організатори гастрольних заходів укладали договори оренди сценічних майданчиків не безпосередньо з керівниками театральних концертних закладів, а зверталися до посередника – КП «Облконцертсервіс». Крім того, підприємство стягувало плату за низку послуг, які фактично не надавалися. АМК України зобов'язав Одеську обласну раду забезпечити належний контроль за діяльністю КП «Облконцертсервіс» під час надання агентських послуг з організації театральних видовищних заходів. Одеська рада визнала порушення та зобов'язалася привести свою діяльність та діяльність КП «Облконцертсервіс» у відповідність до вимог чинного законодавства.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте специфіку розвитку та захисту конкуренції на ринках послуг.
2. Назвіть основні об'єкти та суб'єкти антимонопольного регулювання фінансового ринку в Україні.
3. Розкрийте сутність та основні механізми здійснення конкурентної політики на ринках банківських та страхових послуг.
4. Розкрийте особливості здійснення повноважень АМК України щодо регулювання банківської та страхової сфери.
5. Дайте характеристику основним формам антимонопольного контролю на ринку медичних послуг.
6. Дайте характеристику основним формам антимонопольного контролю на ринку освітянських послуг.
7. Якими засобами стимулюється розвиток конкуренції у сфері інформації, науки та культури в Україні?

Тестові завдання

- 1. При створенні та реєстрації комерційного банку до Національного банку України необхідно подати, крім інших передбачених законодавством документів, також:**
 - а) копію рішення органів АМК України про надання згоди на створення відповідного комерційного банку;
 - б) відомості про відповідність мети комерційного банку, що створюється, грошово-кредитній політиці НБУ;
 - в) інформацію про відсутність порушень конкурентного законодавства засновниками банку.

- 2. Який з документів не потрібно подавати до Національного банку України для отримання згоди на здійснення реорганізації шляхом приєднання комерційного банку:**
 - а) заяву банку, який має намір приєднати банк, що ліквідується;
 - б) рішення АМК України про надання згоди на проведення реорганізації шляхом приєднання;
 - в) висновок Державної податкової інспекції Міністерства доходів і зборів про відсутність боргів щодо сплати податків;
 - г) висновок обласного управління НБУ України про доцільність та можливість реорганізації банку, який ліквідується.

- 3. Конкуренція на ринку освітянських послуг проявляється у формі:**
 - а) підвищення ціни на платні послуги з навчання;
 - б) приведення цін на платні послуги з навчання до економічно обґрунтованого рівня;
 - в) обмеження кількості освітянських послуг, що пропонуються;
 - г) розширення асортименту освітянських послуг.

Творчі завдання

1. Акціонерна страхова компанія «Надійність» через мережу житлово-експлуатаційних контор поширила у м. Київ серед орендарів нежилих приміщень комунальної власності відомості, що обов'язкове страхування орендованого майна вони мають здійснювати тільки у цій компанії. Одночасно АСК «Надійність» повідомила орендарів, що вона проводить обов'язкове страхування орендованого майна за найнижчими в Україні тарифами. У ході розгляду справи територіальним відділенням АМК України було встановлено, що зазначені відомості були неправдивими й спрямованими на усунення інших суб'єктів господарювання з ринку надання послуг з обов'язкового страхування орендованого майна.

Визначити:

а) чи порушувала АСК «Надійність» вимоги законодавства про захист економічної конкуренції?

б) дії АСК «Надійність» як певні порушення та які конкретно статті та якого законодавчого акта порушено при цьому.

2. Дослідити чинники та тенденції стану розвитку конкуренції в Україні на ринках медичних та освітянських послуг.

3. Дослідити чинники та тенденції стану розвитку конкуренції в Україні на ринках інформаційних послуг, науково-технічних розробок, послуг культури.

Розділ 13

КОНТРОЛЬ ЗА СТАНОМ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Зі становленням України як демократичної держави та прийняттям антимонопольно-конкурентного законодавства змінився не лише підхід до контролю та регулювання товарних ринків, а й об'єкти контролю, одним з яких є ринок адміністративних послуг, що пов'язані з наданням публічних (державних та муніципальних) послуг виконавчими органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими суб'єктами на основі реалізації їх владних повноважень.

Предметом розгляду у даному розділі є також дії органів державної влади, в частині впливу на конкурентне середовище і на конкуренцію в цілому. Це зумовлено насамперед тим, що на більшості ринків в Україні саме існування конкуренції безпосередньо залежить від дій органів влади. За таких умов необхідним є контроль як з боку контрольно-наглядового органу у сфері конкуренції, так і громадськості.

Основні категорії та поняття

Адміністративна послуга, ринок адміністративних послуг, інформаційна картка адміністративної послуги, технологічна картка адміністративної послуги, сукупні послуги, антиконкурентні дії органів державної влади, «відкати», заборона, перешкодження чи унеможливлення діяльності суб'єктів господарювання, надання рекомендацій, органи адміністративно-господарського управління та контролю, органи влади, органи місцевого самоврядування, погодження рішень з органами Антимонопольного комітету України, адвокатування конкуренції, орган оскарження у сфері державних закупівель.

13.1. Ринок адміністративних послуг як об'єкт антимонопольного контролю

В економіці України важливим об'єктом антимонопольного контролю та регулювання є ринок адміністративних послуг. Незважаючи на номінальне зростання ємкості цього ринку, він залишається неефективним внаслідок широкого застосування на ньому різноманітних бюрократичних та корупційних схем та інструментів.

Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. Фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг є суб'єктом звернення. Суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги¹.

Адміністративна послуга – це сфера управлінських відносин. Процедура надання послуг встановлює права та обов'язки органу (посадової особи) владних повноважень, є частиною управлінської діяльності і водночас частиною адміністративного процесу. Надання адміністративних послуг здійснюється винятково шляхом вчинення органами владних повноважень дій, які забезпечують юридичне оформлення (видача дозволів, посвідчень, проведення реєстрації, сертифікації, верифікації, нострифікації тощо) умов реалізації приватними (фізичними чи юридичними) особами прав, свобод і законних інтересів.

Ринок адміністративних послуг повинен функціонувати на принципах відкритості та прозорості; доступності інформації про надання адміністративних послуг; захищеності

¹ Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/5203-17

персональних даних; раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; доступності та зручності для суб'єктів звернень.

Суб'єкт надання адміністративних послуг встановлює вимоги щодо якості надання адміністративних послуг (визначення кількості годин прийому, максимального часу очікування у черзі та інших параметрів оцінювання якості надання адміністративних послуг). Суб'єктом надання адміністративних послуг на кожен адміністративну послугу, яку він надає відповідно до законодавства, затверджуються інформаційна і технологічна картки.

Інформаційна картка адміністративної послуги містить інформацію про: суб'єкта надання адміністративної послуги та/або центр надання адміністративних послуг (найменування, місцезнаходження, режим роботи, телефон, адресу електронної пошти та веб-сайту); перелік документів, необхідних для отримання адміністративної послуги, порядок та спосіб їх подання, а у разі потреби – інформацію про умови чи підстави отримання адміністративної послуги; платність або безоплатність адміністративної послуги, розмір та порядок внесення плати (адміністративного збору) за платну адміністративну послугу; строк надання адміністративної послуги; результат надання адміністративної послуги; можливі способи отримання відповіді (результату); акти законодавства, що регулюють порядок та умови надання адміністративної послуги. Інформаційна картка адміністративної послуги розміщується суб'єктом надання адміністративних послуг на його офіційному веб-сайті та у місці здійснення прийому суб'єктів звернень.

Технологічна картка адміністративної послуги містить інформацію про порядок надання адміністративної послуги. У ній зазначаються: етапи опрацювання звернення про надання адміністративної послуги; відповідальна посадова особа; структурні підрозділи, відповідальні за етапи (дію, рішення); строки виконання етапів (дії, рішення). Вимоги до підготовки

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

технологічної картки адміністративної послуги визначаються Кабінетом Міністрів України.

Адміністративні послуги надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо через центри надання адміністративних послуг та/або через Єдиний державний портал адміністративних послуг.

При наданні адміністративних послуг можуть надаватися також *супутні послуги* – виготовлення копій документів, ламінування, фотографування, продаж канцелярських товарів, надання банківських послуг тощо. Супутні послуги надаються суб'єктами господарювання, добір яких здійснюється суб'єктом надання адміністративних послуг чи органом, що утворив центр надання адміністративних послуг, на конкурсній основі за критеріями забезпечення мінімізації матеріальних витрат та витрат часу суб'єкта звернення.

При наданні адміністративних послуг у випадках, передбачених законом, справляється плата (адміністративний збір). Надання адміністративних послуг у сфері соціального забезпечення громадян здійснюється на безоплатній основі. Розмір плати за надання адміністративної послуги (адміністративного збору) і порядок її справляння визначаються законом з урахуванням її соціального та економічного значення. Плата за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) вноситься суб'єктом звернення одноразово за весь комплекс дій та рішень суб'єкта надання адміністративних послуг, необхідних для отримання адміністративної послуги (включаючи вартість бланків, експертиз, здійснюваних суб'єктом надання адміністративної послуги, отримання витягів з реєстрів тощо). Стягнення за надання адміністративних послуг будь-яких додаткових, не передбачених законом платежів, або вимагання сплати будь-яких додаткових коштів забороняється.

Для антимонопольного контролю на ринку адміністративних послуг в Україні вирішальне значення має завершення процесу розмежування функцій органів державної влади з надання адміністративних послуг та виконання контрольно-наглядових (інспекційних) функцій. У сучасних умовах важ-

ливим є застосування інноваційних технологій на ринку адміністративних послуг, що сприятиме підвищенню рівня об'єктивності та прозорості прийняття органами державної влади рішень, у тому числі щодо прискорення впровадження системи електронного документообігу та електронного цифрового підпису на загальнодержавному і місцевому рівні. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа.

Важливе значення мало створення Центрів адміністративних послуг в Україні. Пріоритетом їх діяльності вважається не кількість громадян, які отримали адміністративні послуги, а якість цих послуг. Запровадження системи управління якістю у сферу надання адміністративних послуг² здійснюється з метою оптимізації процедур надання таких послуг. При цьому завдання збільшення чи зменшення кількості адміністративних послуг, які можуть надавати органи виконавчої влади (їхні посадові особи), має вирішуватися в межах проблеми оптимізації системи надання адміністративних послуг³.

Можливість надавати більше якісних адміністративних послуг існує завдяки розширенню дієвого громадського контролю на ринку адміністративних послуг, а саме завдяки:

- досягненню прозорості процесу надання адміністративних послуг;
- досягненню рівності та справедливості щодо споживачів;
- максимальному врахування потреб громадян;
- достовірній оцінці діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості, у тому числі з метою врахування позитивного та негативного досвіду під час подальшого розвитку ринку адміністративних послуг.

² Системи управління якістю. Основні положення та словник (ISO 9000: 2000; IDT). – К. : Держстандарт України, 2001. – 40 с.

³ Петьовка В. Про запровадження системи управління якістю у сферу надання адміністративних послуг: окремі проблеми та шляхи їх розв'язання / В. Петьовка // Віче. – 2013. – № 16. – С. 21–24.

АМК України у 2012 році дослідив низку адміністративних послуг, що надаються як на рівні центральних органів виконавчої влади, так і на всіх інших рівнях, аж до селищної ради. Зокрема, виявлено факти встановлення та застосування суб'єктами надання супутніх послуг економічно необґрунтованих завищених цін (тарифів); стягнення із заявників плати за послуги, які мають надаватися безоплатно, або за непотрібні їм та не передбачені законодавством; застосування різної вартості за надані однакові супутні послуги (виконані роботи).

13.2. Особливості формування та розвитку конкурентних відносин на ринку адміністративних послуг в Україні

Формування та розвиток конкурентних відносин на ринку адміністративних послуг невіддільні від реалізації прав та інтересів суб'єктів звернення і вільного вибору ними суб'єкта надання адміністративних послуг. Важливим є стабільне забезпечення ефективного функціонування конкурентних відносин на ринку адміністративних послуг шляхом створення державою зрозумілих і дієвих механізмів та правил.

Негативний вплив на стан конкуренції здійснює поділ однієї за змістом адміністративної послуги на кілька платних послуг. Проблемою є невизначеність критеріїв: за якими відповідна діяльність органів владних повноважень може бути віднесена до адміністративних послуг; за якими послуги поділяються на платні та безоплатні; за якими встановлюється вартість послуги; за якими здійснюється розмежування функцій управління і безпосередніх обов'язків органу владних повноважень (посадової особи) щодо надання адміністративних послуг тощо.

Для розвитку конкурентних відносин на ринку адміністративних послуг в Україні необхідним є визначення на законодавчому рівні вичерпного переліку адміністративних послуг, платності чи безоплатності їх надання, а також

обґрунтованих строків надання таких послуг. Важливим є припинення практики дроблення адміністративних послуг на окремі платні послуги. Має бути встановлена заборона органам державної влади та органам місцевого самоврядування щодо надання платних послуг господарського характеру.

Кращі умови для розвитку конкуренції на ринку адміністративних послуг забезпечує застосування стандарту окремої адміністративної послуги. З метою захисту інтересів одержувачів адміністративних послуг (суб'єктів звернення) стандарт має: забезпечувати мінімізацію витрат часу та інших ресурсів одержувача; передбачати можливість звернення із запитом до адміністративного органу в письмовій та/або усній формі, а також із використанням інформаційно-комунікаційних технологій; забезпечувати мінімізацію дій одержувача та кількості документів, що ним надаються; закріплювати вимірювані вимоги до якості й доступності адміністративної послуги; враховувати думку й інтереси одержувача.

Розвиток конкурентних відносин пов'язаний із відмовою від територіального монополізму під час надання адміністративних послуг та створенням альтернативних можливостей щодо вибору органу для отримання адміністративної послуги. Надавати адміністративні послуги мають виключно органи державної влади та бюджетні установи.

Формування та розвиток конкурентних відносин на ринку адміністративних послуг в Україні передбачає подальше зменшення кількості ліцензій і дозволів у сфері підприємницької діяльності, максимальне спрощення та скорочення тривалості дозвільних процедур, усунення технічних бар'єрів, запровадження «єдиного вікна», максимальну комп'ютеризацію документообігу. Важливим є розширенням сфер застосування принципу «мовчазної згоди» під час надання погоджень, висновків, дозвільних документів.

Значні перспективи розвитку конкуренції на ринку адміністративних послуг пов'язані із запровадженням *електронного урядування* способу організації державної влади за допомогою систем інформаційних мереж та сегментів

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій.

АМК України приділяє значну увагу розвитку конкуренції на ринках супутніх послуг при наданні адміністративних послуг. До «сукупних послуг» включаються всі види обов'язкових платних послуг та робіт, пов'язаних з наданням адміністративних послуг. Зокрема, це – виготовлення довідок, витягів, звітів, проектів, технічних умов надання висновків, погоджень, проведення експертиз, досліджень, моніторингів, виготовлення вкопювань, графічних матеріалів тощо. Також до сукупних послуг належать інформаційно-консультаційні послуги, які нав'язуються фізичним та юридичним особам. Перелік сукупних послуг до певної адміністративної послуги визначався з переліку документів, які необхідно надати суб'єкту для її отримання. Такий перелік документів має міститися в інформаційній картці адміністративних послуг, розробка якої передбачена Законом України «Про адміністративні послуги».

Значна кількість припинених АМК України порушень на ринках адміністративних послуг є результатом прийняття органами Комітету комплексних заходів при проведенні широкомасштабних перевірок діяльності центральних і місцевих органів влади, а також органів місцевого самоврядування з надання платних послуг. Найбільша кількість порушень АМК України була виявлена в діях бюро технічної інформації, ветеринарних служб, медичних установ, при наданні прав на земельні ділянки, при видачі різних видів дозволів.

Розбудова ефективної системи конкурентних відносин на ринку адміністративних послуг передбачає оптимальну взаємодію одержувачів адміністративних послуг із органами державної влади, що можливе тільки в разі її чіткої нормативної регламентації. При цьому особливе значення має забезпечення доступності надання адміністративних послуг та невідворотності відповідальності в разі недотримання адміністративним органом законодавчо встановлених вимог.

13.3. Антиконтурентні дії органів державної влади: причини, форми прояву та способи усунення

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції» антиконтурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції»:

– органи влади – це міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, державні органи, що здійснюють регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, ринку цінних паперів, державні органи приватизації, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, місцеві органи виконавчої влади;

– органи адміністративно-господарського управління та контролю – це суб'єкти господарювання, об'єднання, інші особи в частині виконання ними функцій управління або контролю в межах делегованих їм повноважень органів влади чи органів місцевого самоврядування.

Інші органи та посадові особи держави, зокрема, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, судові органи, органи прокуратури не є суб'єктами антиконтурентних дій, передбачених ст. 15, 16, 17 Закону України «Про захист економічної конкуренції» і їхні дії не можуть визнаватись як певне порушення законодавства про захист

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

економічної конкуренції, навіть якщо вони мають об'єктивні ознаки, передбачені зазначеними вище статтями⁴.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97-ВР (із змінами та доповненнями) система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення⁵.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, зокрема, визнаються:

- заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійснення підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;
- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;
- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;
- будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом

⁴ Конкурентна політика органів влади – запорука економічного розвитку держави : наук-практ. посіб. [для керівників та інших посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування] / М.І. Баюк, А.Ф. Кармаліта. – Хмельницький : Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій. – 2009. – С. 182–183.

⁵ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (із змінами та допов.) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА». – Режим доступу : rada.gov.ua

товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;

- встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в іншому в певному обсязі чи за виконання певних умов;

- надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

- дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

- дія, якою встановлюються не передбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, у тому числі щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком⁶.

Останніми роками в Україні значного поширення набуло таке корупційне явище, як «відкати», пов'язані з антиконкурентними діями органів державної влади. «Відкати» – вид хабара посадовій особі, коли відбувається «розподіл» бюджетних коштів, виділених на виконання певних програм між державними чиновниками та отримувачами цих коштів (найбільш поширені у сфері державних закупівель).

Вчинення антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю забороняється і тягне за собою відповідальність згідно з законом.

Відповідно до ст. 16, 17 Закону України «Про захист економічної конкуренції» органам влади та органам місцевого самоврядування:

⁶ Про захист економічної конкуренції : Закон України № 2210-III від 11.01.2001 // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції. – Юрид. зб. – 4-те вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – С. 83.

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

– забороняється делегування владних повноважень об'єднанням, підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, якщо це призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

– забороняються дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), що полягають у схиленні суб'єктів господарювання, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю до порушень законодавства про захист економічної конкуренції, створенні умов для вчинення таких порушень чи їх легітимації.

Антиконкурентні дії органів державної влади у багатьох випадках виявляються тісно пов'язаними з практикою обмеження самостійності підприємств, випадками створення суб'єктам господарювання несприятливих чи дискримінаційних умов діяльності порівняно з конкурентами, надання окремим суб'єктам господарювання податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище, примушенням суб'єктів господарювання до пріоритетного укладання договорів, заборонами на міжрегіональну реалізацію товарів тощо.

Об'єктом правопорушення у даному випадку є економічна конкуренція, якій відповідно до ст. 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції» може бути завдано чотири види шкоди – це недопущення, усунення, спотворення, обмеження.

Особливою ознакою правопорушень органів влади є не лише дія, а й бездіяльність, наслідком якої стало недопущення, усунення, спотворення чи обмеження конкуренції. При цьому слід враховувати, що принцип дії закону щодо органів влади відмінний від принципу дії закону щодо суб'єкта господарювання. Так, органи влади зобов'язані чинити лише те, що дозволено законом, а суб'єкт господарювання – не чинити дій, які заборонені законом.

Закон встановлює дві форми прояву антиконкурентних наслідків:

– реальну – один або декілька із зазначених у Законі України «Про захист економічної конкуренції» антиконкурентних наслідків має або мав місце у дійсності;

– потенційну – антиконкурентні наслідки з великою ймовірністю могли настати, але не настали внаслідок певних зовнішніх відносно до діянь державного органу чинників⁷.

Підставою для розгляду справ за ознаками порушень, пов'язаних з антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю є заяви учасників ринкових відносин (суб'єктів-господарювання на ринку, споживачів), подання та звернення до АМК України органів влади, а також за ініціативою АМК України, що є результатом проведених Комітетом планових та позапланових перевірок суб'єктів господарювання.

При розгляді справ за ознаками правопорушення у вигляді антиконкурентних дій органів влади потрібно враховувати, що реалізація таких дій пов'язується із заборонаю, перешкоджанням чи унеможливленням діяльності суб'єктів господарювання на певних ринках. Заборона діяльності суб'єктів господарювання передбачає такі діяння державних органів, які повністю унеможливають входження нових суб'єктів господарювання на відповідні ринки. Перешкоджання – це дії, які не усувають можливості входження на ринки нових суб'єктів господарювання, але істотно ускладнюють таке входження. Унеможливлення входження може відбуватися через заборону, зокрема, створення нових підприємств або заборону здійснення підприємництва в певних організаційних формах. Примушування з боку органів влади до певних дій суб'єктів госпо-

⁷ Конкурентна політика органів влади – запорука економічного розвитку держави : наук-практ. посіб. [для керівників та інших посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування] / М.І. Баюк, А.Ф. Кармаліта. – Хмельницький : Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій. – 2009. – С. 185.

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

дарювання означає, що суб'єкти господарювання чинять дії, які не відповідають їх власному волевиявленню і при цьому повинні бути наявними докази волевиявлення суб'єктів господарювання як реакція на відповідні рішення органів влади (зауваження, заперечення на пропозиції органу влади, заяви щодо неприйнятності певної пропозиції, рішення тощо). Примушування може бути прямим або опосередкованим. Пряме примушування передбачає наявність владного припису, який однозначно вимагає від суб'єкта господарювання здійснювати концентрацію або узгоджені дії. Опосередковане примушування реалізується через створення для суб'єкта господарювання певних несприятливих обставин у разі, якщо він не здійснить заплановані узгоджені дії, концентрацію.

Нормами антимонопольного законодавства передбачено заходи впливу на органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю. У випадках, коли органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління і контролю приймають рішення, наслідками яких є недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції, органи АМК України можуть приймати рішення відповідно до ст. 48 Закону України «Про захист економічної конкуренції» про скасування або зміну прийнятих ними рішень чи скасування угод, які негативно впливають на розвиток конкуренції.

До засобів антимонопольного контролю дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю належать:

– *надання рекомендацій*, а саме: відповідно до ст. 46 Закону України «Про захист економічної конкуренції» органи АМК України мають право надавати рекомендації органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю стосовно припинення дій, які містять ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції, усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють, а у разі, якщо

порушення припинено, – щодо вжиття заходів для усунення наслідків цих порушень. Рекомендації надаються у формі листа і підлягають обов'язковому розгляду органами чи особами, яким вони надані. Про результати їх розгляду АМК України його територіальному відділенню повідомляється у десятиденний строк з дня отримання рекомендацій, якщо органами АМК України не продовжено цей строк. За умови виконання положень рекомендацій у разі, якщо порушення не призвело до суттєвого обмеження чи спотворення конкуренції, не завдало значних збитків окремим особам чи суспільству та вжито відповідних заходів для усунення наслідків порушення, провадження у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції не розпочинається, а розпочате провадження закривається;

– *погодження з органами АМК України рішень* органів державної влади, органів адміністративно-господарського управління та контролю, органів місцевого самоврядування щодо розвитку конкуренції та антимонопольного регулювання відповідно до Рекомендацій Антимонопольного комітету України № 4-р від 01.04.1994 (із змінами та доповненнями)⁸. Зокрема, погодженню підлягають рішення з питань: затвердження концепцій комплексних програм стосовно розвитку галузей, регіонів, окремих секторів економіки; затвердження галузевих та регіональних програм ринкових перетворень, демонополізації економіки, підтримки підприємництва, залучення іноземних інвестицій, республіканської (Автономної Республіки Крим), місцевих програм приватизації тощо; визначення або уточнення функцій і повноважень асоціацій, концернів, міжгалузевих, регіональних та інших

⁸ Розпорядження Антимонопольного комітету України «Про затвердження Положення про порядок погодження з органами Антимонопольного комітету України рішень органів державної влади, органів адміністративно-господарського управління та контролю, органів місцевого самоврядування щодо демонополізації економіки, розвитку конкуренції та антимонопольного регулювання» № 4-р від 01.04.1994 (із змінами та допов.)// Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-те вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – С. 454–459.

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

об'єднань підприємств, місцевих органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів щодо суб'єктів господарювання; реструктуризації управління у відповідних галузях національного господарства або економіках регіонів; регулювання підприємницької діяльності, зокрема, встановлення обмежень на провадження окремих її видів, в тому числі шляхом прийняття правил та умов ліцензування тощо; приватизації, корпоратизації, оренди, управління і розпорядження майном, створення холдингових компаній, фінансових посередників тощо, у випадках, передбачених законодавством; централізованого розподілу товарів, зобов'язання суб'єктів господарювання до пріоритетного укладання договорів, першочергового постачання товарів певному колу споживачів, встановлення заборон на міжрегіональну реалізацію товарів, інших обмежень прав суб'єктів господарювання щодо придбання та реалізації товарів; надання, обмеження або скасування податкових та інших пільг, дотацій і субсидій для суб'єктів господарювання, здійснення санацій; регулювання зовнішньоекономічної діяльності; запровадження обмежень на інвестиції, в тому числі іноземні; установлення обсягів виробництва або ринку, розподілу ринків з визначенням споживачів та постачальників, застосування інших способів антимонопольного регулювання; установлення порядку визначення цін і тарифів, граничних нормативів рентабельності для об'єктів антимонопольного регулювання; інші рішення, які можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції на відповідних ринках.

Рішення органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю про концентрацію та узгоджені дії суб'єктів господарювання приймаються за згодою Комітету в окремо визначеному порядку. Рішення центральних органів виконавчої влади надсилаються на погодження до Комітету, інші рішення – до відповідних відділень або за їх поданням – до АМК України.

Оцінка впливу на конкуренцію нормативно-правових актів та інших рішень державних органів – важливий напрям

підтримки та розвитку конкуренції. Антиконтурентні рішення державних органів мають безпосередній вплив на ситуацію на товарних ринках, негативно впливають на конкуренцію і можуть мати тривалий характер. У 2012 році АМК України було опрацьовано 2005 нормативно-правових актів, інших рішень та проектів рішень державних органів. З них було відмовлено у погодженні 451 документа. Найбільша кількість проектів актів, які могли призвести до негативних наслідків для конкуренції, стосувалися ринків житлово-комунального господарства, адміністративних послуг, лікарських засобів, паливно-енергетичного комплексу, у тому числі на регіональному рівні.

До 266 актів надано зауваження та пропозиції щодо приведення їх у відповідність до вимог законодавства про захист економічної конкуренції (що майже вдвічі більше, ніж за попередній рік), з них у 55 випадках пропозиції органів АМК України були враховані (що у 2,3 разу більше, ніж у 2011 році).

13.4. Становлення та розвиток громадського контролю за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування та органами адміністративно-господарського управління та контролю

Зазвичай об'єктом громадського контролю є діяльність держави і місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суб'єктами громадського контролю може бути коло суб'єктів з парламентського контролю і контролю політичних партій за державною діяльністю як різновид громадського контролю, громадян та їх об'єднань.

До основної сфери державної діяльності, які є об'єктом громадського контролю, належить публічна перевірка відповідності діяльності держави декларованим нею цілям і коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування діяльності держави інтересам суспільства. Діяльність організацій та окремих громадян, які здійснюють громадський

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

контроль такого ґатунку, і є тим, що називають англійським словом *advocacy*, і перекладають як «захист суспільних інтересів». До механізмів громадського контролю в Україні належать звернення, інформаційні запити, опитування, громадські слухання, моніторинг діяльності тих суб'єктів контролю, що розглядаються⁹.

Має бути забезпечена можливість громадськості брати участь у розробці законодавства, проведення моніторингу практики його застосування, реагування на кожний випадок порушення законодавства. Для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами при органах виконавчої влади можуть створюватися (а в деяких випадках в обов'язковому порядку створюються) різні дорадчо-консультативні органи, такі як громадські ради чи громадські колегії. Громадська рада є постійно діючим колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів із громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики.

При АМК України у 2011 році була створена Громадська рада. Громадська рада при АМК України – постійно діючий колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, який утворений для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю АМК України, налагодження ефективної взаємодії АМК України з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики, і здійснює свою діяльність на громадських засадах. Громадська рада створена з метою здійснення координації заходів, пов'язаних із проведенням консультацій з громадськістю в

⁹ Захаров Є. Громадський контроль і права людини / Є. Захаров // Харківська правозахисна група [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opora.lviv.ua/?p=529>

процесі підготовки, прийняття та реалізації рішень АМК України¹⁰.

Основними завданнями Громадської ради при АМК України є: створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю АМК України; сприяння врахуванню АМК України громадської думки під час формування та реалізації державної політики; координація заходів, пов'язаних з проведенням АМК України консультацій з громадськістю з питань політики у сфері захисту економічної конкуренції; підготовка пропозицій до проектів нормативно-правових актів, які регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики, демонополізації економіки тощо, розробником яких є АМК України; участь за пропозицією керівників АМК України у підготовці найважливіших рішень з основних напрямів його діяльності та, у разі схвалення в установленому порядку цих рішень, проведення моніторингу їх реалізації; підготовка пропозицій до орієнтовного плану проведення консультацій АМК України з громадськістю із зазначенням строків проведення публічних громадських обговорень; підготовка пропозицій щодо форм та способів проведення консультацій з громадськістю, які вносяться на розгляд та погодження АМК України; інформування АМК України про результати проведення консультацій з громадськістю та доведення до відома широкої громадськості, зокрема через засоби масової інформації, відомостей про діяльність Громадської ради й прийняті нею рішення.

Один з пріоритетних напрямів діяльності АМК України – сприяння формуванню проконкурентної свідомості у суспільстві, взаємодія з інститутами громадянського суспільства, посилення адвокатування конкуренції, забезпечення принципів відкритості та прозорості у роботі. З метою обговорення

¹⁰ Про Громадську раду при Антимонопольному комітеті України. Погоджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 13.04.2011 № 177-р. – Режим доступу : www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/88382

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

наявних проблемних питань у сфері конкуренції на товарних ринках України, запобігання порушення законодавства про захист економічної конкуренції та роз'яснення його норм, а також для врахування думки громадськості та бізнесу під час розробки нормативно-правових актів у сфері конкуренції, АМК України постійно проводить круглі столи, конференції, семінари, зустрічі, наради тощо.

Адвокатування конкуренції є особливим напрямом діяльності антимонопольних органів, а саме: доповненням до правозастосовної діяльності з метою підвищення рівня поінформованості про принципи функціонування товарних ринків. Адвокатування конкуренції – це підтримка конкуренції за допомогою відмінних від правозастосування заходів, зокрема, оцінка впливу на конкуренцію регуляторних актів та проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи. Специфіка адвокатування конкуренції полягає у використанні непримусових механізмів цілеспрямованої взаємодії АМК України з іншими органами влади, бізнес-спільнотою, й, загалом, з громадськістю. Важливо, що має місце мультиплікаційний зв'язок між правозастосуванням та адвокатуванням конкуренції: дієвість правозастосування може бути посилена активним адвокатуванням (наприклад, роз'яснення відповідальності за порушення конкурентного законодавства) і, навпаки, заходи адвокатування будуть менш ефективними за відсутності правозастосовних повноважень.

Адвокатування конкуренції – систематична, добре організована, масштабна діяльність конкурентного відомства щодо впровадження принципів конкуренції у державному регулюванні економіки. Ефективне адвокатування конкуренції в країні є «наріжним каменем» успішності ринкової економіки¹¹.

¹¹ Bunker S. L. A Network of Competition Advocates? The Role of the ICN in Competition Advocacy: ICN AWG Workshop, 26th October 2012, Paris [Електронний ресурс] / S. L. Bunker, Secretary, Competition Commission of India – Paris: 2012. – 11 р. – Режим доступу : http://www.autoritedelaconurrence.fr/doc/bos4_cci_icn_oct12.pdf.

13.5. Контроль за станом конкуренції на ринку державних закупівель

Державні закупівлі характеризуються законодавчо встановленими процедурами та реалізацією принципу максимального забезпечення ефективної конкуренції. Контроль за станом конкуренції на ринку державних закупівель є невід'ємним компонентом конкурентної політики держави.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» одним із основних завдань Комітету є здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель. Згідно з п. 19 частини першої ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 1 червня 2010 р. № 2289-VI АМК України став *органом оскарження у сфері державних закупівель*¹². Відповідно до абзацу першого частини третьої ст. 8 цього Закону з метою неупередженого та ефективного захисту прав та законних інтересів осіб, пов'язаних із участю у процедурах державної закупівлі, в органі оскарження створено Постійно діючу адміністративну колегію АМК України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері державних закупівель. Постійно діюча адміністративна колегія Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері державних закупівель діє у складі трьох державних уповноважених Антимонопольного комітету України.

За результатами розгляду скарги орган оскарження має право приймати рішення про встановлення або відсутність порушення процедури закупівлі (в тому числі порушення порядку публікації, оприлюднення або неопублікування, неоприлюднення інформації про державні закупівлі) та про заходи, що повинні вживатися для їх усунення, зокрема зобо-

¹² Про здійснення державних закупівель : Закон України від 01.06.2010 № 2289-VI. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/2289-17

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

в'язувати замовника повністю або частково скасувати свої рішення, надати необхідні документи, усунути будь-які дискримінаційні умови (у тому числі ті, що зазначені у технічній специфікації, яка є складовою документації з конкурсних торгів) або, у разі неможливості виправити допущені порушення, відмінити процедуру закупівлі. Рішення органу оскарження може бути оскаржено суб'єктом оскарження чи замовником до суду протягом місячного строку з дня, коли особа дізналася про його прийняття.

Підходи АМК України як органу оскарження щодо розгляду скарг про порушення законодавства у сфері державних закупівель, які базуються в тому числі на основоположних принципах здійснення державних закупівель (відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівель, недискримінації учасників тощо), ефективного правового захисту під час розгляду скарг (змагальності, рівності учасників засідання), відповідають практиці ЄС.

Державні закупівлі здійснюють суттєвий вплив на економіку щодо матеріального забезпечення функціонування державних структур, які утримуються за рахунок державного та місцевих бюджетів; створення нових робочих місць через закупівлю державою окремих видів товарів, робіт, послуг, що безпосередньо впливає на всі галузі економіки, стимулюючи їх розвиток. Загальна річна сума державних коштів, передбачених для закупівлі товарів, робіт і послуг у 2012 році становила 571,6 млрд грн (у 2011 році – 496,7 млрд грн, 2010 році – 335,2 млрд грн). Загальна сума коштів за укладеними договорами для закупівель у 2012 році становила 428,1 млрд грн (у 2011 році – 325,1 млрд грн, 2010 році – 172,1 млрд грн)¹³.

Найбільш повною мірою оцінити стан конкуренції на ринку державних закупівель України можна проаналізувавши вартісну структуру державних закупівель за процедурами їх здійснення (табл. 13.1).

¹³ Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 13.1

**Вартісна структура державних закупівель в Україні
за 2007–2012 рр.¹⁴**

№ пор.	Показники	Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Відкриті торги, %	39,0	43,6	67,3	56,2	66,0	47,1
2	Закупівля в одного учасника, %	52,7	48,0	28,5	40,7	29,9	51,6
3	Інші процедури	8,3	8,4	4,2	3,1	4,1	1,3
4	Всього закупівель, млрд грн	142,30	167,30	105,20	172,10	325,10	428,10

Як видно з табл. 13.1 замовники віддають перевагу конкурентним процедурам (насамперед, відкритим торгам, а також двоступеневим торгам, запитам цінових пропозицій, попередній кваліфікації учасників). Проте, останніми роками зростає частка закупівель в одного постачальника й їх обсяг у 2012 році склав понад 50% від загальної вартості закупівель. Така тенденція вказує на погіршення конкурентних засад при здійсненні державних закупівель товарів, робіт та послуг.

Дотримання конкурентних принципів і процедур при проведенні державних закупівель за неконкурентними процедурами¹⁵ практично повністю виведено з поля зору уповноважених органів, що завдає значних збитків для державного бюджету і потенційно надає економічно необґрунтовані переваги для окремих суб'єктів господарювання.

Створення конкурентного середовища на ринку державних закупівель, забезпечення прозорості процедури закупівлі за державні кошти мають стати дієвим інструментом раціонального та ефективного використання бюджетних коштів.

¹⁴ Розраховано за даними <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁵ За вартістю від усіх угод, здійснених за державні кошти. частка державних закупівель у 2010 р. становила: 17% – відкриті торги, 9% – закупівлі в одного учасника, 73 % – без використання процедур державних закупівель; у 2012 р. – 25, 52 і 23%, відповідно / Формування моделі економічного розвитку України у посткризовому світі. Аналітична доповідь. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – С. 30.

**Розділ 13. Контроль за станом конкуренції
на ринку адміністративних послуг**

У табл. 13.2 відображені основні порушення конкурентних засад здійснення державних закупівель в економіці України.

Таблиця 13.2

**Основні порушення конкурентних засад реалізації
державних закупівель в Україні¹⁶**

№ пор.	Окремі етапи	Порушення
1	Визначення потреби у продукції	Штучне підвищення очікуваної вартості продукції. Необґрунтовані потреби у продукції. Поділ предмета закупівлі на частини з метою уникнення торгів
2	Розробка тендерної документації	Неповна інформація у тендерній документації. Невідповідність вимог тендерної документації фактичній оцінці тендерної пропозиції. Визначення основних умов договору таким чином, що жоден постачальник (крім одного) не зацікавлений брати участь. Встановлення необґрунтовано скороченого терміну подання тендерних пропозицій
3	Видача тендерної документації та отримання тендерних пропозицій	Несвоєчасна видача тендерної документації та повідомлення (неповідомлення) про внесення змін до тендерної документації. Фіктивний збір документів двох учасників для забезпечення перемоги одного з них. Необґрунтоване відхилення тендерних пропозицій. Надання права внесення змін до тендерної пропозиції лише для одного учасника. Прийняття декількох тендерних пропозицій від одного учасника для вибору найкращої
4	Розкриття тендерних пропозицій	Таємне розкриття конвертів для аналізу цін та розголошення інформації. Недопущення учасників до процедури розкриття. Оголошення недостовірної інформації. Підміна тендерних пропозицій
5	Оцінка тендерних пропозицій	Необґрунтоване відхилення тендерних пропозицій. Внесення змін до тендерної документації під час оцінки тендерних пропозицій. Оцінка тендерних пропозицій за критеріями, які не зазначені в тендерній документації. Внесення змін до тендерної пропозиції під час її оцінки. Вибір переможця постачальника «із своїх», пропозиції якого не є кращими

¹⁶ Джерело: Ткаченко Н.Б. Управління державними закупівлями : монографія / Н.Б. Ткаченко. – К. : Книга, 2007. – 296 с.

Державне антимонопольне регулювання

Закінчення табл. 13.2

№ пор.	Окремі етапи	Порушення
6	Проведення тендеру	Проведення тендеру без оголошення. Здійснення закупівлі в одного постачальника без погодження
7	Укладання державного договору	Невідповідність укладеного договору умовам тендерної документації. Укладання державного договору під час розгляду скарги. Несвоєчасне інформування учасників або неоприлюднення інформації про можливість торгів
8	Виконання державного договору	Необґрунтована зміна вартості державного договору. Необґрунтоване внесення змін до специфікації договору
9	Звітність	Представлення недостовірних відомостей у звіті

Найнебезпечніші порушення, що допускаються замовниками під час проведення процедур державних закупівель, поділяються на дві категорії:

1) складання замовниками документації конкурсних торгів з порушенням основних принципів державних закупівель, визначених Законом України «Про здійснення державних закупівель», зокрема: встановлення непрозорих та нечітких технічних і кваліфікаційних вимог документації конкурсних торгів; штучне розширення предмета закупівлі (невиправдане об'єднання товару/послуг в один лот/предмет закупівлі; нечітке, загальне визначення предмета закупівлі); штучне звуження предмета закупівлі (зайва деталізація предмета закупівлі); помилки під час складання документації конкурсних торгів (невідповідність додатків документації конкурсних торгів основним вимогам документації конкурсних торгів, неправильно визначені строки подання пропозицій конкурсних торгів тощо);

2) процедурні порушення з боку замовників, зокрема: порушення порядку оприлюднення/опублікування інформації про закупівлю; неправомірне відхилення пропозицій кон-

Розділ 13. Контроль за станом конкуренції на ринку адміністративних послуг

курсних торгів учасників процедури закупівлі; неправомірне визначення переможця процедури закупівлі; допущення до оцінки пропозицій конкурсних торгів учасників процедури закупівлі, які не відповідають вимогам документації конкурсних торгів.

При оскарженні процедур закупівлі скарги подаються до органу оскарження (АМК України) не пізніше 14 днів з дня отримання суб'єктом оскарження повідомлення про відповідне рішення чи дію замовника, що порушує права чи законні інтереси суб'єкта скарги, або з дня, коли суб'єкту оскарження стало відомо про порушення його прав чи законних інтересів прийнятим рішенням, дією чи бездіяльністю замовника, але до моменту укладення договору про закупівлю.

Орган оскарження приймає протягом 30 робочих днів з дня отримання скарги обґрунтоване рішення, в якому зазначаються: висновок органу оскарження про наявність або відсутність порушення процедури закупівлі; висновок органу оскарження про задоволення скарги або про відмову в її задоволенні повністю чи частково; у разі коли скаргу не задоволено, – підстави та обґрунтування прийняття такого рішення; у разі коли скаргу задоволено повністю або частково, – зобов'язання усунення замовником порушення процедури закупівлі та/або відновлення процедури закупівлі з моменту попереднього законного рішення чи правомірної дії замовника.

Протягом 2012 року до АМК України надійшло 787 скарг, що на 18,4 відсотка більше показника 2011 року (665). Сума коштів, що були сплачені до державного бюджету України за подання скарг, становить 4080 тис. грн, що на 23,3 відсотка перевищує показники 2011 року (3310 тис. грн). У 2012 році, порівняно з 2011 роком, на 8,4 відсотка зросла кількість проведених засідань постійно діючої адміністративної колегії з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері державних закупівель – відповідно з 273 до 296. На засіданнях колегії протягом звітного року прийнято 1440 рішень, що на

32,6 відсотка більше, ніж у попередньому році. З цих рішень: рішення про прийняття скарг до розгляду – 94 712 (у 2011 році – 557), в тому числі про призупинення процедур закупівель – 253 (у 2011 році – 138); про відмову у задоволенні скарги – 171 (у 2011 році – 159); про задоволення скарги – 338 (за 2011 рік – 234), в тому числі про відміну процедур закупівель – 186 (за 2011 рік – 154).

Ефективне управління у сфері економічної конкуренції неможливе без побудови сучасної прозорої системи державних закупівель. Тільки застосування конкурентних процедур державних закупівель дозволяє забезпечити принципи максимальної ефективності та добросовісної конкуренції серед учасників.

Питання для самоконтролю

1. Що таке адміністративна послуга? Охарактеризуйте ринок адміністративних послуг.
2. Якими є особливості формування та розвитку конкуренції на ринку адміністративних послуг?
3. Які дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю відповідно до чинного законодавства вважаються антиконкурентними?
4. Які особливості розгляду справ за ознаками правопорушення у вигляді антиконкурентних дій органів влади?
5. Охарактеризуйте форми прояву антиконкурентних наслідків дій державних органів.
6. Що належить до сфери громадського контролю? Охарактеризуйте механізми реалізації громадського контролю у сфері економічної конкуренції.
7. Розкрийте специфіку розвитку конкурентних відносин у сфері державних закупівель в Україні.

Тестові завдання

1. Основним принципом функціонування ринку адміністративних послуг є:

- а) об'єктивність;
- б) транспарентність;
- в) екологічність;
- г) естетичність.

2. Вчинення яких дій не заборонено Законом України «Про захист економічної конкуренції» органам державної влади?

- а) делегування окремих владних повноважень об'єднанням;
- б) встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в іншому;
- в) використання особою наданих їй службових повноважень з метою одержання неправомірної вигоди;
- г) бездіяльність органів влади, що полягає у схиленні суб'єктів господарювання до порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

3. Настання яких видів шкоди для конкуренції є обов'язковою умовою вчинення правопорушення у вигляді антиконкурентних дій органів державної влади?

- а) недопущення, усунення, обмеження конкуренції;
- б) недопущення, викривлення, обмеження конкуренції;
- в) усунення, спотворення, стимулювання конкуренції;
- г) недопущення, усунення, спотворення, обмеження конкуренції.

4. Що не належить до механізмів громадського контролю в Україні?

- а) запити та моніторинг;
- б) розслідування порушень та покарання винних в їх скоєнні;
- в) звернення та інформаційні запити;
- г) опитування та громадські слухання.

5. До основних порушень конкурентних принципів реалізації державних закупівель належать:

- а) агрегування предмета закупівлі;
- б) неправомірне визначення переможця процедури закупівель;
- в) встановлення збільшеного терміну надання тендерних пропозицій;
- г) підміна тендерних пропозицій.

Творчі завдання

Відомо, що ст. 15 Закону України «Про плату за землю» передбачено, що власники землі та землекористувачі сплачують земельний податок, а також орендну плату за земельні ділянки державної та комунальної власності з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою. Сільська рада вимагала від приватного підприємця, який не був власником (землекористувачем) земельної ділянки та відповідно не мав правовстановлюючих документів на неї, а лише здійснював оформлення її на правах оренди, сплати земельного податку за земельну ділянку та сплати «добровільного» внеску на соціальний розвиток.

Визначте правопорушення, яке в даному випадку було скоєно на ринку землі та землекористування зі встановленням суб'єкта правопорушення та ознак впливу правопорушення на конкуренцію?

ПІСЛЯМОВА

Засвоєння навчальної дисципліни «Державне антимонопольне регулювання» студентами – майбутніми фахівцями у сфері конкурентної політики і антимонопольного контролю дасть можливість їм у сучасних умовах ефективно працювати і професійно виконувати свої завдання.

Специфічною рисою навчальної дисципліни є поєднання правової, економічної та управлінської складові. Цю обставину враховували автори під час підготовки матеріалів підручника, який містить необхідні знання для майбутнього фахівця щодо його професійної діяльності в організаційно-управлінському, адміністративно-господарському, контролюючому, інформаційно-аналітичному напрямках. Особливу увагу приділено прикладним методичним питанням діяльності у сфері конкурентної політики. Глибоке вивчення нормативно-методичних матеріалів Антимонопольного комітету України – необхідна складова якісного опрацювання підручника з антимонопольного контролю та регулювання.

Підручник підготовлено з урахуванням нових вимог, що постали перед економічною наукою і практикою діяльності Антимонопольного комітету України в період модернізації вітчизняної економіки, а також досвіду викладання дисципліни «Державне антимонопольне регулювання» (раніше – «Антимонопольна діяльність») у Київському національному торговельно-економічному університеті, де підготовку фахівців із конкурентної політики було започатковано у 1997 р.

Життя постійно висуває нові проблеми у сфері конкурентної політики, які вимагають нових підходів до їх розв'язання. Тут на допомогу практиці повинна прийти наука. Нині, як ніколи, потрібний науковий підхід до проблеми захисту економічної конкуренції, об'єднання зусиль усього суспільства для розвитку і підтримки конкурентних відносин.

У сучасному світі немає соціально-економічної альтернативи ефективній конкуренції, а отже, важливого значення набуває діяльність держави з попередження, обмеження та

усунення негативних наслідків монополізму, підтримки і заохочення економічної конкуренції.

Забезпечення формування та розвитку дієвого конкурентного середовища є одним із вирішальних принципів, якому повинні відповідати всі напрями економічної політики в Україні. Без створення в Україні повноцінного конкурентного середовища не може відбуватися ефективного соціально-економічною поступу нашої держави.

Автори підручника ставили за мету надання студентам і всім читачам сучасних знань із теоретичної та прикладної економіки конкуренції, антимонопольного контролю та регулювання. Набуттю професійних компетенцій сприятиме використання у підручнику таких навчальних методик, як відповіді на питання для самоконтролю, розв'язання тестових завдань, вирішення творчих завдань.

Автори підручника сподіваються, що він сприятиме підвищенню ефективності підготовки фахівців зі спеціальності «Управління у сфері економічної конкуренції», розширенню наукового конкурентного світогляду всіх майбутніх економістів і менеджерів, кращому розумінню ними значущості конкурентних відносин у сучасній економіці. Сподіваємось, що підручник стане також надійним помічником підприємцям, посадовим особам органів державної влади та місцевого самоврядування у справі захисту економічної конкуренції, прав і законних інтересів громадян.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

Агропродовольчий комплекс (АПК) – цілісна сукупність органічно взаємопов'язаних сфер агропромислового виробництва і реалізації агропродовольчих товарів: сільського господарства – переробної (харчової та легкої) промисловості – інфраструктури – торгівлі.

Адвокатування конкуренції – підтримка конкуренції за допомогою відмінних від правозастосування заходів, зокрема, оцінка впливу на конкуренцію регуляторних актів та проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи.

Адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону.

Адміністративні бар'єри – бар'єри, які встановлюються законом або органами державної влади. До них належать ліцензування, квотування, сертифікація, встановлення мінімального розміру статутного фонду тощо.

Антиконкурентні узгоджені дії – узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції.

Антимонопольне законодавство – чинні на території держави нормативні правові акти, що містять положення щодо попередження, обмеження та припинення монополістичної діяльності.

Антимонопольне регулювання – окремий напрям державного регулювання економіки; найчастіше розглядають

антимонопольне регулювання економіки або антимонопольне регулювання підприємницької діяльності, або антимонопольне регулювання товарного ринку; антимонопольне регулювання – це сукупність форм, методів, засобів та інструментів, що є у розпорядженні держави і які використовуються нею щодо регламентації, регулювання та контролю за діяльністю підприємців-монополістів з метою упередження небажаних процесів, захисту законних інтересів економічних суб'єктів й розвитку конкуренції.

Антимонопольне регулювання підприємницької діяльності – вплив відповідних органів на діяльність монопольних структур – підприємницьких та природних монополій з метою недопущення, обмеження та усунення негативних наслідків монополізму, забезпечення нормального конкурентного середовища та захисту інтересів суб'єктів підприємництва.

Антимонопольний контроль – окремий вид державного контролю; як правило, розглядають антимонопольний контроль як державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Аутсорсинг – передача не основних бізнес-процесів організації (аутсорсеру) для їхньої реалізації й функціонування.

Бар'єри виходу з ринку – обставини, що перешкоджають (обмежують) суб'єктам господарювання, що діють на цьому ринку, покинути його з метою знайти на інших товарних ринках покупців (продавців) у зв'язку з труднощами реалізації того, у що був вкладений капітал.

Бар'єри входу на ринок – фактори об'єктивного чи суб'єктивного характеру, з огляду на які новим фірмам важко, а часом і неможливо почати свою справу в обраній галузі.

Завдяки таким бар'єрам, фірми, що вже діють на ринку, можуть не побоюватися конкуренції.

Блокуюче ціноутворення – підвищенні бар'єрів входу на ринок шляхом встановлення цін на рівні, нижчому за мінімальні витрати потенційних конкурентів з метою недопущення входу на ринок нових суб'єктів господарювання.

Венчурне підприємництво – ризикована господарська діяльність, як правило, на невеликих комерційних науково-технічних підприємствах, що спеціалізуються на створенні, освоєнні у виробництві та впровадженні нових видів продукції, використанні нових технологій.

Вертикальна концентрація суб'єктів господарювання – об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів суб'єктів господарювання, що діють на різних етапах єдиного виробничого процесу і пов'язані між собою постачальницько-збутовими зв'язками.

Взаємодоповнюючі товари (товари-компліменти) – товари, які оцінюються споживачами такими, що не можуть замінити один одного за функціональним призначенням і які, як правило, споживаються одночасно у досить стабільних пропорціях.

Взаємозамінні товари (товари-субститути) – товари, які оцінюються споживачами як замітники один одного за функціональним призначенням, споживчими якостями, ціною, експлуатаційними та іншими якісними характеристиками.

«Відкат» – вид хабара посадовій особі, коли відбувається «розподіл» бюджетних коштів, виділених на виконання певних програм між державними чиновниками та отримувачами цих коштів (найбільш поширені у сфері державних закупівель).

Відповідальність за порушення конкурентно-антимонопольного законодавства – передбачає застосування штрафів, примусового поділу суб'єктів господарювання, відшкодування завданої шкоди та інших заходів, що залежить від виду відповідальності.

Вільні ціни – встановлюються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін на всі товари, крім тих, щодо яких здійснюється державне регулювання цін.

Внутрішньогалузева конкуренція на фінансовому ринку – конкуренція між фінансовими установами, що надають аналогічні фінансові послуги, які задовольняють одну й ту саму потребу, однак відрізняються за ціною, якістю, асортиментом тощо.

Галузева політика спрямована на удосконалення державою міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, на стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення.

Галузевий ринок – сфера обороту одних і тих самих чи споріднених видів товару.

Горизонтальна концентрація суб'єктів господарювання – об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів компаній, що працюють на одному товарному ринку і спеціалізуються на виробництві подібної продукції чи наданні подібних послуг.

Декларування зміни ціни та/або реєстрації ціни – інформування суб'єктом господарювання у встановленому порядку органів державного регулювання і контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення про наміри встановлення та застосування ціни, відмінної від поточної.

Деконцентрація – політика поділу великих компаній з метою зниження рівня концентрації в галузі.

Демоніполізація – комплекс економічних, правових та адміністративних заходів держави, спрямованих на обмеження і послаблення монополістичних тенденцій в економіці.

Демоніполізація економіки – здійснюваний державою комплекс заходів, у тому числі примусових, спрямованих на зниження рівня монополізації підприємницької діяльності.

Демпінг – ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару.

Державна допомога – втручання держави у функціонування ринку, що надає перевагу окремим підприємствам, якої вони не змогли б досягти за нормальних ринкових умов.

Державне цінове регулювання – вплив держави на ринкову ціну і процес ціноутворення суб'єктів господарювання з метою здійснення кон'юнктурної та структурної політики, обмеження інфляції, сприяння ефективної конкуренції, стимулювання виробництва, його модернізації, посилення конкурентоспроможності національної економіки, забезпечення соціальної безпеки тощо.

Державний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – такий (відповідно до концепції проведення адміністративної реформи) вид органів виконавчої влади, особливість якого полягає, зокрема, в тому, що всі питання його правового статусу та взаємовідносин з іншими органами вирішуються на основі прийнятих законів, що визначають повноваження і порядок діяльності саме цього органу.

Державні фіксовані ціни – обов’язкові для застосування суб’єктами господарювання ціни, встановлені Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Диверсифікація – просування у нові сфери діяльності, що передбачає зміну старої системи товарної спеціалізації.

Дискримінаційна ціна – ціна, яка застосована суб’єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, рівень якої для окремих суб’єктів господарювання, продавців, покупців має різний розмір без об’єктивно виправданих причин, тобто ціна, яка призвела або може призвести до недопущення, усунення чи до обмеження конкуренції, або до ущемлення інтересів інших суб’єктів господарювання чи споживачів.

Дуополя – тип ринкової структури, при якій існують тільки два постачальники певного товару і між ними відсутні угоди про ціни, ринки збуту та ін.

Економічна конкуренція (конкуренція) – змагання між суб’єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб’єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб’єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб’єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Ентропія ринкових часток – міра неупорядкованості ринкової структури, невизначеності й безсистемності розподілу ринкових часток між суб’єктами ринку як опосередкованого свідчення зростання інтенсивності конкуренції й зниження концентрації.

Загальнодержавний ринок – ринок товару, територіальні (географічні) межі якого охоплюють територію держави.

Злиття – спосіб об'єднання підприємств, у результаті якого з двох або більше первісно незалежних суб'єктів господарювання утворюється єдина економічна одиниця, в якій зосереджуються всі права й обов'язки об'єднаних підприємств.

Зловживання монополюним (домінуючим) становищем – дії або бездіяльність суб'єктів господарювання, що займають таке становище на ринку, які призвели або можуть призвести до обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання; ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Змова – форма координації ринкової поведінки суб'єктів господарювання.

Інноваційна політика включає комплекс правових, економічних, організаційних та інших заходів держави, спрямованих на впровадження результатів науково-технічних розробок у виробництво, стимулювання і підтримку інноваційної діяльності з метою формування сучасного конкурентоспроможного виробництва.

Інформаційний ринок – порівняно нова сфера підприємницької діяльності, заснована на системі правових, економічних і організаційних відносин та орієнтована на торгівлю інформаційними продуктами і послугами на комерційній основі.

Картель – договірне об'єднання підприємств однієї галузі, які узгоджують між собою різноманітні сторони своєї комерційної діяльності, зокрема ціни, ринки збуту, обсяги

виробництва і збуту, асортимент тощо з метою максимізації сукупного прибутку.

Кластер – сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників і підприємств різних галузей, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (освітніх закладів, агентств зі стандартизації, торговельних підприємств).

Коефіцієнт Бейна (K_B) – норма економічного прибутку на одиницю інвестованого капіталу.

Коефіцієнт ринкової концентрації (CR_n) – сума ринкових часток декількох найбільших фірм на ринку.

Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності – взаємовигідні дії всіх учасників процесу перетворення результатів інтелектуальної праці у ринковий товар з метою отримання прибутку чи іншої економічної вигоди.

Комерційна таємниця – відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням фінансами, іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення (передання, витік) яких може завдати шкоди його інтересам.

Компетенція Антимонопольного Комітету України – сукупність юридично встановлених повноважень (прав і обов'язків), які визначають його місце в системі органів влади.

Кон'юнктура ринку – сукупність умов, у яких у певний момент здійснюється діяльність ринку.

Конгломератна концентрація суб'єктів господарювання – об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем

капіталів підприємств абсолютно не пов'язаних між собою ні сегментом ринку, ні виробничо-збутовими зв'язками.

Конкуренти – суб'єкти господарювання (продавці або покупці), зміна обсягів виробництва (реалізації) або споживання кожного з яких призводить або може призвести до зміни часток на цьому ринку в інших суб'єктів господарювання.

Конкурентна політика на ринку страхових послуг – система заходів держави щодо забезпечення нагляду за дотриманням вимог законодавства України про страхування, захист економічної конкуренції на ринку страхових послуг, ефективний розвиток страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захист інтересів страхувальників.

Конкурентна політика на фінансовому ринку – діяльність держави щодо створення і розвитку сприятливого конкурентного середовища у фінансовій сфері для забезпечення ефективного руху фінансових, кредитних та грошових ресурсів, захисту добросовісної конкуренції на фондовому ринку, в банківській і страховій сферах з метою підтримки макроекономічної рівноваги та узгодження інтересів і захист законних прав учасників фінансового ринку.

Конкурентна стратегія підприємства (суб'єкта господарювання) – управлінська позиція, яку вибирає підприємство (суб'єкт господарювання) для свого стратегічного розвитку.

Конкурентне позиціювання – вибір підприємством (суб'єктам господарювання) позиції на ринку на базі оцінки конкурентного середовища, власних і чужих переваг і недоліків та вибір позиції чи її корегування залежно від впливу чинників оточуючого середовища.

Конкурентне середовище – сукупність організаційно-правових, інституційних, фінансово-економічних та інших умов і

факторів, що визначають і впливають на розвиток підприємництва, змагальності на окремому ринку чи в економіці за найбільш вигідні умови діяльності і отримання прибутку.

Конкурентні переваги – позитивно значущі в якісному відношенні стратегії поведінки підприємства (суб'єкта господарювання), які за різними параметрами забезпечують йому ринкову перевагу над конкурентами.

Контроль – вирішальний вплив однієї чи декількох пов'язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини (ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III).

Конкуренція на фінансовому ринку – процес суперництва банків, страхових компаній та інших фінансових установ, у ході якого вони прагнуть забезпечити собі стійке становище на ринку.

Концентрація виробництва – процес зосередження робочої сили, виробничих потужностей і випуску продукції на обмеженому числі великих підприємств, забезпечуючи зростання їх розмірів та частки в сукупному виробництві галузі.

Концентрація капіталу – процес об'єднання капіталів різних господарських структур з подальшим їх зосередженням під контролем обмеженого кола суб'єктів господарювання.

Концентрація суб'єктів господарювання – зміна відносин контролю між суб'єктами господарювання або зміна у складі активів суб'єкта господарювання, яка призводить до стійких змін у мережах контролю або у структурі відповідних ринків.

Мета державного впливу на функціонування ринків природної монополії – досягнення виробництва послуг, які надають суб'єкти природних монополій, за найменших витрат та уникнення суспільних втрат від монополістичної поведінки виробника.

Мета державного регулювання цін – підвищення ефективності механізмів ринкового саморегулювання, забезпечення пріоритетів соціально-економічного розвитку суспільства.

Міжгалузєва конкуренція на фінансовому ринку – конкуренція між фінансовими інститутами, які діють у різних сегментах ринку фінансових послуг.

Монополізація – досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на товарному ринку, підтримання або посилення цього становища.

Монополізм – активні дії монопольних структур, спрямовані на реалізацію своїх переваг у процесі взаємовідносин з іншими суб'єктами господарювання.

Монополістична конкуренція виникає за умови збуту багатьма підприємствами (фірмами) подібної, але не ідентичної продукції.

Монополія (грец. «моно» – один і «поло» – продаю) – панування на ринку одного продавця, тобто, по суті, заперечення конкуренції.

Монопольне ціноутворення – встановлення суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, таких цін, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи до обмеження конкуренції, або до ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, а також до застосування різних цін без об'єктивно

виправданих причин, що призвело або може призвести до недопущення, усунення чи до обмеження конкуренції, або до ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції на ринку.

Монопольно висока ціна покупця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як покупець товару, замовник робіт, послуг, понад рівень ціни, що існував би за умови значної конкуренції на ринку, тобто ціна, рівень якої призвів або може призвести до недопущення, обмеження чи до усунення конкуренції.

Монопольно висока ціна продавця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як постачальник, продавець товару, надавач послуг, виконавець робіт, понад рівень ціни, що існував би за умови значної конкуренції на ринку, тобто ціна, рівень якої призвів або може призвести до ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів.

Монопольно низька ціна покупця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як споживач, отримувач, покупець товару, замовник робіт, послуг, нижче за рівень ціни, що існував би за умов значної конкуренції на ринку, тобто ціна, рівень якої призвів або може призвести до ущемлення інтересів продавців, постачальників товару чи інших суб'єктів господарювання.

Монопольно низька ціна продавця – ціна, яка встановлена суб'єктом господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку як постачальник, продавець товару, надавач послуг, виконавець робіт, нижче за рівень ціни, що існував би за умови значної конкуренції на ринку, тобто ціна,

рівень якої призвів або може призвести до обмеження конкуренції на зазначеному ринку або/та на суміжних до нього ринках.

Монопсонія – тип ринкової структури, при якій існує монополія одного покупця товару, який забезпечує собі монопольний прибуток за рахунок втрати частини доходів продавців.

Науково-технічна політика – діяльність держави щодо формування умов, сприятливих для науково-технічного розвитку країни, зокрема визначення цілей, пріоритетів і напрямів науково-технічного розвитку, розробка фінансово-економічного та організаційно-правового механізмів регулювання та стимулювання науково-технічних процесів в економіці країни.

Науково-технічні розробки – систематичні роботи, що спрямовані на створення нових матеріалів, продуктів, процесів, пристроїв, систем чи методів.

Недобросовісна конкуренція – будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності.

Нелегітимний субсидований імпорт – ввезення на митну територію країни імпортного товару, що нелегітимно користується пільгами від субсидій (йдеться про фінансову або іншу підтримку держави), які надаються для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару.

Норматив рентабельності – рівень прибутковості, що визначається суб'єктом господарювання під час формування ціни.

Нормативні способи державного антимонопольного впливу (регулювання) – встановлення в нормативно-правових актах конкурентних правил для суб'єктів підприємництва.

Нотифікація – попереднє повідомлення органів державної влади про концентрацію суб'єктів господарювання з метою отримання дозволу на здійснення такої концентрації.

Олігополія (грец. «олігос» – декотрі і «поло» – продаю) – конкуренція між обмеженою кількістю продавців і покупців товару на ринку.

Олігосонія – тип ринкової структури, при якій існує невелика вузькоспеціалізована група покупців певного товару.

Організаційні способи державного антимонопольного впливу (регулювання) полягають у створенні певних органів державної влади з наданням їм відповідних повноважень.

Оренда цілісного майнового комплексу – механізм концентрації суб'єктів господарювання, що передбачає встановлення оперативного контролю над виробничими активами та господарською діяльністю відповідного цілісного майнового комплексу на основі договору оренди.

Основні способи державного впливу на ринки природної монополії – вдосконалення правил надання послуг суб'єктами природних монополій, створення ефективного прозорого механізму ціноутворення на відповідних ринках, удосконалення порядку ліцензування діяльності у сферах природних монополій та механізмів контролю за додержанням їхніми суб'єктами ліцензійних умов, перегляд правил приєднання до мереж, що належать суб'єктам природних монополій, щоб унеможливити нав'язування необґрунтованих вимог.

Особиста унія (переплетений директорат) – механізм концентрації суб'єктів господарювання, за якої одну із посад – керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання займає особа, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи.

Перехресна еластичність попиту за ціною показує зміну обсягу реалізації певного товару, необхідного для задоволення попиту, внаслідок зміни ціни іншого подібного товару на один відсоток, і розраховується як співвідношення між зміною обсягу реалізації одного товару та зміною ціни іншого товару за певний період.

Перехресне субсидування – фіксація цін на рівні, який є вищим або меншим від загальних середніх витрат виробництва товарів чи послуг у певній галузі за рахунок перерозподілу цінового навантаження серед споживачів.

Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Поглинання – спосіб об'єднання підприємств, при якому одне з них (підприємство-покупець) у результаті платної угоди отримує повне або часткове право власності, господарського управління та контролю на інше (підприємство-ціль).

Попит – певна кількість товару, яку споживачі готові або/та в змозі купити за певну ціну у межах певної території протягом певного періоду.

Порушення в господарсько-економічній сфері – порушення, наслідком вчинення яких є вплив на господарську діяльність учасників на ринку та/або на стан ринку загалом.

Послуга – результат економічної діяльності, відносно якого не можна встановити права власності.

Постачальницько-збутова надбавка (постачальницька винагорода) – сума витрат суб'єкта господарювання, що пов'язані з обігом товару та здійснюються в процесі його продажу (реалізації) під час надходження від виробника (постачальника) на відповідний товарний ринок, та прибутку.

Потенційні конкуренти – суб'єкти господарювання (продавці або покупці), які певний час не здійснюють своєї діяльності на ринку, але мають можливість за звичайних умов швидко вступити на цей ринок у відповідь на певні зміни на цьому ринку (довгострокову зміну цін, зменшення бар'єрів вступу на ринок тощо).

«Правило розумності» – виважений підхід до оцінки антиконкурентних дій, коли незаконними вважаються лише такі дії монополій, які передбачають реальне невинуватене обмеження конкуренції.

Правопорушення в процесуальній сфері у відносинах з антимонопольними органами – невиконання вимог, зокрема, рішень органів АМК України.

Природна монополія – сфера діяльності, в якій у результаті природних, технологічних та інших умов виключається або обмежується можливість існування конкуренції.

Програма «Ліненсі» – система часткового або повного звільнення від відповідальності за участь в антиконкурентному узгодженні в обмін на інформацію щодо діяльності такого картелю.

Промислова політика держави – підкріплені фінансово-економічними та організаційно-правовими заходами держави інвестиційно-структурні перетворення щодо розвитку реального сектора економіки, насамперед, промисловості на сучасній технічній і технологічній основі, стимулювання перспективних галузей і виробництв національної економіки.

Пропозиція – певна кількість товару, яку суб'єкт господарювання виробляє (або може виробити) і пропонує (або може пропонувати) для реалізації на ринку, чи реалізує (або може реалізувати) на ринку за запропонованою ціною у межах певної території протягом певного періоду.

Регіональний ринок товару – ринок товару, територіальні (географічні) межі якого охоплюють територію окремого регіону або декількох регіонів, у тому числі частин відповідного регіону.

Релевантний ринок – ринок, у межах якого для конкретного підприємства (суб'єкта господарювання) складаються дійсні відносини конкуренції (монополізації).

Ринкова влада – здатність суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання) визначати чи суттєво впливати на умови обороту товару на ринку, не допускати, усувати, обмежувати конкуренцію, зокрема підвищувати ціну та підтримувати її понад рівень ціни, що існував би за умов значної конкуренції.

Ринковий потенціал суб'єкта господарювання характеризує його можливість здійснювати вирішальний вплив на

загальні умови обігу товару на певному ринку; ускладнювати доступ на нього іншим суб'єктам господарювання.

Ринок – найкращий інститут для розвитку конкуренції, виробництва на її основі якісних і доступних за ціною товарів та послуг.

Свідомий паралелізм – форма координації ринкової поведінки між суб'єктами господарювання, які, не досягаючи стадії укладення формальної угоди, свідомо замінюють ризики, пов'язані з конкуренцією, практичною співпрацею між собою, орієнтованою на максимізацію їх сукупного прибутку.

Сегментація товарного ринку – поділ товарного ринку на окремі самостійні частини (сегменти) – групи підприємців, товарів, споживачів, яким притаманні певні спільні ознаки.

Спільне підприємництво – форма координації господарської поведінки формально незалежних суб'єктів господарювання, спрямована на максимізацію сукупного прибутку учасників – засновників спільного підприємства, що формалізується в рішеннях цього підприємства.

Стратегічний альянс – договірне об'єднання кількох незалежних суб'єктів господарювання з метою спільного ведення господарської діяльності чи реалізації деякого тимчасового проекту на противагу повному злиттю чи самостійному функціонуванню

Стратегічні бар'єри – бар'єри, що свідомо створюються уже присутніми на ринку фірмами з метою не допустити на ринок нових гравців. Серед них виділяють довгострокові контракти, надмірну диференціацію продукту, утримання та використання надлишкових виробничих потужностей, хижацьке ціноутворення.

Структура товарного ринку – сукупність кількісних та якісних показників, до яких, зокрема, належать: кількість суб'єктів господарювання, частки на ринку, показники ринкової концентрації, умови входження на ринок, відкритість ринку для міжрегіональної та міжнародної торгівлі.

Структурні бар'єри – бар'єри, що виникають внаслідок дії певних технологічних характеристик ринку або обмежень за попитом. Прикладами структурних бар'єрів можуть бути високі незворотні витрати, економія на масштабі, обмеження за попитом, нерозвиненість ринкової інфраструктури.

Ступінь відкритості ринку (СВР) – частка товарів (товарних груп), що ввозяться з-за географічних меж ринку, в загальному обсязі ринку.

Суб'єкт природної монополії – суб'єкт господарювання (юридична особа) будь-якої форми власності, який виробляє (реалізує) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії.

Суб'єкти товарного ринку – суб'єкти господарювання, фізичні та юридичні особи, які продають, реалізують, поста-чають, виробляють, придбавають, споживають, викорис-товують або можуть продавати, реалізувати, постачати, виробляти, придбавати, споживати, використовувати товари на ринку з відповідними межами.

Суміжний ринок товару – ринок товару, відмінного від товару, що обертається на відповідному ринку, для суб'єктів якого реалізація вироблених товарів або використання товарів інших суб'єктів господарювання неможливе без використання товарів, що обертаються на відповідному ринку товару.

Супутні послуги – виготовлення копій документів, ламінування, фотографування, продаж канцелярських товарів, надання банківських послуг тощо.

Територіальні (географічні) межі ринку – територія зі сферою взаємовідносин купівлі-продажу товару (групи товарів), у межах якої за звичайних умов споживач може легко задовольнити свій попит на певний товар і яка може бути, як правило, територією держави, області, району, міста тощо або їхніми частинами.

Тип (модель) структури ринку – тип ринкової структури, визначений за характерними ознаками залежно від кількості суб'єктів господарювання, їх часток на ринку, типу товару, наявності та ступеня переборності бар'єрів вступу на ринок та ін.

Товар – будь-який предмет господарського обороту, в тому числі продукція, роботи, послуги, документи, що підтверджують зобов'язання та права.

Товарна група – група товарів, ринки яких оцінюються як один товарний ринок.

Товарний ринок – сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція.

Товарні (продуктові) межі ринку – товар (товарна група), сукупність подібних, однорідних предметів господарського обороту, в межах якої споживач за звичайних умов може перейти від споживання певного виду предметів господарського обороту до споживання іншого.

Торговельна надбавка (націнка) – сума витрат суб'єкта господарювання, що пов'язані з обігом товару та здійснюються

в процесі його продажу (реалізації) у роздрібній торгівлі, та прибутку.

Трансфертне ціноутворення – система визначення ціни товарів та/або результатів робіт (послуг) в операціях, визнаних контрольованими, які проводяться пов'язаними особами, як правило, у великих транснаціональних корпораціях – ТНК.

Узгоджені дії – механізм реалізації концентрації суб'єктів господарювання, що передбачає дотримання її учасниками єдиної стратегії конкурентної поведінки за умов відсутності формальних ознак їх об'єднання.

Формування спільних підприємств – механізм концентрації суб'єктів господарювання, який передбачає об'єднання капіталів двох або більше незалежних економічних суб'єктів шляхом їх інвестування у створення нового суб'єкта господарювання – спільного підприємства, що перебуватиме під спільним корпоративним контролем засновників.

Хижацьке ціноутворення полягає у встановленні дуже низької (часто нижче собівартості товару домінуючого суб'єкта господарювання) або дуже високої ціни, в результаті чого інші суб'єкти господарювання не можуть конкурувати і змушені залишити ринок.

Ціна – економічна категорія, яка обслуговує всі етапи суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання) та формується під впливом ринкових факторів попиту та пропозиції.

Цінова дискримінація – таке явище, коли різні споживачі за один і той самий товар чи послугу сплачують різні ціни і різниця в цінах не має економічного обґрунтування.

Цінова політика – заходи держави, спрямовані на регулювання відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін.

Ціноутворення – процес формування та встановлення цін на товари та послуги, який характеризується певними методами і способами встановлення цін.

Часові межі ринку – мінімальний час стабільності ринку, тобто період, протягом якого структура ринку, співвідношення попиту та пропозиції на ньому істотно не змінюються.

«Чесні звичаї» – моральні, соціальні та економічні традиції, які існують у конкретному суспільстві, тому тлумачення цього терміна може бути різним у різних країнах.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдашева С. Вертикальные ограничивающие контракты и их интерпретация в антимонопольном законодательстве / С. Авдашева, Н. Дзагурова // Вопросы экономики. – 2010. – № 5. – С. 110–122.
2. Авдашева С. Международный антитраст: потребности, ограничения и уроки для Таможенного союза / С. Авдашева, А. Шаститко // Вопросы экономики. – 2012. – № 5. – С. 110–125.
3. Авдашева С. Новое антимонопольное законодательство: результат стратегического взаимодействия? / С. Авдашева, А. Шаститко // Экономическая политика. – 2007. – № 3 – С. 72–91.
4. Авдашева С.Б. Теория организации отраслевых рынков / С.Б. Авдашева, Н.М. Розанова. – М. : Магистр, 1998. – 320 с.
5. Аналіз сучасних форм адвокатування конкуренції в Україні (2-й етап): УДК 338.22; № ДР 0112U001935; Інв. № 04 – 12. – К., 2012. – 249 с. – (наук. досл. Центру комплексних досліджень з питань антимонопольної політики).
6. Антимонопольна діяльність : підручник / [В.Д. Лагутін, Л.С. Головка, Ю.І. Крегул та ін.]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 580 с.
7. Архангельський Ю. Чи є шкода від монополії? / Ю. Архангельський // Економіка України. – 2006. – № 11.– С. 62–69.
8. Баглюк Ю.Б. Страховий ринок України: капіталізація й конкуренція / Ю.Б. Баглюк // Фінанси України. – 2012. – № 4. – С. 67–75.
9. Базилевич В.Д. Природні монополії : монографія / В.Д. Базилевич, Г.М. Филюк. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
10. Бакалінська О.О. Конкурентне право : навч. посіб. / О.О. Бакалінська. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – С. 27.

11. Бакалінська О.О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні: питання теорії і практики : монографія / О.О. Бакалінська. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 305 с.
12. Баумоль У.Дж. Состязательные рынки: мятеж в теории структуры отрасли / Уильям Дж. Баумоль // Вехи экономической мысли [в 6 т.] – СПб. : Экон. шк. – Т. 5. Теория отраслевых рынков. [сост. А. Слуцкий, С. Авдашева, Р. Питтмен]. – 2003. – 670 с. – С.110–116, 117–140.
13. Борисенко З. Конкурентна політика як передумова ефективності ринку / З. Борисенко // Економіка України. – 2005. – №5. – С. 28–32.
14. Буздуган Я. Роль громадського контролю в управлінні соціально-економічним розвитком суспільства / Я. Буздуган [Електронний ресурс] // Віче. – 2012. – № 7. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3067/>
15. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии или Теория общественного богатства / Леон Вальрас / пер. с фр. И. Егорова, А. Белянина. – М. : Изографю, 2000. – 448 с.
16. Введение в интеллектуальную собственность. – М. : ВОИС, 1999. – 697 с.
17. Венгер В.В. Державне регулювання природних монополій в Україні: напрями вдосконалення / В.В Венгер // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 3. – С. 65–79.
18. Вереникин А. Общность принципов ценообразования на конкурентных и монополизированных рынках / А. Вереникин // Вопросы экономики. – 2005. – № 8. – С. 56–71.
19. Вертелева О.В. Боротьба з картелями як пріоритетний напрямок реалізації конкурентної політики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Конкурентна політика в умовах модернізації економіки»], (Київ, 18–19 жовтня 2012). – К., 2012. – С. 240–243.

Список рекомендованих джерел

20. Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / Віскузі В. Кіп, Вернон Джон М., Гарингтон Джозеф Е. – К. : Основи, 2004. – 1047 с.
21. Вороновський Б.І. Аналіз ринку освітянських послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_5/18-5-08.pdf.
22. Герасименко В. Концентрація банківського капіталу і методи оцінки її рівня / В. Герасименко // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 4. – С. 28–32.
23. Герасименко А.Г. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник / А.Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 484 с.
24. Господарське право : підручник [Текст] / за ред. Д.В. Задихайла, В.М. Пашкова. – К. : Право, 2012. – 696 с.
25. Дерябина М. Реформирование естественных монополий: теория и практика / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2006. – № 1. – С. 102–121.
26. Директива ЄС «Про запобігання рекламі, що вводить в оману» (84/450/EWG).
27. Директива ЄС «Про рекламу, що вводить в оману та застосовує порівняння» (2006/114/EG).
28. Дюпюи Ж. О мере полезности гражданских сооружений / Жюль Дюпюи // Вехи экономической мысли [в 6 т.]– СПб. : Экон. шк. – Т. 1. Теория потребительского поведения и спроса / сост. В.М. Гальперин, 1999. – 384 с. – С. 28–59.
29. Еременко В.И. Законодательство о пресечении недобросовестной конкуренции капиталистических стран / В.И. Еременко. – М. : ВИНТИ, 1991. – 318 с.
30. Еременко В.И. Защита от недобросовестной конкуренции по законодательству Германии / В.И. Еременко // Законодательство и экономика. – 1995. – С. 78–85.
31. Еременко В.И. Защита от недобросовестной конкуренции по законодательству Франции / В.И. Еременко // Законодательство и экономика. – М., 1997. – № 13–14. – С. 69–79.

32. Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. –К. : Гранмна, 2012. – 576 с.
33. Захаров Є. Громадський контроль і права людини / Є. Захаров // Харківська правозахисна група [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opora.lviv.ua/?p=529>
34. Звіт Антимонопольного комітету України за 2007 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id
35. Звіт Антимонопольного комітету України за 2008 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id.
36. Звіт Антимонопольного комітету України за 2009 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id.
37. Звіт Антимонопольного комітету України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id
38. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id
39. Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&schema=main>
40. Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання / А.І. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.
41. Касьянов Ю. Антимонопольное законодательство за рубежом: позитивный опыт / Ю. Касьянов // Мировая экономика и международные отношения .– 2004 –№ 8.– С. 15–25.
42. Качалин В. Культура конкуренции / В. Качалин // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №7. – С. 26–32.

Список рекомендованих джерел

43. Качалин В. Международные аспекты антимонопольного регулирования / В. Качалин // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №2. – С. 49–56.
44. Кіндзерський. Ю. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні / Ю. Кіндзерський, Г. Паламарчук // Економіка України. – 2006.– № 8. – С.19–29.
45. Конкурентна політика органів влади – запорука економічного розвитку держави : наук.-практ. посіб. (для керівників та інших посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування) / укладачі : М.І. Баюк, А.Ф. Кармаліта. – Хмельницький : Центр підготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, 2009. – 554 с.
46. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами і допов., внесеними Законами України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV, від 1 лютого 2011 р. № 2952-VI). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
47. Костусєв О.О. Актуальні проблеми конкурентної політики в Україні / О.О. Костусєв // Конкуренція. – 2006. – № 4. – С. 20–25.
48. Кравченко Ю. Ринкам природних монополій – ефективно регулювання / Ю. Кравченко // Економіка України. – 2006.– № 8. – С. 12–19.
49. Кримінальний кодекс України : за станом на 22.01.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
50. Кузнецов Ю. Монополия и конкурентная политика / Ю. Кузнецов // Вопросы экономики. – 2006. – № 5. – С. 136–141.
51. Лагутін В.Д. Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки : монографія / за

- ред. В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 308 с.
52. Лагутін В.Д. Шкода від монополії і користь від конкуренції: чи все так просто? / В.Д. Лагутін // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 55–61.
53. Лагутін В.Д. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття : словник / В.Д. Лагутін, О.О. Бакалінська, О.В. Вертелева та ін. ; за ред. В.Д. Лагутіна – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 329 с.
54. Левин Дж. Эмпирические исследования отраслевых рынков: основные достижения / Дж. Левин, Л. Эйнав // Вопросы экономики. – 2012. – № 1. – С. 21–41.
55. Лернер А.П. Понятие монополии и измерение монопольной власти / Абба П. Лернер // Вехи экономической мысли [в 6 т.] – СПб. : Экон. шк. – Т. 5. Теория отраслевых рынков [сост. А. Слуцкий, С. Авдашева, Р. Питтмен], 2003. – 670 с. – С. 536–566.
56. Литвиненко Я.В. Маркетингова цінова політика : навч. посіб. / Я.В. Литвиненко. – К. : Знання, 2010. – 294 с.
57. Лозова Г. Адвокатування конкуренції як складова конкурентної політики України / Г. Лозова, В. Клименко, Н. Бугаєнко // Конкуренція. – 2012. – № 1. – С. 29–32.
58. Лозова Г.М. Формування конкурентного середовища в транзитивній економіці : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01. – «Економічна теорія» / Г.М. Лозова – К., 2002. – 213 с.
59. Лукьянов С. Отраслевые барьеры входа как важнейший инструмент политики ограничения конкуренции / С. Лукьянов, Н. Кисляк // Вопросы экономики. – 2007. – № 2. – С. 101–110.
60. Маршалл А. Принципы экономической науки [в 3 т.] / Альфред Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Т.1 – 416 с.
61. Медведєв А. Конкурентна політика в умовах модернізації економіки / А Медведєв // Конкуренція. – 2013. – № 1. – С. 40–46.

Список рекомендованих джерел

62. Медведєв А.І. Еволюція становлення та розвитку конкурентного права України / А.І. Медведєв // Господарське право. – 2012. – № 2. – С. 27–30.
63. Медведєв А.І. Контроль за дотриманням законодавства у сфері конкуренції : навч. посіб. / А.І. Медведєв. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 228 с.
64. Международное бюро ВОИС. Защита от недобросовестной конкуренции. – WIPO Pub. No. 725 (E) – 1994–2004.
65. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. № 49-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/86796>
66. Михальчишин Н.Л. Основи антимонопольної діяльності : навч. посіб. / Н.Л. Михальчишин. – Львів : Манускрипт, 2008. – 336 с.
67. Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Зовнішня торгівля. – Режим доступу : http://ukrexport.gov.ua/ukr/vnishno_t_balans//6431.html
68. Мовчан Ю. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму / Ю. Мовчан // Віче. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1259/>
69. Мэнкью Н. Микроэкономика / Н. Мэнкью, М. Тейлор. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2013. – 544 с.
70. Новиков В. Влияние российского антимонопольного законодательства на экономическое развитие / В. Новиков // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С.1–16.
71. Нойффер И.Т. Основы законодательства против недобросовестной конкуренции / И.Т. Нойффер // Основы немецкого торгового и хозяйственного права. – М. : Бек, 1995. – С. 76–82.
72. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України. – Режим доступу : www.amcu.gov.ua

73. Офіційний сайт Державної інспекції України з контролю за цінами. – Режим доступу : <http://dci.gov.ua/>
74. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
75. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
76. Пелих А.С. Экономика отрасли. Серия «Высшее образование» / под ред. А.С. Пелиха. – Ростов н/Д : Феникс, 2004 – 448 с.
77. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / Артур Пигу [Текст]. Т. 1. – М. : Прогресс, 1985. – 512 с.
78. Піддубний І. Теорія конкурентоспроможності: сучасний стан і предметно-методологічні аспекти розвитку / І. Піддубний, Л. Піддубна // Економіка України. – 2007. – № 8 – С. 52–60.
79. Покрытан П. О регулировании монопольных тарифов / П. Покрытан // Экономист. – 2006. – № 2. – С. 9–14.
80. Пономарьов О.В. Визначення та вдосконалення функцій Антимонопольного комітету України / О.В. Пономарьов // Адміністративне право і процес. – 2012. – № 2. – С. 54.
81. Пономарьов О.В. Правові основи діяльності Антимонопольного комітету України / О.В. Пономарьов // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 207–211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07povaku.pdf>
82. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листоп. 1993 р. (із змінами та допов.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=94691
83. Про встановлення порядку звільнення від відповідальності : Розпорядження Антимонопольного комітету України №399-р від 25.06.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

84. Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26 груд. 2011 р. № 15 (зі змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
85. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України № 3206-VI від 7 квіт. 2011 р. (зі змінами і допов.) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА». – 1991. – 2014.
86. Про затвердження Змін до Правил розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції : Розпорядження Антимонопольного комітету України № 332-р від 17.08.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
87. Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : Розпорядження Антимонопольного комітету України № 49-р від 05.03.2002 // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012 – 656 с.
88. Про затвердження Положення про порядок погодження з органами Антимонопольного комітету України рішень органів державної влади, органів адміністративно-господарського управління та контролю, органів місцевого самоврядування щодо демонополізації економіки, розвитку конкуренції та антимонопольного регулювання : Розпорядження Антимонопольного комітету України № 4-р від 01.04.1994 (із змінами та допов.) // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – 656 с.
89. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – 656 с.

90. Про захист економічної конкуренції : Закон України № 2210-III від 11.01.2001 // Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції : юрид. зб. – 4-е вид., допов. та розширене. – К. : Укрправінформ, 2012. – 656 с.
91. Про зовнішньоекономічну діяльність [Текст] : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII (з наступними змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12/page>
92. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (із змінами та допов.) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА». – 1991–2014.
93. Про рекламу : Закон України № 270/96-ВР від 3 липня 1996 р. (зі змінами і допов.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>;
94. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів : Закон України від 20.11.2012 № = 5499-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5499-17>.
95. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки) : монографія / Л.В. Дейнеко, Т.О. Осташко, В.О. Точилін та ін. [за ред. А.І. Даниленка, Л.В. Дейнеко, В.О. Точиліна]. – К. : НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ, 2013. – 292 с.
96. Проект Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014–2024 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id
97. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / за ред. В.О. Точиліна. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. – 640 с.
98. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции: для научных библиотек / Дж. Робинсон ; пер.

Список рекомендованих джерел

- с англ. А.Г. Фонотова; Вст. ст. и общ. ред. И.М. Осадчей. – М. : Прогресс, 1986. – 471 с.
99. Соколова Е. Конкуренция на инновационных рынках: особенности определения и анализа / Е. Соколова // Вопросы экономики. – 2012. – № 9. – С.126–138.
100. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
101. Тарануха Ю. Адвокатирование конкуренции: в чем его суть? / Ю. Тарануха // Экономист. – 2011. – № 12. – С. 44–57.
102. Тенденції розвитку конкурентних відносин в економіці України у 2010 році : Звіт про науково-дослідну роботу / Куць Т.В., Венгер В.В., Кіреєв С.І. та ін. // Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. – К., 2011. – 186 с. Деп. в УкрІНТЕІ, № 011Ш003966.
103. Территориальная конкуренция в экономическом пространстве / С.Г. Важенин, В.Л. Берсенева, И.С. Важенина, А.И. Татаркин. – Екатеринбург : Институт экономики УрО РАН, 2011. – 540 с.
104. Ткаченко С. Порівняльна реклама. Правила гри відсутні? / С. Ткаченко // Юридичний журнал. – 2003. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=154>
105. Тотьев К.Ю. Недобросовестная конкуренция во Франции и России: сравнительно-правовая характеристика / К.Ю. Тотьев // Работа выполнена при поддержке индивидуального исследовательского гранта 2006 г. Научного фонда ГУ-ВШЭ (номер гранта 06-01-0056).
106. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Текст] : Україна – ЄС, Проект Угоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/docs/Agreement/AA_Body_text.pdf
107. Угода про захисні заходи [Текст] : СОТ; Угода, Міжнародний документ від 15.01.1994 [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_016
108. Уманців Ю.М. Економічна конкуренція в умовах фінансової глобалізації / Ю.М. Уманців // Фінанси України. – 2009. – №10. – С. 95–106.
109. Урядовий портал. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
110. Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації / Г.М. Филюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.
111. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Ф. Хайек. – СПб. : Пневма, 1999. – 288 с.
112. Харченко П.Г. Критерії добросовісності порівняльної реклами / П.Г. Харченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/4707/%C3%8F>
113. Хэй Д. Теория организации промышленности : в 2 т. / Д. Хэй, Д.Моррис / пер. с англ. под ред. А.Г. Слуцкого. – СПб. : Экон. шк., 1999. – Т.1. – 384 с.
114. Чемберлин Э.Х. Теория монополистической конкуренции / Эдвард Чемберлин ; пер. с англ. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. – 415 с.
115. Черненко С.О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні / С.О. Черненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 171 с.
116. Шаститко А Выплескивая воду не забудьте про ребенка! (о соотношении антимонопольной политики и экономического развития) / А. Шаститко // Вопросы экономики. – 2002. – № 12 – С. 111–119.
117. Шаститко А. Антитраст и защита интеллектуальной собственности в странах с развивающейся рыночной экономикой / А. Шаститко, А. Курдин // Вопросы экономики. – 2012. – № 1. – С. 84–95.

Список рекомендованих джерел

118. Шаститко А. Конкурентная политика в период кризиса / А. Шаститко, С. Авдашева, С. Головинова // Вопросы экономики. – 2009. – №3. – С. 54–69.
119. Шаститко А. Реформа антимонопольного регулирования в России: повестка дня и дизайн дискуссии /А. Шаститко // Вопросы экономики. – 2004. – №1. – С. 140–148.
120. Шерер Ф.. Структура отраслевых рынков / Фредерик Шерер, Дэвид Росс [пер. с англ.] – М. : Инфра-М, 1997.– 698 с.
121. Шнипко О.С. Конкуренція як специфічна форма конфлікту і співіснування суб'єктів ринку / О.С. Шнипко // Економіка і прогнозування. – 2005. – №. 1. – С. 33–44.
122. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Йозеф Алоис Шумпетер ; [пер. В.С. Автономова]. – М. : Прогресс, 1982. – 355 с.
123. 26th October 2012, Paris [Електронний ресурс] / G. Hilary, Head of Global Relations, Competition OECD Competition Division – Paris: 2012. – 7 p. – Режим доступу до док. : http://www.autoritedelaconcurrency.fr/doc/bos5_oecd_icn_oct12.pdf.
124. Bain J.S. Relation of Profit Rate to Industry Concentration: American Manufacturing, 1936-40 / J.Bain // Quarterly Journal of Economics, 1951. – Vol.65. – pp.293–324.
125. Bain J.S. Industrial Organization [Text] / Joe S.Bain. – 2nd ed. – New York: John Wiley, 1968. – 678 с.
126. Bunker S. L. A Network of Competition Advocates? The Role of the ICN in Competition Advocacy: ICN AWG Workshop, 26th October 2012, Paris [Електронний ресурс] / S.L. Bunker, Secretary, Competition Commission of India – Paris: 2012. – 11 p. – Режим доступу до док. : http://www.autoritedelaconcurrency.fr/doc/bos4_cci_icn_oct12.pdf.
127. Case 27/76 United Brands v Commission [1978] ECR 207, [1978] [1978] ECR 207, [1978] [Електронний ресурс] // Офіційний інтернет-портал Європейської Комісії. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu>.

128. Clarke R. The Profitability-Concentration Relation: Market Power or Efficiency? / R. Clarke, S. Davies, M. Waterson // Journal of Industrial Economics. 1984. – vol. 32. – P. 435–450.
129. Collins P. Competition Advocacy in a Changing World : ICN AWG Workshop, 26th October 2012, Paris [Електронний ресурс] / P. Collins, Office of Fair Trading, London – Paris: 2012. – 7 p. – Режим доступу до док. : http://www.autoritedelaconcurrence.fr/doc/oft_icn_advocacy_workshop_oct12.pdf.
130. Collins, D. The Lisbon Treaty and the Competition Law. PAI (Public Affairs Ireland) Journal, p.6, 09/25/2009 www.scribd.com/doc/20206717/Competition-Law.
131. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm
132. Consumer Protection 2000: Public Interests and Corporaty Priorities in the 1990s. – p. 55-62.
133. Convention of Paris for the protection of industrial property of March 20, 1883 // United Nations. – Treaty Series. – New York, 1977. – Volume 828. – P. 138-140.
134. Doing Business 2013. Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. Washington: The World Bank, 2013. – 282 p.
135. Doing Business 2014. Understanding Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. Washington: The World Bank, 2013. – 306 p.
136. Domowitz I., Hubbard R.G, Petersen B. Business Circles and the Relationship between Concentration and Price-Cost Margins / I.Domowitz, R.G.Hubbard, B.C.Petersen //Rand Journal of Economics, 1986. – Vol.17. – P. 1–17.
137. Drzeniek Hanouz M. Highlights of The Ukraine Competitiveness Report 2008. Towards Sustained Growth and Prosperity. / Ed. by M. Drzeniek Hanouz and T. Geiger – Geneva: World Economic Forum, 2008. – 70 p.

Список рекомендованных джерел

138. Harberger A. Monopoly and Resource Allocation / Arnold Harberger // American Economic Review. – 1954. – Vol. 44. – P. 77–87
139. Hilary G. The ABCs of advocacy: the basic principles : ICN AWG Workshop,
140. Horizontal Merger Guidelines. Issued August 19, 2010. – 34 p.+iii [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/hmg-2010.pdf>
141. Kaldor N. The Economic Aspects of Advertising // Review of Economic Studies. – 1950. – Vol. 18. – P. 1–27.
142. Littlechild S.C. Misleading Calculations of the Social Cost of Monopoly Power // Economic Journal. – 1981. – Vol. 91. – No. 362 (Jun., 1981). – P. 348–363
143. Ramachandran M. Comparative study: law on abuse of dominant position. Research Paper Submitted For Internship / M. Ramachandran. – Guru Gobind Singh Indraprastha University, 2006. – 44 p.
144. Riley, A. The EU Reform Treaty and the Competition Protocol: Undermining EC Competition Law (September 24, 2007). CEPS Policy Brief, No. 142, September 2007. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1334104>
145. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2012-2013. Full Data Edition / Ed. by K. Schwab – Geneva: World Economic Forum, 2012. – xiv+527 p.
146. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2013–2014. Full Data Edition / Ed. by K. Schwab, X. Sala-i-Martin– Geneva: World Economic Forum, 2013. – xiv+551 p.
147. Skrobisz M. The ABCs of advocacy – the basic principles. Building a public advocacy strategy: ICN AWG Workshop, 26th October 2012, Paris [Електронний ресурс] / M. Skrobisz, Office of Competition and Consumer Protection, Poland. – Paris: 2012. – 12 p. – Режим доступу до док. : http://www.autoritedelaconurrence.fr/doc/bos5_uokik_icn_oct12.pdf.

148. Smith, H. The Lisbon Treaty – brief overview of the key changes. EU, competition and regulation e-bulletin 4 November 2009 // <http://www.herbertsmith.com/NR/rdonlyres/0E23F501-9FA6-4BF1-B793-988FE6DAF533/13364/EUTheLisbonTreaty161109.html>
149. Stephan A. Competition Culture: ICN AWG Workshop, 26th October 2012, Paris [Електронний ресурс] / A. Stephan, ESRC Centre for Competition Policy & UEA Law School, University of East Anglia – Paris: 2012. – 4 p. – Режим доступу до док. : http://www.autoritedelaconcurrence.fr/doc/bos1_stephan_icn_oct12.pdf.
150. Stigler G.J. The Organization of Industry / George J. Stigler – Homewood Ill.: Richard D. Irwin, 1968 – 328 p.
151. The Ukraine Competitiveness Report 2009. Towards Sustained Growth and Prosperity. – Kyiv: Foundation for Effective Governance, 2009. – 222 p.
152. The Ukraine Competitiveness Report 2010. Towards Sustained Growth and Prosperity. – Kyiv: Foundation for Effective Governance, 2010. – 158 p.
153. Ukrainian National Competitiveness Report 2011. Towards Sustained Growth and Prosperity. – Kyiv: Foundation for Effective Governance, 2011. – 194 p.
154. Whiteside T. Where Are They Now? / Thomas Whiteside // New Yorker. – 17 Feb. 1951. – P. 39–58.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зміст звіту АМК України за результатами дослідження товарного ринку

1. Вступ.
 2. Нормативно-правове регулювання ринку.
 3. Результати проведених досліджень на ринку.
 - 3.1. Дослідження регіональних ринків роздрібною торгівлю товаром.
 - 3.1.1. Дослідження діяльності учасників ринків роздрібною торгівлю товаром.
 - 3.1.2. Дослідження стану конкуренції на регіональних ринках роздрібною торгівлю товаром.
 - 3.2. Дослідження ринку оптової торгівлю товаром та дослідження діяльності окремих виробників товару.
 - 3.3. Дослідження діяльності імпортерів товару.
 - 3.4. Недобросовісна конкуренція на ринку.
 4. Здійснення контролю за створенням конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель товару.
 5. Взаємодія з органами державної влади з питань розвитку конкуренції на ринку.
 6. Заходи, здійснені з метою запобігання, виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції на ринку.
- Висновки та пропозиції.

Додатки

Додаток 1

Перелік рекомендацій, наданих органами Антимонопольного комітету України з метою запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції за результатами дослідження діяльності учасників ринку.

Додаток 2

Перелік рекомендацій, наданих органами Антимонопольного комітету України з метою припинення дій, що містять ознаки порушенням законодавства про захист економічної конкуренції за результатами дослідження діяльності учасників ринку.

Додаток 3

Інформація щодо кількості суб'єктів господарювання, охоплених під час дослідження стану конкуренції на ринку товару.

Додаток 4

Справи, розпочаті органами Антимонопольного комітету України за результатами досліджень ринку.

Структура технологічної карти дослідження товарного ринку

Дослідження ринків проводиться відповідно до технологічної карти дослідження товарного ринку та передбачає визначення:

- товарних, географічних та часових меж зазначеного ринку;
- переліку суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з торгівлі товаром у визначених територіальних межах;
- обсягу ринку;
- часток кожного суб'єкта господарювання на цьому товарному ринку у визначених територіальних межах та стану конкуренції на цьому ринку;
- формування висновків щодо наявності або відсутності монопольного (домінуючого) становища окремих суб'єктів господарювання та/або колективної монополії на ринку у визначених територіальних межах;
- формування висновків щодо відповідності вимогам законодавства про захист економічної конкуренції дій тих учасників ринку, становище яких на зазначеному ринку має структурні ознаки монопольного (домінуючого);
- вжиття заходів за результатами виявлених порушень.

Додатки

Додаток В

Місце України у рейтингу ступеня легкості ведення бізнесу «Doing Business 2013/2014»

Складові рейтингу	DB 2014 Рейтинг	DB 2013 Рейтинг	Зміна рейтингу
Реєстрація підприємств	47	50	3
Отримання дозволів на будівництво	41	186	145
Підключення до системи електропостачання	172	170	-2
Реєстрація власності	97	158	61
Кредитування	13	24	11
Захист інвесторів	128	127	-1
Оподаткування	164	168	4
Міжнародна торгівля	148	148	Без змін
Забезпечення виконання контрактів	45	45	Без змін
Дозвіл неплатоспроможності	162	157	-5

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doingbusiness.org/data/explore/economies/ukraine/>

**Країни світу у рейтингу ступеня легкості ведення бізнесу
«Doing Business 2013»**

Місце	Країна	Місце	Країна	Місце	Країна
1	Singapor	63	Antigua and Barbuda	125	Honduras
2	Hong Kong SAR, Ch	64	Ghana	126	Bosnia and Herzegovina
3	New Zealand	65	Czech Republic	127	Ethiopia
4	United Stat	66	Bulgaria	128	Indonesia
5	Denmark	67	Azerbaijan	129	Bangladesh
6	Norway	68	Dominica	130	Brazil
7	United Kingdom	69	Trinidad and Tobago	131	Nigeria
8	Korea, Rep.	70	Kyrgyz Republic	132	India
9	Georgia	71	Turkey	133	Cambodia
10	Australia	72	Romania	134	Tanzania
11	Finland	73	Italy	135	West Bank and Gaza
12	Malaysia	74	Seychelles	136	Lesotho
13	Sweden	75	St. Vincent and the Grenadines	137	Ukraine
14	Iceland	76	Mongolia	138	Philippines
15	Ireland	77	Bahamas, The	139	Ecuador
16	Taiwan, China	78	Greece	140	Sierra Leone
17	Canada	79	Brunei Darussalam	141	Tajikistan
18	Thailand	80	Vanuatu	142	Madagascar
19	Mauritius	81	Sri Lanka	143	Sudan
20	Germany	82	Kuwait	144	Syrian Arab Republic
21	Estonia	83	Moldova	145	Iran, Islamic Rep.
22	Saudi Arabia	84	Croatia	146	Mozambique
23	Macedonia, FYR	85	Albania	147	Gambia, The
24	Japan	86	Serbia	148	Bhutan
25	Latvia	87	Namibia	149	Liberia
26	United Arab Emirates	88	Barbados	150	Micronesia, Fed. Sts.
27	Lithuania	89	Uruguay	151	Mali
28	Switzerland	90	Jamaica	152	Algeria
29	Austria	91	China	153	Burkina Faso
30	Portugal	92	Solomon Islands	154	Uzbekistan
31	Netherlands	93	Guatemala	155	Bolivia

Додатки

Закінчення дод. Д

Місце	Країна	Місце	Країна	Місце	Країна
32	Armenia	94	Zambia	156	Togo
33	Belgium	95	Maldives	157	Malawi
34	France	96	St. Kitts and Nevi	158	Comoros
35	Slovenia	97	Morocco	159	Burundi
36	Cyprus	98	Kosovo	160	San Tome and Príncipe
37	Chile	99	Vietnam	161	Cameroon
38	Israel	100	Grenada	162	Equatorial Guinea
39	South Africa	101	Marshall Islands	163	Lao PDR
40	Qatar	102	Malta	164	Suriname
41	Puerto Rico (U.S.)	103	Paraguay	165	Iraq
42	Bahrain	104	Papua New Guinea	166	Senegal
43	Peru	105	Belize	167	Mauritania
44	Spain	106	Jordan	168	Afghanistan
45	Colombia	107	Pakistan	169	Timor-Leste
46	Slovak Republic	108	Nepal	170	Gabon
47	Oman	109	Egypt, Arab Rep.	171	Djibouti
48	Mexico	110	Costa Rica	172	Angola
49	Kazakhstan	111	Palau	173	Zimbabwe
50	Tunisia	112	Russian Federation	174	Haiti
51	Montenegro	113	El Salvador	175	Benin
52	Rwanda	114	Guyana	176	Niger
53	St. Lucia	115	Lebanon	177	Côte d'Ivoire
54	Hungary	116	Dominican Republic	178	Guinea
55	Poland	117	Kiribati	179	Guinea-Bissau
56	Luxembourg	118	Yemen, Rep.	180	Venezuela, RB
57	Samoa	119	Nicaragua	181	Congo, Dem. Rep.
58	Belarus	120	Uganda	182	Eritrea
59	Botswana	121	Kenya	183	Congo, Rep.
60	Fiji	122	Cape Verde	184	Chad
61	Panama	123	Swaziland	185	Central African Republic
62	Tonga	124	Argentina		

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf>

**Перелік суб'єктів природних монополій на загальнодержавних ринках України
(станом на 01.01.2014)**

№ пор.	Код підприємця (ЄДРПОУ)	Назва суб'єкта господарювання	Юридична адреса		Найменування товару (товарної групи)
			Адреса	Індекс	
NP	KODP	NAZ	AD	IND	KAT
1	00100227	Державне підприємство «Національна енергетична компанія «Укренерго» Міністерство енергетики та вугільної промисловості України	м. Київ, вул. Симона Петлюри, 25	01032	Передача електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами
2	00034045	Державна адміністрація залізничного транспорту України (Укрзалізниця) у складі: 6 залізниць та інші об'єднання, підприємства, установи і організації залізничного транспорту за переліком, визначеним Міністрів з'язку України згідно з постановою Кабміну від 29 лютого 1996 р. № 262	м. Київ, вул. Тверська, 5	03150	Послуги користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування
3	20077720	Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» в особі	м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 6	04050	Транспортування нафти магістральними трубопроводами
	31570412	Публічного акціонерного товариства «Укртранснафта»	м. Київ, вул. Кутузова, 18/7		
4	20077720	Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» в особі	м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 6	01021	Транспортування природного газу магістральними газопроводами

Закінчення дод. Е

№ пор.	Код підприємця (ЄДРПОУ)	Назва суб'єкта господарювання	Юридична адреса		Найменування товару (товарної групи)
			Адреса	Індекс	
NP	KODP	NAZ	AD	IND	KAT
	30019801	Дочірньої компанії «Укртрансгаз»	м. Київ, Кловський узвіз, 9/1		
5	19477064	Державне підприємство обслуговування повітряного руху України «Украерорух» Міністерство інфраструктури України	Київська обл., м. Бориспіль, Аеропорт	08307	Послуги управління з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден
6	00206539	Публічне акціонерне товариство «Одеський припортовий завод»	Одеська обл., м Южне, вул. Заводська, 3	65481	Спеціалізовані послуги транспортного терміналу з прийому, охолодження, зберігання та перевантаження аміаку
7	21560045	Українське державне підприємство поштового зв'язку «УКРПОШТА»	м. Київ, вул. Хрещатик, 22	01001	Універсальні послуги поштового зв'язку
8	01190043	Концерн радіомовлення, радіозв'язку та телебачення (РТТ)	м. Київ, вул. Дорогожицька, 10	04112	Надання в користування технічних засобів мовлення, послуги користування радіорелейними каналами зв'язку
9	3151 7060	Українське державне підприємство «Укрхімтрансміак»	м. Київ, вул. М. Раскової, 15	02002	Транспортування аміаку магістральним трубопроводом

Навчальне видання

ЛАГУТІН Василь Дмитрович,
ГОЛОВКО Людмила Степанівна,
КВІЦИНСЬКА Надія Володимирівна,
ГЕРАСИМЕНКО Анжеліка Григорівна,
МЕДВЕДЄВ Анатолій Іванович,
ДІДКІВСЬКА Любов Іванівна,
КУЗЬМЕНКО Любов Григорівна,
УМАНЦІВ Юрій Миколайович,
ХРУСТАЛЬОВА Вікторія Вікторівна,
СОКОЛОВСЬКА Ірина Петрівна

ДЕРЖАВНЕ АНТИМОНОПОЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Підручник

Редактор О.В. Паніматченко
Комп'ютерне верстання І.І. Віннік
Дизайн обкладинки Т.В. Матвієнко

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 24,80. Тираж 300 пр. Зам. .

Видавець і виготовлювач

Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013 р.